

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

αντί

Περίοδος Β'
Τεύχος 848 - 849
Παρασκευή
29 Ιουλίου έως
9 Σεπτεμβρίου 2005
Τιμή: 6 Ευρώ

02 ΣΕΠ. 2005

Καλό καλοκαίρι

• Η καταστροφή της Αγρότέρας Αρτέμιδας από το ΚΑΣ

• Ο φαύλος κύκλος της βίας

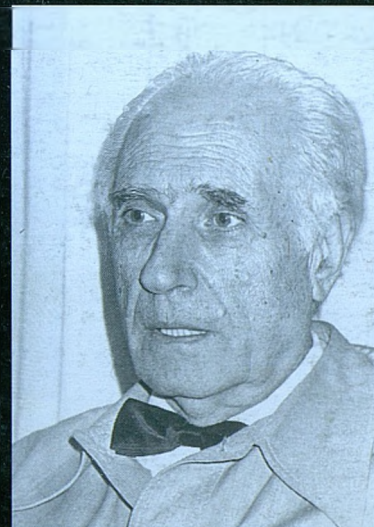
• Φώτης Κόντογλου

• Το θερινό πρόγραμμα προμηθειών του ΚΥΣΕΑ

• Οι κακομαθημένοι του ποδοσφαίρου

• Μονή Τοπλού: Η λεηλασία ολοκληρώνεται

Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ

Γράφουν:

Σπύρος Ασδραχάς

Μαρία Γυπαράκη

Ελίζα-Άννα Δελβερούδη

Βάσια Καρκαγιάννη-Καραμπελιά

Βασιλική Κοντογιάννη

Αικατερίνη Κουμαριανού

Κώστας Κριμπάς

Παν. Μουλλάς

Ιωάννα Πετροπούλου

Πόπη Πολέμη

Ουρανία Πολυκανδριώτη

Γιώργος Τόλιας

Άντεια Φραντζή

ISSN 1108-9822

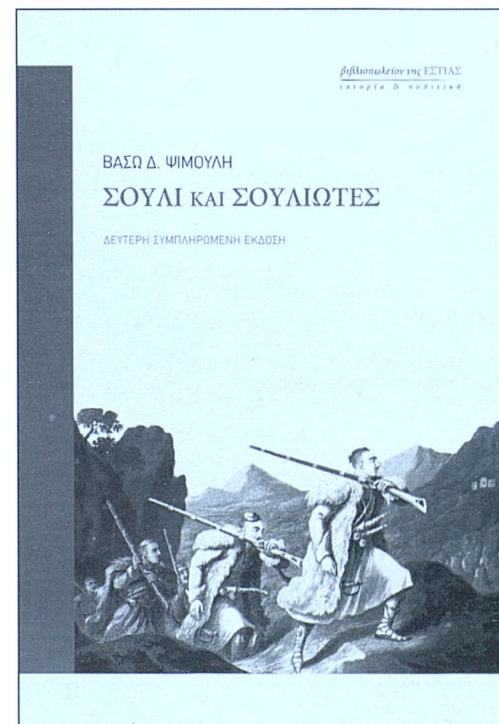
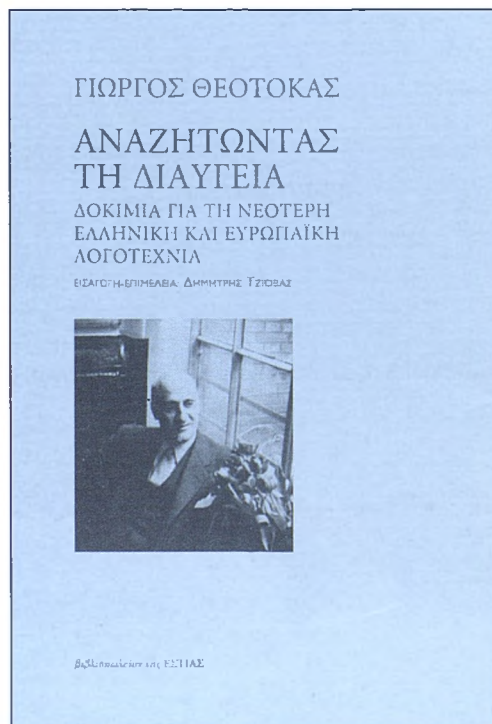
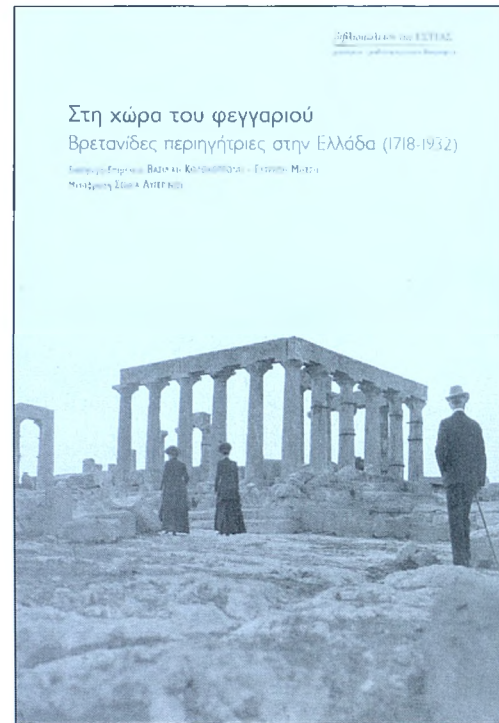
30>

9 771108 982000

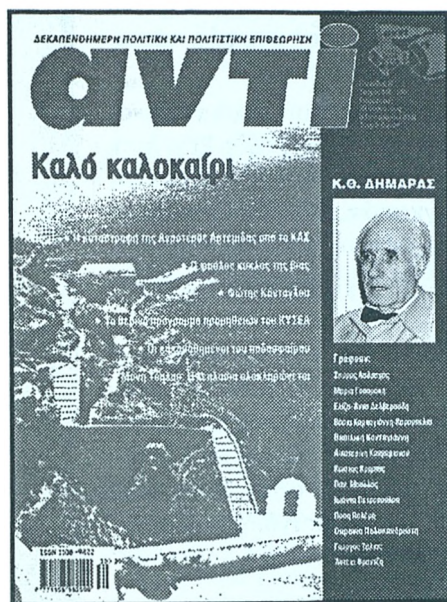
βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ

1 8 8 5 - 2 0 0 5

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

info@hestia.gr • www.hestia.gr

Περίοδος Β' - Έτος 32ο - Τεύχος 848-849

Παρασκευή 29 Ιουλίου 2005

έως Πέμπτη 8 Σεπτεμβρίου 2005

Τιμή τεύχους: 6 ευρώ

ANTI - ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Κωδικός εντύπου για τα ΕΛΤΑ: 1045

Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα

Τηλ. 210 7232713 - 210 7232819

Fax: 210 7226107

ANTI ON-LINE: <http://www.anti.gr>

e-mail: chrprou@otenet.gr

ΕΚΔΟΤΗΣ: Χρήστος Γ. Παπουτσάκης

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Παναγιώτης Τσάρας

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ: Νεφέλη Παπουτσάκη

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΔΙΑΦΗΜΙΣΗΣ: Τασία Ρούμπου

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΤΥΠΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.

Λεύκης 134, Κρουονέρι, τηλ. 210 6297600

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ:

Ετήσια συνδρομή: 26 τεύχη, **Εξάμηνη:** 13 τεύχη

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εξομ. 39 ευρώ, Ετήσια 78 ευρώ,

Οργανισμών, Τραπεζών, κ.λπ.: 200 ευρώ

Φοιτητική ετήσια: 70 ευρώ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ΕΥΡΩΠΗ - ΜΕΣΟΓ. ΧΩΡΕΣ:

Εξομ.: 74 ευρώ, Ετήσια: 148 ευρώ,

ΗΠΑ - ΚΑΝΑΔΑΣ - ΑΣΙΑ - ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ:

Εξομ. 80 δολ. ΗΠΑ, Ετήσια 160 δολ. ΗΠΑ

ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Χρήστος Παπουτσάκης

Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα

ΠΑΛΙΑ ΤΕΥΧΗ: 6 ευρώ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Για τα βιβλιοπωλεία

της Αθήνας: Περιοδικό ANTI,

για τα βιβλιοπωλεία της Β. Ελλάδας:

Κέντρο του Βιβλίου - Α. Πουλουκτάκη και Σία Ε.Ε.

Λαοσάνη 3, Θεσσαλονίκη, τηλ. 2310 237463

Το Αντί σάς εύχεται καλό καλοκαίρι και παίρνει την καλοκαιρινή του άδεια. Το παρόν διπλό τεύχος θα το βρίσκετε στα περίπτερα μέχρι και την Πέμπτη 8 Σεπτεμβρίου. Την Παρασκευή 9 Σεπτεμβρίου θα κυκλοφορήσει το επόμενο τεύχος, 850.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

• ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ: Ένας αλλιώτικος πόλεμος	4
• ΑΘΗΝΩΡ: Άλλο ανθρώπινη ύπαρξη - και άλλο οικονομισμός	5
• ΑΝΤΙ-ΘΕΣΕΙΣ	6
• Δανάη Ιωάννου: Ποιος θα παίξει γκολφ στην Κρήτη;	11
• Στρατής Μοσχονήσιος: Ο φαύλος κύκλος της βίας	12
• Βασίλης Ζήσης: Άμμες δε (χ)εσσόμεθα πολλώ κάρρονες	14
• Γιώργος Αλκουλίδης: Οι κακομαθημένοι του ποδοσφαίρου	
δήλωσαν πάλι το ελεεινό τους παρόν	16
• Μ. Μπετονίου: Οι... «Νεοαθηναίοι» τιμούν και πάλι τους Μαραθωνομάχους	18
• Κώστας Καραβίδας: Η απολησμονημένη φωνή της Ανατολής	20
• ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΩΝ	24
• Γρηγόρης Ιωαννίδης: Ανάμεσα σε δύο εποχές	26
• Ειρήνη Μ. Μουντράκη: Γόνιμος Τρυγαίος	27
• Γιώργος Μύαρης: Όσο κι αν ξεθωριάζει η μνήμη,	
η θυσία των δημοκρατικών πολιτών μένει ζωντανή	28
• Δημήτρης Χαρίτος: Η βία ως τέχνη και ως βίτσιο	30
• ΒΙΒΛΙΟ	31
Αφιέρωμα στον Κ.Θ. Δημαρά	35-90
• Κ.Θ. Δημαράς: Χειροθεσία	36
• Αικατερίνη Κουμαριανού: Η γενναιοδωρη προσφορά	44
• Σπ. Ι Ασδραχάς: Δημαράς, 1945: η φάση του πολέμου	48
• Κώστας Κριμπίας: Ο Κ.Θ. Δημαράς, όπως τον θυμάμαι	54
• Άντεια Φραντζή: Κ.Θ. Δημαράς - Σε πρώτο πρόσωπο	57
• Παν. Μουλλάς: Ο Κ.Θ. Δημαράς και η σύνθεση	60
• Πόπη Πολέμη: Από την πρωθύστερη στην ακροτελεύτια σύνθεση	63
• Ιωάννα Πετροπούλου: Τα ωραία φυτώρια	68
• Μαρία Γυπαράκη: Χρώματα και φωτοσκιάσεις πορτρέτου λογιόσυνης	72
• Βασιλική Κοντογιάννη: Το ημερολόγιο του Στέφανου Α. Κουμανούδη	74
• Γιώργος Τόλιας: Στα σεμινάρια του Δημαρά	80
• Ουρανία Πολυκανδριώτη: Από το ατομικό στο συλλογικό	82
• Βάσια Καρκαγιάννη Καραμπελιά: Ο Κ.Θ. Δημαράς	
στο Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης - και μια μικρή ιστορία	86
• Ελίζα-Άννα Δελβερούδη: Index	90

ΕΝΑΣ ΑΛΛΙΩΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΛΟΝΔΙΝΟ, Μαδρίτη, Κωνσταντινούπολη, Μπεςλάν, Νέα Υόρκη, Κάιρο, Μπαλί, Κουσάντασι και βεβαίως Παλαιστίνη και Βαγδάτη και Φαλούτζα και Κιρκούκ και, και... Σε όλη τη γη πλανάται η βία και ο τρόμος από κάποια αναπάντεχη καινούργια βόμβα. Στ' αλήθεια, βρισκόμαστε σε κάποιον πόλεμο νέας μορφής, κάποιον αθέατο πόλεμο που μπορεί να ξεσπάσει στο διπλανό τετράγωνο ή στην άκρη της πόλης;

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ που πέρασαν έχει ο καθένας τα χαρακτηριστικά του. Ο Πρώτος Παγκόσμιος, που τον ονόμασαν Μεγάλο, χαρακτηρίστηκε από τις εκατόμβες των νεκρών στα χαρακώματα. Ο Δεύτερος ξεκίνησε από τα κρεματόρια, πέρασε στους βομβαρδισμούς πόλεων και προχώρησε στον «συμβατικό» βομβαρδισμό της Δρέσδης, για να λήξει με τις μαζικές δολοφονίες της Χιροσίμα και του Ναγκασάκι. Και τότε νομίσσαμε όλοι ότι οι πόλεμοι τέλειωσαν. Όμως ούτε μια στιγμή δεν πέρασε χωρίς να έλθει κάποια εμπλοκή, στην Κορέα ή το Βιετνάμ, στη Γιουγκοσλαβία, τη Ρουάντα ή το Κογκό, για να προσθέσει νέες χιλιάδες θυμάτων. «Μικροί πόλεμοι» που εκτονώνουν τη συσσωρευμένη βία στην υδρόγειο.

ΟΙ ΙΣΧΥΡΟΙ του κόσμου, οι «μεγάλες δυνάμεις», εξήντα χρόνια τώρα παίζουν κρυφτούλι και σιγά-σιγά προσθέτουν νέα όπλα καταστροφής – του αντιπάλου, υποτίθεται. Στην πραγματικότητα προσθέτουν νέες ψηφίδες στο πλέγμα τρομοκρατίας των πολιτών του πλανήτη, στη χειραγώγηση κάθε φωνής που αντίκειται στα ωμά οικονομικά και στρατηγικά συμφέροντά τους. Συμφώνησαν στη μη διάδοση των πυρηνικών όπλων, δηλαδή να μην επιτεθούν ο ένας εναντίον του άλλου και παράλληλα να ελέγχουν τους «απ' έξω». Στο κλαμπ όμως εκείνων που διαθέτουν πυρηνικά μετέχουν και χώρες, όπως λ.χ. το Πακιστάν και η Ινδία, που «τρέχουν» τελευταίες στους δείκτες ευημερίας και οι οποίες τροφοδοτούν συνεχώς το τεράστιο ρεύμα μετανάστευσης.

ΠΥΡΗΝΙΚΟ πόλεμο μας διαβεβαιώνουν οι «μεγάλες δυνάμεις» ότι δεν θα έχουμε. Πόσο εξασφαλισμένο είναι και αυτό άραγε; Οι βιοχημικοί πόλεμοι, που μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο αποκλείστηκαν, φάνηκε ότι θα αποτελούσαν το ισχυρό όπλο των φτωχών χωρών. Η Λιβύη και το Ιράκ προσπάθησαν να αναπτύξουν βιοχημικό οπλοστάσιο, αλλά οι «μεγάλοι» τους σταμάτησαν. Βεβαίως όχι τόσο γιατί κινδύνευε η παγκόσμια ασφάλεια, όσο γιατί κινδυνεύει η παγκόσμια τάξη που θέλουν να επιβάλουν και φυσικά η δική τους ασφάλεια, αλλά και η δική τους πολεμική βιομηχανία, η οποία καθίσταται όλο και περισσότερο ανεξέλεγκτη.

Ο ΠΛΑΝΗΤΗΣ κινδυνεύει άλλωστε περισσότερο από την αλόγιστη σπατάλη των φυσικών πόρων. Τα δάση του Αμαζονίου πυρπολούνται αδιάκοπα, οι παγετώνες λιώνουν, εντείνεται ασφυνκτικά το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η τρύπα του όζοντος χάσκει ανεξέλεγκτη – αυτά χρειάζονται θυσίες, οι οποίες όμως θα απειλούσαν την αμερικανική οικονομία, γι' αυτό και ο Τζορτζ Μπους αρνείται να υπογράψει τη Συνθήκη του Κιότο. Η ανισότητα μεγαλώνει μέρα με την ημέρα, ενώ στον Τρίτο Κόσμο έχει πέσει αφανισμός. Οι «Οκτώ» ισχυροί μετά δυσκολίας συναίνεσαν στην απάλειψη μέρους των χρεών των φτωχών χωρών. Αλλά, για ποια χρέη πρόκειται και πώς οι χώρες αυτές κατάντησαν φτωχές κανείς δεν θέλει να σκεφτεί.

ΧΤΕΣ μόλις, οι φωνές και οι αλαλαγμοί για τις βομβιστικές ενέργειες, για τους καμικάζι του θανάτου που προσφέρουν στους μπάτσους του Λονδίνου την ευκαιρία να πυροβολούν αδιακρίτως όποιον είναι μελαψός και φορά μπουφάν ή κρατά σακίδιο – αν είναι και ένοχος θα αποδειχτεί εκ των υστέρων, πάντως οι οικείοι του θα εισπράξουν τα βαθιά συλλυπητήρια των αρμοδίων. Από την άλλη οι ορκισμένοι καμικάζι, αδιάφοροι κι εκείνοι αν από την ανατίναξη ενός αυτοκινήτου σκοτωθούν τελικά οι αμέτοχοι στην εκμετάλλευση των λαών, στην τρέλα της βίας ή στην εισβολή στο Ιράκ. Έτσι προκαλούν εικόνες φρίκης που κάνουν τους απανταχού πολίτες να νιώθουν σαστισμένοι και ανήμποροι.

ΠΟΥ ΒΑΔΙΖΕΙ λοιπόν ο κόσμος μας; Η αναδρομή στην ιστορία των πολέμων και των πρακτικών τους μας διδάσκει ότι οι εξουσίες ανακαλύπτουν πάντα «έξυπνα όπλα», τα οποία ωστόσο βρίσκουν και οι «άλλοι». Αυτό όμως που θα προβληματίσει τους πολίτες του κόσμου στα επόμενα χρόνια είναι πώς θα αντιδράσουν στους υπερόπτες κυρίαρχους. Σ' αυτούς που πιστεύουν ότι μπορούν να ελέγχουν τις ζωές και τους όρους επιβίωσης σ' αυτόν τον ταλαίπωρο πλανήτη.

Άλλο ανθρώπινη ύπαρξη – και άλλο οικονομισμός

ΤΟ ΝΕΟ ΧΤΥΠΗΜΑ της αλ-Κάιντα, τη φορά αυτή στο αιγυπτιακό θέρετρο Σαρμ ελ-Σείχ, τροφοδότησε και πάλι τους ολοσέλιδους τίτλους του ευρωπαϊκού και ελληνικού Τύπου, όπως: «*Τρόμος πάνω από τον πλανήτη*» – «*Τρόμος χωρίς σύνορα*» – «*Η τρομο-υστερία χτυπάει την πόρτα μας*» – «*Ξανά αίμα αθών!*»... Και επειδή ο παγκόσμιος χάρτης του αίματος εκφράζεται, συνήθως, με αριθμούς, ιδού και το σχετικό «τοπίο»:
Λονδίνο, 7 Ιουλίου 2005: Τουλάχιστον 55 νεκροί από επιθέσεις καμικάζι σε μετρό και λεωφορείο... *Κωνσταντινούπολη, 23 Ιουλίου*: Δύο θύματα από έκρηξη βόμβας σε καφετέρια. *Σαρμ ελ-Σείχ, 23 Ιουλίου*: 88 νεκροί από επιθέσεις σε ξενοδοχείο, αγορά και πάρκινγκ. *Νταγκεστάν, 24 Ιουλίου*: Ένας νεκρός από βόμβα σε τρένο. *Βαγδάτη, 24 Ιουλίου*: 40 νεκροί από επίθεση καμικάζι. Και ο κύκλος του αίματος, διαρκώς μεγαλώνει... [Για λόγους συντομίας, ο αριθμός των τραυματιών παραλείπεται!]

ΠΩΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΤΑΙ, όμως, η τρομοκρατία; Με εντάσεις, μήπως, με αστυνομικά (και μόνον) μέτρα ή με την επέκταση της αμερικανικής ηγεμονίας σ' ολόκληρο τον ισλαμικό κόσμο; Μάλλον όχι... Άλλωστε, αυτό το κατανοεί –για να μην εκπλήσσεσθε!– και ο εν Αθήναις βρετανός πρέσβης, Σάιμον Γκας. Με άρθρο του, μάλιστα, στην *Καθημερινή*, μας επισημαίνει πως «μια λύση για το μέλλον της Παλαιστίνης θα αφαιρούσε μια σημαντική αιτία δυσारेσκειας και πικρίας για πολλούς νέους μουσουλμάνους»... Μόνο που ανάλογες διαπιστώσεις είχε κάνει και ο Μπλερ, την επομένη του χτυπήματος

της 7ης Ιουλίου. Και, φυσικά, τίποτε δεν έγινε, τίποτε δεν γίνεται! Ούτε καν μία βρετανική ή αμερικανική παρέμβαση για να σταματήσει η οικοδόμηση του «τείχους του αίσχους», που συνεχίζεται, βέβαια, προς δόξαν της πολιτικής Σαρόν!

**ΤΟ ΠΕΙΡΑΜΑ
ΛΑΦΟΝΤΕΝ - ΓΚΙΖΙ - ΜΠΙΣΚΙ...**

ΑΛΛΑ, ΑΣΦΑΛΩΣ, δεν είναι μόνον το Παλαιστινιακό που τροφοδοτεί την τρομοκρατία. Σήμερα, ακόμα και τα μικρά παιδιά διαισθάνονται ότι η πολιτική των ΗΠΑ σε συγκεκριμένες περιοχές του κόσμου, οι τεράστιες κοινωνικές εντάσεις, οι περιβαλλοντικές διαταραχές, η παρουσία ξένων στρατευμάτων στο Αφγανιστάν ή στο Ιράκ, είναι παράγοντες που συμβάλλουν στη συντήρηση μιας εφιαλτικής προοπτικής.

ΚΑΤΑ ΤΑ ΑΛΛΑ, το νέο χτύπημα της αλ-Κάιντα έμελλε να συμπέσει με την 31η επέτειο της αποκατάστασης της δημοκρατίας στην Ελλάδα, αλλά και με την υπόμνηση, από πλευράς Κάρολου Παπούλια, του Προέδρου της Δημοκρατίας, ότι «η φτώχεια, η ανεργία, η κοινωνική ανισότητα και ο αποκλεισμός τραυματίζουν την ποιότητα της δημοκρατίας (μας) και ζητούν λύσεις». Ωραία όλα τα παραπάνω αυτά... Αλλά με την πρόταση του Νίκου Κωνσταντόπουλου, για μια «συνάντηση των δυνάμεων που αντιτίθενται στον νεοφιλελευθερισμό», πού βρισκόμαστε; Εντάξει, ουδεμία έκπληξη για το ότι η μεν ηγε-

σία του ΠΑΣΟΚ «σφυριρίζει στον αέρα», η δε ηγεσία του ΚΚΕ, κατά την πάγιά της τακτική, «επιτίθεται στον ΣΥΝ και την ευρωπαϊκή Αριστερά». Ο τώως πρόεδρος του ΣΥΝ δεν κρύβει ότι «προσωπικά, παρακολουθεί με μεγάλο ενδιαφέρον το πείραμα Λαφοντέν - Γκίζι - Μπίσκι, στη Γερμανία». Και, προσωπικά, θα ήθελε «η συνάντηση αυτή να φτάσει μέχρι του σημείου ν' αποκτήσει κοινή πολιτική έκφραση». Αλλά αυτό θα ήταν το δεύτερο βήμα. Συνεπώς, το προέχον είναι το πρώτο βήμα...

ΚΑΙ ΑΝ δεν γίνει το πρώτο αυτό βήμα; Ο Νίκος Κωνσταντόπουλος ξέρει ότι ούτε η ανθρώπινη ύπαρξη, ούτε ο πολιτισμός ερμηνεύονται μέσα από οικονομισμούς, όπως δεν αποτιμώνται αποκλειστικά με εμπορικούς ανταγωνισμούς. Άρα, θαρσείν χρη! Και κατ' επέκταση: Καλό καλοκαίρι!

ANTHROP

ΜΟΛΥΒΙΕΣ

- Ελαστικοποίηση ωραρίου, ημι-κατάργηση υπερωριών.
- Οι εργαζόμενοι καζάνι που βράζει από τα μέτρα της ΝΔ, με τις πλάτες του ΠΑΣΟΚ βεβαίως-βεβαίως.
- Ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης εκδρομούλα στο φαράγγι της Σαμαριάς με προσκεκλημένους του σε μια διεθνή μάζωξη που κανείς δεν κατάλαβε γιατί έγινε...
- Διαβάσαμε ότι το μενού που τους πρόσφερε ήταν «αντικριστά», δηλαδή κοψίδια που ψήνονται απέναντι κι όχι πάνω στα κάρβουνα.
- Γιατί στο μυαλό μου έρχεται η ευρω-Αννούλα;
- Πώς λεγόταν ο καπετάνιος που θα τους πήγαινε (άλλη) μια εκδρομή;
- Φαταούλας!
- Σωστός.
- Κριτική στον υπουργό Τουρισμού κ. Αβραμόπουλο από τον Giorgos.
- Ο καθ' ύλην αρμόδιος, ευρισκόμενος μονίμως σε διακοπές αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης βρήκε επιτέλους τον τομέα που θα ασκήσει πολιτική!
- Εδώ που τα λέμε, τι να κάνει το άτομο;
- Να ασχολείται με τις Αναμαρίες και τους Βαγγελοάκηδες κατακαλόκαιρο;
- Παίρνει τα κουβαδάκια του και βουρ στις παραλίες.

ΦΟΥΣΚΩΤΕΣ ΣΚΗΝΕΣ ΚΑΙ ΦΟΥΣΚΩΜΕΝΑ ΜΥΑΛΑ

Τι θα γίνει τελικά με το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας; Από γκάφα σε γκάφα το πάνε – γιατί ούτε να το σκέφτομαι δεν θέλω ότι πάνε από τώρα «από σκάνδαλο σε σκάνδαλο». Ένα ακόμα παράδειγμα, ο διεθνής διαγωνισμός που προκήρυξαν για την προμήθεια σκηνών για τον στρατό, επειδή προφανώς, παρά τις διακηρύξεις περί ενίσχυσης της εγχώριας αμυντικής βιομηχανίας, οι αρμόδιοι κρίνουν ότι ούτε σκηνές δεν είμαστε σε θέση να κατασκευάσουμε. Ίσως πάλι να μην το κρίνουν αυτοί, αλλά κάποιοι απόστρατοι συνάδελφοί τους που λόγω των χαμηλών συντάξεων θέλουν να ενισχύσουν το εισόδημά τους. Τέλος πάντων, η ιστορία έχει ως εξής: Το ΓΕΣ προκήρυξε πρόσφατα διαγωνισμό για την προμήθεια «φουσκωτών σκηνών»

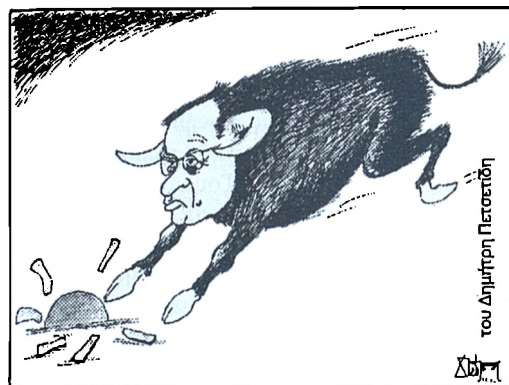
που θα αντικαταστήσει τις κλασικές υφασμάτινες σκηνές του στρατού. Στο διαγωνισμό μειοδότησε καταφανώς έλληνας κατασκευαστής, αλλά με διάφορα τυπικά προσχήματα η δουλειά ανατέθηκε τελικά σε ιταλική εταιρεία. Ήδη ο εν λόγω κατασκευαστής προσέφυγε στο Συμβούλιο Επικρατείας, μπας και βρει το δίκιο του ο άνθρωπος. Επειδή έτσι που έχουν φουσκώσει τα μυαλά ορισμένων στο ΥΕΘΑ, εκεί δεν πρόκειται να το βρει ποτέ. Και πώς να το βρει αφού ακόμα και τα σκιοινιά που χρησιμοποιούν οι καταδρομείς στις ασκήσεις τους τα προμηθεύονται, όπως μαθαίνουμε, από αντιπροσώπους του εξωτερικού, επειδή τα γραφεία τους έχουν πλημμυρίσει από αποστράτους!

Π.Π.

ΑΛΛΗΓΟΡΙΕΣ

Παραμύθι, παραμύθι, το κουκί και το ρεβίθι, δώσ' της κλώτσο να γυρίσει και τους βουλευτές μας να τυλίξει, παραμύθι ν' αρχινήσουν. Αυτό το γνωστό τραγουδάκι των παιδικών μας χρόνων παρουσιάζεται κατά τι τροποποιημένο προς τιμήν των βουλευτών εκείνων που ζήτησαν τη δόξα των παραμυθιών με κίνητρο ν' αποκαλύψουν τη «γυμνή» αλήθεια στο αποπροσανατολισμένο κοινό. Από τον Άντερσεν έως τον Αίσωπο και τον Χάρρυ Πότερ οι «σοφοί μας πατέρες» άντλησαν εδάφια για να προσδώσουν στις επισημάνσεις τους τον αντίστοιχο διδακτικό τόνο. Ανήμποροι να κατασκευάσουν την πραγματικότητα μέσα από μια εποικοδομητική συναίνεση, επιζητούν το χειροκρότημα μέσα από δευτερεύοντες ρόλους επί σκηνής.

Σως

Η ΘΕΜΙΣ ΕΧΕΙ ΠΛΑΚΑ

Μπράβο στο Σώμα Επιθεωρητών-Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης, που διαπίστωσε πως από το 1997 η «Θέμις Κατασκευαστική Α.Ε.» στο Υπουργείο Δικαιοσύνης λειτουργούσε σε καθεστώς αδιαφάνειας και μη νόμιμης διαχείρισης, χρηματοδοτήθηκε με 420 εκ. ευρώ, έκανε συστηματικά και καθ' υπέρβαση χρήση για την αύξηση του προϋπολογισμού των έργων που αναλάμβανε έως και 50%(!), απέφευγε την προκήρυξη διαγωνισμών επικαλούμενη το «κατεπείγον» κατασκευών κ.λπ. Έτσι ένα έργο με αρχικό προϋπολογισμό 23 εκ. ευρώ, έφτανε τελικά τα 250 εκ. ευρώ! Τι συμπτώση! Τα ίδια συμπτώματα έχουν εντοπισθεί από το ίδιο Σώμα στην Εθνική Πινακοθήκη, για την οποία επίκειται διαχειριστικός έλεγχος. Στην «Θέμιδα» πάλι δίδονταν και προφορικές εντολές πληρωμών από διευθύνοντα σύμβουλο της εταιρείας για να προχωρήσουν τα εκσυγχρονιστικά έργα.

Στον ένα χρόνο λειτουργίας του το Σ.Ε.Ε.Δ.Δ. και ο Πρόεδρός του τ. αεροπαγίτης κ. Λεάνδρος Ρακιντζής έχουν επιδείξει εξαιρετικό όσο και αθόρυβο έργο, σκάβοντας στα μικρά και μεγάλα λαγούμια της κρατικής ασυδοσίας. Όσο για τη «Θέμιδα-Κατασκευαστική», πάλι σε οικείο χώρο θα βρεθεί: Από το Υπουργείο Δικαιοσύνης στον εισαγγελέα...

Σία Τσαχπινόγλου

ΣΤΟ ΨΑΧΝΟ!

Συγγνώμη, λάθος! Δεν ήταν τρομοκράτης αλλά ένας φοβισμένος Βραζιλιάνος ο ύποπτος που πυροβόλησαν οι αστυνομικοί στο Λονδίνο. Και τι γίνεται από δω και πέρα; Πρώτα θα πυροβολούμε και μετά θα ρωτάμε, σύμφωνα με το παλαιό ρατσιστικό ανέκδοτο; Πάει περίπατο η όποια εκπαίδευση για άσκηση των καθηκόντων με ψυχραιμία και η τήρηση των απαραίτητων αναγκαιοτήτων; Μήπως είναι άχρηστη και η όποια υψηλή τεχνογνωσία, τα «έξυπνα» όπλα και τα αλεξίσφαιρα γιλέκα και η τρομοκρατία έχει κερδίσει ήδη την πρώτη μάχη; Δεν πειράζει! Αφού καταφέραμε και θέσαμε υπό παρακολούθηση όλους τους πολίτες, σε κάτι φανήκαμε χρήσιμοι...

Σως

ΜΟΛΥΒΙΕΣ

- Τώρα που έκλεισε το πρακτορείο του Μάνου δεν το ξαναστήνουν, μιας και κατέχουν τόσο καλά το know-how;
- Ε, όχι και να σφάζονται για τον Κακαουνάκη οι εκδότες!
- Στο στόχαστρο του περιβάλλοντος του Giorgos, οι Βερελής και Μπένος.
- Ας πρόσεχαν κι ας μην έπαιρναν τοις μετρητοίς τα περί ανοιχτού κόμματος, κριτικής και τις λοιπές μπουρδίες, προϊόν των συμβουλών των εξ Αμερικής επικοινωνιολόγων.
- «Τα καινούργια ρούχα του αυτοκράτορα», του Άντερσεν, συνέστησε ο κ. Μάνος να διαβάσουν οι σύντροφοί του στο ΠΑΣΟΚ.
- Αφορμή τα όσα του έσουραν για τις θέσεις του στο ωράριο.
- Μίλησε επίσης για πολιτικό ψεύδος και υποκρισία.
- Η Αννούλα, με φανερή αμηχανία, μίλησε για τον Αίσωπο και το παραμύθι με τον κόρακα, την αλεπού και το τυρί.
- Πλάκα δεν έχουν τα πασόκια εκτός εξουσίας;
- Αλλά γιατί κρατούν επτασφράγιστο μυστικό τις δικές τους θέσεις;
- Η θέση, με καθυστέρηση μιας εβδομάδας, του Giorgos, ότι θα καταργήσει το νομοθέτημα της ΝΔ, είναι άνευ περιορισμού, γιατί μπορεί και να χειροτερέψει τα πράγματα.
- Το έχουμε δει το έργο.

Μ.Σ.

ΚΟΙΤΑ ΠΟΙΟΣ ΜΙΛΑΕΙ

Εχουμε και λέμε: διανύουμε ήδη το τέλος ενός συγκεκριμένου, κρατικοδίαιτου συνδικαλισμού δεύτερης γενιάς, με πρώτη το αλήστου μνήμης «κίνημα» των Πιπεργιάδων και των Κολάδων. Ήδη ο πρόεδρος Πολυζωγόπουλος μπορεί ν' ατενίζει με σιγουριά τη μελλοντική του έδρα στο κοινοβούλιο. Την έχει κερδίσει με το σπαθί και τον ιδρώτα του, χάνοντας πάντως την εμπιστοσύνη των εργαζομένων. Τώρα όμως μένει σ' εμάς τους υπόλοιπους να (ξανα)ορίσουμε ποια είναι η εργατική τάξη σήμερα, ποιοι την πλήττουν μακροπρόθεσμα και βραχυπρόθεσμα, ποια τα χειροπιαστά, ήδη, αδιέξοδα του κοινωνικοπολιτικού μας τοπίου και πώς πρέπει ν' αντιμετωπιστούν οι σημερινές και, κυρίως, οι αυριανές δυσκολίες μέρες.

Η κυβέρνηση έδειξε ήδη τη βούλησή της να ταρακουνήσει το τέλμα, να δημιουργήσει απευθείας σχέσεις με τις παραγωγικές και εργασιακές ομάδες παρακάμπτοντας τους κατ' όνομα εκπροσώπους τους

και να βρει τις νέες, τρομώδεις ομολογουμένως, ισορροπίες της νέας εποχής. Η ευθύνη για το δέον γενέσθαι όλη δική της. Αλλά και η τιμή –τίμια πράγματα– αν καταφέρει ν' αντιμετωπίσει το ασφαλιστικό, την ανεργία, τις υπερχρεωμένες ΔΕΚΟ και να λύσει τους γόρδιους δεσμούς φερ' ειπείν της Ολυμπιακής, του εξωτερικού δανεισμού, των ποικίλων δημοσιονομικών ελλειμμάτων αλλά και την ασφυξία ενός κρατικού τομέα που απασχολεί περισσότερο από μισό εκατομμύριο υπαλλήλους (sic), όλη δική της! Απ' την άλλη πρέπει να ενισχύσει την χαμηλότατη παραγωγικότητα, ν' ανατρέψει το δυσμενέστατο ισοζύγιο εισαγωγών-εξαγωγών, να προσελκύσει επενδυτικά κεφάλαια και να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας.

Ζητούσαμε έντονα από την κυβέρνηση να σπάσει επιτέλους τ' αβγά. Τώρα που άρχισε να το πράττει, συγκεκριμένα συμφέροντα από διαφορετικές κατευθύνσεις προβλέπουν νέο Αρμαγεδδώνα και προφητεύουν συμφορές. Μάλλον όμως

αγνοούν την εποχή Σημίτη και το όνειδος του χρηματιστηρίου. Η ΝΔ λοιπόν οφείλει να κυβερνήσει και κυρίως οφείλει να επιτύχει εκεί που απέτυχε παταγωδώς το ΠΑΣΟΚ. Απ' αυτό θα κριθεί η ίδια οψέποτε γίνουν εκλογές κι όχι βέβαια από τις ομιωγές ή τις υλακές των Βερελίδων και της προέδρου μετά τον πρόεδρο Άννας Διαμαντοπούλου. Εξάλλου η αμηχανία του ΠΑΣΟΚ και η σιωπή του αρχηγού του είναι πολύ πιο εύγλωττες από τον «θυμό» του Κουλούρη ή την «ατελπισία» του Άκη. Κοίτα ποιοι μιλάνε.

Συγχωροχάρτι στη ΝΔ, μ' άλλα λόγια; Όχι βέβαια! Όχι όμως και μικροπολιτικά, απολύτως ξεπερασμένα παιχνίδια. Τα κεκτημένα των εργαζομένων πρέπει να διασφαλιστούν, ό,τι κι αν επιτάσσουν οι Βρυξέλλες ή οι νερόβραστοι τσαμπουκάδες του ΣΕΒ. Ο τόπος όμως πρέπει να βγει από την παρατεταμένη ύφεση και την πολυεπίπεδη κρίση. Πώς; Με φυγή προς τα εμπρός, μας υπόσχονται. Αναμένομεν.

ΜΟΛΥΒΙΕΣ

- Ε, όχι και εργοδοτικό το νομοσχέδιο, κ. Πολυζωγόπουλε!
- Δεν επιτρέπεται εσείς, ο εκλεκτός συνομιλητής του ΣΕΒ τόσα χρόνια, να λέτε τέτοιες λέξεις.
- Θα σαςβάλω πιπέρι.
 - Δεν μπορεί να εκπροσωπεί την Αριστερά το ΚΚΕ, απεφάνθη η κυρα-Μάρω.
 - Δηλαδή την εκπροσωπεί το PASOK, φίλτατη σοσιαλίστρια;
 - Δεν μπορούμε να ξεχνάμε στη συζήτηση για το ωράριο και το ασφαλιστικό, την παραγωγικότητα και την ανταγωνιστικότητα, συμπλήρωσε η περιπλανώμενη από κόμμα εις κόμμα πολιτικός.
 - Δηλαδή;
 - Κι ο Παν-Παν στα κανάλια να υπερασπίζει τις μη θέσεις του PASOK για τα εργασιακά!
 - Ο Παλιός Β' πανελλαδικάριος σε ρόλο κλακαδόρου του Giorgos.
 - Βρε πώς αλλάζουν οι καιροί!
 - Και μετά λέμε για τον Μπίστη και τον Κουνναλάκη.
 - Πολλά τα άνθη του μπαχτσέ.
 - Πλούσια η βιοποικιλότητα του PASOK, που θα λέγανε και οι οικολόγοι του κινήματος.
 - Αλήθεια, αυτές οι ψυχές τι γίνονται;

Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΑΠΟ ΔΕΞΙΑ

Μ' ενοχλεί -σας αρέσει, δεν σας αρέσει- ο συνεχιζόμενος εδώ και χρόνια, αόριστα καταγγελτικός λόγος της Αριστεράς, η άρνησή της να πάρει θέση στα υφιστάμενα φλέγοντα προβλήματα, το ότι μιλάει χρησιμοποιώντας πολυκαιρισμένα τσιτάτα άλλων εποχών. Προλαβαίνοντας το ΠΑΣΟΚ σε φιλεργατικές -διάβαζε λαϊκίστικες- κορόνες, απλώς επιτείνει τη σύγχυση και δεν βοηθά όσους αναμένουν τον καίριο λόγο της και τις πολιτικές της προτάσεις. Τι μέλλει γενέσθαι είναι το ζητούμενο. Πώς θα τιθασυντεί μ' άλλα λόγια το δημόσιο χρέος και πώς θα δημιουργηθούν ουσιαστικά νέες -κι όχι πλασματικές- θέσεις εργασίας.

Τα δύο κόμματα εξουσίας έχουν φορτώσει τον ευρύτερο δημόσιο τομέα με στρατιές απελπισμένων «φίλων» τους: σε ΔΕΚΟ, τοπική αυτοδιοίκηση, τράπεζες, Ν.Π.Δ.Δ., επιτροπευόμενες από το κράτος υπηρεσίες κ.λπ. Η ενοποίηση όλων των ταμείων συνιστά μίαν αδήριτη ανάγκη αλλά και μια δημοκρατική υποχρέωση ισότητας. Χωρίς την ενίσχυση των επιχειρηματιών υπάρχει περίπτωση ν' απασχοληθούν οι χιλιάδες άνεργοί μας, ιδιαίτερα οι νέοι; Είναι λύση να γίνουν όλοι αστυφύλακες, αγροφύλακες, δημοτικοί φύλακες, συνοριοφύλακες κ.λπ.; Είναι δυνατόν να υπάρχουν συνταξιούχοι από τα πενήντα τους -λ.χ. οι αποστρατευόμενοι στρατιωτικοί- και απ' την άλλη εργάτες μετάλλου ν' αναμένουν ως το 67ο έτος της ηλικίας τους για να ξεκουραστούν;

ARBEIT MACHT FREI

Στη δεκαετία του '70 ο τότε υπουργός Εργασίας Λάσκαρης διακήρυξε το «τέλος της πάλης των τάξεων», προτού άλλοι μιλήσουν για το «τέλος της ιστορίας». Προφανώς διερμηνεύοντας τις βουλές του πεπρωμένου, ο «Κόκκινος Πάνος» σπεύδει να βάλει τελεία και παύλα στις εργασιακές εκκρεμότητες υπογράφοντας το τέλος του οκταώρου. Αν έτσι θα διασφαλίσει και μια θέση στην ιστορία... **Σως**

Γνωρίζω από πρώτο χέρι πόσο οργιάζει στο Δημόσιο η ρεμούλα, η σπατάλη και η αργομισθία, ως ύψιστο πολιτικό δώρο του εκάστοτε κυρίαρχου κόμματος προς την αξιότιμον πελατεία του. Η ΕΡΤ είναι ένα εύκολο και εύγλωττο παράδειγμα με τους χιλιάδες «εργαζομένους» της και τα αναπαλλοτρίωτα συνδικαλιστικά τους «δικαιώματα». Διερωτώμαι: Σε μίαν ενδεχόμενη απεργία των ποικίλων σωματείων της αμαρτωλής Αγίας Παρασκευής -Θε μου συγχώρα με, γιόρταζε κιόλας, χρόνια πολλά κύριε Χουλιάρη, διευθύνοντα σύμβουλε νυν και αεί- η Αριστερά θα ήταν υπέρ τους ή εναντίον τους; Κι αν απεργούσε η ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη Περάματος με τις σκληρότατες συνθήκες εργασίας;

Summum jus summa injuria, λέγανε οι Λατίνοι. Το απόλυτο δίκαιο είναι η απόλυτη αδικία, δηλαδή. Και συγχρόνως η απόλυτη καχυποψία του πολίτη. Αν ο πρώτος καραμανλισμός διερωτάτο «ποιος κυβερνάει αυτόν τον τόπο;», ο δεύτερος πρέπει να βρει «ποιος δουλεύει σ' αυτόν τον τόπο και για ποιον;». Όλα τα υπόλοιπα μετά, θα είναι ευκολότερα...

Μάνος Στεφανιδής

ΥΓ.: Σύντροφοι, μπορεί να σφάλω αλλά σκέφτομαι μήπως το μέλλον της Αριστεράς περνάει κι από κάποιες δεξιές ανηφόρες. Εκτός κι αν δεν είναι κατήφορος η στασιμότητα ή το αναμάσημα κάποιων «ιερών» στερεότυπων που ιστορικά έχουν ματαιωθεί κι εδώ κι αλλού.

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΠΑΙΖΕΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΝ

Και πάνω στον χαμό των απεργιών, των διαδηλώσεων και της λαϊκής αποδοκιμασίας ως προς την ακολουθητέα κυβερνητική πολιτική, βρήκε καιρό ο Κωστάκης να πεταχτεί για ένα προσκύνημα στον Αϊ-Στράτη. Γάτος ο μικρός και γατόπαρδοι οι επικοινωνιακοί του σύμβουλοι, έπιασαν εύκολα μεγάλο ψάρι. Ίνα πληρωθεί το ρηθέν: Γαμείς που δεν γαμείς σήμερα, δεν πας για ψάρεμα;

Σου λέει, ούτε ένας πρωθυπουργός των σοσιαλιστικών -λέμε τώρα- κυβερνήσεων, ούτε ένας Άκης έστω, δεν είχε επισκεφθεί ξερονήσια. Ξερός κι ο Γιωργάκης απ' τον αιφνιδιασμό, ασχολήθηκε πάλι με το εκκλησιαστικό που το ξέρει καλά.

Ο Κωστάκης, που λέτε, υπεσχέθη και Μουσείο Δημοκρατίας στον Αϊ-Στράτη. Ναι, να σας χαρώ! Μπορεί βέβαια οι κάτοικοι να έχουν άλλες προτεραιότητες, δηλαδή να θέλουν ύδρευση ή συγκοινωνία, αλλά όποτε η εξουσία είναι συγκινημένη ή αμήχανη, ιδρύει ένα μουσείο. Τσεκαρισμένο. Το ερώτημα είναι αν το νέο μουσείο θα προηγηθεί ή θ' ακολουθήσει των έργων της αναστήλωσης του Παρθενώνα, που ως γνωστόν διεκόπησαν. Είπαμε, η ΝΔ στις εκθέσεις ιδεών παίρνει άριστα.

Τζιμ Μπούκης

ΣΩΤΗΡΗΣ ΠΕΤΡΟΥΛΑΣ

ντι ενός άπειρου και κακομαθημένου γαλαζοαίματου, και από την άλλη της δράσης ενός πανίσχυρου αστυνομικού και στρατιωτικού παρακράτους, με τη στήριξη του ξένου παράγοντα, η Ελλάδα αντιμετώπιζε τεράστιους κινδύνους. Οι οποίοι, αντίθετα με τις όποιες απλουστεύσεις, ήταν από τότε απόλυτα ορατοί, γι' αυτό και απέναντί τους παρατάχθηκε μόνος ο λαός, και κυρίως της Αριστεράς.

Στις κινητοποιήσεις που οργανώθηκαν αμέσως μόλις εκδηλώθηκε η εκτροπή της 15ης Ιουλίου, αλλά και στις επόμενες ημέρες, ένας από τους προστάτηδες ήταν και ο 23χρονος τότε Σωτήρης Πέτρουλας, ένας εργαζόμενος φοιτητής από τη Μάνη, το κατά κοινή αποδοχή «αληθινά γελαστό παιδί», το «άξιο και ώριμο τέκνο της κοινωνικής ανάγκης και των διεργασιών της Αριστεράς», που από τα μαθητικά του χρόνια είχε ταχθεί υπέρ της αμφισβήτησης, συμμετέχοντας ουσιαστικά στους κοινωνικούς αγώνες, με γνώση και ήθος που του πρόσδιδαν αναμφισβήτητο κύρος, όχι μόνο στη νεολαία αλλά

και στην ηγεσία της Αριστεράς.

Τέτοιες προσωπικότητες όμως μπαίνουν πρώτες στο στόχαστρο εκείνων που θέλουν τον λαό απόλυτα ελεγχόμενο, εξαρτημένο από τα όποια κατεστημένα συμφέροντα. Μακρύς ο κατάλογος: Πέτρουλας, Λαμπράκης, Παναγούλης και πολλοί άλλοι, στη μαύρη εκείνη δεκαετία που σημάδεψε η χούντα των συνταγματαρχών.

Βεβαίως, οι αγώνες και κυρίως οι ήρωές τους δεν πάνε ποτέ χαμένοι. Έτσι, τα τελευταία 30 χρόνια η Ελλάδα έχει ευτυχίσει να ζει τη μακροβιότερη δημοκρατία της νεότερης ιστορίας της. Εδώ και πολύ καιρό ωστόσο, μαύρα σύννεφα έχουν αρχίσει να μαζεύονται στον ουρανό, όχι μόνο της Ελλάδας αλλά όλου του κόσμου. Η ανθρωπότητα αντιμετωπίζει τον κίνδυνο ενός νέου ολοκληρωτισμού, που μεθοδικά απλώνεται σε όλο τον πλανήτη. Ενός ολοκληρωτισμού, απέναντι στον οποίο μόνη έμπνευση και πηγή αισιοδοξίας για τους πολίτες του κόσμου είναι οι λαϊκοί αγώνες και οι ήρωες του παρελθόντος.

Τ.Κ.Δ.

ΜΟΛΥΒΙΕΣ

- Ο κ. Χρήστος της ΓΣΕΕ κάνει λόγο για 200 οικογένειες που κάνουν κουμάντο στην ελληνική οικονομία και τις υπηρετεί η ΝΔ.
- Όμως, αν οι 10 νταβατζήδες, επί της δυναστείας σας, έγιναν 200, αυτό είναι μια κάποια πρόοδος.
- Η συμπαθής τάξις τους διευρύνθηκε και το αποτέλεσμα της οικονομικής μεγέθυνσης διαχύθηκε.
- Μεγάλε Χριστοδουλάκη, έφτιαξες σχολή.
- Ο κ. Χρήστος –στα πολύ πάνω του το άτομο– σε άλλη μια από τις δεκάδες συνεντεύξεις του στην απογευματινή του κινήματος, δήλωσε ότι «οι συνδικαλιστές πρέπει να γίνονται βουλευτές, γιατί από την πείρα και τις γνώσεις που έχουν μπορούν να προσφέρουν πολλά».
- Δεν διευκρίνισε όμως αν εννοεί τους εργοδοτικο-κυβερνητικούς συνδικαλιστές.
- Εκεί όντως δημιούργησε σχολή το κόμμα του, και είναι χρησιμότεροι οι συνδικαλιστές αυτοί για τις εκάστοτε κυβερνήσεις του δικομματισμού και τον ΣΕΒ.
- Για την κοινωνία να μας επιτρέψετε να διατηρούμε επιφυλάξεις – με το μπαρδόν.

του Χρ. Παπανίκου

Η ΩΡΑ ΤΩΝ ΕΥΘΥΝΩΝ

επέμβει ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου και η Επιθεώρηση Δημόσιας Διοίκησης, για να καταλογιστούν ευθύνες στους υπαίτιους σειράς παρανόμων μεθοδεύσεων. Διότι δεν μπορεί να «κλείνουν υποθέσεις» τόσο μεγάλων παρανομιών και να βγαίνει στο τέλος ο γ.γ. της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου κ. Χ. Κόκκινος και να δηλώνει «την

δυσφορία του για την κατάληξη της ιστορίας». Τι δηλαδή ήθελε ο κ. Κόκκινος; Να επιβραβευσθούν οι τόσες και τόσες παρανομίες; Και γιατί δεν εξέφρασε ούτε μια φορά τη «δυσφορία» του στο διάστημα που διαπράττονταν οι αυθαιρεσίες της διοίκησης;

Θα έχουμε μήπως κάποιαν απάντηση;

Χ.Ν.

Με μια απόφαση «κόλαφο» και «καταπέλτη» σύμφωνα με τους χαρακτηρισμούς του γ.γ. της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου κ. Χ. Κόκκινου, το Ε' Τμήμα του ΣτΕ κλείνει το δρόμο σ' όλους εκείνους που πίστεψαν ότι η διοίκηση μπορεί να λειτουργεί ως συμμορία και μεθόδευσαν με συνεχείς και πολλαπλές ενέργειες την παράνομη έκδοση οικοδομικών αδειών και άδεια κατεδάφισης του Γ' Δημοτικού Ερμούπολης, ενός από τα σημαντικότερα έργα του αρχιτέκτονα Πάτροκλου Καραντινού. Η υπόθεση είναι γνωστή στους αναγνώστες του περιοδικού από αναλυτικό άρθρο στο τχ. 844.

Όμως μετά την απόφαση του ΣτΕ πρέπει να εξιχνιαστεί και η προϊστορία της υπόθεσης, να

ΜΟΛΥΒΙΕΣ

- Ο τομέας τεκμηρίωσης του PASOK ζητά από τις οργανώσεις να συλλέξουν στοιχεία για τη διαφθορά, τις κλοπές και τις ατασθαλίες.
- Δε μάθαμε αν στα στοιχεία συμπεριλαμβάνονται και τα δικά τους πεπραγμένα...
- Στο Πνάσειο η διοίκηση όρισε αντικαταστάτες τα βλαστήρια της.
- Κάτι παρόμοιο μ' αυτό που κάνουν στη ΝΔ και το PASOK οι αφεντάδες τους.
- Η οικογένεια ως θεσμός βρίσκεται πολύ ψηλά στη χώρα μας.
- Το δελτίο «ειδήσεων»-καφενείο του MEGA ήταν όντως καφενείο. Μόλις σταμάτησε η «βέρα στο δεξί» έχασε 5 μονάδες!
- Καλοκαιρινός αποχαιρετισμός με τη ρήση του Gioros: «Η τρομοκρατία προκαλείται από τους φανατικούς ισλαμιστές που τρομοκρατούν τον κόσμο εξαιτίας της θρησκείας τους».
- Κοντολίζα ζεις, εσύ τον οδηγείς!

N. Μολ.

ΟΙΔΙΠΟΔΟ

Πραγματικά θέλει εκλογές ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ ή το λέει έτσι για τα μάτια; Εκτός κι αν δεν έχει δει τις δημοσκοπήσεις σχετικά με το κόμμα του. Ή εκτός κι αν θέλει να βγάλει μόνος του τα μάτια του σαν τον Κιμούλη με τον Νταλάρα. Δεν μας χέζεις ρε Οιδίποδα!

Τζιμ Μπούκης

ΣΑΡΚΟΖΙ ΚΑΙ ΣΑΡΑΚΟΣΤΗ

Το κοινωνικό κράτος της Ευρώπης μαγειρεύει τις σάρκες του εσχάτως με σεφ τον ανατέλλοντα υπερσυντηρητικό αστέρα μεσιέ Νικολά Σαρκοζί, υπουργό Εσωτερικών της Γαλλίας και πρόεδρο του UMP (Union pour un Mouvement Populaire). Μ' αυτόν τον τίτλο τουλάχιστον πήγε στις εκλογές αλλά μετά τον άλλαξε για να βρίσκεται πιο κοντά στην πραγματικότητα. Βλέπετε, άλλο πράγμα «κίνημα» (mouvement), άλλο πράγμα «λαϊκός» (populaire) κι άλλο Σαρκοζί, τουτέστιν σαρκοβόρος νεοφιλελεύθερος, θαυμαστής του θατσερικού μοντέλου και δεξιά χείρ του Σιράκ (έτοιμη πάντως εν ευθέτω χρόνω να τον στραγγαλίσει).

Αυτόν λοιπόν τον μεσιέ Σαρκοζί έχουν ως πρότυπο έنيοι των ταπεινών και καταφρονεμένων οικονομικών ηγητόρων μας. Οι οποίοι επίσης διατηρούν μυστική γραμμή επικοινωνίας με τον παλαιότερο λαμπρό οικονομικό μας φωστήρα, τον κ. Χριστοδουλάκη ντε! Βλέπετε, σήμερα στην ευρωπαϊκή κουζίνα κυριαρχεί ένα μενού,

ασχέτως πολιτικού προσήμου. Τουτέστιν μέλας ζωμός! Και μάλιστα να όζει σαρκός ανθρώπινης (γαλλιστί Sarkozy). Να μου το θυμηθείτε λοιπόν πως αυτός ο Γαλλοσυγγαρέζος που εχθρεύεται κάθε μη Γάλλο μετανάστη, θα μας απασχολήσει πολύ περισσότερο στο μέλλον. Εφόσον έχει ακόμη και προεδρικές φιλοδοξίες. Γι' αυτό τον καμαρώνουν και οι δικοί μας ανανεωτές τεχνοκράτες, οι guisseaux tranquilles = σιγανά ποταμάκια δηλαδή, έστω κι αν οι ως τώρα προϋπολογισμοί, υπολογισμοί και προβλέψεις τους έχουν πνιγεί στη βαθιά, γαλάζια θάλασσα του ελληνικού καλοκαιριού. (Μ' αρέσω όταν μπερδεύω λογοτεχνικούς και οικονομικούς όρους για να τους μπερδέψω!). Αλλιώς, όλοι αυτοί οι σαρκοζιανοί με τις σαρακοστιανές συνταγές λιτότητας και αυτοσυγκράτησης (πάντα όμως αυτοσυγκράτησης των άλλων) βρίσκονται λίγο μετά την πανσέληνο του Ιουλίου βαθιά νυχτωμένοι (γαλλιστί: plongés dans une nuit profonde).

Μάνος Στεφανίδης

ΤΟ ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΠΤΙΚΟ ΚΑΙ Η Κ. ΜΠΕΝΑΚΗ

Με ανησυχία παρακολουθούμε το τελευταίο διάστημα τις εξελίξεις στο πολύπαθο ΕΣΡ, που ναρκοθετείται εξακολουθητικώς χωρίς να μπορεί να ανταπεξέλθει στις αυξημένες υποχρεώσεις που του έχουν ανατεθεί. Φαίνεται όμως πως την ίδια ανησυχία δεν συμμερίζεται και η πρόεδρος της Βουλής κ. Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη. Από την 6η Ιουνίου έχει λήξει η κανονική θητεία τριών από τα μέλη του Συμβουλίου (Ρ. Μορώνης, Ίρις Αυδή, Ν. Κουράκης). Σύμφωνα με το Νόμο και επειδή τουλάχιστον ένα μέλος, ο δημοσιογράφος Ροδόλφος Μορώνης, έχει δηλώσει εγγράφως ότι δεν επιθυμεί ανανέωση της θητείας του, η κ. πρόεδρος όφειλε να συγκαλέσει συμβούλιο των πολιτικών αρχηγών, το οποίο και θα αποφάσιζε για την αντικατάσταση των μελών του ΕΣΡ. Μια τέτοια εξέλιξη όμως δεν έχει δρομολογηθεί ακόμη και αντ' αυτών διαπιστώνεται μια ακατανόητη oligarchie και καθυστέρηση στην ανάληψη πολιτικής πρωτοβουλίας.

Μ' αυτά και μ' αυτά, από τις συνεδριάσεις του Συμβουλίου δίδεται προς τα έξω μια εικόνα χαλάρωσης και ρευστότητας. Αποτέλεσμα: στην αναμπουμπούλα ο λύκος να χαίρεται. Όπου λύκος ο αντιπρόεδρος του ΕΣΡ καθηγητής Δ. Χαράλαμπος. Με τη δραστηριότητά του έχει ασχοληθεί αρκετές φορές στο παρελθόν ο Τύπος. Αλλά και το Αντί (τχ. 834, 836). Είναι αυτός που ενεργώντας αυτοβούλως και παρακάμπτοντας την Ολομέλεια και το αρμόδιο :λιμάκιό έχει εκ-

δώσει πλείστα όσα επίμαχα πιστοποιητικά διαφάνειας για γνωστές εταιρείες που έχουν δοσοληψίες με το Δημόσιο. Υπενθυμίζουμε ότι για το μείζον αυτό ηθικό ζήτημα, το Μάιο του 2004, δύο μέλη του Συμβουλίου, οι κ.κ. Μορώνης και Παπακώστας, είχαν υποβάλει την παραίτησή τους από το κλιμάκιο διαφάνειας.

Πάντως, με την αποχώρηση και του κ. Μορώνη (η απουσία του οποίου θα είναι αισθητή), για τον κ. Χαράλαμπος θα προκύψει και κάτι καλό! Θα έχει την αποκλειστικότητα πια στην ενημέρωση των δημοσιογράφων, τους οποίους θα ενημερώνει όποτε και όπως εκείνος θέλει!

Κώστας Καραβίδας

Ποιος θα παίξει γκολφ στην Κρήτη;

της Δανάης Ιωάννου

Τι γυρεύει η αλεπού στο παζάρι; Τι δουλειά έχει ένα μοναστήρι να κάνει business με μια off-shore εταιρεία ανωνύμων μετόχων; 26.000(!) στρέμματα ιδιαίτερου φυσικού κάλους είναι το αντικείμενο της συμφωνίας η οποία κλείστηκε τελικά μεταξύ της Μονής Τοπλού ή Παναγίας Ακρωτηριανής στη Σητεία της Κρήτης και της Loyalward Limited. Η περιοχή που τόσο γενναιόδωρα χάρισε η Μονή, προκειμένου να γίνουν «αναπτυξιακά έργα», λόγω του φυσικού της κάλους περιλήφθηκε στο πρόγραμμα «Natura 2000» της ΕΕ. Το γεγονικό φοινικόδασος, που αναμφίβολα θα υποστεί τις πειθαυλοντικές συνέπειες, επίσης είναι μοναδικό και ιδιαίτερα σημαντικό.

Η διάρκεια της σύμβασης είναι 40 χρόνια, με δυνατότητα παράτασης για άλλα 40 χρόνια. Το ύψος της επένδυσης υπερβαίνει τα 1,2 δισ. ευρώ. Προβλέπεται η κατασκευή πέντε τουριστικών «χωριών» 950 κατοίκων το καθένα, έτσι ώστε ν' αποτελούν ένα τουριστικό σύμπλεγμα 5 αστέρων. Το κάθε χωριό θα περιλαμβάνει πολυτελές ξενοδοχείο, βίλες και εμπορικά κέντρα. Θα κατασκευαστούν επίσης αδιευκρίνιστου αριθμού γήπεδα γκολφ διεθνών προδιαγραφών, συνεδριακό κέντρο, μαρίνα, αθλητικές εγκαταστάσεις, θέατρο, εκθεσιακό κέντρο, έργα υποδομής «που θα ωφελήσουν και την ευρύτερη περιοχή».

Η «φιλόδοξη» επένδυση έχει μακριά και βρόμικη προϊστορία. Το Αντί είχε κάνει εκτενείς αναφορές ήδη από το 1998 (στα τεύχη 668 και 669), τότε που το τοπίο της «επένδυσης» ήταν υπό δικαστική διερεύνηση, τόσο όσον αφορά τις διεκδικήσεις του Δημοσίου για τις εκτάσεις αυτές όσο και τις ενστάσεις που είχαν καταθέσει για τη διαδικασία επιλογής άλλες ενδιαφερόμενες εταιρείες. Στα χρόνια που μεσολάβησαν προέκυψαν δικαστικές αποφάσεις υπέρ της Μονής και έτσι, με τις ευχές και των δύο τελευταίων κυβερνήσεων (ΠΑΣΟΚ και ΝΔ), «ήρθε η ευλογημένη στιγμή της υπογραφής της συμβάσεως», όπως αναφέρεται σε απάντηση της Μητρόπολης προς τον τοπικό Τύπο. Αυτή η «ευλογημένη στιγμή» της υπογραφής ήρ-

θε παρά το γεγονός ότι το 1998 είχαν βγει στην επιφάνεια σοβαρές νομικές παραβάσεις:

- Το Εφετείο Κρήτης αναγνώριζε στο ελληνικό Δημόσιο την ιδιοκτησία 10.000 στρεμμάτων.

- Όπως προέκυπτε από επιστολή της ίδιας της Loyalward προς το «Ίδρυμα Παναγίας Ακρωτηριανής», η εταιρεία ήταν «μιας χρήσης» και συστάθηκε για την περίπτωση. Σύμφωνα δε με έρευνα της Dun & Broadstreet International το κεφάλαιό της ήταν ανύπαρκτο.

- Ενώ η υπόθεση «δεν περπατούσε», καθώς βρέθηκε στο Υπουργείο Οικονομικών ένας έντιμος υπάλληλος που εξέθετε διαρκώς τις παράνομες πράξεις που άλλοι προωθούσαν, όταν ο αρμόδιος αυτός μετατέθηκε σε άλλη υπηρεσία, αίφνης όλοι υπέγραψαν τα σχετικά έγγραφα που εκκρεμούσαν και που προσέφεραν νομιμότητα στο «Ίδρυμα Παναγία Ακρωτηριανή» προκειμένου να υπογράψει με την αγγλική «εταιρεία-μαϊμού».

Το ιδιαίτερα ένθερμο ενδιαφέρον για το μέλλον της επένδυσης που είχε επιδείξει ο κ. Σημίτης, όταν ήταν πρωθυπουργός, φαίνεται ότι ήταν αρκετό για να ξεπεραστούν οι σοβαρές νομικές παραβάσεις. Αλλά και ο νυν πρωθυπουργός και τότε αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης Κ. Καραμανλής είχε ενημερωθεί επαρκώς για την επένδυση ήδη από το καλοκαίρι του 1999 κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στη Μονή Τοπλού.

Υπάρχει λοιπόν αντίλογος, πολιτικός και περιβαλλοντικός. Ήδη από το 1998 το Αντί κατέγραφε τις αντιρρήσεις του για την πραγματοποίηση αυτής της επένδυσης, για την οποία τελικά ο δρόμος άνοιξε: «Η περιοχή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τη χλωρίδα και την πανίδα τόσο στο χερσαίο όσο και στο θαλάσσιο περιβάλλον». Όλα αυτά θυσιάζονται τώρα στο όνομα μιας ανάπτυξης εξαιρετικά αμφίβολης.

Η συγκεκριμένη off-shore εισάγεται οσονούπω στον κατάλογο Αίμ του χρηματιστηρίου του Λονδίνου. Στον κατάλογο Αίμ, όπως είναι γνωστό στους χρηματιστηριακούς κύκλους, «μπαίνει οποιοσ-

δήποτε, δεν δηλώνει τίποτα και έτσι εξυπηρετούνται όσοι δεν θέλουν να κάνουν reporting των μετοχών. Εν ολίγοις, ο εισαγόμενος μένει ουσιαστικά ανώνυμος και τραβά μόνο κεφάλαια».

Με αυτούς τους ανώνυμους μετόχους έκλεισε συμφωνία η Μονή Τοπλού, η οποία αν ήθελε να διαθέσει την περιουσία της θα μπορούσε ίσως να τη διαθέσει σε ντόπια συμφέροντα. Όμως η Μητρόπολη θα πρέπει να προσέξει. Διότι το αντίστοιχο προηγούμενο των 17.000 στρεμμάτων της Σιθωνίας που άλλαξαν ιδιοκτήτη στη δεκαετία του 1960, έφερε τους αρχικούς συνιδιοκτήτες, την Μονή Εσφιγμένου, να μην έχει εισπράξει την αξία κι επιπλέον οι μοναχοί της να απειλούνται με έξωση και απέλαση από το Άγιον Όρος.

Για μία μόνον από τις εγκαταστάσεις της επένδυσης, εκείνη του γκόλφ, ο Oliver Rackham (Corpus Christi College, Cambridge), εισηγητής στην Ημερίδα (21-5-2005) «Τουρισμός, Γκολφ και Κρητικό Τοπίο: Συμφιλιώνοντας τη συνάντησή τους;», αναρωτήθηκε: «Γιατί κάποιος να θέλει να έρθει στην Κρήτη για να παίξει γκολφ;». Και συνέχισε: «Ένας από τους επενδυτές καυχήθηκε ότι η Κρήτη έχει το μακρύτερο καλοκαίρι: αυτό ακριβώς είναι που κάνει την Κρήτη ακατάλληλη για γκολφ».

Η σχεδιαζόμενη επένδυση στο Τοπλού είναι χειρότερη, εν μέρει εξαιτίας της τεράστιας κλίμακάς της, αλλά επίσης και επειδή, τελικά, θα δημιουργηθεί μια μόνιμη καινούργια πόλη σε ένα εντελώς ακατάλληλο μέρος της Κρήτης. [...] Δεν θα βοηθήσει τον τοπικό πληθυσμό, διότι δεν υπάρχει τοπικός πληθυσμός. Είναι παράλογο να κατασκευαστούν τεράστια καινούργια ξενοδοχεία σε απομακρυσμένα μέρη της Κρήτης τη στιγμή που το νησί έχει ήδη περισσότερα ξενοδοχεία απ' όσα μπορεί να χωρέσει».

Πώς λοιπόν φτάσαμε στο σημείο να προχωρήσει ακάθεκτη αυτή η επένδυση; Αντιγράφουμε την άποψη του προέδρου της Loyalward, Cristopher Egleton, τον Αύγουστο του 2000: «...είναι σχεδόν αδύνατον για αλλοδαπούς να κάνουν δουλειές με Έλληνες, εκτός κι αν προέρχονται από την ΕΕ και μοιράζουν δώρα».

Ο φαύλος κύκλος της βίας

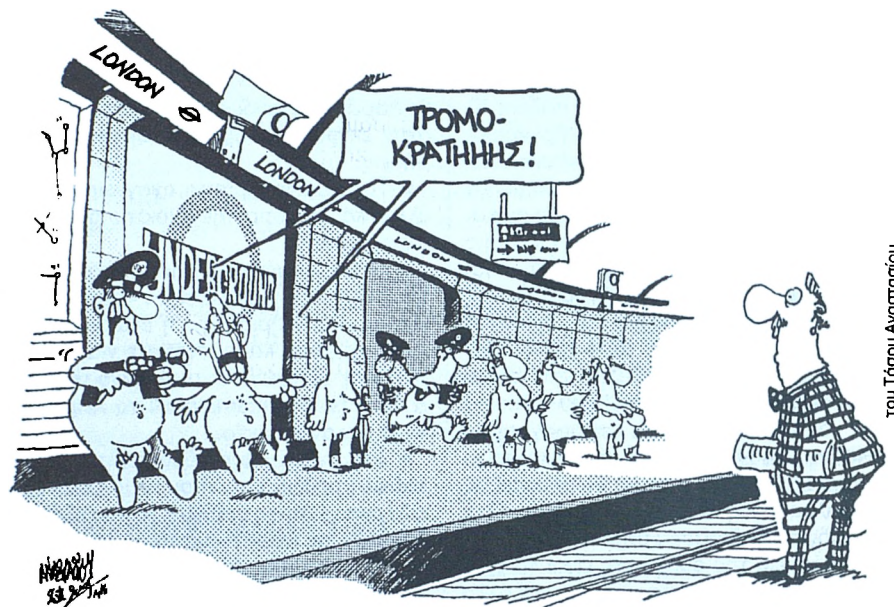
Η βία απλώνεται όλο και περισσότερο στον κόσμο, σκληρή, αδυσώπητη, χτυπώντας επί δικαίων και αδίκων. Αποτέλεσμα: σκορπά αναπόφευκτα τον τρόμο στο πέρασμά της, κυρίως όμως προκαλεί και διευρύνει ένα φαύλο κύκλο ο οποίος προβάλλει πλέον ολοένα και πιο αδιέξοδο.

Μετά τα πρώτα τρομοκρατικά χτυπήματα στο Λονδίνο, εδώ και τρεις εβδομάδες, ακολούθησε, μόλις μια βδομάδα αργότερα, ένα κακέκτυπο αντίγραφο τους, το οποίο ευτυχώς δεν είχε ανθρώπινα θύματα. Ταυτόχρονα όμως σημειώθηκαν αντίστοιχες επιθέσεις στην Τουρκία και κυρίως στην Αίγυπτο, όπου προκάλεσαν συνολικά γύρω στους εκατό νεκρούς και πολύ περισσότερους τραυματίες. Τα χτυπήματα σε Τουρκία και Αίγυπτο μάλιστα ήλθαν μόλις μερικές ημέρες μετά την απέλπιδα προσπάθεια του βρετανού πρωθυπουργού Τόνι Μπλερ και του υπουργού Εξωτερικών Τζακ Στρο να αποδείξουν ότι οι τρομοκρατικές επιθέσεις δεν έχουν καμία σχέση με την εισβολή και τον πόλεμο που μαίνεται στο Ιράκ αλλά και στο Αφγανιστάν.

ΔΕΝ ΠΕΙΘΕΙ Ο ΜΠΛΕΡ

Βεβαίως ο Μπλερ δεν πείθει κανένα σκεπτόμενο άνθρωπο στον πλανήτη για την ορθότητα των ισχυρισμών του. Άλλωστε υπάρχουν πολλές έγκυρες φωνές, ακόμα και στη χώρα του, που με συγκεκριμένα στοιχεία υποστηρίζουν το αντίθετο. Κι έπειτα, μένει ακόμα νωπό στη μνήμη ότι τα ψέματα που χρησιμοποιήθηκαν πριν από δύομισι χρόνια για να «νομιμοποιήσουν» την εισβολή στο Ιράκ, εκπορεύτηκαν κυρίως από το γραφείο του ίδιου του βρετανού πρωθυπουργού.

Όμως ο Τόνι Μπλερ, ενεργώντας ως τοποτηρητής της Ουάσιγκτον, καταβάλλει μεγάλη προσπάθεια, συνοδευόμενη από άκρατη αλαζονεία έναντι φί-

λων και εχθρών, για να εμφανίσει τον εαυτό του ως τον πραγματικό εγχείφαλο του αμερικανοβρετανικού άξονα και τη χώρα του ως υπερδύναμη (χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι την επίθεση στο Λονδίνο ακολούθησαν αντιδράσεις ανάλογες εκείνων που ακολούθησαν τα χτυπήματα της 11ης Σεπτεμβρίου, κάτι που δεν έγινε με τις επιθέσεις στη Μαδρίτη ή στην Κωνσταντινούπολη, για παράδειγμα).

Έτσι χρησιμοποίησε τα ίδια επικοινωνιακά παιχνίδια, όπως ήταν η πρόσφατη παρουσίαση των έντρομων εκπροσώπων της μουσουλμανικής κοινότητας στη Βρετανία για να καταδικάσουν τους ισλαμιστές τρομοκράτες, με σκοπό να προσθέσει νέα προσχήματα για την επιβολή σκληρότερων αστυνομικών μέτρων που θα περιορίσουν, υποτίθεται, το κύμα των τρομοκρατικών επιθέσεων.

ΠΥΡ ΚΑΤΑ ΒΟΥΛΗΣΗ

Μέτρων που προβλέπουν μεταξύ άλλων κύμα απελάσεων εγχρώμων πολιτών από τη Βρετανία και το δικαίωμα

των αστυνομικών να πυροβολούν κατά το δοκούν άτομα που θεωρούν ύποπτα για τρομοκρατία – όπως έγινε ήδη με την εν ψυχρώ δολοφονία ενός μετανάστη από την Βραζιλία, γεγονός για το οποίο οι βρετανικές αρχές ζήτησαν εκ των υστέρων συγγνώμη, θεωρώντας ότι αυτό ήταν αρκετό.

Μέτρων, ακόμα, τα οποία, εκτός των ξένων που ζουν στη χώρα, θα πλήξουν κυρίως τους ίδιους τους βρετανούς πολίτες. Και όχι μόνον αυτούς, καθώς οι υπόλοιποι ευρωπαίοι ηγέτες συζητούν ήδη –ως μη όφειλαν– την εφαρμογή τους σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

ΩΦΕΛΟΥΝ ΤΑ ΜΕΤΡΑ;

Το ερώτημα όμως είναι αν τα μέτρα αυτά, όπως και όλα όσα θα αποφασίσουν να προσθέσουν στο μέλλον, είναι αρκετά για να εμποδίσουν την εξάπλωση της τρομοκρατίας στον κόσμο. Τη στιγμή μάλιστα που η τρομοκρατία κατά κύριο λόγο τροφοδοτείται από τις πολιτικές των χωρών ακριβώς που αποτελούν τους κυρίαρχους του πλανήτη.

μορφίας καθώς είμαστε γεμάτοι με αμερικανικά αεροπλάνα και, το κυριότερο, δεν υπάρχουν περιθώρια για μίζαρίσματα, επειδή η διακρατική συμφωνία και ο αμερικανικός νόμος κατά της διαφθοράς (anti-corruption law) έχει κόψει το βήχα στους διάφορους μεσάζοντες. Επιπλέον, όπως διατείνεται το ΓΕΑ, έχουν πέσει πολλά αεροσκάφη τα τελευταία χρόνια και πρέπει να αντικατασταθούν, ενώ σε λίγα χρόνια θ' αποσυρθούν και τα υπόλοιπα A-7, F-104, και F-4 που απομένουν σε υπηρεσία. Όσο για τον ανταγωνισμό, δεν υπάρχει αντίπαλος σ' αυτή την κατηγορία.

Υπάρχει όμως και ο αντίλογος – όχι βεβαίως εκείνος του ΠΑΣΟΚ, του Άκη Τσοχατζόπουλου και των φυλλάδων ευρείας κατανάλωσης που έσπευσαν να επικρίνουν τη νέα αγορά ως «περιττή και άχρηστη», αλλά ένας αντίλογος που θα θέσει επί τάπητος και σε βάθος τα πραγματικά αμυντικά προβλήματα της χώρας και το πώς αυτά πρέπει να αντιμετωπιστούν χωρίς να πληρώνει ο δύσμοιρος πολίτης δισεκατομμύρια κάθε λίγο και λιγάκι.

Δεν είμαι και τόσο ειδικός, αλλά στα πολλά χρόνια που ασχολούμαι με το στρατιωτικό ρεπορτάζ έμαθα πέντε πράγματα. Που λένε ότι εφόσον ο χρόνος αναχαίτισης στο Αιγαίο κυμαίνεται από 2 έως 4 λεπτά, δεν μας χρειάζονται πολύπλοκα και πολυδάπανα αεροσκάφη που μελετήθηκαν και κατασκευάστηκαν για να εκτεταμένα πεδία μάχης άλλων περιοχών, της Ρωσίας ή της Μέσης Ανατολής για παράδειγμα. Δηλαδή με την ίδια δαπάνη των 30 F-16 θα μπορούσαμε να αγοράσουμε πολύ περισσότερα αεροσκάφη παλαιότερου τύπου και να τα εφοδιάσουμε με υπερσύγχρονα οπλικά συστήματα, ή να ανακατασκευάσουμε τα υπάρχοντα «παρωχημένα» και να κάνουμε το ίδιο.

Τα «υπερσύγχρονα» μαχητικά αεροσκάφη δεν είναι τίποτε άλλο από πλατφόρμες μεταφοράς οπλικών συστημάτων. Ιδού ένα παράδειγμα γι' αυτό που θέλω να πω: Τα «επιχειρησιακά ωφέλιμα» των νέων F-16 είναι υπέρ του δέοντος γνωστά από τη διαφήμιση που τους έχουν κάνει μέχρι σήμερα τα κυβερνητικά ΜΜΕ. Αυτό όμως που είναι ελάχιστα γνωστό είναι ότι ακόμη και τα

δήθεν «παρωχημένα» A-7 που αγοράσαμε επί Ανδρουτσόπουλου φέρνουν και σήμερα καλύτερα αποτελέσματα βολών, ενώ ένα «πεπαλαιωμένο» A-7 μπορεί να μεταφέρει φορτίο βομβών όσο 6 νέα F-16! Δεν θα ήταν λοιπόν καλύτερα με τα ίδια λεφτά να αγοράζαμε διπλάσια και τριπλάσια αεροσκάφη;

Αν η χώρα μας μπορούσε να ασκήσει δική της εξωτερική πολιτική, θα μπορούσαμε επίσης να αγοράσουμε τα σαφώς καλύτερα ρωσικά «Σουκχόι-30» και να ανατρέψουμε άρδην υπέρ της Ελλάδας το συσχετισμό αεροπορικών δυνάμεων στο Αιγαίο και την περιοχή. Εκτός της στρατιωτικής υπεροχής των ρωσικών αεροσκαφών, έναντι των τουρκικών, μια τέτοια απόφαση θα είχε ενδεχομένως και άλλες ευνοϊκές συνέπειες, σε μια εποχή που η Μόσχα του Πούτιν προσεγγίζει ανοικτά την Άγκυρα και εμείς «πιέζουμε» – με τι μέσα άραγε; – να μεταβληθεί η θέση της Ρωσίας υπέρ της Κύπρου. Πώς θα σχολίαζε άραγε την πρόταση αυτή ο υπουργός Εξωτερικών κ. Μολυβιάτης, ο οποίος, όπως λέγεται, είχε καθοριστικό ρόλο στην απόφαση του ΚΥΣΕΑ; Όσο για το ποιο από τα δύο αεροσκάφη είναι το καλύτερο, υπάρχει πληθώρα στοιχείων για τις επιδόσεις των F-16 και των «Σουκχόι-30».

Υπενθυμίζουμε επίσης ότι πριν από λίγα χρόνια η Ρωσία και η Ινδία υπέγραψαν συμφωνία ύψους 3 δισ. δολαρίων για την κατασκευή 140 ρωσικών μαχητικών αεροσκαφών τύπου «Σουκχόι-30» σε ινδικά εργοστάσια. Εμείς τι ανταλλάγματα θα πάρουμε άραγε από τη νέα αγορά; Μετά τη συνεδρίαση του ΚΥΣΕΑ ο υπουργός Άμυνας επανέλαβε τη γνωστή καραμέλα των μεγάλων οφελών που θα προκύψουν από τη νέα αγορά. Είναι ή δεν είναι η τετάρτη αγορά αεροπλάνων F-16 και δίνεται ή όχι η ίδια υπόσχεση ενώ στις τρεις προηγούμενες δεν κατασκευάστηκε ούτε μια εγχώρια βίδα, ούτε ένα ανταλλακτικό; Εκτός βεβαίως των ιδιωτικών εργοστασίων και ξενοδοχείων και των μυστικών λογαριασμών στους οποίους κατευθύνθηκαν τα περιήρημα αντισταθμιστικά ωφέλιμα (τα πλήρη στοιχεία προέκυψαν στις ακροάσεις της Εξεταστικής Επιτροπής για τις συμβάσεις του

Υπουργείου Άμυνας).

Όσον αφορά τα νέα άρματα μάχης, ένα θα πούμε: Αυτή τη στιγμή «κόβονται» στο Στεβανοβίκειο άρματα μάχης τύπου M-60, επειδή υπερβαίνουμε τον μέγιστο αριθμό αρμάτων που επιβάλλουν κάποιες συνθήκες. Δηλαδή από τη μια μεριά κόβουμε κι απ' την άλλη αγοράζουμε. Ποιος ωφελείται; Ποιος άλλος από εκείνον που θα δώσει τα ανταλλακτικά για την επισκευή των μεταχειρισμένων Λέοπαρντ. Ποιος είναι; Έλα ντε. Υπάρχουν άραγε ακόμα «νταβατζήδες» και «εθνικοί προμηθευτές»;

Να σχολιάσουμε μήπως και το γεγονός ότι, ενώ επειγόμεθα για την αγορά και άλλων μαχητικών, τα υπάρχοντα F-16, στον Αλμυρό και τη Σούδα, είναι παρκαρισμένα στο ύπαιθρο γιατί δεν υπάρχει υπόστεγο στάθμευσης;

Η απόφαση είναι λοιπόν πολιτική και μέχρι να υπογραφεί η σύμβαση θα κληθεί πολύ νερό κάτω από το ρυλάκι. Κατά τα άλλα κατανοούμε πλήρως τις αναγκαιότητες που οδήγησαν στην επιλογή των F-16 – όπως οι πιέσεις του Μπούς, για «οικονομική ενίσχυση», οι ίδιες πιέσεις που ασκούνται στην Πολωνία και άλλες προηγμένες χώρες. Αλλά για τα άρματα, ποιος μας πιέζει;

Αυτά προς το παρόν. Θα επανέλθουμε με φωτογραφίες κομμένων αρμάτων M-60 και αεροσκαφών σταθμευμένων στο ύπαιθρο, αν δεν έχουν συλλάβει στο μεταξύ τους φωτογράφους.

'Αμμες δε (χ)εσσόμεθα πολλώ κάρρονες ή το δερινό πρόγραμμα προμηθειών του ΚΥΣΕΑ

του Βασίλη Ζήση

Η απόφαση του ΚΥΣΕΑ, που ενεργοποιήθηκε κατακαλόκαιρα για να αγοράσει επείγοντως 30+10 F-16 και 333 μεταχειρισμένα αεροματά Λέοπαρντ, αιφνιδίασε τους πάντες: από τους ευρωπαϊούς συμμάχους του Eurofighter μέχρι το Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας. Κι αυτό διότι οι μεν εγχώριοι αντιπρόσωποι του Eurofighter δεν γνώριζαν ούτε την ημερομηνία σύγκλησης του ΚΥΣΕΑ, το δε ΓΕΑ πριν από λίγες μέρες είχε αναστείλει όλες τις διαδικασίες προμηθειών μεϊζονος εξοπλισμού, αφού βρισκόνταν σε εξέλιξη οι διαδικασίες του Εθνικού Αμυντικού Σχεδιασμού (Φ831/400/23-06/05).

Όπως φαίνεται, δυο τινά μπορεί να συνέβησαν: Είτε ο Εθνικός Αμυντικός Σχεδιασμός περατώθηκε σε μία εβδομάδα και κατόπιν τούτου ενημερώθηκε

κατεπειγόντως το ΚΥΣΕΑ που συνεδρίασε και αποφάσισε τις νέες αυτές αγορές – γεγονός μάλλον απίθανο, ακόμη και για τις μεταρρυθμιστικές επιδόσεις της κυβέρνησης Καραμανλή· είτε –πράγμα πολύ πιθανότερο– ο ίδιος ο πρωθυπουργός είχε αποφασίσει ήδη από καιρό τι θα έκανε και αιφνιδίασε για μια ακόμη φορά τους πάντες. Ότι πρόκειται περί μιας πολιτικής-διπλωματικής και όχι «στρατιωτικής» απόφασης επιβεβαιώνεται άλλωστε τόσο από την ίδια την απόφαση όσο και από τα όσα γράφονται και λέγονται έκτοτε.

Καταρχάς, διότι ο πρωθυπουργός –που αποδεικνύεται ικανότατος «τακτισιέν»– τους βόλεψε όλους: Τους αμερικανούς στρατηγικούς συμμάχους της Lockheed των F-16, στην οποία έδωσε την παραγγελία για τα πρώτα 40 (30+10) μαχητικά, αποδεικνύοντας

εμπράκτως την περαιτέρω στροφή του προς την Ουάσιγκτον. Τους ευρωπαϊούς συμπαραγωγούς του Eurofighter (αλλά και τους Γάλλους του Mirage-5 και του Rafale), τους οποίους έβαλε στην αναμονή με την προαναγγελία της αγοράς και άλλων 30+10 μαχητικών, για να βάλουν μυαλό και να μην είναι αρνητικοί για εκείνα τα 20 δισ. από τα κοινοτικά κονδύλια. Και τους Γερμανούς, από τους οποίους δήλωσε ότι θα αγοράσει τα 333 μεταχειρισμένα Λέοπαρντ.

Έπειτα, και για να είμαστε αντικειμενικοί, η κυβέρνηση δεν είχε και πολλές επιλογές αν κρίνει κανείς την απόφαση του ΚΥΣΕΑ υπό το πρίσμα του υπάρχοντος αμυντικού δόγματος και των γεωπολιτικών παιγνίων στην περιοχή. Η επιλογή του F-16 ήταν η φτηνότερη, ανταποκρίνεται στο δόγμα της ομοιο-

Ο ΑΚΗΣ ΚΑΙ ΤΑ EUROFIGHTER

Το θράσος έχει και τα όριά του, αλλά πού να καταλάβει από λαϊκή σοφία ο Άκης Τσοχατζόπουλος. Βγήκε ο άνθρωπος και είτε ότι «η αγορά των F-16 είναι περιττή και άχρηστη», ενώ ο ίδιος μας γέμισε με κάθε άχρηστο οπλικό σύστημα που είχε βγει στη διατίμηση στις χώρες του αλήστου μνήμης «υπαρκτού σοσιαλισμού». Είναι εντελώς περιττό να σχολιάσει κανείς τις αγορές του για τους ΤΟΡ, τα «Σουζάνα» και τα «Ζουμπρ». Γιατί το «ζουμί» της προηγούμενης δήλωσής του είναι στη συνέχειά της, εκεί που λέει ότι η απόφαση του ΚΥΣΕΑ «είναι εχθρική απέναντι στις ευρωπαϊκές χώρες που παράγουν το Eurofighter».

Γιατί άραγε κόπτεται τόσο πολύ ο Άκης για το Eurofighter και τώρα και παλαιότερα που ήταν υπουργός; Κύριος οίδε. Αναδημοσιεύουμε ωστόσο σε κατά λέξη μετάφραση αποσπάσματα από σχετικό αποκαλυπτικό άρθρο που δημοσιεύτηκε σε έγκυρο αραβικό περιοδικό το Μάρτιο του 2003

και υπάρχει στα αρχεία και της Γενικής Γραμματείας Τύπου και του Υπουργείου Εξωτερικών:

«[...Οι Ιταλοί] ζήτησαν την άρση του τραπεζικού απορρη- του ορισμένων λιβανέζων επιχειρηματιών οι οποίοι εμπλέ- κονται σε λαθρεμπόριο όπλων για λογαριασμό ευρωπαϊ- κών κομμάτων και ιδιαίτερα του ΠΑΣΟΚ στην Ελλάδα υπό την αρχηγία του υπουργού Άμυνας Άκη [Τσοχατζόπουλου], ο οποίος επιδιώκει να αναλάβει την προεδρία της κυβέρνη- σης, ενισχύοντας το μαύρο ταμείο του κόμματος.

[...] Σύμφωνα με έγκυρες πληροφορίες των λιβανικών υπηρεσιών ασφαλείας, ο επιχειρηματίας G.H. επιδιώκει την επίτευξη συμφωνίας για την αγορά των αεροσκαφών γι- ουροφάιτερ για την Ελλάδα, ώστε η προμήθεια να μοιρα- στεί μεταξύ των δύο λιβανέζων επιχειρηματιών και έλληνα υψηλού αξιωματούχου».

Απ' ό,τι γνωρίζουμε, ο Άκης δεν κατέθεσε μήνυση εναν- τίων του αραβικού εντύπου.

σπαθώντας να αλλάξει το στάτους στην ηγεσία του επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Στόχος του δεν είναι βέβαια το πώς θα μοιραστούν τα πακέτα (κάτι που με βάση τον νόμο θα διενεργήσει η ΕΠΑΕ, ως Ένωση όλων των ΠΑΕ), αλλά να έχει το πάνω χέρι σε όλα τα κέντρα αποφάσεων. Στις απανωτές προκλήσεις του νεαρού Γιάννη Βαρδινογιάννη δεν έκρινε σκόπιμο πως χρειαζόταν να απαντήσει (ή να τοποθετηθεί) ο συνήθως δηλητηριώδης Σωκράτης Κόκκαλης. Για δύο βασικούς (υποθέτουμε) λόγους. Πρώτον, ίσως θυμάται ακόμη εκείνο το «νταβατζήδες» του πρωθυπουργού στον Μπαϊρακτάρη (αν είναι δυνατόν να αντέχει σήμερα η όποια πρωθυπουργική απειλή...) και διατηρεί το όπλο παρά πόδας, μέχρι να φυσήξει και πάλι σύριος άνεμος γι' αυτόν. Έτσι κι αλλιώς, ασπίδα του και δόρυ του ήταν και παραμένει ο Ολυμπιακός Πειραιώς, μια ομάδα με λαμπρή ιστορία και σαφή δυναμική που ζηλεύουν οι λοιπές δυνάμεις του πρωταθλήματος (γιατί, νομίζετε, ενίσχυσε και πάλι την ομάδα με ποδοσφαιριστές υψηλού αγωνιστικού φρονήματος;). Δεύτερον, ίσως ονομάζει τον μικρό, του Παναθηναϊκού. Μπορεί να υπολογίζει τον Γιάννη Βαρδινογιάννη (κάτι που δεν ίσχυε επί θητείας του γιάπη Άγγελου Φιλίππιδη...), όμως θα προτιμούσε να έχει απέναντί του τον βασικό μέτοχο, δηλαδή τον μπαμπά του Τζιζερ! Κρίμα που ο κ. Βαρδής αποφεύγει τις εμφανίσεις και τις δηλώσεις – αλλά αυτό είναι πέρα για πέρα δικαιολογημένο: το να έχεις γλυτώσει από θάυμα σε επίθεση ρουκετών, δικαιολογεί κάθε ανθρώπινο φόβο...

ΤΟ ΜΥΑΛΟ ΤΟΥ ΑΙΓΑΛΕΩ

Αλλά το θέμα μας δεν είναι η... αγοραφοβία του Βαρδή Βαρδινογιάννη (αν και οι κοινωνικές εκδηλώσεις της κοκοοικογένειας στο Λονδίνο και ορισμένες φιλανθρωπικού χαρακτήρα, ειδικά στο Μέγαρο, κατά καιρούς τον συγκινούν). Ζητούμενο είναι το πώς θα λειτουργήσει ήρεμα και έντιμα το νέο πρωτάθλημα, η σέντρα του οποίου προγραμματίστηκε για τις 28 Αυγούστου. Οι παράγοντες είναι χωρισμένοι σε δύο παρατάξεις. Από τη μία ο Παναθηναϊκός και άλλες εννιά ομάδες και από την άλλη ο Ολυμπιακός

έχοντας την επικούρηση του ΠΑΟΚ και το μυαλό του Αιγάλεω. Για όσους απορρίψουν με τη λέξη *μυαλό*, να εξηγήσουμε τούτο: η ομάδα του Αιγάλεω, μπορεί να ήταν πέρυσι τελευταία σε εισιτήρια και εισπράξεις, όμως διαθέτει στην ηγεσία της έναν άνθρωπο μπασμένο από τα δάχτυλα των ποδιών έως τα φρύδια μέσα στα κόλπα. Ο Θωμάς Μητρόπουλος, γνωστός σε όλους για το κουμάντο στην περιφημη *παράγκα*, γνωρίζει το ποδόσφαιρο αλλά και όσους θεωρούνται αντίπαλοι σε ποδοσφαιρικό και οικονομικό επίπεδο, όσο κανείς άλλος. Αυτός είχε προβλέψει πριν από δύο χρόνια ότι από το φθινόπωρο του 2005 θα ξεμερώσουν πολύ ωραίες ημέρες για το ποδόσφαιρο. Είχε διακρίνει το βάθος του δάσους όταν οι άλλοι δεν μπορούσαν να δουν πέραν του πλησιέστερου δέντρου. Εννοείται ότι το δάσος (δηλαδή η προοπτική) ήταν ό,τι σήμερα αποτελεί σημείο τριβής όλων: τα τηλεοπτικά δικαιώματα και τα μπόνους από ποδοσφαιρικά στοιχήματα, με το που θα ενταχθούν οι ελληνικές ομάδες στο κουπόνι. Έτσι απλά και... εύκολα. Ουσιαστικά ο Μητρόπουλος του Αιγάλεω αφουγκραζόταν τι γίνεται γύρω του στον χώρο του θεάματος. Ο κινηματογράφος καρκινοβατεί. Τα θέατρα κατεβάζουν άρον-άρον το έργο ή κλείνουν. Η ακριβή διασκέδαση πέθανε. Εντούτοις τα τηλεοπτικά κανάλια μαζεύουν χρήμα με ουρά από διαφημίσεις όταν μεταδίδεται ζωντανά ποδοσφαιρικό μετά από το Τσάμπιονς Λιγκ. Το ποδόσφαιρο είναι πλέον το μοναδικό θέαμα που πουλάει. Παράλληλα, μπορεί στα εμπορικά καταστήματα να μην πατάει ψυχή, όμως τα προπατζήδικα ορισμένες ημέρες της εβδομάδας έχουν ουρές μπροστά στις μηχανές τους, για τα παιχνίδια του ΟΠΑΠ, βασικότερο των οποίων είναι το *στοίχημα* και ακολούθως το *κίνο* (εκτός αν έχουν σημειωθεί απανωτά τζακ ποτ στο *Τζόκερ*, γεγονός που συγκινεί και τους γέροντες...). Από τη στιγμή που το επίσημο κράτος ευνοεί (και επαυξάνει...) αυτή τη λογική, ήταν αναμενόμενο να περιμένει την κίνηση του απλωμένου χεριού από τα ποδοσφαιρικά σωματεία. Και φυσικά θα πρόκειται για άθλο (ή πράξη παράφρονος ήρωα) αν στο τέλος αρνηθεί να υποκύψει.

Η ΧΩΡΑ ΤΟΥ ΤΖΟΓΟΥ

Το ότι η Ελλάδα θα μετατραπεί σε χώρα του τζόγου, κανέναν δεν φαίνεται να ενοχλεί. Αντίθετα, είδατε πού πέταξε η τιμή της μετοχής του ΟΠΑΠ μόλις «δουλεύτηκε» η είδηση για ένταξη των ελληνικών ομάδων στο κουπόνι στοιχημάτων... Τα έσοδα από την καθημερινή αφαίμαξη των Ελλήνων (που είναι πρώτοι στην Ευρώπη στο πάθος του παιζειν, με δεύτερους τους Άγγλους και από κοντά τους Νορβηγούς) υπολογίζεται ότι θα είναι αστρονομικά. Θα πρόκειται για χρήμα περισσότερο από τα κέρδη που αφήναν τα φροντάκια, μόνο που αυτή τη φορά θα καταλήγει στο κράτος! Και όποιος αντέξει...

Κατά τα άλλα, οι ομάδες ετοιμάζονται πυρετωδώς να ξεκινήσουν το πρωτάθλημα εύρωστες, δυνατές και έχοντας εξοφλήσει τα χρέη (ώστε να πάρουν, ως λευκές περισσότερες, την άδεια συμμετοχής στο τουρνουά από την κρατική επιτροπή ελέγχου). Ο πρωταθλητής Ολυμπιακός, με νέο προπονητή (τον Νορβηγό Τροντ Σόλιντ) ενισχύθηκε βασικά με τρεις διεθνείς διαφορετικών εθνικών ομάδων. Τον δικό μας Καψή, τον Κύπριο Κωνσταντίνου και τον Τούρκο Μπουλούτ. Ο δευτεραθλητής Παναθηναϊκός ανανεώθηκε αισθητά, αγοράζοντας τους δύο εξελξιμους νεαρούς του Πανιώνιου Απόστολο Μάντζιο και Αλέξανδρο Τζιώλη, τον άλλοτε εξαιρετικό Βραζιλιάνο αμυντικό χαφ Φλάβιο Κονσεϊσάο, τον Αφρικανό τερματοφύλακα Έντεμπε, τον διεθνή Κροάτη Μπίσκαν και τον ταλαντούχο αριστεροπόδαρο μέσο Θεοδωρίδη από τον ΠΑΟΚ. Όσο για την Τρίτη της περυσινής κατάταξης ΑΕΚ, παρά τα κατά καιρούς παραληρήματα του νεόκοπου προέδρου Θεμιστοκλή-Ντέμη Νικολαΐδη, είναι σαφές ότι θα έχει την προσηχή περίοδο πολύ δύσκολο έργο να φέρει σε πέρας. Πάντως, θα πρόκειται για μια πολύ επιτυχημένη χρονιά, αν η ιστορική ΑΕΚ καταφέρει να βάλει σε ρυθμούς πραγματοποίησης το έργο κατασκευής του νέου γηπέδου της. Μέχρι στιγμής το πρόβλημα έχει συζητηθεί περισσότερες από τρεις φορές με τον υπουργό ΠΕΧΩΔΕ Γιώργο Σουφλιά, χωρίς να βγαίνει σοβαρή είδηση· μόνο γελαστή φωτογραφία!

Οι κακομαθημένοι του ποδοσφαίρου δήλωσαν πάλι το ελεεινό τους παρών

του Γιώργου Αρκουλή

Μέσα σε κλίμα σφοδρής αντιπαράθεσης των πρωταγωνιστών του, ετοιμάζεται το πλαίσιο του νέου ποδοσφαιρικού πρωταθλήματος, αυτού που έχουμε συνηθίσει να χαρακτηρίζουμε *επαγγελματικό*, μολονότι –με εξαίρεση ελάχιστες περιπτώσεις– διανύει αισίως την έκτη δεκαετία της ζωής του ευτελίζοντας τόσο το ήθος όσο και τον καθαρό αέρα του ερασιτεχνισμού των σπορ. Δυστυχώς, κάθε χρόνο τέτοιες μέρες, το βασικό σημείο διαφωνίας των θεωρούμενων παραγόντων του ποδοσφαίρου ήταν και παραμένει το χρήμα που θα μοιραστεί από την πολιτεία στις ομάδες (ερήμην βεβαίως των ελλήνων φορολογουμένων). Και αν μεν πρόκειται το κράτος να αβαντάρει την ΕΡΤ, για παράδειγμα, σκέφτεσαι κομμάτια να γίνει, αφού το κρατικό κανάλι, όταν δεν προπαγανδίζει (δηλαδή λιβανίζει) το κυβερνητικό έργο, σου προσφέρει κάποιο ευπρεπές ψυχαγωγικό πρόγραμμα, μερικά σημαντικά φιλμ, ή μονογραφίες που κάτι έχουν να πουν (όπως πρόσφατα το Παρασκήνιο με την συνέντευξη του Μανόλη Αναγνωστάκη). Αυτή τη φορά, στις ανώνυμες ποδοσφαιρικές εταιρείες (όπου οι μεγαλομέτοχοι θεωρούνται επενδυτές!) επικρατεί πολύ μεγάλη πρεμούρα, μιας και η πίτα που θα τοποθετηθεί μπροστά τους θα είναι πλουσιότερη από κάθε άλλη χρονιά – και να το εξηγήσουμε. Παραδοσιακά, η πολιτεία, μέσω του ΟΠΑΠ, πρόσφερε (και εξακολουθεί να προσφέρει) μεγάλα ποσά, στις ΠΑΕ, δήθεν για αναπτυξιακούς λόγους. Στην ουσία η εκάστοτε κυβέρνηση μοιράζει το χρήμα, προκειμένου ανά πάσα στιγμή να μπορεί να ελέγχει πρόσωπα και καταστάσεις. Όποιος πολιτικός το αρνείται, απλώς προσθέτει ακόμη ένα υποκριτικό ψέμα στην καριέρα του. Τα προηγούμενα

χρόνια (και πάντως πριν το παίγνιο) *πάμε στοίχημα* γιγαντωθεί και σαρώσει τα έσοδα των άτυχων φιλάθλων) οι ποδοσφαιρικές δυνάμεις της πρώτης (βασικά) κατηγορίας, αρκούσαν στις επιδοτήσεις που είχαν προαποφασιστεί, το πολύ να ζητούσαν κάποιο έξτρα ποσό για... ανακατασκευή του χλοοτάπητα ή εξωραϊσμό των κοινόχρηστων χώρων και των αποδυτηρίων των γηπέδων. Αυτή τη φορά φύσηξε άνεμος βαρβάτων παροχών, δεδομένου ότι γύρω από τη μπάλα θα κινηθούν τεράστιοι τζίροι. Η κυβέρνηση Καραμανλή το αποφάσισε, το ανακοίνωσε (στην αρχή διστακτικά, αλλά όπου νάναι επισημοποιείται το πράγμα...) και είναι βέβαιο ότι θα το εφαρμόσει: τα ματς του ελληνικού πρωταθλήματος θα ενταχθούν στο (καθημερινό!) παιγνίδι *πάμε στοίχημα*. Το γιατί το κάνει είναι αυτονόητο: θέλει να αυξήσει τις εισπράξεις από τον ποδοσφαιρικό τζόγο, μια και τα ποδοσφαιρικά στοιχήματα είναι –παντού– ο βασιλιάς όλων. Αυτό το γνωρίζουν καλύτερα όλων μας οι ηγέτες των ομάδων, οι οποίοι δεν έχουν καμία όρεξη απέναντι στον βασιλιά (που υποτίθεται ότι ελέγχουν) να παίξουν τον ρόλο των βαλédων... Το παιγνίδι θα είναι πολύ δυνατό, καθώς θα υπάρξουν φράγκα για όλους. Μόνο που ολίγοι και εκλεκτοί είναι αυτοί που θα εξασφαλίσουν την γερή μπάζα.

ΒΑΡΔΙΝΟΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΙ ΚΟΚΚΑΛΗΣ

Γιατί, νομίζετε, σφάζονται στο παρασκήνιο (ώστε να κρατηθούν τα προσχήματα) οι δύο ισχυρότεροι παίκτες, Βαρδινογιάννης και Κόκκαλης; Το ότι η αντιπαράθεση εμφανίζεται να κυφορείται μόνο με γελοίες αναφορές και ειρωνείες (με τις συχνές εκατέρωθεν δηλώσεις γύρω από την ισχύ των ομάδων τους και το ποιος θα πάρει το πρωτάθλημα στο τέλος) είναι για λαϊκή κατα-

νάλωση, δηλαδή για να βρίσκουν θέμα οι δέκα(!) ημερησίες αθλητικές εφημερίδες της Αθήνας, οι οποίες σαφώς εμπορεύονται τα συμφέροντα των μεγάλων ομάδων. Στο βάθος της κόντρας στο ποδόσφαιρο υπάρχει κάτι πολύ πιο σημαντικό, βασικά για τους πράσινους και κόκκινους του αθλήματος: το πώς θα κερδίσουν τη μεγάλη δουλειά που είναι υποχρεωμένος να προσφέρει ο ΟΠΑΠ στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού του. Μέχρι τώρα (και με ημερομηνία λήξης της συνεργασίας του με τον Οργανισμό τον Ιανουάριο του 2007), ευνοημένος ήταν ο Σωκράτης Κόκκαλης, της πλευράς Ολυμπιακού. Αυτή τη φορά είναι βέβαιο πως δεν μπορεί να παίζει μόνος του στο χρυσοφόρο γήπεδο των στοιχημάτων, αφού Βαρδινογιάννης, Κοντομηνάς, Κοπελούζος –όπως έχει δημοσιευτεί κατ' επανάληψη στα οικονομικά φύλλα– δεν σκοπεύουν να μείνουν με τα χέρια σταυρωμένα. Κι αν όλοι αυτοί οι κύριοι ενδεχομένως σιχαίνονται τα στοιχήματα, είναι εντελώς βέβαιο πως δεν αισθάνονται το ίδιο για τις προμήθειες που θα δώσουν.

ΤΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΤΟΥ ΚΟΚΚΑΛΗ

Δυστυχώς το παιγνίδι δεν παίζεται με καθαρούς όρους. Ο Σωκράτης Κόκκαλης, εντελώς πονηρά, άφησε να διαρρεύσει πρόσφατα στον Τύπο ότι σκοπεύει να μετακομίσει με την βασική του εταιρεία Ιντρακόμ σε γειτονική χώρα, αν συνεχίσει να πέφτει ο τζίρος. Η πληροφορία αυτή έμμεσα απειλεί αρκετές χιλιάδες εργαζομένους, ενώ εκνευρίζει και τα εκατομμύρια των αγαθών οπαδών της ομάδας του Ολυμπιακού, οι οποίοι καλώς ή κακώς πίνουν νερό στο όνομα του προέδρου! Περισσότερο εκνευρισμένος εμφανίζεται ο ηγέτης της άλλης πλευράς, δηλαδή ο Βαρδινογιάννης, που άρχισε τις επιθέσεις προ-

Έγκυρες φωνές προειδοποιούν ήδη σε όλους τους τόνους ότι η τρομοκρατία δεν αντιμετωπίζεται με τείχη γύρω από τις πόλεις, ούτε βεβαίως με αστυνομικά μέτρα, όσο αποτελεσματικά και αν φαίνονται· κανείς δεν μπορεί τελικά να εμποδίσει ανθρώπους που είναι αποφασισμένοι να πεθάνουν, σπέρνοντας τον θάνατο και σε όσους περισσότερους «εχθρούς» μπορούν.

Έτσι κι αλλιώς, υποστηρίζουν, νόμοι υπάρχουν πολλοί σε όλες τις χώρες, που σημαίνει ότι δεν είναι απαραίτητο να καταφεύγουν οι κυβερνήσεις σε πρόσθετα μέτρα, τα οποία απλώς περιορίζουν ακόμα και στοιχειώδεις ελευθερίες και δικαιώματα των πολιτών.

Αντίθετα, προτείνουν την αντιμετώπιση του προβλήματος με καθαρά πολιτικά μέσα, με έμφαση περισσότερο στις πραγματικές αιτίες που προκαλούν την τρομοκρατία, όπως η συμφεροντολογική υποστήριξη απάνθρωπων καθεστώτων που εξυπηρετούν την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων ή την επιβολή της κυριαρχίας των «μεγάλων», η έλλειψη δημοκρατίας και ελευθερίας σε λαούς του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου και βεβαίως η φτώχεια που καθημερινά μεγάλώνει, οδηγώντας τους ίδιους αυτούς λαούς στο χάος, στην απελπισία και στο θάνατο.

Αλλά οι κυβερνήσεις, ιδιαίτερα της Δύσης, όπως σημειώνει σε άρθρο του στην εφημερίδα *Γκάρντιαν* του Λονδίνου ο συγγραφέας Hanif Kureishi, «μπορεί να είναι αντιπροσωπευτικές, αλλά δεν ταυτίζονται με το λαό, και, εάν δεν θέλουμε να έχουμε ψευδαισθήσεις, καλό είναι το θυμόμαστε αυτό». Ο ίδιος προσθέτει ότι «τα κράτη συμπεριφέρονται με τρόπους που ένας πολίτης θα ντρεπόταν να χρησιμοποιήσει».

ΔΕΝ ΜΑΣ ΕΚΠΛΗΣΣΟΥΝΙ

Έτσι δεν προκαλεί κατάπληξη το γεγονός ότι οι δυτικές κυβερνήσεις γράφουν στα παλιά τους παπούτσια τις προειδοποιήσεις, αλλά και τις αντιδράσεις των λαών τους, καταφεύγοντας τελικά στον πλήρη στραγγαλισμό κάθε έννοιας δημοκρατίας, ελευθερίας, δικαιωμάτων και εντέλει του ανθρωπινού, κοντολογίς των αρχών και των

αξιών πάνω στις οποίες οικοδομήθηκε ένας ολόκληρος πολιτισμός. Ο πολιτισμός τον οποίο τώρα καμώνονται πως υπερασπίζονται οι Μπους-Μπλερ και όσοι άμεσα ή έμμεσα συνεργάζονται μαζί τους.

Αντίθετα, τόσο ο «πόλεμος» που κήρυξε το 2001 ο αμερικανός πρόεδρος, όσο και τα μέτρα που συστήνονται από τον βρετανό πρωθυπουργό με αφορμή τις επιθέσεις στο Λονδίνο, φαντάζουν όλο και περισσότερο σαν μια καλοστημένη παράσταση, καθώς η δυτική «συμμαχία» από τη μια και οι δυνάμεις των φανατικών ισλαμιστών από την άλλη, φαίνονται σαν να λειτουργούν ως συγκοινωνούντα δοχεία. Σαν να ακολουθούν έναν κοινό δρόμο, με έναν εκατέρωθεν φονταμενταλισμό και με μέσα που τροφοδοτούν –ή εξυπηρετούν– ο ένας τον άλλο.

Η «ΠΕΙΘΩ» ΤΩΝ ΙΣΧΥΡΩΝ

Και όσον αφορά τη Δύση, το 2001, εκτός από τη δεδομένη συμμετοχή της Βρετανίας, υπήρξε η συμμετοχή και ενός αριθμού χωρών από τις οποίες άλλες ακολούθησαν τον «πόλεμο» κυρίως παρασυρμένες από τη διακήρυξη-απειλή του Μπους «ή είστε μαζί μας, ή είστε εναντίον μας» και άλλες γιατί θεώρησαν ότι η συμπαράσταση στην Ουάσιγκτον θα τους απέφερε κάποια κέρδη. Από την άλλη, μετά τις επιθέσεις στο Λονδίνο οι ευρωπαϊκές χώρες που είχαν αντισταθεί στην εισβολή στο Ιράκ αποφάσισαν να ακολουθήσουν τις προτροπές του Μπλερ για σκλήρυνση των αστυνομικών και άλλων μέτρων, είτε διότι θεώρησαν ότι δεν πάει άλλο η «κόντρα» τους με την Ουάσιγκτον, είτε διότι πρέπει να δείξουν στην τρομοκρατημένη κοινή γνώμη των χωρών τους ότι δεν μένουν άπραγοι, είτε τέλος, διότι αυτό επιβάλλει το συμφέρον τους.

Όμως και ο τελευταίος πολίτης του πλανήτη γνωρίζει ότι οι «βάρβαροι» που ασκούν τη σημερινή τρομοκρατία κατασκευάστηκαν, εκπαιδεύτηκαν και εξοπλίστηκαν ακριβώς από χώρες και μηχανισμούς της Δύσης που εδώ και τέσσερα χρόνια έχουν κηρύξει «σταυροφορία» εναντίον τους. Ο Οσάμα μπιν-Λάντεν, οι Ταλιμπάν, ο Σαντάμ

Χουσεΐν δεν ήταν παρά «νεκρούμενα» που εξυπηρετούσαν τα σχέδια –και τα όποια συμφέροντα– των ΗΠΑ, διαφόρων χωρών της Ευρώπης και του Ισραήλ. Και αυτοί δεν είναι μεμονωμένες περιπτώσεις. Υπήρξαν και άλλοι, νεότεροι και παλιότεροι, στην Ασία, στην Αφρική, στη Λατινική Αμερική και ακόμα στην Ευρώπη.

Μόνο που αυτή τη φορά οι «βάρβαροι» αποφάσισαν ότι ήλθε ο καιρός να αποτινάξουν το ζυγό της ξένης κυριαρχίας και της εκμετάλλευσης, να πάρουν το «πάνω χέρι» και, κυρίως, να εκδικηθούν τους επικυρίαρχους και όσους –ακόμα και δικούς τους– συνεργάστηκαν ή συνεργάζονται μ' εκείνους, επιβάλλοντας τους δικούς τους όρους στο παγκόσμιο παιχνίδι. Ένα παιχνίδι-μπούμεραγκ γι' αυτούς που το δημιουργήσαν και το επέβαλαν, με κόστος όμως που τελικά καλείται να πληρώσει ολόκληρος ο πλανήτης.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΟΣ

**ΠΑΛΛΑΔΑΣ Ο
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ**
Το αρχαίο κείμενο και μεταφραστικές
και ερμηνευτικές προσεγγίσεις από
τον Τζίμη Παπανικολόπουλο.

**ΠΑΛΛΑΔΑΣ Ο
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ**
ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

Μεταφραστικό κείμενο με ερμηνευτικές προσεγγίσεις
από τον
ΤΖΙΜΗ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
**ΠΟΛΥ
ΤΥΠΟ**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ

Οι... «Νεοαθηναίοι» τιμούν και πάλι τους Μαραθωνομάχους... «επελαύνοντας»

της Μουσίσσας Μπετονίου

Μετά την ασεβή καταστροφή του χώρου της ιστορικής μάχης (κωπηλατοδρόμιο), απειλείται και ο καθιερωμένος χώρος εορτασμού της επετείου της μεγάλης νίκης προς εκπλήρωση του τάματος που είχαν κάνει οι Αθηναίοι στη θεά Αρτέμιδα: ο παρילίσιος αρχαιολογικός χώρος του ναού της Αγροτέρας Αρτέμιδος στο Μετς.

Το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο το 1964 γνωμοδότησε υπέρ της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης ολόκληρου του οικοδομικού τετραγώνου (1.390,7 τ.μ.) που περιβάλλεται από τις οδούς Αρδηττού-Κούτουλα-Θωμοπούλου και Κεφάλου: «...πρόκειται περί ενός των επιφανεστέρων μνημείων των αρχαίων Αθηνών, ακόμα και αν αποδεικνύεται τελικώς ότι δεν υπάρχουν λείψανα, διά την σπουδαιότητα του ναού ο οποίος υπήρχε εις την θέσιν» και αποφάσισε τη διαμόρφωσή του «σε αρχαιολογικό χώρο ελεύθερο και επισκέψιμο».

Τι άλλαξε μετά σαράντα χρόνια; Γιατί καλείται για πολλοστή φορά (επτά φορές από το 1964 μέχρι τις 2.7.2003, ημερομηνία της τελευταίας ομόφωνης γνωμοδότησης υπέρ της απαλλοτρίωσης) το ΚΑΣ να αποφασίσει ξανά και μάλιστα με θέμα την οικοδόμηση ή μη του οικοδομικού τετραγώνου και όχι την έγκριση επανακήρυξης σε αναγκαστική απαλλοτρίωση;

Το μόνο που έχει αλλάξει στο δεσμευμένο οικοδομικό τετράγωνο, εκτός του ότι έχει παραμείνει η μόνη πλέον «ανάσα» της ιστορικής τοπογραφίας της παριλίσιας περιοχής, είναι το ιδιοκτησιακό καθεστώς: το 1990 ο γιος του τότε υπουργού Τουρισμού Δ. Λιβανού, Κοσμάς Λιβανός, αγόρασε έναντι 8.835.750 δρχ. ιδιοκτησία 231,30 τ.μ.

επί του δεσμευμένου οικοδομικού τετραγώνου.

ΠΩΣ ΕΞΥΦΑΙΝΕΤΑΙ Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΠΟΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΥ

18.1.72: Το ΚΑΣ γνωμοδοτεί ξανά υπέρ της απαλλοτρίωσης και εκδίδεται η ΚΥΑ 2162/1198/24.04.1973 (ΦΕΚ Δ' 142/19.05.73) με την οποία κηρύσσεται σε αναγκαστική απαλλοτρίωση το οικοδομικό τετράγωνο.

5/23.04.74: Το ΚΑΣ γνωμοδοτεί υπέρ της ανάκλησης, διότι οι λόγοι της απαλλοτρίωσης είναι αόριστοι.

14/13.4.93: Μετά από νέα αίτηση των ιδιοκτητών, το ΚΑΣ γνωμοδοτεί ομόφωνα υπέρ της απαλλοτρίωσης, επειδή «βάσει της σχετικής βιβλιογραφίας αλλά και των ανασκαφικών ερευνών που διεξήχθησαν, εκεί τοποθετείται το ιερό της Αγροτέρας Αρτέμιδος, ένα από τα πλέον εξέχοντα μνημεία της κλασικής περιόδου» και επειδή «διαπιστώνονται στον χώρο αρχαιολογικά στοιχεία από μεταγενέστερες της κλασικής περιόδου επεμβάσεις».

Τον ίδιο χρόνο (1993) –επί υπουργίας Μελίνας Μερκούρη– κηρύσσεται με διυπουργική απόφαση η απαλλοτρίωση, με αξία 194.698.000 δρχ.

ΤΟ ΣΤΡΙΒΕΙΝ ΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ

26.7.94: Ο νέος υπουργός Πολιτισμού Θ. Μικρούτσικος αποσύρει την απόφαση

από το εθνικό τυπογραφείο και παραπέμπει στις 26.7.94 το θέμα στο ΚΑΣ, που αποφασίζει αναβολή της απαλλοτρίωσης ζητώντας να διεξαχθεί ανασκαφή προκειμένου να διαπιστωθεί αν «σώζονται κατάλοιπα αρχαίων στους ελεύθερους χώρους», με σκοπό να αρθούν οι δεσμεύσεις. Ακολουθεί θύελλα διαμαρτυριών από οργανώσεις, φορείς και τον Τύπο και προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Στην ανασκαφή που διεξάγεται σε πολύ περιορισμένη κλίμακα από τη Γ' ΕΠΚΑ, με υπεύθυνη την αρχαιολόγο κα Ε. Λυγκούρη, αποκαλύπτονται εκ νέου οι πρωτοχριστιανικοί τάφοι που είχε ανακαλύψει ο Α. Σκιάς (1897) επιτρέποντας να επανατοποθετηθεί με ακρίβεια το διάγραμμα της βάσης του ναού κάτω από τα ερείπια των οικιών Κ. Λιβανού και του Κ. Γιακουμάτου. Οι ανασκαφές στα σημεία αυτά δεν διεξάγονται. Η Γ' ΕΠΚΑ αναφέρει ότι λόγω υπογείων στις οικίες αυτές η βάση του ναού έχει καταστραφεί. Αυτό αμφισβητείται, διότι στην οικία Γιακουμάτου δεν υπάρχει υπόγειο και στην οικία Λιβανού οι κατόψεις και τα σχέδια του Α. Σκιά αναφέρουν σ' αυτό το σημείο βαθούλωμα του εδάφους. Άλλωστε οι λιθόκτιστες οικίες των αρχών του 20ού αιώνα θεμελιωνόνταν πάνω στο βράχο.

24.1.95: Η συνεδρίαση του ΚΑΣ καταλήγει ομόφωνα υπέρ της ισχύος της 14/13.4.93 παλαιότερης γνωμοδότησης περί απαλλοτρίωσης όλου του οικοδομικού τετραγώνου και αναφέρεται ότι το ποσόν θα συμπεριληφθεί στον προϋπολογισμό για την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων.

22.6.95: Δημοσιεύεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* (αρ. φύλλου 431/

22.7.95) η κήρυξη της απαλλοτρίωσης «υπέρ του Δημοσίου που θα αντιμετωπισθεί από το Υπ. Πολιτισμού» (έργα εννοποίησης των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας) με κοινή απόφαση των υπουργών Πολιτισμού και Οικονομικών.

Ενώ έχει οριστεί (υπερδιπλασιαζόμενο) το ποσό της απαλλοτρίωσης σε 472.000.000 δρχ. (ΥΠΠΟ/ΑΠΑΛ/Φ270/57265/992/23.12.98), και πάλι δεν υλοποιείται και η προθεσμία απόδοσης της αποζημίωσης λήγει στις 19.8.99.

ΛΙΒΑΝΟ ΣΤΗΡΙΖΟΥΜΕ...

ΜΑΡΑΘΩΝΟΜΑΧΟΥΣ ΧΑΡΑΜΙΖΟΥΜΕ

15.2.01: Με υπογραφή του υπουργού Ευ. Βενιζέλου απορρίπτεται η νέα πρόταση για σύνδεση του ναού της Αγροτέρας Αρτέμιδος με το χώρο του Ολυμπίου, διότι κρίνεται ότι θα δημιουργούσε προβλήματα «στατικότητας» στις παρακείμενες πολυκατοικίες, και αποφασίζεται ότι η νέα διαμόρφωση του χώρου θα αντιμετωπισθεί «μόνον εφόσον συντελεσθεί απαλλοτρίωση και κατεδάφιση των σύγχρονων κτισμάτων».

Η απαλλοτρίωση του οικοδομικού τετραγώνου με αριθμό 1001242/14/0010/25.1.02 (ΦΕΚ78/12.2.02) ανακαλείται αυτοδίκαια από τους υπουργούς Α. Φωτιάδη και Ευ. Βενιζέλο.

ΔΩΣΕ ΘΑΡΡΟΣ ΣΤΟ ΧΩΡΙΑΤΗ

13/27.3.02 και 2.7.03: Μετά από παρεμβάσεις των ιδιοκτητών, που ζητούν την απελευθέρωση των ακινήτων τους λόγω λήξης της προθεσμίας καταβολής της αποζημίωσης, το θέμα περνάει από το ΚΑΣ στις 27.03.02 και τέλος, ενώ γνωμοδοτεί ομόφωνα (32/2.7.03) ξανά υπέρ της επανακήρυξης σε απαλλοτρίωση, η απόφαση του υπουργού εκκρεμεί.

Στις **29.9.03** η διευθύντρια Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων απευθύνεται προς την Δ/ση Τοπογραφικών Εφαρμογών του ΥΠΕΧΩΔΕ για να ζητήσει τη συμμετοχή του στην απαλλοτρίωση. Στις **26.3.04** με έγγραφό της η διευθύντρια του τμήματος κα Κοσμογίου απαντά ότι το ΥΠΕΧΩΔΕ μπορεί να συμμετέχει με την προϋπόθεση τη δημιουργία κοινόχρηστου χώρου.

Ο ΕΠΙΜΕΝΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Στις **8.10.04** οι ιδιοκτήτες απευθύνονται με έγγραφό τους στο γραφείο του υφυπουργού ζητώντας αναπομπή στο ΚΑΣ με αίτημα την άμεση απελευθέρωση των ακινήτων τους και την έγκριση οικοδόμησης του οικοδομικού τετραγώνου.

ΤΟ ΣΤΡΙΒΕΙΝ ΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ Νο 2

Στις **7.12.04** η Γ' ΕΠΚΑ προτείνει στο ΓΔΑΠΚ-ΔΠΚΑ Τμήμα Αρχαιολογικών Χώρων την κατεδάφιση των ετοιμόρροπων κτηρίων και ανασκαφή στα σημεία που δεν έχουν ερευνηθεί, για να απαντήσει στους ιδιοκτήτες αν μπορούν να κτίσουν ή όχι και με ποιους όρους.

ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΠΟΥ ΧΑΡΑΞΕ Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Στις 21.12.04 αναπέμπεται στο ΚΑΣ με απόφαση του υφυπουργού κ. Τατούλη το θέμα «Έγκριση ή μη οικοδόμησης στο οικοδομικό τετράγωνο που περιβάλλεται από τις οδούς Αρδητού-Κούτουλα-Θωμοπούλου-Κεφάλου». Για πρώτη φορά μετά από σαράντα χρόνια το θέμα τίθεται όχι ως απαλλοτρίωση ή μη του οικοδομικού τετραγώνου, αλλά ως έγκριση ή μη της οικοδόμησής του.

Ακολουθούν από τους τοπικούς φορείς και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις διαμαρτυρίες προς το ΥΠΠΟ, που δημοσιεύονται στον Τύπο. Η αναπομπή αναβάλλεται. Οι τοπικοί σύλλογοι ζητούν τα πρακτικά των τελευταίων συνεδριάσεων του ΚΑΣ, τα οποία αρνείται να δώσει η πολιτική ηγεσία.

Στις **6.7.05**, μετά από 6 μήνες αναμονή, 2 εξώδικες διαμαρτυρίες και μια εισαγγελική παραγγελία στην οποία ζητείται ανάκληση από το υπουργείο αλλά δεν γίνεται δεκτή, παραχωρούνται τα πρακτικά ΚΑΣ 13/27.3.02 και 32/2.7.03. Στα τελευταία πρακτικά αναφέρονται οι βλέψεις τριών ιδιοκτητών (Φύσσας, Λιβάς, Λιβανός) για οικοδόμηση του αρχαιολογικού χώρου με προσφορές από κατασκευαστικές εταιρείες και η πληροφορία ότι δυο εταιρείες, η ΝΙΑΛΚΟ και ΝΡΑΛΦΟ, έχουν αποκτήσει πρόσφατα ιδιοκτησίες στο χώρο.

ΤΟ ΣΤΡΙΒΕΙΝ ΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ Νο 3

Στις **10.7.05**, τέσσερις ημέρες αργότερα, το θέμα αναπέμπεται στο ΚΑΣ αιφνιδίως με τον νέο τίτλο: «Έγκριση ή μη καθαίρεσης υφισταμένων κτισμάτων για τη διενέργεια ανασκαφικής έρευνας στο οικοδομικό τετράγωνο που περικλείεται από τις οδούς Αρδητού-Κούτουλα-Θωμοπούλου-Κεφάλου». Στο ΚΑΣ παρευρίσκονται οι εξής οργανώσεις: Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Εξωραϊστικός Αθλητικός Σύλλογος «Αρδητός», Σύλλογος Προστασίας Παρισίων Περιοχών «Ο Παριλίσιος», η Πρωτοβουλία κατοίκων Μετς και ο ΣΑΔΑΣ, και διαβάζεται ψήφισμα διαμαρτυρίας από το ICOMOS. Παρευρίσκονται επίσης εκπρόσωποι των ιδιοκτητών και των κατασκευαστικών εταιρειών.

Το ΚΑΣ αναβάλλει την απόφασή του για να διεξαχθεί από τα μέλη του αυτοψία.

ΟΙ ΙΕΡΕΣ ΟΧΘΕΣ ΤΟΥ ΙΛΙΣΟΥ

Ο ναός της Αγροτέρας Αρτέμιδος (τμήμα της ζωοφόρου του βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο, λεπτομερή σχέδια αποτύπωσης μελών του καθώς και η αποτύπωση ολόκληρου του ναού, ο οποίος σωζόταν μέχρι τον 18ο αι., στα μουσεία της Βενετίας και του Βερολίνου) έχει τόσο μεγάλη ιστορική και αρχαιολογική αξία ώστε, ανεξάρτητα από το τι λείψανα υπάρχουν ή όχι στο επίμαχο οικοδομικό τετράγωνο, η τυχόν ανοικοδόμησή του θα ισοδυναμούσε με παρόμοια ενέργεια επί του βράχου της Ακροπόλεως, αν τα καταγεγραμμένα και τεκμηριωμένα μνημεία του, των οποίων μέλη φυλάσσονται σε διάφορα μουσεία, δεν είχαν αφήσει λείψανα επί τόπου – μνημείο είναι και ο ιερός βράχος.

Η απολησμονημένη φωνή της Ανατολής

του Κώστα Καραβίδα

*Άνθρωποί μου άγγελοι άγγελοι χρυσοί
Ανοίξτε με λίγο ροδόνερο τα πρησμένα
μάτια σας
Εδώ παρακάτω είναι το σπίτι ενός θεού
Μίλτος Σαχτούρης*

Σαράντα χρόνια συμπληρώνονται αυτές τις μέρες από τον θάνατο του πολυτάλαντου καλλιτέχνη Φώτη Κόντογλου. Με το «θείον πάθος» να διακατέχει και να καθορίζει την ιδιοσυγκρασία και την καλλιτεχνική του υπόσταση, έδωσε με τον χρωστήρα και τη γραφίδα του έργα που τον αναδεικνύουν σε μια προσωπικότητα των γραμμάτων και των τεχνών μας. Έναν ιδιόρρυθμο δημιουργό που μετατρέπει τα βιώματα, τις νοσταλγίες, τις εντάσεις, τους πόνους και τις αλήθειες της ζωής του σε έργα τέχνης. Χωρίς σκιές επιτήδευσης, με μιαν απλότητα που ανατρέπει τις καθιερωμένες συμβάσεις και επιβάλλεται αφοπλιστικά.

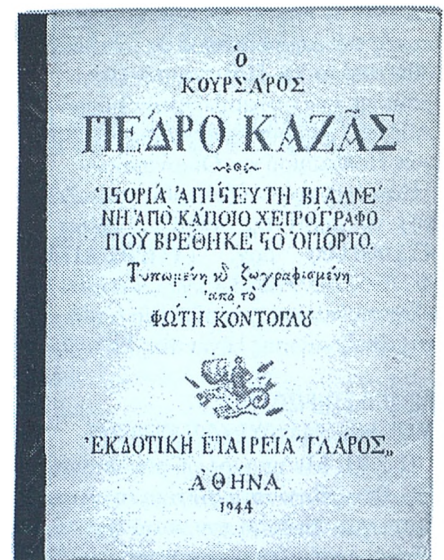
Κι αν ως ζωγράφος και αγιογράφος ευτύχησε να δει για το έργο του την αισθητική του δικαίωση, ως συγγραφέας παραμένει περιορισμένης εμβέλειας, χωρίς επιγόνους, σχεδόν και χωρίς προγόνους, μια ερμητική, μοναχική παρουσία στα ελληνικά γράμματα. Η μονομερής κριτική αντιμετώπιση τον τοποθέτησε εξαιρεχός στους ελάχιστους δημιουργούς επισυνάπτοντάς του χαρακτηρισμούς που παραβλέπουν τον πολυδιάστατο χαρακτήρα του έργου του. Ο ορθόδοξος συγγραφέας («ριζορθόδοξος» κατά τον Καρούζο), ο

ανατολίτης παραμυθάς, ο συγγραφέας του εξωτισμού αλλά και του φανταστικού ρεαλισμού. Προσεγγίσεις που κάθε φορά δεν αγγίζουν παρά μια πλευρά του πολύπτυχου έργου του, μολονότι αναμφισβήτητα τον εκφράζουν.

Το έργο του Κόντογλου, βγαλμένο στον πυρήνα του από τις πιο λαμπρές στιγμές της βυζαντινής Ανατολής, εμπεριέχει ωστόσο και αφομοιώνει στοιχεία που φαινομενικά είναι ετερόκλητα. Από τη μια μεριά το Βυζάντιο και την Ανατολή, από την άλλη το κοσμοπολίτικο και μποέμ πνεύμα του προπολεμικού Παρισιού και τη φωτισμένη Εσπερία. Αυτός ο φλογερός αντι-δυτικός, ο διαπρύσιος πολέμιος του διαφωτισμού, ο μισαλλόδοξος και θανάσιμος εχθρός του καισαροπα-

Ο Φώτης Κόντογλου με τη σύζυγό του Μαρία, το 1938 στο Ζάππειο.

σμού, γνώρισε βαθιά τον δυτικό τρόπο ζωής, έζησε τέσσερα χρόνια στην Εσπερία και την απέριψε χάριν του ασκητικού πνεύματος και του μοναχισμού της Ορθοδοξίας.

Η ενότητα του καλλιτεχνικού του προγράμματος είναι αδιάσπαστη και μόνον ως τέτοια μπορεί να ερμηνευθεί. Η λογοτεχνική του διάσταση δεν ερμηνεύεται αν δεν ληφθεί υπόψη η εικαστική. Και το αντίστροφο. Έστω κι αν η θεματική της εικονοποιίας του διαφέρει αισθητά από την αντίστοιχη των λογοτεχνικών του δοκιμών, η καλλιτεχνική του έκφραση έχει μιαν αδιαπέραστη γνησιότητα και αυθεντικότητα. Και για τούτο ιδιαιζόντως γοητευτική. Με την σφριγηλή και ιδιόρρυθμη γλωσσική του φόρμα σπλητεύει το «δήθεν» και βομβαρδίζει την προσποιητή σοβαρόφανεia. Με κάθε του καλλιτεχνική παρέμβαση αναδεικνύεται σε αγνό ιεροφάνη της απλότητας, σε πεφωτισμένο κήρυκα της αλήθειας.

Στην αναζήτηση προτύπων και διακειμένων αρχίζουμε και τελειώνουμε με τον Παπαδιαμάντη, στα χνάρια του οποίου βαδίζει θεωρώντας τον πνευματικό του οδηγό. Φαίνεται πως η ενθουσιώδης νεανική του ψυχή μαγευότανε εξίσου από τις θαλασσινές διηγήσεις του Ντεφόε, του Μέλβιλ και του Βερν. Κυριαρχούν όμως τα παραμύθια της Ανατολής. Ο Παν. Μουλλάς γράφει σχετικά: «Αξιοποιεί με ευρηματικότη-

Από μικρός έφυγα με τη μανία να δω τα μακρινά μέρη της σφαίρας. Τώρα πια δεν πιθυμώ τίποτα. Το μάτι μου ζητά μονάχα ένα κομμάτι βοννό και μια στενή λωρίδα θάλασσα... Οι Σπανιόλοι μου αρέσουν... μου αρέσουν και οι νησιώτες της Ελλάδος. Περισσότερο όμως μου αρέσει η ερημιά.

τα τις λαϊκές διηγήσεις, το ανατολίτικο παραμύθι και το βυζαντινό παρελθόν, τις δυνατότητες της εκκλησιαστικής γλώσσας προσφέροντας έργο γεμάτο φαντασία και δύναμη».

Κι όμως, αυτός ο συγγραφέας που επηρέασε τόσους και τόσους των γραμμάτων και των τεχνών μας (τον Ελύτη, τον Καρούζο, τον Τσαρούχη, τον Εγγονόπουλο) δεν διαβάζεται σήμερα. Ο Εγγονόπουλος, σε ανύποπτο χρόνο, τον είχε χαρακτηρίσει ως έναν από τους τρεις πραγματικά μεγάλους Έλληνες του Μεσοπολέμου. Πλάι του

Στη φωτογραφία από αριστερά: Ο Φώτης Κόντογλου, ο ηγούμενος της Μονής Βαρλαάμ, ο Γιάννης Τσαρούχης και δυο φίλοι τους.

έβαζε μόνο τον Καρυωτάκη και τον Παρθένη. Αλλά και ο Γιώργος Ιωάννου τον επαινούσε όταν έγραφε ότι «όποτε καθίσω και λογαριάσω τι γερό, τι ακατάλυτο έχω στη βιβλιοθήκη μου, τι θα μπορούσα να πιάσω σε μian ώρα ανάγκης και να στυλωθώ, πιάνω τον Κόντογλου». Η αμεσότητα των γραφών του και η τρυφερότητα της λογοτεχνικής του φωνής εκπέμπουν μια ιδιότυπη γοητεία ακόμα και σε αυτούς που δεν σαγηνεύονται από τα θρησκευτικά θέματα και την υποβλητικότητα τους ή από τις παράξενες και φα-

νταστικές ιστορίες που πλάθει, πάντα με φόντο τη θάλασσα και τη θαλασσινή ζωή. Ένας καλλιτέχνης που ζωγραφίζει γράφοντας και γράφει ζωγραφίζοντας έχει το πλεονέκτημα της απaráμυλλης παραστατικότητας. Αποτυπώνει στο χαρτί όσα θα μπορούσαν να γίνουν πίνακες ζωγραφικής. Διακατέχεται από αντι-ρεαλιστική εμμονή, αδιαφορεί για το επίκαιρο, και με το έμφυτο χάρισμα του ανατολίτη παραμυθά που διέθετε διαμορφώνει ένα πρωτότυπο και ιδιαίτερο καλλιτεχνικό σύμπαν.

Το θησαυρισμένο έργο του ανέρχεται

Βιογραφικά του Φώτη Κόντογλου

Ο Φώτιος Αποστολέλης (αργότερα Κόντογλου) γεννήθηκε το 1895 στ' Αϊβαλί (Κυδωνίες) της Μικρασίας. Μεγάλωσε σ' έναν τόπο βαθύτατα ελληνικό, ζωσμένο από τη θάλασσα και τα κύματα που έθρεψαν την παιδική φαντασία και την ευαίσθητη νεανική ψυχή του. Τέταρτο παιδί πολυμελούς οικογένειας, έχασε νωρίς τον πατέρα του και την επιμέλειά του ανέλαβε ο θείος του, ηγούμενος της Μονής της Αγίας Παρασκευής, από τον οποίο πήρε και το επώνυμο Κόντογλου. Την παιδική του παρέα αποτελούσαν ο Στρατής Δούκας και ο Πάνος Βαλσαμάκης. Στα νεανικά του χρόνια στ' Αϊβαλί εξέδιδε το χειρόγραφο μαθητικό περιοδικό *Μέλισσα*.

Το 1913 έρχεται στην Αθήνα και φοιτά για λίγο στη Σχολή Καλών Τεχνών με δασκάλους τον Βικάτο, τον Ιακωβίδη, τον Ροϊλό, τον Καλούδη και άλλους. Ο Κόντογλου αγνόησε επιδεικτικά και τις δυο αισθητικές παραδόσεις που κυριαρχούσαν (Σχολή του Μονάχου και Σχολή του Παρισιού) και χάραξε τη δική του πορεία βαδίζοντας στους βυζαντινούς τρόπους της

ελληνικής παράδοσης. Από το 1914 ως το 1918 είναι τα χρόνια της νεανικής περιπέτειας και των αναζητήσεων. Ταξίδεψε στην Ισπανία και τη Γαλλία όπου –συγκάτοικος του Παπαλουκά– ανακαλύπτει τη Δυτική Τέχνη και την Αναγέννηση. Το 1918-19 γράφει τον *Pedro Cazas* στο Παρίσι, που θα εκδοθεί στην Ελλάδα τρία χρόνια αργότερα.

Η Μικρασιατική τραγωδία ενεργεί συγκλονιστικά στον ψυχισμό του. Γυρνώντας στην Ελλάδα επισκέπτεται το Άγιον Όρος και γράφει το δοκίμιο «Η τέχνη του Άθω». Έχει πια κατασταλάξει στις αισθητικές του προτιμήσεις και αρχίζει να αγιογραφεί και να ζωγραφίζει σε ναούς, μοναστήρια και διάφορα κτήρια της Αττικής. Το 1925 παντρεύεται και εγκαθίσταται στους Ποδαράδες της Νέας Ιωνίας. Από το 1948 ως το θάνατό του αρθρογραφεί στην εφημερίδα *Ελευθερία* του Πάνου Κόκκα. Ταυτόχρονα συνδέεται με τον ποιητή Νίκο Καρούζο. Το 1960 εκδίδεται η μελέτη του *Έκφρασις*. Στις 13 Ιουλίου του 1965 πεθαίνει σε ηλικία 70 ετών.

Στις 23 Απριλίου 1943 στο Παλιό Φάληρο. Καθισμένοι: Στρατής Μυριβήλης και Θρασύβουλος Σταύρου. Όρθιοι, από αριστερά: Κώστας Κόντος, Ελένη Σιφναίου, Φώτης Κόντογλου, Ηλίας Βενέζης, Γιώργος Βαλέτας.

προσώρας σε 11 τόμους, που άρχισαν σταδιακά να εκδίδονται από τη δεκαετία του '60 στις εκδόσεις «Αστήρ». Αν επιχειρούσαμε μια πρόχειρη κατάταξη του έργου του θα το χωρίζαμε σε: α) διηγήματα, β) ταξιδιωτικά, γ) θαλασσογραφήματα, δ) βιογραφίες αγίων και ιστορικών προσώπων, ε) άρθρα και δοκίμια για την παράδοση, την Ορθοδοξία και τη βυζαντινή τέχνη. Υπάρχει βέβαια και πλούσιο αθησαύριστο υλικό σκορπισμένο σε διάφορα έντυπα.

Η συγγραφική του πορεία υπήρξε περίεργη και συμβαδίζει με τις πνευματικές του αναζητήσεις. Θα έλεγε κανείς ότι πρόκειται για μια πορεία προς την ανακάλυψη της Ορθοδοξίας και την εγκατάλειψη της λογοτεχνίας. Ό,τι καλύτερο το έδωσε στα χρόνια του νεανικού ενθουσιασμού. Με τον καιρό τον καλύπτουν περισσότερο οι ορθόδοξες αξίες και το ασφαλές καταφύγιο της θρησκευτικής πίστης.

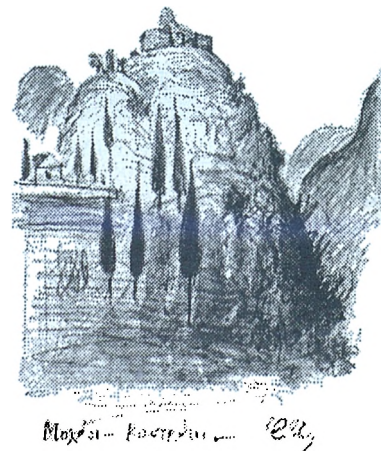
Ο Κόντογλου εμφανίζεται στα ελληνικά γράμματα σε μια περίοδο οριακή και μεταβατική. Είναι ο Μεσοπόλεμος της παρακμής αλλά και της ανάγκης για

ανανέωση. Σε μια περίοδο που κυριαρχεί στα ελληνικά γράμματα το αστικό μυθιστόρημα και ο νέο-συμβολισμός, ο Κόντογλου στρέφει την πλάτη στις κυρίαρχες αισθητικές τάσεις και φέρνει με το πρωτότυπο έργο του σπέρματα ανανέωσης. Μέσα στο μίζερο και καταθλιπτικό κοινωνικοπολιτικό κλίμα του Μεσοπολέμου δίνει μια νέα πνοή στη λογοτεχνία μας και προοικονομεί τη δυναμική είσοδο των Μικρασιατών λογοτεχνών της γενιάς του '30 που θα ακολουθήσει. Ο ίδιος –ίσως και λόγω ιδιοσυγκρασίας– δεν γοητεύεται από το μυθιστόρημα και γι' αυτό δεν άφησε μεγάλα, συνθετικά έργα. Ο Σαχίνης βέβαια του καταλογίζει μυθοπλαστική αδυναμία και έλλειψη δημιουργικής φαντασίας. Όπως κι αν έχει, λείπουν από το έργο του τα συστατικά που μπορούν να στοιχειοθετήσουν ένα ρεαλιστικό μυθιστόρημα. Απουσιάζουν ο έρωτας, η αληθοφάνεια, το ιστορικό υπόβαθρο, τα ανθρώπινα πάθη, οι ορμές, οι συγκρούσεις, οι δραματικές καταστάσεις.

Με τον *Pedro Cazas* το 1922 τάρaxε τα λιμνάζοντα ύδατα της λογοτεχνίας μας. Σαν ένα ορμητικό ποτάμι που με τη ρέουσα δυναμική του καθαρίζει το μολυσμένο από το κλίμα της παρακμής λογοτεχνικό περιβάλλον πρέπει να το είδε και ο Φώτος Πολίτης, από τους πρώτους που επεσήμαναν τον ανανεωτικό χαρακτήρα του έργου του. Η Έλλη

Αλεξίου διηγείται μια συναρπαστική βραδιά του '22, όταν μαζί με τον Νίκο και τη Γαλάτεια Καζαντζάκη, τον Βασίλη Δασκαλάκη και τον Μάρκο Αυγέρη ξενύχτησαν διαβάζοντας την ιστορία του *Pedro Cazas*. Μια φανταστική ιστορία ενός σκληροτράχηλου Σπανιόλου κουρσάρου, με έντονο εξωτισμό, πάθος, παλμό, γραμμένη σε μια γλώσσα με νεύρο και αφοπλιστική απλότητα. Με τα πλέον ζωηρά χρώματα ζωγραφίζει στο χαρτί μακρινούς ωκεανούς και χώρες μυθικές που ταξιδεύουν το μυαλό και συνεπαίρνουν την ψυχή. Ο Νίκος Καζαντζάκης έγραψε κάποτε για τον *Pedro Cazas*: «Μια πόρτα ανατολική άνοιξε στη μίζερα, μικρόπνοια, μικρού χώρου λογοτεχνία μας και μπήκε μια μεγάλη αναπνοή».

Μετά τον *Pedro Cazas*, το 1924 εκδίδεται η *Βασάντα* (=άνοιξη, στα σανσκριτικά) και το 1928 τα *Ταξείδια*, που τόσο πολύ γοήτευαν τον Εγγονόπουλο. Σταδιακά εγκαταλείπει τη λογοτεχνία για χάρη του ορθοδόξου κηρύγματος και των στοχαστικών δοκιμίων. Το αποτέλεσμα είναι να παραμείνει λογοτεχνικά στάσιμος καθώς δεν φροντίζει να ανανεώσει και να μετεξελιχθεί την λογοτεχνική του γραφή. Ο Παγανός επισήμανε εύστοχα πως η ειρωνεία της τύχης είναι ότι αυτός που παρουσιάστηκε ως ανανεωτής θα καταλήξει να γίνει ο επίγονος της παπαδιαμαντικής παράδοσης. Είχε όμως και συνείδηση των πε-

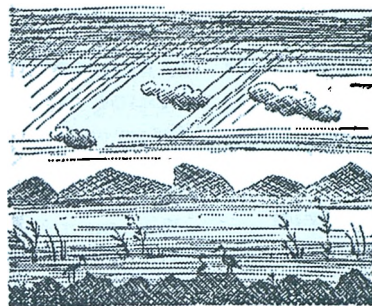
Αντί να γίνω ναυτικός, έγινα γραφιάς και γράφω τα ταξίδια στο χαρτί.

ζογραφικών του αδυναμιών: «Δένδρο άκαρπο ήμουνα [...] Έκανα λοιπόν κι εγώ καρπούς που δεν ωφελούσανε αλλά συνεργούσανε στη μάταιη δόξα μου, πως τάχα ήμουνα τεχνίτης άξιος [...] Είδα κι εγώ όπως ο θεόγλωσσος Απόστολος Παύλος πως έκανα έργα ματαιότη-τας». Φτάνει στο δραματικό σημείο να κοιτάξει με αυτοκριτική ματιά το νεανικό του παρελθόν: «Ο *Pedro Cazas* έχει τα σφάλματα και τις χάρες της νιότης. Σήμερα θα άλλαξα τη γλώσσα του σε πολλές μεριές. Δεν υπάρχει επίδραση του έργου μου».

Ο ΚΟΝΤΟΓΛΟΥΣ ΣΗΜΕΡΑ

Ζούμε σε φριχτά περιέργους και οδυ-νηρά αντιφατικούς καιρούς. Ο ανερχό-μενος νεοσυντηρητισμός έχει όνομα και λέγεται φόβος σε καθετί που μας ξενίζει, σε καθετί που ενοχλεί τα σεπτά ήθη της καθ' ημάς Δύσεως. Ιστορικάς ατεκμηρίωτα και ιδεολογικώς ψυχα-σθενικά επινοήματα περί υποτιθέμενης σύγκρουσης πολιτισμών (του τύπου «το φονταμενταλιστικό τόξο της Ανατολής και του Ισλάμ μάς απειλεί») επιβιώνουν αρκούντως ώστε να παρασύρουν σε μαζική υστερία ένα εύκολα διαμορ-φούμενο και ακόμη πιο άνετα κατευθυ-νόμενο μέτωπο ευρωπαϊκής παράνοι-ας. Με την ημιμάθεια να τσακίζει εκα-τέρωθεν, αισθανόμαστε φόβο για την άγνωστη Ανατολή και κλεινόμαστε στο καβούκι των συλλογικών πνευματικών αξιών μας, αυτών του αποκαλούμενου δυτικού πολιτισμού. Αντιμετωπίζουμε τα πνευματικά και θρησκευτικά φαινό-μενα με όρους καθαρότητας. Λες και μπορεί ποτέ να παραχθεί πολιτισμός σε ασφυκτικά στεγανοποιημένα σπάργα-να. Λες και ο πολιτισμός –ο κάθε πολι-τισμός– είναι κάτι άλλο από ένα αδιά-κοπο αλισβερίσι δανείων και αλληλεπι-δράσεων ανάμεσα στα πιο ανόμοια και ετερόκλητα πνευματικά φαινόμενα.

Το έργο του Κόντογλου είναι ένα ανοιχτό παράθυρο στον κόσμο της Ανατολής. Στους λαβυρίνθους και τα χαοτικά μονοπάτια της παράδοσης και του εκσυγχρονισμού είναι ο μίτος της Αριάδνης. Πλάι στους αγίους και τους μάρτυρες της Ορθόδοξης Εκκλησίας τοποθετεί χωρίς δισταγμό τους πιο σκληρούς ληστές και κουρσάρους. Και

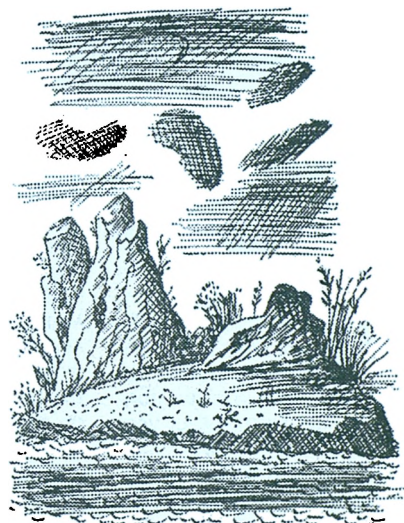
‘Ό,τι έκανα τόκανα στο όνομα της απλότητας. Είναι λοιπόν πιο ωραίο πράγμα από τη νίκη της απλότητας; Ευτυχία χωρίς απλότητα δεν γίνεται. Και η τέχνη είναι ευτυχία.

τούτη η επιλογή συμβολίζει το ενδιαφέ-ρον του να παραστήσει τα ανθρώπινα μαρτύρια όπου γης. Ένας ολόκληρος χαμένος κόσμος ξετυλίγεται στο έργο του Κόντογλου. Ένας κόσμος που έχει πάψει να υφίσταται αλλά επιβιώνει αε-νάως στο συλλογικό υποσυνείδητο του λαού μας. Είναι άλλωστε οι πνευματι-κές μας ρίζες, οι πηγές της «πονεμένης ρωμοσύνης». Εκεί όπου δυτικές και ανατολικές επιδράσεις είναι δυσεξι-χνίαστες κι αξεδιάλυτες. Εκεί που αρ-χαιοότητα, Βυζάντιο και σύγχρονη επο-χή, στις σωστές του δόσεις, συνεκβάλ-λουν σε ένα πολύχρωμο μωσαϊκό και δημιουργούν το εκρηκτικό και αντιφα-τικό μίγμα της εθνικής μας ταυτότητας.

Μας κατατρέπει ένα εθνικό σύνδρομο κατωτερότητας, κληροδόχημα της μα-κραίωνης Τουρκοκρατίας. Προσπα-θούμε να μιμηθούμε τους δυτικούς τρό-πους ζωής, αγνοώντας ότι μεταπίπτουμε στο κωμικό είδωλο του μίξερου και στε-νόμυαλου αρχοντοχωριάτη. Και απ' την άλλη μας εκβιάζει το λαμπρό και ένδο-ξο παρελθόν και αποκτούμε τη συλλογι-κή μας ασθένεια που χαρακτηρίστηκε προσφυνώς από τον Βαγενά «αστιγματι-κός ελληνοκεντρισμός». Διαθέτουμε όντως μια μοναδικότητα ως λαός. Που δεν πηγάζει όμως από τα βιολογικά κύτταρα και τα χρωμοσώματα της φυ-λής αλλά από τη γεωγραφική μας θέση. Έχουμε ταυτόχρονα βαλκανική, μεσο-γειακή, ευρωπαϊκή και ανατολίτικη

διάσταση. Είμαστε οι αντιθέσεις, οι αντιφάσεις και οι αντινομίες μας.

Υπό το πρίσμα αυτό το έργο του Κό-ντογλου είναι και έργο εθνικής αυτο-συνειδησίας. Περιέχει και τον Παρθε-νώνα και την Αγιά Σοφιά και τα «ένδο-ξα Παρίσια». «Το έργο του Κόντο-γλου», γράφει ο Ελύτης, «είναι απ' τα λίγα που αφήνουν την απολησμονημέ-νη φωνή της Ανατολής να ξανακουστεί και πάλι μ' όλα της τα δικαιώματα. Ο τόπος μας, προορισμένος απ' τη θέση του να στέκει κυρίαρχα ανάμεσα σε δυο μεγάλα ρεύματα, που τον διαπερ-νούνε, να τα ζυγιάζει, να τα κρίνει, να κρατάει ό,τι καλύτερο έχουνε, να τα συγχωνεύει και να δίνει μια αμίμητη και μοναδική σύνθεση».

Την τέχνη την πήραμε στα χωράτα. Ο κάθε ένας γράφει και ζωγραφίζει.

ΥΓ. Από τον Ν.Δ. Τριανταφυλλόπου-λο: «...Αντιπροσωπευτικό του έργου το *Ευλογημένο Μαντρί*. Να μην λησμονη-θεί στα καινούργια αναγνώσματα των καιρών μας. Και αν δεν μπει, να το δια-βάσουμε εμείς παραμονές Χριστουγέν-νων και Αρχιχρονιάς μαζί με το *Άνθος του Γιαλού* για να θυμόμαστε πως στα ελληνικά χώματα φεγγοβλούσανε έναν καιρό βοσκοί “αθώοι σαν πρόβα-τα”, όπως ο Γιάννης Μπαίικας και ψα-ράδες αλαφροίσκιωτοι, ωσάν το Μάνο του Κορωνιού».

δια λογος αναγνωστών

Για τον Μανόλη Αναγνωστάκη

Από την Δώρα Φακιολά μια μαρτυρία για τον Μανόλη Αναγνωστάκη.

Πορεία Πολυτεχνείου 1980. Τα ΜΑΤ της νεοδημοκρατικής κυβέρνησης χτυπούν –μεταξύ των άλλων– και το μπλοκ του «ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ» στη συμβολή των οδών Αμαλίας και Φιλελλήνων, απέναντι από τη Βουλή. Χιλιάδες διαδηλωτές και πολλοί-πολλοί Ρηγάδες με ματωμένα κεφάλια από τα χτυπήματα των γκλομπς τρέχουν αλλόφρονες στο κέντρο της Αθήνας.

Οι λιγότερο έμπειροι εικοσάχρονοι νεολαίοι κατευθύνονται στον σταθμό πρώτων βοηθειών επί της Γ΄ Σεπτεμβρίου όπου, προτού δεχθούν τη βοήθεια του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού, δέχονται την «επίσκεψη» αστυνομικών που τους ζητούν επιτακτικά τα στοιχεία τους.

Οι πιο έμπειροι καταφεύγουν σε ιδιώτες γιατρούς. Εκείνο το διήμερο η κλινική του τότε δημάρχου Γιώργου Γρηγοριάδη και το ακτινολογικό εργαστήριο του Μανόλη Αναγνωστάκη στο Νέο Ηράκλειο είχαν πολλή δουλειά. Σαστισμένοι νέοι και κοπέλες που δεν έχουν ακόμη συνέλθει από το σωματικό και ψυχικό χτύπημα, περιμένουν καρτερικά τη σειρά τους για ακτινογραφίες.

Ο Μανόλης Αναγνωστάκης όμως δεν είναι μόνο γιατρός. Είναι ο αριστερός, ο αγωνιστής που έχει ζήσει παρόμοιες στιγμές και συμμερίζεται τους νεολαίους. Πότε επικρίνει με έντονο ύφος τους κρατούντες και πότε κουνά το κεφάλι του μη βρίσκοντας λόγια για να χαρακτηρίσει τη στάση των αρχών για το μακελειό στο κέντρο της Αθήνας: ένα μακελειό που άφησε πίσω του δύο νεκρούς –τον φοιτητή Ιάκωβο Κουμή και την εργάτρια Σταματίνα Κανελλοπούλου– και δεκάδες τραυματίες.

Όσοι είχαμε τότε την τύχη –πάνω στην ατυχία μας– να δεχτούμε την ιατρική βοήθεια αλλά και τη συμπάθεια του Μανόλη Αναγνωστάκη, έχου-

με έναν επιπλέον λόγο να τον θυμόμαστε.

Δώρα Φακιολά
Καθηγήτρια Αγγλικής
Φιλολογίας

Μια φωτογραφία

Από το φίλο του Μανόλη Αναγνωστάκη και συγκατηγορούμενό του στη δίκη των ΕΠΟΝιτών τα χρόνια του Εμφυλίου, δικηγόρο Γιώργο Φ. Αποστολίδη, πήραμε την επιστολή που ακολουθεί και συμπληρώνει πληροφορία στη φωτογραφία του τεύχους 846, σ. 42:

Στη φωτογραφία αναφέρεται ο δεύτερος από αριστερά Δ. Σκουλίδης, όχι όμως ο πρώτος από αριστερά, ο φίλος και συγκατηγορούμενός μας Λεωνίδας Δουβαλτζής.

Ο Λ. Δουβαλτζής ήταν ο κατηγορούμενος με τις βαρύτερες κατηγορίες, βασανίστηκε στην Ασφάλεια, υπήρξε γενναίος στο στρατοδικείο, και καταδικάστηκε τετράκις σε θάνατο, παμψηφεί. Ενώ εμείς από την πρώτη μέρα πήγαμε στους θαλάμους του Επταπυργίου, ο Λεωνίδας έμεινε μέρες στα σκοτεινά κελιά των μελλοθανάτων και περιμέναμε την εκτέλεσή του. Σώθηκε τελικά, αφού αποφασίστηκε να μην εκτελεστεί κανένας από τους θανατοποινίτες της ΕΠΟΝ.

Ο Δ. Σκουλίδης, δεύτερος από αριστερά στη φωτογραφία, δεν είχε καμία σχέση με τη δίκη της ΕΠΟΝ Θεσσαλονίκης. Τον γνωρίσαμε μήνες μετά την καταδίκη μας, όταν μετήχθη στο Επταπύργιο από τις φυλακές των Σερρών, καταδικασμένος και αυτός σε θάνατο από το εκεί στρατοδικείο.

Ο Λ. Δουβαλτζής, γεννημένος και αυτός το 1926, ζει στη Θεσσαλονίκη και πάντοτε σεμνός, μου ανέφερε απλώς το παράπονό του, ότι δεν αναφέρεται στη μοναδική φωτογραφία που έχει με το Μανόλη, την τελευταία φορά που συναντήθηκαν, προ ολίγων ετών, όταν το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης ανακήρυξε το Μανόλη επίτιμο καθηγητή του.

Με αγάπη
Γιώργος Αποστολίδης

Ελλειμματικός βωμός λήθης

Από τον συνεργάτη μας Κώστα Δημ. Χρονόπουλο η επιστολή που ακολουθεί:

Πέρασαν πολλά χρόνια από τον εμφύλιο σπαραγμό. Πολιτικοί (όλων των αποχρώσεων) εκμεταλλεύτηκαν τη συγκυρία και μάντρωσαν στα κομματικά μαντριά τα «κοπάδια» τους, ώστε να μη... βιαστούν να ξεχάσουν!

Τα χρόνια κύλησαν, οι οξυτήτες αμβλύνθηκαν. Κάποιοι σφρόνες ηγέτες συνέβαλαν. Η «Δεξιά» πήρε –με καθυστέρηση– μέτρα που προώθησαν την αναγνώριση της «Αριστεράς». Οι διαχωριστικές γραμμές ξεθώριασαν, διευκολύνοντας την έλευση της λήθης.

Πρόσφατα, νέος κυβερνήτης πήγε στην Καισαριανή και κατόπιν στον Άι-Στράτη, όπου και θα ιδρύσει «Μνημείο Δημοκρατίας». Μίλησε θερμά, συμφιλιωτικά, τιμώντας την άλλη πλευρά. Επιβεβλημένη και αξιέπαινη πράξη.

Δείτε όμως τι υποδοχής έτυχε από άλλα κόμματα:

Ο ένας εκπρόσωπος σχολίασε πως επρόκειτο για «επικοινωνιακά τρुक πάνω σε ζητήματα που έχουν λυθεί εδώ και 25 χρόνια». (Σε τέτοιο μάλιστα βαθμό που ο ίδιος και το κόμμα του έχουν μόνιμα λυμένο το ζωνάρι τους, που κρέμεται έτοιμο για καβγά και αντιπαλότητα. Σε κάθε ευκαιρία, και ανεξάρτητα αν το θέμα είναι περί... ποδοσφαίρου, μόδας ή οτιδήποτε άλλο, φωνάζουν πως «επαιδρύεται το Κράτος της Δεξιάς για να δείξει το σκληρό αυταρχικό της πρόσωπο»!... Επίπονη λησμοσύνη).

Ο άλλος εκπρόσωπος διέκρινε «προκλητική ομιλία η οποία διαστρέβλωσε το μήνυμα, το «νόημα» του αγώνα (τότε) όσων αγωνίστηκαν ενάντια στην (τωρινή;) πλουτοκρατία και...». (Ένας... κλασικός τρόπος να περνά –διαχρονικά– το κομματικό «νόημα»).

Πλανάται όμως το ερώτημα: Την θέλουμε, όντως, όλοι την πολύφερνη λήθη; Και πόσο; Ολόκληρη ή τμήμα της που

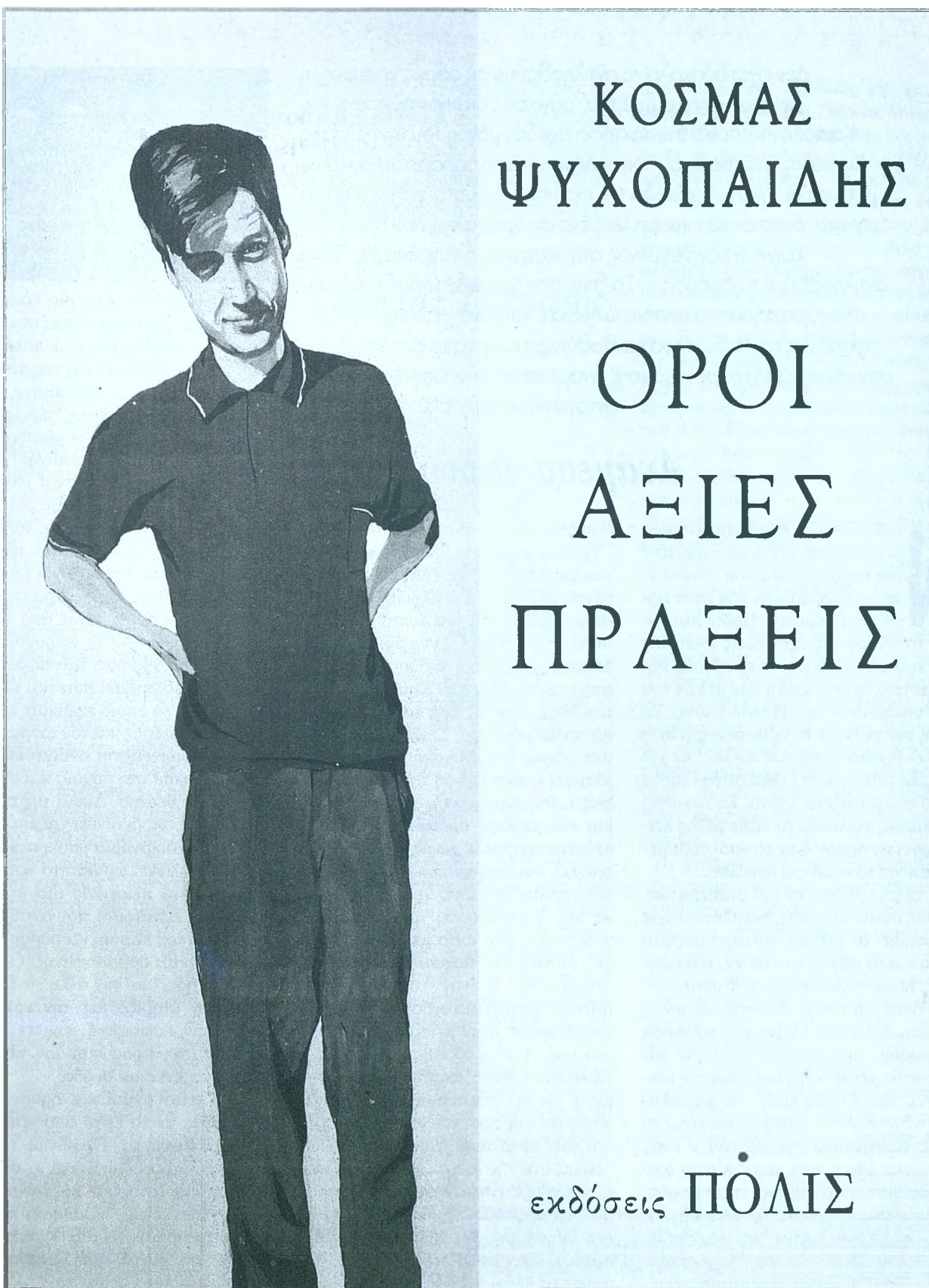
τυχόν μας βολεύει;

Σύντροφοι, κάτι οφείλουν και οι «Αριστεροί» σαν προσφορά στο βωμό της λήθης. Μια ανοχή, μια κατανόηση στον ανθρώπινο πόνο και της άλλης πλευράς. Είναι πολύ σκληρό και άδικο να αποκαλούνται «γιορτές μίσους» τα μνημόσυνα όπου οι «Δεξιοί» τιμούν τους νεκρούς τους! Είναι πέρα από τα ανθρώπινα αισθήματα, τα ήθη και τα έθιμα. Πιστεύω ακράδαντα ότι έφθασε η ώρα η «Αριστερά» να παραβρεθεί σε αυτά τα μνημόσυνα και να τιμήσει τους αντίπαλους αγωνιστές!

Κανείς λογικός πολίτης και πατριώτης τούτης της χώρας δεν πρόκειται να την κατηγορήσει (εξαιρούνται οι κομματοπληγικοί) για «επικοινωνιακό τρुक» ή «προκλητική ενέργεια». Πάντα υπάρχει χώρος δράσης για γενναίες πράξεις και για λεβέντες που δεν θα αναλίσκονται σε παρωχημένα φληναφήματα και κομματοκουβέντες.

Κώστας Δημ. Χρονόπουλος

Σ.Σ. Ενδιαφέρουσα η άποψη του φίλου κ. Κ.Δ. Χρονόπουλου. Θέλουμε μόνον να σημειώσουμε ότι τα μνημόσυνα στον Μελιγαλά και στου Μακρυγιάννη ονομάζονται «γιορτές μίσους» γιατί έτσι τα θέλουν οι οργανωτές τους. Ακούγονται τότε εκεί συνθήματα και εκφωνούνται λόγοι μισαλλοδοξίας. Δεν τιμάται όμως έτσι η μνήμη ανθρώπων που χάθηκαν για μια εμφύλια διαμάχη και σε καιρούς μακρινούς. Καιρούς που πάντως δεν πρέπει να ξεχνάμε. Η Ιστορία είναι μια πολύπλοκη υπόθεση και είναι πάντοτε χρήσιμη εάν ένας λαός τη γνωρίζει και τη θυμάται ολόκληρη. Οι ηττημένοι εκείνης της εμφύλιας διαμάχης είχαν τα πολλά θύματα και υπέστησαν τις διώξεις και τις συνέπειες από την διαστρέβλωση της Ιστορίας. Καιρός να αναγνωριστεί αυτό. Και καλά κάνει ο Κ. Καραμανλής από την πλευρά του που θέλει να αποκαταστήσει την τιμή των διωχθέντων και βασανισμένων. Το οφείλει ως εκπρόσωπος της Πολιτείας.

Δεν είναι δύσκολο να αντιληφθούμε σε αδρές γραμμές τη φυσιογνωμία αυτού του τραγικού σαιξπηρικού ήρωα, του Κοριολανού, που θα κατακτήσει σχεδόν μόνος του την πόλη της Κοριόλης στην περίοδο του πολέμου, για να παραδοθεί αμέσως μετά σε αυτήν στην περίοδο της ειρήνης. Πρόκειται για έναν ήρωα ομηρικών διαστάσεων και σμιλευμένο σε ορείχαλκο, που βρίσκεται ξαφνικά παγιδευμένος στη μέση μιας άλλης εποχής. Το να αντιληφθούμε το δράμα του Σαίξπηρ σαν τραγωδία που ξεκινά από το χαρακτήρα του κεντρικού ήρωα είναι μονάχα το πρώτο βήμα προσέγγισης. Το δεύτερο και βαθύτερο είναι να το αντιληφθούμε σαν καταγραφή της σύγκρουσης ανάμεσα σε δύο διαφορετικές και ανταγωνιστικές μεταξύ τους εποχές.

Ανάμεσα σε δύο εποχές

Νομίζω ότι όλη η πολιτική θεωρία του Σαίξπηρ πλέκεται γύρω από μια κεντρική ιδέα που υποδηλώνεται παραβολικά ήδη στην αρχή του δράματος. Πρόκειται για την αντίληψη της οργανικής ενότητας του κράτους, στην οποία το σύνολο πηγάζει από τη σύμπραξη των μελών του και υπερβαίνει το άθροισμά τους. Σε αυτή την ενότητα το κάθε μέλος (όπως στο ανθρώπινο σώμα η κοιλιά, τα χέρια, τα πόδια, κλπ.) συμπτράττει με το δικό του μοναδικό τρόπο. Σε μια υγιή επομένως κοινωνία το κάθε μέλος λειτουργεί σε αρμονία με τα υπόλοιπα μέλη και για το καλό του συνόλου.

Αυτά όλα βέβαια σε μια σταθερή κοινωνία, σε μια κοινωνία δηλαδή που έχει καταλήξει σε βέβαια πολιτικά μορφώματα και σε πάγιες κοινωνικές συνειδήσεις. Η κοινωνία όμως του Κοριολανού δεν είναι μια τέτοια σταθερή κοινωνία. Αν και δεν είναι ακόμη μια κοινωνία παρακμής, πρόκειται ωστόσο για μια κοινωνία μετάβασης, μια ανώριμη κοινωνία. Εκείνο που λαός και Κοριολανός αδυνατούν να καταλάβουν είναι το πόσο πραγματικά χρειάζονται ο ένας τον άλλο. Είναι κάτι περισσότερο από τα δραματικά αντίβαρα της ιστορίας του Σαίξπηρ. Ο ένας έρχεται σαν το αμοιβαίο αποτέλεσμα της παρουσίας του άλλου. Όσο κι αν ακούγεται παράξενο, σε μια επόμενη κατάσταση πραγμάτων ο λαός δεν θα παράγει πια ήρωες σαν τον Κοριολανό, ούτε θα τους κατα-

βροχθίζει έπειτα όπως εκείνον.

Τρίτη φορά που το θέατρό μας αντιμετωπίζει το βάθος του σαιξπηρικού κειμένου ύστερα από την πρώτη παράσταση του ΚΘΒΕ και του Κωστή Μιχαηλίδη το 1973 (με τον Γιάννη Βόγλη) και τη δεύτερη, μπρεχτική απόδοση του Στούρου και του Γιώργου Κιμούλη το 1998. Και είναι γεγονός πως και αυτή τη φορά το κείμενο του Σαίξπηρ ευτύχησε στα χέρια του Μιχάλη Κακογιάννη. Μπορεί η παράστασή του να ήταν κάπως ευθύγραμμη, υπήρξε όμως μια τιμια και καθαρή πρόταση που και το κείμενο πρόβαλλε χωρίς σκηνοθετικές ομίχλες και τους ηθοποιούς σωστά καθοδηγούσε. Στις ίδιες γραμμές κινήθηκε και η μετάφραση του σκηνοθέτη, καίρια και, όσο αυτό μπορεί να ειπωθεί, πιστή στους αρχικούς στόχους της παραγωγής. Στόχος του σκηνοθέτη ήταν να τηρήσει μια στάση ουδετερότητας ανάμεσα στον κεντρικό ήρωα και στο λαό. Αυτή η στάση μοιάζει κάπως «πιλάτεια», είναι ωστόσο η ενδεδειγμένη για την παρουσίαση ενός κειμένου πολύ φορτισμένου από την ιστορία και πολύ εύκολα παρερμηνεύσιμου.

Νομίζω δεν θα αμφιβάλλει κανείς πως αυτή υπήρξε η σημαντικότερη μέχρι τώρα στιγμή του Βλαδίμηρου Κυριακίδη στη σκηνή μας. Με μεγάλη μου χαρά παραδέχομαι ότι η παρουσία του διέψευσε τις μέχρι τώρα αμφιβολίες για τα δραματικά (όχι για τα αναμφισβήτητα κωμικά) του προσόντά. Είναι γεγονός

ότι ο Κυριακίδης έχει μια εσωτερική ροπή προς την κωμικότητα, ροπή εναντίον της οποίας φανερά πολεμούσε καθ' όλη τη διάρκεια της παράστασης. Ευτυχώς όμως όση κωμικότητα περίσσευε λειτούργησε προς όφελος της δραματικής υψής του χαρακτήρα του. Το σεντόνι της νέας εποχής πέφτει πράγματι κάπως μικρό στον υπερπληθωρικό ήρωα της Κοριόλης και ώρες ώρες τού αφήνει απέξω τα ποδάρια. Αξίζουν συγχαρητήρια στον ηθοποιό για τον άθλο και την επιτυχία του.

Η Μάρθα Βούρτση, το έχω επισημάνει και παλιότερα, είναι από τις πιο σπουδαίες γυναικείες παρουσίες σήμερα στο θέατρό μας. Κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ούτε και τώρα το μέγεθος με το οποίο προίκισε το πρόσωπο της μητέρας και τον τρόπο με τον οποίο η ερμηνεία της ανοίγει ένα διάλογο ανάμεσα στο αρχαίο και στο ελισαβετιανό θέατρο. Δίπλα της ο Γιάννης Βόγλης αποδεικνύει για μια ακόμη φορά ότι η οικονομία υποκριτικών μέσων υποδηλώνει ωριμότητα και δύναμη. Απόλυτα πειστικός στο δύσκολο ρόλο ενός ευπατρίδη, που αντίθετα με την εποχή του παραμένει σοβαρός χωρίς να γίνεται σοβαροφανής. Ο Γιώργος Κέντρος, από την άλλη, παίζει τον στρατηγό στηρίζοντας την ερμηνεία του στην εσωτερική ευγένεια και αδρότητα του προσώπου του, καλά δικαιολογημένες και οι δύο.

Πολύ λειτουργικά και όμορφα, δεμένα τόσο με το έργο όσο και με το σταθερό φόντο του Ηρωδείου τα σκηνικά του Απόστολου Βέττα, καθώς και τα πλούσια ιστορικά κοστούμια του Γιάννη Μετζικώφ. Η κινηματογραφική μουσική του Κώστα Κακογιάννη έδωσε την κατάλληλη ατμόσφαιρα στα σημεία που χρειαζόταν.

Την αριστοφανική *Ειρήνη*, που διδάχθηκε στα Μεγάλα Διονύσια το 421 π.Χ., πρέπει να την αντιμετωπίσουμε ως μία γιορτή, ένα πανηγύρι, έναν ύμνο για την ειρήνη και τα αγαθά της λίγο πριν την πολυπόδητη συνθήκη του Νικία που γεμίζει ελπίδες (ματαιώς) μια πόλη ταλαιπωρημένη επί μία δεκαετία από τον πόλεμο.

Γόνιμος Τρυγαίος

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος (431-404 π.Χ.) είναι το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο Αριστοφάνης γράφει όλα του τα έργα – έως το 405 π.Χ. και τους *Βατράχους*. Σε τρεις όμως από τις κωμωδίες του, στους *Αχαρνείς* (425 π.Χ.), στην *Ειρήνη* και στη *Λυσιστράτη* (411 π.Χ.), οι κεντρικοί του ήρωες αποφασίζουν να πάρουν τα πράγματα στα χέρια τους και να αντιδράσουν στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση που ο πόλεμος έχει διαμορφώσει. Αναζητώντας και λαχταρώντας τις συνήθειές τους, τους ανθρώπους τους, τη χαμένη απλότητα και ηρεμία της καθημερινότητάς τους, τα αγαθά τους, τις λεπτομέρειες που συνιστούν την ομορφιά της ζωής, ο καθένας από αυτούς «εφευρίσκει» τον δικό του τρόπο αντιμετώπισης: ο Δικαιοπόλης κλείνει ειρήνη για τον εαυτό του και την οικογένειά του, ο Τρυγαίος ιππεύει ένα σκαθάρι και πετάει στους ουρανούς για να ξαναφέρει στον κόσμο την Ειρήνη, ενώ η Λυσιστράτη βάζει τέρμα στον πόλεμο παρακινώντας όλες τις γυναίκες σε ερωτική αποχή.

Ο σκηνοθέτης Γιάννης Ιορδανίδης έστησε μια ευχάριστη παράσταση, μια γιορτή που όμως περιείχε και πικρές διαγκωματιές προς το κοινό. Δούλεψε αποτελεσματικά με τους ηθοποιούς του και κινήθηκε ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, δίχως αυτό να ξενίζει. Στη διάθεσή του είχε τη μετάφραση του Κ.Χ. Μύρη, που γνωρίζει την αριστοφανική κωμωδία όσο λίγοι. Η μετάφρασή του συνδυάζει την ποιητικότητα, τη θεατρικότητα αλλά και τη δηκτικότητα του κειμένου. Με τρόπο που δε θίγει το πρωτότυπο και με μέτρο εισάγει κατ'

αναλογία στοιχεία από τη σύγχρονη πραγματικότητα, διατηρώντας την αμεσότητα του αριστοφανικού πνεύματος. Στην παράσταση συμπεριλήφθηκε και ο παιάνας για την Ειρήνη του ποιητή Βακχylίδη, όπως και στην παράσταση του Εθνικού Θεάτρου το 2000 (σκηνοθεσία Βασίλη Νικολαΐδη).

Ο Θύμιος Καρακατσάνης «πείστηκε» να αφήσει στα παρασκήνια τις ευκολίες και τη μανιέρα –απόρροια του πληθωρικού, δύσκολα ελέγξιμου, ταλέντου του–, που συχνά τον οδηγούν στην υπερβολή και στο περιττό. Αυτό είχε ως

αποτέλεσμα την ανάδειξη του χαρακτήρα που ερμήνευε. Έχτισε λιθαράκι-λιθαράκι τον Τρυγαίο και τον ανέδειξε σε έναν γνήσιο, λαϊκό, αληθινό καθημερινό άνθρωπο που μοχθεί για την ειρήνη, για την ευημερία τη δική του μα και των συμπατριωτών του. Χάρηκαμε έναν ηθοποιό με εφηβικό ταμπεραμέντο, αεικίνητο, άμεσο, πηγαίο και αστείρευτο, με γνήσια κωμική φλέβα, που παρέσυρε όλους τους ηθοποιούς σε έναν δημιουργικό συναγωνισμό, και κυρίως τον Γιώργο Γαλίτη ως Ερμή. Τον χαρακτήρα ολοκλήρωσε η εξαιρετική δουλειά του ενδυματολόγου Κένυ ΜακΛέλαν που τον έντυσε με ριγέ παντελονάκι, τιράντες και γκριζο όρθιο μαλλί αλά Αϊνστάιν. Σε γενικές γραμμές η δουλειά του Κένυ ΜακΛέλαν υπήρξε ενδιαφέρουσα, με αδικημένους τους δύο υπηρέτες Κώστα Χαλκιά και Τάκη Παπαματθαίου, που γενικώς κινήθηκαν σε πιο χαλαρούς τόνους.

Ο ντυμένος με τζιν και ψάθινα καπελάκια Χορός, με «κορυφαίους» τους Αλέξανδρο Μπουρδούμη και Γρηγόρη Σταμούλη, παρά το γεγονός πως ήταν καλά οργανωμένος και διδαγμένος από τον Ισίδωρο Σιδέρη, δεν κατάφερε να αναχθεί σε αυτόνομη οντότητα, σε μια δυναμική παρουσία. Ήταν όμως γεμάτος κέφι, ευθυμία και δροσιά.

Το σκηνικό του Γιώργου Σουγλίδη αρκέστηκε στο να ανταποκριθεί στις σκηνικές ανάγκες και αυτό σχεδόν βεβαιωμένα. Εύστοχος ήταν ο αφαιρετικός συμβολισμός της Ειρήνης με μία λευκή φτερούγα που καρφώθηκε πάνω στο σκηνικό, αλλά και η τοποθέτηση ξύλινων πλακέ καβαλάρηδων γύρω γύρω από την ορχήστρα.

Η παράσταση αφιερώθηκε από τον σκηνοθέτη στον πατέρα του, τον ηθοποιό Γιώργο Ιορδανίδη, που έφυγε από τη ζωή στη διάρκεια των δοκιμών.

ΕΙΡΗΝΗ Μ. ΜΟΥΝΤΡΑΚΗ

Γραφτείτε συνδρομητές στο Αντί

Γραφτείτε συνδρομητές στο Αντί

για να εξασφαλίσετε τη συνεχή και αντικειμενική ενημέρωσή σας.

Όσο κι αν ξεθωριάζει η μνήμη, η δυσία των δημοκρατικών πολιτών μένει ζωντανή

του Γιώργου Κ. Μύαρη

Χρυσάνθος Χρυσάνθου (επιμέλεια),
Κύπρος 1972-1974. Με αίμα στέριωσε η
Δημοκρατία. Ιστορική ανάλυση,
ντοκουμέντα και μαρτυρίες για την
αντίσταση εναντίον της Χούντας και της
ΕΟΚΑ Β',
Λευκωσία 2004, σελ. 217.

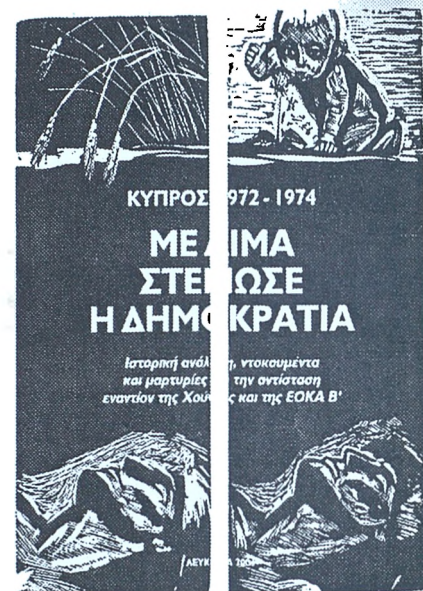
*Ο θάνατος στο διηνεκές για όσους από-
μειναν στην Κύπρο, αναζητώντας
αγνοούμενους συγγενείς και φίλους· αι-
τία η ετοιμόρροπη Αγγλία.
Η εύθραυστη κατάσταση του τέλους του
αιώνα, να σωθεί γιατί;
Το χάος και πέρα απ' αυτό· στη σχάση
του πυρήνα (το ποίημα:)
Η τραγωδία του νου που δε χρειάζεται
την καρδιά (...)
Ιάσων Δεπούντης, «Ροές η ποίηση και
ρήση για ένα πρόσωπο του κατακλυ-
σμού», 1997.*

Με φόντο τις περίπλοκες εξελίξεις μετά την ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε. και τη μετάθεση της λύσης του Κυπριακού στο μέλλον, συμπληρώνονται τριανταένα χρόνια από τη διενέργεια του φασιστικού πραξικοπήματος της ελλαδικής χούντας και του κυπριακού παραστρατιωτικού βραχίονά της, της ΕΟΚΑ Β' που ίδρυσε ο Γεώργιος Γρίβας, εναντίον του εκλεγμένου προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Μακαρίου, όπως και από την επακόλουθη τουρκική στρατιωτική εισβολή.

Ένα βιβλίο, λοιπόν, που αναφέρεται όχι απλώς στα «γεγονότα προ και στη διάρκεια του πραξικοπήματος», αλλά και στους δημοκρατικούς πολίτες που σκοτώθηκαν στις συγκρούσεις, θα 'λεγε κάποιος ότι είναι ευπρόσδεκτο. Σημειώνω, επίσης, ότι είναι το πρώτο έργο –καρπός συλλογικής έρευνας και συλλογής στοι-

χείων– που γράφεται για τους νεκρούς Ελληνοκύπριους που αντιστάθηκαν στις προσπάθειες των ακραίων εθνικιστικών κύκλων της ΕΟΚΑ Β' και της ελλαδικής δικτατορίας για επιβολή των σκοτεινών σχεδίων που εξύφαιναν τα χρόνια εκείνα οι αμερικανο-νατοϊκοί «συμμαχικοί» κύκλοι στα πλαίσια του «ψυχρού πολέμου». Εκείνη την ιστορική περίοδο πολλοί ήταν οι αντιστασιακοί πολίτες που, για να προστατεύσουν ανάμεσα στα 1972-1974 την ελευθερία, τα δημοκρατικά ιδανικά και την Κυπριακή Δημοκρατία, εξέθεσαν τον εαυτό τους σε απειλές, προπηλακίσεις, λαιμοδορίες, κινδύνους, βασανισμούς· κι απ' αυτούς μερικές δεκάδες θυσίασαν και τη ζωή τους παραμένοντας στις επάλξεις του αγώνα. Σ' αυτούς τους αντιστασιακούς αγωνιστές με καθυστέρηση τριών δεκαετιών αποδόθηκαν από την κυπριακή πολιτεία ορισμένες από τις οφειλόμενες τιμές για όσα προσέφεραν, στο επίπεδο της πράξης και του συμβολισμού, προασπίζοντας τη δημοκρατική Κύπρο και το λαό της από συνωμοσίες και επιβουλα σχέδια.

Σημειώνω, πριν ένα ακριβώς χρόνο στο Αντί (τχ. 822, 16 Ιουλίου 2004, σ. 50), αναλύοντας τις μετά το δημοψήφισμα συνθήκες και γνωρίζοντας από πρώτο χέρι τις δυσκολίες που συναντούσε η έκδοση του βιβλίου: «Μήτε για την τουρκική στρατιωτική εισβολή και την προσφυγιά η ανθρωπινή δικαιοσύνη μπόρεσε να δώσει λύσεις. Αλλά και το πιο εξωφρενικό: σήμερα ακόμη οι ένοχοι του πραξικοπήματος σε βάρος της Κυπριακής Δημοκρατίας παραμένουν ατιμώρητοι. Και οι δολοφονημένοι υπερασπιστές της δημοκρατίας αδικαίωτοι. Οι δολοφόνοι, ζωντανοί και ανενόχλητοι, καρπώνονται τα αγαθά της δημοκρατίας και της προστασίας από τους νόμους που λειτουργούν στην κυπριακή πολιτεία. Έτσι οι συγγενείς των δολοφονημένων αναγκάζονται να αυτολογοκρίνονται, για να

μη θεωρηθεί οποιαδήποτε αναφορά στους γνωστούς δολοφόνους ποινικό αδίκημα!». Ούτε λέξη δε θα αναιρέσω από αυτά. Αντίθετα, επισημαίνω για τους αναγνώστες του Αντί ότι με προβληματίζει η δυσκολία υποδοχής της συγκεκριμένης έκδοσης στον κυπριακό και τον ελλαδικό χώρο από το Δεκέμβριο του 2004, οπότε εκδόθηκε, ως τώρα και ότι οι συντελεστές της έκδοσης χρειάστηκαν για την ολοκλήρωση του εγχειρήματος τη νομική γνωμάτευση που έδωσε αναφορικά με το περιεχόμενό της ο νομικός Κων. Αριστείδου! Για τον αναγνώστη που ίσως δε γνωρίζει: εμποδίστηκε η παραπομπή στη δικαιοσύνη των εγκλημάτων της χούντας και της ΕΟΚΑ Β' τόσο εις βάρος της Κυπριακής Δημοκρατίας όσο και εις βάρος των μαχητών της αντίστασης και όλου του λαού της. Αντίθετα, «υπουργοί» και άλλα στελέχη του πραξικοπήματος, κορυφαία και μη, βρήκαν πολιτική στέγη και αξιώματα ή εργοδοτική κάλυψη, όπως ο Λεωτ. Κ. Παπαδόπουλος, «ψυχή» της ΕΟΚΑ Β', στο κόμμα του ΔΗΣΥ, συνεχίζοντας την παρέμβαση στις πολιτικές εξελίξεις.

Με ευθύνη της Παγκύπριας Οργάνω-

σης Συγγενών Πεσόντων Αντιστασιακών συνεργάστηκε επί μακρόν μια ομάδα νεαρών ερευνητών και δημοσιογράφων (Τ. Αριστείδου, Μ. Αρμεύτη, Γ. Γιαλλούρης, Χ. Νεοκλέους, Ν. Παπαλαζάρου, Τ. Περδίδος, Α. Στυλιανού, Λ. Χριστοδούλου, και ο έχων τη γενική επιμέλεια Χρύσανθος Χρυσάνθου) για τη συλλογή, καταγραφή και αξιολόγηση στοιχείων γύρω από τα γεγονότα και τις περιστάσεις θανάτωσης των αντιστασιακών και ορισμένων ανύποπτων θυμάτων. Οι συντελεστές της έκδοσης, παρά την απειρία τους και το φανερό συγκινησιακό φορτίο των περιλαμβανόμενων αφηγήσεων, επιτυγχάνουν ένα ζηλευτό αποτέλεσμα, σπάζοντας τον τοίχο της σιωπής για υπαρκτά εγκλήματα, της διαστρέβλωσης και της παραποίησης. Από την οπτική της ιστορίας των ιδεών, ίσως και χωρίς να το συνειδητοποιούν σε όλο το εύρος του οι συντάκτες του βιβλίου, συμβάλλουν αποφασιστικά στην αποκάλυψη και απομυθοποίηση του αποκρουστικού προσώπου του νεοφασισμού και της «εθνικοφροσύνης» στην Κύπρο και την Ελλάδα, που δρώντας χωρίς ηθικούς φραγμούς και όρια έθεσαν υπολογιστικά ως στόχο τον ακρωτηριασμό του ελληνισμού της Κύπρου, αντί για τη συνύπαρξη με το τουρκοκυπριακό σύνολο στοιχείο, φέρνοντας μέσα στην Κύπρο τον τουρκικό στρατό.

Στο βιβλίο προτάσσονται οι χαιρετισμοί της κυρίας Χρ. Αρμεύτη από την Επιτροπή Συγγενών των Πεσόντων, του Επισκόπου Κύκκου κ. Νικηφόρου, του Υπ.Π.Π. κ. Π. Γεωργιάδη και του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Τ. Παπαδόπουλου. Ακολουθεί στο πρώτο μέρος «Το χρονικό της αντίστασης σε συνωμοτικά σχέδια και δραστηριότητες από την Ανεξαρτησία μέχρι το πραξικόπημα (1960-1974)» (σελ. 19-32). Με συνοπτικό και διεισδυτικό τρόπο παρουσιάζονται τα γεγονότα αυτής της περιόδου και συνοδεύονται από φωτογραφικά ντοκουμέντα, κυρίως πρωτοσέλιδα του κυπριακού Τύπου.

Ο Χρ. Χρυσάνθου, στη συστηματική μελέτη που εκτείνεται στο δεύτερο μέρος (σελ. 33-78), παραθέτει κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα προ του 1974· επισημαίνει τα δημοκρατικά ελλείμματα και την υπονόμηση της νεοσύστατης Δημοκρατίας, τον ακρωτηριασμό από τις αποσχιστικές ενέργειες της τουρκοκυπριακής ηγεσίας και τις συνεχείς απειλές της Τουρκίας. Αναλύει τα κοι-

νωνικά και πολιτικά αίτια που συνέτειναν στην υπονομευτική δράση του «Εθνικού Μετώπου» και της διάδοξης «ΕΟΚΑ Β΄» με την καθοδήγηση της ελλαδικής δικτατορίας, όπως και τα προβλήματα που εκτράφηκαν στην κοίτη του ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού και υπονόμεισαν στο επίπεδο πολιτικών, πολιτειακών και θρησκευτικών δομών (ιδίως το «πραξικόπημα» στην Εκκλησία της Κύπρου για την καθαίρεση του Μακαρίου) το νεότευκτο κρατικό μόρφωμα και την κυπριακή κοινωνία. Εξετάζει τη συστράτευση των πολιτειακών θεσμικών οργάνων ασφαλείας, των κομμάτων και των πολιτών υπέρ της Δημοκρατίας και στην αντίσταση κατά των μεθοδεύσεων της χούντας και της ΕΟΚΑ Β΄· ιδίως συνυπολογίζει την καταστολή της τρομοκρατικής δράσης της ΕΟΚΑ Β΄, την αποτροπή της φυσικής εξόντωσης του Μακαρίου και την αντιμετώπιση των φασιστικών πραξικοπηματικών σχεδίων για κατάληψη της εξουσίας. Ειδικό βάρος δίνει ο συγγραφέας στην τεκμηριωμένη ανάλυση των γεγονότων της αντίστασης στο πραξικόπημα, στη συνεχιζόμενη δολοφονική δράση της ΕΟΚΑ Β΄ κατά την περίοδο του ονομαζόμενου «μεταπραξικοπήματος» και μέχρι την επιστροφή στην Κύπρο του Μακαρίου στις 7 Δεκεμβρίου 1974· συγχρόνως επιχειρεί να αποτιμήσει συνολικά την αντιστασιακή δράση και να ερμηνεύσει την ολιγοήμερη επικράτηση των πραξικοπηματιών.

Στο τρίτο μέρος της έκδοσης (σελ. 79-217) παρουσιάζονται, με χρονολογική σειρά με βάση το θάνατό τους, οι δολοφονημένοι μαχητές της αντίστασης μαζί με τους αθώους κι ανυποψίαστους αμάχους στη διάρκεια τρομοκρατικών δράσεων της χούντας και της ΕΟΚΑ Β΄. Βρέθηκαν στοιχεία συνολικά για 66 ανθρώπους που σκότωσαν οι εντολοδόχοι της ΕΟΚΑ Β΄ και της χούντας από τις 3 Μαρτίου 1972 έως τις 29 Σεπτεμβρίου 1974. Από αυτούς οι 31 είναι πολίτες διαφόρων αντιστασιακών, πολιτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων (ΠΕΚ, ΕΚΑ, ΑΚΕΛ-ΕΔΟΝ, ΕΔΕΚ-ΕΔΕΝ κ.ά.) ανάμεσα στους οποίους μάλιστα 4 μαθητές· επίσης 4 στρατιώτες, 17 αστυνομικοί και 14 αμάχοι θύματα. Από την τρομοκρατική δράση της ΕΟΚΑ Β΄ πριν από το πραξικόπημα δολοφονήθηκαν 13 αντιστασιακοί (οι 12 πολίτες). Στις συγκρούσεις, ανακρίσεις κ.λπ. ανάμεσα στις 15 με 17 Ιουλίου 1974 δολοφονήθηκαν 49.

Μετά από το πραξικόπημα και την εισβολή δολοφονήθηκαν από την ΕΟΚΑ Β΄ ακόμη 4 αντιστασιακοί.

Δηλωτικό της ιδεολογικής διαπάλης και της διάσπασης του κυπριακού ελληνισμού είναι το στοιχείο ότι από τους δολοφονηθέντες δημοκρατικούς πολίτες τουλάχιστον πέντε υπήρξαν αγωνιστές του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα 1955-59 και της ΕΟΚΑ (με κορυφαία την περίπτωση του Στέλιου Μαύρου, συνεργάτη του Γρ. Αυξεντίου και του Γ. Γρίβα), που αρνήθηκαν να υπακούσουν στους εκβιασμούς και να ενταχθούν στην τρομοκρατική ΕΟΚΑ Β΄. Είναι επίσης σημαντικό ότι οι δυνάμεις της αντίστασης απέφυγαν κάθε ενέργεια αντιποίνων σε βάρος των μελών της ΕΟΚΑ Β΄ ή και των γνωστών σε όλους δολοφόνων της, συμβάλλοντας στην αποτροπή του εμφυλίου πολέμου και προσμένοντας την ενεργοποίηση των θεσμών της Δικαιοσύνης.

Η εξιστόρηση γεγονότων και η αφήγηση στιγμιότυπων από την προσωπική ή δημόσια ζωή των δολοφονημένων προσθέτει πολλά στην ιστορία της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της Κύπρου· συναντιέται με την ιστορία των νοστορπιών όχι μόνο στη χρονική περίοδο 1972-1974 αλλά και αυτή της σημερινής συγκυρίας, όπως και με ανοικτά προβλήματα του πολιτικού πολιτισμού στη διαιρεμένη κυπριακή κοινωνία και στο ντε φάκτο διχοτομημένο σώμα της κυπριακής επικράτειας. Στο βιβλίο γίνεται και συνοπτική αλλά σαφής παράθεση μειονεκτημάτων στην ομαλή λειτουργία της Κυπριακής Δημοκρατίας και ελλειμμάτων στη δημοκρατική και νομιμοποιητική υφή της (σ. 73 κ.α.), εξήγηση της επικράτησης των πραξικοπηματιών λόγω της υπεροχής δυνάμεων και οπλικών συστημάτων, μέσω του απόλυτου ελέγχου στην Εθνική Φρουρά και στην ΕΛΔΥΚ, και άλλων σημαντικών παραμέτρων στην οξεία σύγκρουση του 1974. Με τη χρήση ευρείας βιβλιογραφίας και φωτογραφικών αρχείων ενισχύονται ορισμένα σημεία του περιεχομένου και τούτο προστίθεται στα θετικά της έκδοσης, χωρίς όμως να είναι στόχος των συγγραφέων ο εμπλουτισμός αυτού του υλικού τεκμηρίωσης. Ασφαλώς πρόκειται για μια πρώτη έκδοση που επιτρέπει να γίνει κατανοητή η σημαντική συνεισφορά των αντιστασιακών στην ιστορία του κυπριακού ελληνισμού και της παγκόσμιας δημοκρατικής πορείας.

Η pop κουλτούρα παραμένει «μάχιμη». Μέσα από κλωνοποιήσεις διευρύνει δυναμικά την παρουσία της, συχνά αποδεκτή, αφού ποιος λίγο, ποιος πολύ οικειοделώς την «γευόμαστε», πότε στις «τελετουργίες» των κερκίδων των ποδοσφαιρικών γηπέδων της Ισπανίας, της Αγγλίας ή της Ιταλίας, πότε στην εικαστική φιλολογία των t-shirt ή των Irush τζιν παντελονιών και συχνά στον ψηφιακό κινηματογράφο μιας μεταμοντέρνας καρτουνίστικης εκδοχής του φανταστικού.

Η βία ως τέχνη και ως βίτσιο

Βέβαια, από τους τρόπους του Τζάσπερ Τζωνς, του Ρόι Λιχνεστάιν ή του Άντυ Γουόρχολ μέχρι τα «σκληρά», εξπρεσιονιστικά ασπρόμαυρα κόμικς του Φρανκ Μίλλερ, βάση της –για συγκεκριμένους λόγους– ενδιαφέρουσας ταινίας *Αμαρτωλή πόλη*, η απόσταση είναι σημαντική. Ίδια είναι και η απόσταση από τα γραφτά του Ρέιμοντ Τσάντλερ και του Ντάσιελ Χάμετ μέχρι τα pulp περιοδικά που τροφοδοτούν τις ταινίες του Κουεντίν Ταραντίνο. Και όμως, όλα συνυπάρχουν σαν υπονοούμενες αναφορές ή υπόγειες παρεμβάσεις μιας απόλυτα νουάρ ατμόσφαιρας η οποία επιβάλλει την απόλυτη βία και τις σπλάτερ ακρότητες και ταυτόχρονα τις ακυρώνει από το ίδιο το μέγεθος της αφηγηματικής υπερβολής.

Μέσα στο μελαγχολικό, το παγερό στον μεταμοντέρνο του σχεδιασμό περιβάλλον (χώροι εσωτερικοί, εξωτερικοί), το ίδιο ακριβώς των εικονογραφημένων έντυπων ιστοριών (η *Αμαρτωλή πόλη* είναι γνωστή στην Ελλάδα απ' τις εκδόσεις «Μαμούθ»), εκτυλίσσονται ιστορίες της ίδιας σειράς, τις

Από την *Αμαρτωλή πόλη* του Ρόμπερτ Ροντρίγκεζ.

οποίες όμως αναβιώνουν αληθινοί –και πασίγνωστοι– ηθοποιοί. Μήνες Φίλιπ Μάρλοου (από τον Μπρους Γουίλλις), ο αγαθός, στεροειδής γίγαντας που σκοτώνει ανελέητα τους δολοφόνους της πόρνης φίλης του (απίστευτη ερμηνευτική νεκρανάσταση του Μίκυ Ρουρκ), ένα σουπερμανοειδές που προστατεύει τις (πανέμορφες) ιερόδουλες από τους διεφθαρμένους αστυνομικούς (Κλάιβ Όουεν), ή ένας παιδόφιλος επίσκοπος (άγνωστης θρησκείας) σε μια κυκλική διαδρομή, κατά τις συνταγές του Κουεντίν Ταραντίνο, ο οποίος συμπαραστάθηκε, στη σκηνοθεσία, στην εντυπωσιακή δουλειά που έκανε ο Ρόμπερτ Ροντρίγκεζ.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτά τα αναγνώσματα και τα αντίστοιχα θεά-

ματα έχουν –και θα συνεχίσουν να έχουν– τους φανατικούς τους. Προορίζονται, στην ψυχαγωγική τους εκδοχή, να θεραπεύουν ψυχολογικούς «αλυστρωτισμούς» και ισόποσες ψυχώσεις. Δικό τους το πρόβλημα. Ευτυχώς πολλοί το «γλεντάνε», σκάζοντας στα γέλια με την «αφέλεια» των διαδραματιζομένων – όντας αφελείς οι ίδιοι. Στη συγκεκριμένη όμως περίπτωση της κινηματογραφικής *Αμαρτωλής πόλης*, ο υποψιασμένος καταθέτει τη μαρτυρία του θαυμασμού και της εκτίμησής του για την εικαστική αρτιότητα, τον κόπο και τη συνέπεια, τη σπουδαία κινηματογραφική δουλειά που αναβαθμίζει ακριβώς τούτη την pop συνεισφορά στην τέχνη έτσι όπως αυτή επιστρέφει στον ερεθιστικό, «βάρβαρο» πρωτογονισμό της. Μ' αυτήν την ίδια σημασία που ο Τολστόι αποκαλούσε «βάρβαρο» τον Σαίξπηρ. Πιστεύουμε ότι η *Αμαρτωλή πόλη* είναι ένα επίτευγμα της τρέχουσας κινηματογραφικής παραγωγής. Εννοείται, της αμερικανικής. Αρκεί κανείς να την δει από αυτή τη σκοπιά. Έτσι κι αλλιώς δύσπεπτη δεν είναι.

Μετά τον Όσιμα και τον Παζολίνι, για να μείνουμε στα σχετικά πιο φρέσκα, η μονότονη και παρατεταμένη αναπαράσταση της άγονης αναπαραγωγικής διαδικασίας, με δηλούμενη την πρόθεση τέχνης, είναι μεν πρόθεση αλά Μπαταίγ «ματιού» αλλά στα *Ψέματα* του Κορεάτη Γιανγκ Σουν Γου δεν επαληθεύεται. Αν π.χ. στην Αθήνα προβαλλόταν αυτή η ταινία ταυτόχρονα, εκείνη την εποχή που προβαλλόταν η *Σιωπή* του Μπέργκμαν, ο σουηδός δημιουργός δεν θα έκανε εισιτήριο. Τώρα όμως αυτή η ανιαρή στις μονότονες επαναλήψεις της ταινία, με το παιδαριώδες σενάριο και την καταξοδεμένη στις hardcore VHS ταινίες πορνογραφική «καταγγελία», μόνο ισχυρισμούς τέχνης δεν μπορεί να προβάλλει. Μέχρι και τον σαδομαζοχισμό κατόρθωσε να τον κάνει ρουτίνα. Προτιμότερο είναι το «Καφέ της Χαράς» του Ρώμα. Το αστείο πάντως είναι ότι η ταινία βλέπεται. Θα συνηγορούσε και ο κ. Ασκητής. Άλλωστε «αξίωμα» της ταινίας είναι: Το σεξ είναι πάντοτε «βρώμικο» αν το κάνεις σωστά.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΡΙΤΟΣ

Η γραμμή τῆς παραλίας

7ο Γυμνάσιο Χαλκίδας,
*Τά τρελά νερά τοῦ Εὐρύπου. Μῦθος, ἱστορία,
κοινωνική καὶ οἰκονομική ζωή,
᾿Υπεύθυνες καθηγήτριες: Μαργαρίτα
Παπαγεωργίου, Κατερίνα Λιλή, Χριστίνα
Τζανάκου, Φιλολογική ἐπιμέλεια:
Μαργαρίτα Παπαγεωργίου,
Ζωγραφική: Θάλεια Ζεϊμπέκη,
Χαλκίδα 2005, σσ. 140.*

Δέν πάει πολὺς καιρὸς πού ἡ Εὐσταθία Συλλαίου, ἡ κινητήρια δύναμη τῆς μιᾶς ἀπὸ τίς δίδυμες περιβαλλοντικές ομάδες τοῦ 7ου Γυμνασίου Χαλκίδας, μοῦ ἔφερε μέ κρυφὸ καμάρι καὶ φανερό δισταγμὸ τὰ μυκηναϊκά ποιήματα τῶν κοριτσιῶν της: *Ὁ ὕμνος μου σέ πινακίδα χαραγμένος στεγνώνει.*

᾿Ωσπου νά καλοστεγνώσουν μέσα μου οἱ καταγωγικοί στίχοι

Πατέρας μου ὁ Εὐρύπος

Μητέρα μου ἡ Χαλκίδα

ἤρθε γελαστή, δίχως μανουῖβρες καὶ ἐλιγμούς, ἡ ψυχὴ καὶ ἡ καρδιά τῆς ἄλλης ὁμάδας, ἡ Μαργαρίτα Παπαγεωργίου, γειτόνισσα καὶ μισοπατριώτισσά μου, καὶ πλήμμερε τὸ σπῖτι ἀπὸ *Τά τρελά νερά τοῦ Εὐρύπου*, πλημμελισμένα κι αὐτὰ ἀπὸ μπουλούκια γλάρους καὶ πατριδογνωστικούς στίχους τοῦ Σκαρίμπα:

Καί, σάν χτισμένη ἐκεῖ ἀπὸ κιμωλία,

βαθιά νά χάνεται ἡ Χαλκίδα πέρα

μ' ὅλα μου –ἀνοιγμένα– τὰ βιβλία

καθὼς μπουλούκι γλάρου στὸν ἄερα...

Ἐπὶ περὺγων γλάρων ὅλο τὸ βιβλίο, ἔτσι ὅπως ἀδιάκοπα τοὺς συναντᾷς ἀπὸ τὴν ἀφετηρία του, τὴ Γέφυρα, ἴσαμε τὸ τέρμα, τὴ Μάνικα. Συνοδοὶ σέ κάθε βῆμα τῶν παιδιῶν τοῦ 7ου Γυμνασίου, πού ἀκτογράφησαν τὴν εὐβοϊκὴ Χαλκίδα, πετούμενοι ἢ ἀμήχανα προσγειωμένοι σέ κάθε σελίδα. Κατάγλαρο τὸ κείμενο.

Μέ τέτοια συνοδεία καὶ μέ τὴ μουσικὴ τῆς σκαριμπικῆς θάλασσας φυσικό ἦταν

νά διανύσουν δροσισμένα τὰ παιδιά τοῦ 7ου Γυμνασίου ὅ,τι καλύτερο σώζεται σήμερα ἀπὸ τὴ Χαλκίδα, δηλαδὴ τὴν «παραθαλασσία» τῆς πόλης: ἀπὸ τὴ Γέφυρα, ὅθε βούτηξαν κάποτε ὁ Φουρνιτζῆς καὶ ὁ Νικολόπουλος γιὰ νὰ κολυμπήσουν τὴν «Εὐρίπια διαδρομὴ», ὡς τὴ Μάνικα τῆς προϊστορίας.

Τὰ καταγράψανε ὅλα, ὅλα τὰ σημαντικά: τίς θαλασσινὲς ἀγκάλες, ὅπου ὀλημερίς θαλασσομαχοῦσαμε –κάποτε καὶ νύχτα–, τὰ κτίσματα πού στοίχειωσαν ἀκούγοντας τὰ ρέματα –Μέγαρο Κότσικα, Κόκκινο Σπίτι, Σπίτι μέ τ' ἀγάλματα, Φάρος Κακῆς Κεφαλῆς–, τίς ἐκκλησίες καὶ τὰ ἐκκλησιδάκια –τὴ σχεδὸν πλωτὴ Μέσα Παναγίτσα, ἄσυλο εὐμενὲς ἀρχαίων μαθητῶν πού βαριοῦνταν ἐνίοτε τὴ σχολαστικότητα τοῦ φιλόλογου ἢ τὴν ξινίλα τοῦ μαθηματικοῦ, τὴν ὀρφανοτρόφο τὸ πάλαι ᾿Εξω Παναγίτσα, τὴ ζωγραφισμένη ἀπὸ τὸν Κόντογλου καὶ τοὺς μαθητὲς του Παναγία τὴ Μυρτιδιώτισσα–, τὸ ἀρχαῖο καὶ τὸ νέο λιμάνι, τὸ Κρηπιδῶμα, τὸν ταρσανά –τὴ Χαλκίδα πού ἀνασαίνει ἀκόμη. ᾿Όλα αὐτὰ περπατημένα ἀλλιῶς αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπὸ τὰ παιδιά, ἰδωμένα προσεχτικά, κουβεντιασμένα μέ τοὺς παλιότερους –λογουχάρη με τον φαροφύλακα: ἄ! κἀλλιο κελευστής στὸ φάρο τῆς Χαλκίδας, παρὰ ναύαρχος στὸ Γ.Ε.Ν.!,–, φωτογραφημένα καὶ νοστιμισμένα μέ ἀποσπάσματα ἀπὸ ποιήματα ἢ πεζά, ἀρχαῖα, παλαιὰ καὶ νεώτερα: ἀπὸ τοὺς ὁμηρικούς ὕμνους ὡς τὸν Ἑβλία Τζελεμπή κι ἀπὸ ἐκεῖνον ὡς τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Σκαρίμπα κι ἴσαμε τοὺς σημερινούς.

Ἡ Μαργαρίτα Παπαγεωργίου ξεκίνησε φτιάχνοντας μέ τὰ παιδιά τῶν τάξεων τῆς ἑνα λεύκωμα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη κι ὕστερα γιὰ τὸν Σολωμό. Δοκίμασαν τίς δυνάμεις τους, δῶ θὰ πέσουν, κεῖ θὰ πῶσουν, κρατήθηκαν ὀρθιοι. Στὸ παπαδιαμαντικό ἔτος 2001 δούλεψαν μέ ᾿Αθηναίους καὶ Σκιαθίτες καὶ μᾶς δώρισαν τὸν *Κόσμο τοῦ Παπαδιαμάντη*, σπουδαία

Ψυχοφελὲς ἀνάγνωσμα τὸ βιβλίο τῆς **Νάτα Γκατένιο ᾿Οσμα**, *Απὸ τὴν Κέρκυρα στο Μπιρκενάου καὶ στὴν Ἱερουσαλὴμ. Ἡ ἱστορία μιᾶς Κερκυραίας* (εκδ. Γαβριηλίδης, 2005) μᾶς εἰσάγει στὴν οἰκογενειακὴ καὶ κοινοτικὴ ἱστορία που συνδέει τὴν προσωπικὴ τῆς ζωὴ με τὰ ἱστορικὰ συμφραζόμενα τῆς εβραϊκῆς κοινότητας τῆς Κέρκυρας. Βιβλίο που ἀξίζει νὰ διαβαστεῖ γιατί μεταφέρει ἑνα βίωμα συνταρακτικό καὶ συνάμα παρέχει πλήθος πληροφοριῶν γιὰ τὸν τρόπο ζωῆς, τὴν καθημερινότητα καὶ τὰ πάθη τῶν Εβραίων τῆς Κέρκυρας.

Ἠραία ματαιοπονία: Οἱ τρεῖς διαλέξεις τῆς **Εὐας Σικελιανού** (εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια, σχόλια: **Ρίτσα Φράγκου-Κικιλία**, εκδ. Ἑλληνικά γράμματα, 2005) που περιλαμβάνονται σ' αὐτὴ τὴν ἐκδόση, μᾶς οδηγοῦν στὸν θαυμαστὸ κόσμο τῆς Εὐας Πάλμερ, αὐτῆς τῆς μοναδικῆς γυναίκας που ἄφησε ἰσχυρὸ το σημάδι τῆς στὴ ζωὴ του Σικελιανού καὶ ἔκανε πράξη τὰ μεγάλα ὁράματά του. Ἀς θυμηθοῦμε μόνον τίς Δελφικὲς γιορτές κι ας ἀφήσουμε τὴν ἐπιμελήτριά τῆς ἐκδόσης νὰ μᾶς ὁδηγήσει στα κείμενα τῶν διαλέξεων: «Ἡ μόδα εἰς τὴν Ἑλλάδα», «Τὸ μαγαζί. Προτάσεις πρὸς λύσιν ἐνὸς ἐργατικοῦ προβλήματος», «Ἡ ἐλληνικὴ μουσικὴ», καθὼς μᾶς προσφέρει κατατοπιστικὲς πληροφορίες καὶ σχόλια καὶ συμπληρώνει τὴν ἐκδόση με ἀναδημοσιεύσεις κειμένων γιὰ τὴν Εὐά Σικελιανού ἀπὸ τοὺς Ε. Παπανούτσο, Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη καὶ Θεόδωρο Ξύδη.

Από τον ποιητή Γιώργο Βέη έχουμε πλέον μια σημαντική ανανέωση του ταξιδιωτικού κειμένου, που είχε πέσει σε ανυποληψία από τότε που τα ταξίδια έγιναν κοινόχρηστα. Η διαπίστωση αυτή, που είχε επισημανθεί ήδη από το βιβλίο του *Ασία, Ασία* (εκδ. Κέδρος, 1999 και 2000) και είχε επικυρωθεί με το αντίστοιχο κρατικό βραβείο (2000), επιβεβαιώθηκε με το βιβλίο του *Στην απαγορευμένη πόλη* (εκδ. Κέδρος, 2004) και τώρα μας ξαφνιάζει ευχάριστα με την έκδοσή: *Με τις Μογγόλες* (εκδ. Κέδρος, 2005). Οι γυναίκες βρίσκονται στο επίκεντρο της αφήγησής του, ωστόσο λειτουργούν περισσότερο σαν καθρέφτες, καθώς μέσα στο βλέμμα τους ο συγγραφέας-περιηγητής αντανακλά τις σκέψεις του και αντανακλάται ο ίδιος μέσα στη θέα τους.

Βιογραφία με μυθιστορηματική πλοκή είναι το βιβλίο του **Ρόναλντ Χάιμαν**, *Ο θάνατος και η ζωή της Σύλβιας Πλαθ* (μετάφραση: Έφη Φρυδά, εκδ. Μελά, 2005). Ξεκινώντας από την αυτοκτονία της ποιήτριας και αναζητώντας τα αίτια που την οδήγησαν στην αυτοχειρία, ο συγγραφέας ερευνά το προσωπικό της αρχείο, αλλά κυρίως επιδιίδεται σε μια ψυχαναλυτική προσέγγιση του χαρακτήρα της μέσα από στοιχεία που προκύπτουν από τα τεκμήρια που προσφέρει και το ίδιο της το έργο. Η σχέση της με τον άντρά της, τον ποιητή Τεντ Χιους, η αυτοκτονία της ερωμένης του έξι χρόνια μετά την

δουλειά. Πρόπερσι έτοιμασαν έναν ωραίο-τατο φάκελο για τον Βίκτωρα Ούγκω, που τον ζήλεψαν κι οι πατριώτες του. Φέτος αποφάσισαν να μαθητέψουν στην γραμμή που φέρνει από την έμβληματική μας Γέφυρα στη γειτονιά του σχολείου τους, τη Μάνικα. Πολύ καλή σοδειά.

“Όλα αυτά σέ έφτά χρόνια. Κι αν λογαριάσουμε όσα έκανε ή άλλη ομάδα σέ τέσσερα χρόνια –τό ντοκυμανταίρ γιά τήν

‘Αγία Παρασκευή, τό άνέβασμα τής Εύριπίδειας ‘Ελένης και τά έξοχα μυκηναϊκά ποιήματα–, τό 7ο Γυμνάσιο Χαλκίδας άξίζει τόν δημόσιο έπαινο τής ‘Ακαδημίας ‘Αθηνών, τοῦ ‘Υπουργείου Παιδείας και –γιατί όχι;– τής Προεδρίας. Οὔ φιμώσεις βοῦν άλοῶντα. Άλλωστε, ὅπως έλεγε ὁ Πετρίκης, τά παιδιά μεγαλώνουν μέ τό χάδι.

Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος

«Πεμπτοφαλαγγτισμός»

Bernard Knox,

Οι αρχαιότεροι νεκροί λευκοί Ευρωπαίοι άνδρες (και άλλες σκέψεις για την κλασική παιδεία),

Μετάφραση: Νίκος Νταγιάνας,
εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005, σελ. 136.

Ένα παράξενο είδος “πεμπτοφαλαγγτισμού” παρατηρείται τώρα τελευταία στα κλασικά γράμματα. Έλληνες και ξένοι, μικροί και μεγάλοι, άνδρες και γυναίκες, κουρασμένοι περιμένοντας να γίνουν μεγάλα ονόματα με το να γράφουν σοβαρά για τους αρχαίους Έλληνες, άλλαξαν γραμμή πλεύσης, ριζικά. Υπέρμαχοι της πολυπολιτισμικότητας, του φεμινισμού και του politically correct, κάθε είδους εκσυγχρονιστές και μεταμοντέρνοι (οι σύγχρονοι ιππότες της Αποκαλύψεως) προβάλλουν αιρετικές απόψεις με έργα σημειωτικώς μεστά, αλλά διανοητικώς κενά, όπως αυτό του καθηγητή Bernard Knox, που με τον απαξιωτικό αυτό τίτλο εννοεί τους αρχαίους Έλληνες. Και η όποια αίρεση κρύβεται κάτω από την υποφορά στη ρητορική ερώτηση «αξιίζουν άραγε οι αρχαίοι Έλληνες τη θέση που κατέχουν στη συλλογική μας μνήμη;». Η ανθυποφορά είναι αρνητική, εννοείται: «Όχι βέβαια!».

Δεν είναι η πρώτη φορά που παρατηρείται κάτι τέτοιο. Ο Αφροκεντρισμός πρωτοεμφανίστηκε τον 18ο αιώνα, ο Νίτσε τον 19ο αιώνα, σε μια σοβαρή κρίση της υγείας και της σταδιοδρομίας του, διακήρυξε ότι «Πέθαναν τα κλασικά!», στις αρχές του 20ού αιώνα νεαροί Γάλλοι ξιφουλκούσαν ορμητικά «Να τελειώνουμε με τους αρχαίους!» και προς τα τέλη του 20ού αιώνα ο Αφροκεντρισμός επανήλθε δριμύτερος με τον Martin Bernal (*Η Μαύρη Αθήνα*, ο Κίτρινος Σωκράτης, η Νέγρα Κλεοπάτρα και οι Γαλάζιες... τυρόπιτες), για να συντρίβει τελικά από τη Mary Lefkowitz (*Όχι από την Αφρική!*, δηλα-

δή “δεν ήρθε η σοφία από την Αφρική”). Ως εκ συνθήματος «Εμπρός της γης οι κολασμένοι... να απελευθερωθούμε από την... αρχαία Ελλάδα». Μαρξιστές και μαρξίζοντες οι περισσότεροι αγνοούν τη μόνη σχεδόν αυθεντία τους, τον ίδιο τον Μαρξ, που και ελληνομαθής ήταν και θαυμαστής των αρχαίων Ελλήνων.

Ο συγγραφέας, Αγγλοαμερικανός ομότιμος καθηγητής των κλασικών, είναι γνωστός και για άλλα έργα και για την *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, που δημοσίευσε μαζί με την P.E. Easterling (ελληνική μετάφραση στις Εκδόσεις Παπαζήση, αρκετά βελτιωμένη στη νεότερη έκδοση). Φαίνεται όμως ότι για το τωρινό βιβλίο του υποχώρησε στους ισχυρούς, οργανωμένους “διαδρόμους” (lobbies) της Αμερικής και τις “ομάδες πίεσης” (pressure groups) και τα... μάσησε. Ναι μεν τήρησε τα προσχήματα, υποστήριξε χλιαρά τα σημεία της υπερχής της ελληνικής αρχαιότητας και τον ίδιο τον χώρο της δουλειάς του και της επιστήμης του, αλλά μέχρις εκεί. Έδωσε μικροχαρά σε κάτι άλλες επίσης “πεμπτοφαλαγγτικές” πικραμένες ψυχές της Ελλάδας και του κόσμου με το σχήμα «ναι μεν, αλλά», ατύχησε όμως στο σκεπτικό.

Τα επιχειρήματα των επιτιθεμένων είναι ότι πρέπει να αναθεωρηθεί η στάση μας απέναντι στους αρχαίους Έλληνες γιατί, στο κάτω-κάτω της γραφής, δεν ήταν και τόσο σπουδαίοι όσο μας τους έχουν προβάλει και διδάξει στα σχολεία. Ήταν πατριαρχικοί, ήταν δουλοκτήτες, ήταν σωβινιστές (το τέταρτο σχετικό στερεότυπο, ότι δήθεν ήταν και... ομοφυλόφιλοι όλοι το παρέλειψαν δι’ ευλόγους αιτίας!). Ο σοφός δηλαδή συνάδελφος δεν έμαθε ακόμη (ώστε να μπορεί να αντέπει σοβαρά και σθεναρά) αυτό που πρέπει να μαθαίνει και ένας καλός μαθητής, δηλαδή «τόν “Ομηρον δι’ “Ομήρου εξηγεῖσθαι”». Ότι δεν κρίνουμε δηλαδή μια άλλη κοινωνία και μια αρχαία ιστορική περίοδο με τα θηικά, πολιτικά, κοινωνικά, νο-

μικά, θρησκευτικά κ.ά. κριτήρια της δικής μας εποχής, αλλά της δικής τους τότε. Ο Μαρξ πολύ θα τους επέπληττε αυτούς τους τόσο δυσμαθείς σοφούς, που κάνουν και τους μαρξιστές με συνθήματα και τσιτάτα του μόνο.

Αλλά για λόγους δικαιοσύνης πρέπει να επισημανθεί ότι τέτοιες δειλές (προς το παρόν) “πεμπτοφαλαγγίτικες” κινήσεις έχουν κάνει και άλλοι ομότεχνοι, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό με τίτλους “αθώους”: «Πόσο

ζωντανά είναι τα κλασικά γράμματα;» ή «Πόσο “κλασική” είναι η κλασική αρχαιότητα;», «Οι Έλληνες, Εικόνες του εαυτού και των άλλων», «Η Αθήνα στο Εδώλιο. Αντιδημοκρατική παράδοση στη Δυτική σκέψη» κ.ά. Θα σας κρατήσουμε ενήμερους προς τέρψιν και ωφέλειάν Σας. Ωστόσο, απολαύστε το παρόν έργο. Έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον ενός τουλάχιστον ακόμη ομοτέχνου.

Ανδρέας Παναγόπουλος

Αριστερά και Οικολογία

Τάκης Φωτόπουλος,

Η πολυδιάστατη κρίση και η περιεκτική δημοκρατία,
εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 2005.

Είναι αλήθεια ότι οι σχέσεις της Αριστεράς και της Οικολογίας έχουν περάσει από σαράντα κύματα: Από τη δεκαετία του εβδομήντα, όταν εμφανίζεται το οικολογικό κίνημα μ' ένα ριζοσπαστικό λόγο, που ήθελε ταυτόχρονα να κρατά αποστάσεις από την «επίσημη» Αριστερά, μέχρι τις μέρες μας που έχει επικρατήσει κατά κράτος η ρεφορμιστική του πτέρυγα και συμμετέχει (ή θέλει) σε συμμαχικές κυβερνήσεις με σοσιαφιλελεύθερα πολιτικά σχήματα, υποστέλλοντας πλήρως τη σημαία του για μια άλλου τύπου κοινωνική οργάνωση, αρκούμενο σε διαχειριστικές πολιτικές, θέτοντας ως άμεση προτεραιότητα την επίλυση επιμέρους προβλημάτων, ή την προώθηση της «πράσινης τεχνολογίας». Ένα κίνημα πολλά υποσχόμενο, που εμφανίστηκε ως ανατρεπτική δύναμη στις χώρες του Βορρά, μαράθηκε ενσωματώνόμενο στο σύστημα πριν προλάβει καν ν' ανθίσει.

Ταυτόχρονα παρατηρούμε τον πολλαπλασιασμό των περίφημων πλέον ΜΚΟ, οι οποίες στην πλειοψηφία τους είναι είτε κρατικοδίαιτες, είτε ελεγχόμενες –μέσω χρηματοδοτήσεων– από πολυεθνικές εταιρείες, με ό,τι μπορεί να σημαίνει αυτό. Οι εξαιρέσεις φυσικά υπάρχουν, για να επιβεβαιώνουν όμως τον κανόνα. Παρ' όλα αυτά κανείς δεν μπορεί να διαφωνήσει, επιχειρώντας έναν στοιχειώδη απολογισμό της τελευταίας εικοσιπενταετίας, ότι η παρουσία και οι παρεμβάσεις του οικολογικού κινήματος, αν μη τι άλλο συνέβαλαν καθοριστικά στη γνωστοποίηση της κρίσιμότητας των περιβαλλοντικών ζητημάτων σε πλανητικό επίπεδο και στην ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης. Προβλήματα όπως το φαινόμενο του θερμο-

κηπίου, η όξινη βροχή, η μείωση της στιβάδας του όζοντος, η συρρίκνωση της βιοποικιλότητας, η απερήμωση κ.ά. συζητούνται ευρέως, ανεξαρτήτως των προτεινόμενων πολιτικών για την αντιμετώπισή τους.

Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι το αναδυόμενο κίνημα της αντι-παγκοσμιοποίησης έχει συμπεριλάβει στην ατζέντα του πολλά από τα παραπάνω ζητήματα συνειδητοποιώντας ότι το Αύριο του πλανήτη κάθε άλλο παρά δεδομένο είναι. Σε μια περίοδο όπου οι δραματικές αλλαγές στις ανατολικές χώρες απογοήτευσαν και ταυτόχρονα οδήγησαν στην «αποστρατεία» μεγάλες μάζες, όταν φτάσαμε στο σημείο ακόμα και να τίθεται προς συζήτηση το «τέλος της ιστορίας», αποτελεί αδήριτη αναγκαιότητα ένα νέο όραμα το οποίο θα συσπειρώσει και θα κινητοποιήσει τις μάζες, χωρίς τα ιδεολογήματα για τους μονόδρομους της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Ο συγγραφέας μέσα από το έργο του προσπαθεί να αρθρώσει μια εξόχως ενδιαφέρουσα πρόταση για ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης, την περιεκτική δημοκρατία, ως απάντηση που μπορεί να οδηγήσει στην έξοδο από την υπορχούσα πολυδιάστατη κρίση: οικονομική, κοινωνική, πολιτική, οικολογική. Μια κρίση η οποία σύμφωνα με τον Τ.Φ. είναι αποτέλεσμα της τεράστιας και αυξανόμενης συγκέντρωσης δύναμης σε όλα τα επίπεδα. Απορρίπτει το μύθο της βιώσιμης ανάπτυξης, ως απάντηση στα κρίσιμα προβλήματα, επισημαίνοντας ότι η «Κοινωνική Ευρώπη» που υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύουν τα κεντροαριστερά και τα πράσινα κόμματα είναι κατ' εξοχήν ακατάλληλη να αναστρέψει τη σημερινή πραγματικότητα. Πηγές της υπάρχουσας κρίσης, η οικονομία της αγοράς και η αντιπροσωπευτική δημοκρατία οι οποίες θεσμοποίησαν τον διαχωρισμό της κοινωνίας από την οικονομία και την πολιτεία αντίστοιχα και οδήγησαν στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιο-

αυτοκτονία της Σύλβιας Πλαθ είναι μερικά μόνο από τα αναλυτικά στοιχεία που κομίζει. Το σημαντικότερο ωστόσο είναι η ίδια η μυθιστορηματική πλοκή του βιβλίου, που μετατρέπει τη βιογραφία σε συναρπαστικό ανάγνωσμα.

Για τα Νεοελληνικά φιλολογικά ψευδώνυμα διαθέτουμε τη νέα συμπληρωμένη έκδοση του γνωστού βιβλιογράφου και μελετητή της νεοελληνικής γραμματείας **Κυριάκου Ντελόπουλου** (εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2005). Ο συγγραφέας μας προσφέρει σταδιακά, από το 1963 που κυκλοφόρησε η πρώτη μορφή του βιβλίου και με τη δεύτερή του έκδοση το 1983, ένα πλούσιο corpus ψευδωνύμων και μια συστηματική καταγραφή. Η πρόσφατη έκδοση αναδεικνύει τη σημασία της εργασίας εν προόδω, που προσθέτει, ταξινομεί και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για περαιτέρω έρευνα. Με την έκδοση αυτή ο Κυριάκος Ντελόπουλος προσφέρει γενναιοδωρα ένα σημαντικό εργαλείο για τον φιλόλογο, τον κριτικό αλλά και τον φιλέρευνο γενικό αναγνώστη.

Διάβασα το πρώτο βιβλίο του **Δημήτρη Εμμανουήλ**, ένα μυθιστόρημα που το τιτλοφορεί *Τρανζίτ* (εκδ. Ίκαρος, 2005). Θα ήθελα να τονίσω πως αυτό το εξαιρετικό αφήγημα, που ξαφνιάζει με την αρτιότητά του και τη συγκινησιακή του φόρτιση, ακουμπά στις καλύτερες αφηγηματικές μας παραδόσεις και δίνει την αίσθηση ενός ώριμου

συγγραφέα. Περιγράφει με καθαρότητα ύφους την επιστροφή στον γενέθλιο τόπο, την Κάλυμνο, ενός Έλληνα μετανάστη στην Αμερική· μια επιστροφή εξίσου οδυνηρή με την αναχώρηση για την ξενιτειά, μια διαρκής επιστροφή και μια αίσθηση μόνιμης απώλειας.

Ένα σημαντικό πρόσωπο, ένας αληθινός ηγέτης του κινήματος των αφροαμερικανών στις ΗΠΑ στις δεκαετίες του '50 και του '60 υπήρξε ο Μάλκολμ Χ. Από παιδί μεγάλωσε στους δρόμους του γκέτο στο Χάρλεμ και έζησε την παρανομία και την εγκληματικότητα. Την ατιμόφαιρα αυτής της ζωής κατέγραψε με τη βοήθεια του Άλεξ Χάλεϋ στο βιβλίο *Η αυτοβιογραφία του Μάλκολμ Χ* (μετάφραση: **Αγγέλα Βερυκοκάκη-Αρτέμη**, εκδ. Κουκίδα, 2005). Ωστόσο, στη φυλακή, έγκλειστος για συμμετοχή σε ένοπλη ληστεία, ασπάστηκε το Ισλάμ και με την αποφυλάκισή του εντάχθηκε στο «Έθνος του Ισλάμ» κι έγινε ο γνωστότερος εκπρόσωπός του. Αντιτάχθηκε σθεναρά στον ρατσισμό των λευκών αλλά ήρθε σε σύγκρουση με την ηγεσία των μαύρων μουσουλμάνων. Μετά το προσκύνημά του στη Μέκκα απομακρύνθηκε από τις αυτονομιστικές απόψεις της οργάνωσής του και κήρυξε μία ηπιότερη αλλά πάντα αγωνιστική μορφή πάλης των μαύρων μουσουλμάνων. Δολοφονήθηκε στα σαράντα του χρόνια την ώρα που μιλούσε σε συγκέντρωση οπαδών του στο Χάρλεμ.

ο χαρτοκόπτης

ποίηση. Βαθύς γνώστης της οικονομίας (καθηγητής σε πανεπιστήμιο της Μεγάλης Βρετανίας) παρουσιάζει στοιχεία που δύσκολα μπορούν να αμφισβητηθούν, αποδεικνύοντας με αριθμούς το πώς φτάσαμε μέχρι εδώ και τι προοπτικές υπάρχουν.

Ο Τ.Φ. είναι ένας από τους σημαντικότερους σύγχρονους διανοητές, σε διεθνές επίπεδο, αλλά η ριζοσπαστικότητα των απόψεών του και η πλήρης αποστασιοποίησή του από τα εξουσιαστικά δρώμενα αποτελούν τροχοπέδη για τη σκουριασμένη και πλήρως παραδομένη στο σύστημα ελληνική «διάνοηση», η οποία επιμένει να τον αγνοεί (μήπως

το ίδιο δεν έκανε με τον Πουλαντζά, όσο ζούσε;), σε αντίθεση με το εξωτερικό, όπου το έργο του όχι απλά είναι αναγνωρισμένο, αλλά σε πληθώρα κειμένων, ακόμα και αντιθετικών των απόψεών του, υπάρχουν πολλές αναφορές σε αυτό. Ένα βιβλίο που αν μη τι άλλο θέτει ζητήματα και προτείνει μια εναλλακτική πρόταση για την οποία μπορεί και πρέπει ν' ανοίξει ένας γόνιμος διάλογος, για όσους τουλάχιστον δεν έχουν συνεπάρει οι σειρήνες του νεοφιλελευθερισμού. Όλων των εκδοχών και παραλλαγών του...

Νίκος Αναστασάτος

Βιβλία που λάβαμε Βιβλία που λάβαμε Βιβλία που λάβαμε

Λυσίας, *Οι πανηγυρικοί του λόγος*, (σειρά «Αρχαίοι Συγγραφείς», εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2004).

Δημόκριτος, *Η ζωή και το έργο του. Τα θεμέλια της ατομικής θεωρίας*, (σειρά «Αρχαίοι Συγγραφείς», εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: **Σταύρος Γκιργκένης**, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2004).

Γεώργιος Μεταλληνός, Βαρβάρα Καλογερόπουλου-Μεταλληνού (εκδ.), *Αρχαίοι της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, τόμος Γ΄: Γράμματα επισκοπικά προς τον Σχολάρχην και απαντήσεις του Σχολάρχην* (εκδ. Εταιρεία Μελέτης της Καθ' Ημάς Ανατολής, 2004).

Π. Φαναριώτη, *Η Εκπαίδευση στο Σύγχρονο Κοινωνικοοικονομικό και Τεχνολογικό Περιβάλλον* (εκδ. Αθ. Σταμούλης, 2004).

Χρήστος Σαμαράς, *Ο αιώνας ο χρόνος - Ποίηση*, (εκδ. Δρομολόγιο, 2004).

Σοφοκλής Χαρλαύτης, *Κόκκινο - Ποιήματα* (εκδ. Sunshine - Τυπογραφείο Κερκύρας, 2004).

Σοφοκλής Χαρλαύτης, *Μπλε - Ποιήματα* (εκδ. Sunshine - Τυπογραφείο Κερκύρας, 2004).

Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα (εκδ. Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, 2004).

Σπύρου Αθ. Κανίνια, *Αναμνήσεις από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο* (Μεσολόγγι, 2004).

Ελένη Καραντζόλα - Ασημάκης Φλιάτουρας, *Γλωσσική αλλαγή* (εκδ. νήσος, 2004).

Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, *Τα δικαιώματα στην Ελλάδα 1953-2003* (επιμέλεια: **Μιχάλης Τσαπόγας - Δημήτρης Χριστόπουλος**, εκδ. Καστανιώτη, 2004).

Θάλεια Ζαΐμη, *Ο Ιπποκράτης Ζαΐμης και η εποχή του*, τόμος Α' (εκδ. Απόλλους, 2004).

Χίλαρι Ρόνταμ Κλίντον, *Στο Προσκήνιο της Ιστορίας*, (μετάφραση: Έρση Καραλή, εκδ. Σοκόλη, 2004).

Δέσποινα Ν. Μπόγρη, *Αυτοδύναμη - Ποίηση* (εκδ. Συλλογές, 2004).

Μιχάλης Κ. Δημητρίου, *Ένορκος στη Δίκη για τη 17N* (εκδ. Σταφυλίδης, 2004).

Μαρία Παπαδημητρίου, *Ένας ήσυχος φόνος* (εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004).

Παναγιώτης Θ. Μαυρίδης, *Επτά λόγοι ασύγχρονοι δοξαστικοί και θρηνώδεις* (εκδ. Νέα Πορεία, 2004).

Π. Σερενές, *Equus του ανεξήγητου ωραίου* (εκδ.

Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2004).

Μαρία Χατζηγιακουμή, *Η «Υπέρβαση» της ιστορίας στο έργο του Οδυσσέα Ελύτη* (εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2004).

Ιωάννης Κ. Καλέλλης, Κωνσταντίνος Ι. Χαλβατζής, *Περιβάλλον και Βιομηχανική Ανάπτυξη* (εκδ. Αθ. Σταμούλης, 2005).

Δημήτρης Θ. Τσάτσος, *Τα μεγάλα θεσμικά της Ευρωπαϊκής Ένωσης* (εισαγωγή-επιμέλεια: **Αργύρης Γ. Πασσάς**, εκδ. Σαββάλας, 2005).

Ξενοφών, *Ελληνικά, Βιβλία Δ' - Ε'*, (σειρά «Αρχαίοι Συγγραφείς», εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2005).

Νίκος Λεάνδρος, *Το διαδίκτυο - Ανάπτυξη και αλλαγή* (εκδ. Καστανιώτη, 2005).

Νίκος Μ. Παπαδόπουλος, *Αλέξανδρος ο Μέγας, Α' και Β' τόμοι* (εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2005).

Δ.Ν. Παπαδήμας, *Για την ιστορία και τα τοπωνύμια της Πύλου*, (εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2005).

Δημόκριτος, *Μαθηματικά - Φυσικές επιστήμες - Αστρονομία - Κοσμολογία της ατομικής θεωρίας*, (σειρά «Αρχαίοι Συγγραφείς», εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2004).

Ιάμβλιχος, *Περί των Αιγυπτίων Μυστηρίων*, (σειρά «Αρχαίοι Συγγραφείς», εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: **Αλέξιος Α. Πέτρου**, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2005).

Αλέξανδρος Σ. Αρδαβάνης, *Ασφυκτιονία* (εκδ. Αλεξάνδρεια, 2005).

Μιχάλης Φακίνος, *Αμερικάνικη κραυγή* (εκδ. Καστανιώτη, 2005).

Νίκος Μήλιος, *Αλληλουχία Νευμάτων* (εκδ. Εριφύλη, 2005).

Zbigniew Brzezinski, *Η Επιλογή* (εισαγωγή: **Δημήτρης Κώνστας**, εκδ. Α.Α. Λιβάνη, 2005).

Μοχάμεντ Ουμάρ, *Στους δρόμους του Μπακάρ - Η Αμίνια στη δίνη της ιστορίας* (εκδ. ΚΨΜ, 2005).

Έλλη Κανελλού-Κουνάδη, *Μοναχικοί και Παραπλέοντες - Ποιήματα* (εκδ. Μέδουσα / Σελάς Εκδοτική, 2005).

Τάσος Φάλλκος, *Σχεδιάσματα με φως* (εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2005).

Θρασύβουλος Μπέλλας, *Από τον Σωκράτη... ως τον Ιησού*, (πρόλογος: **Βασίλης Φίλιας**, εκδ. Παπαζήση, 2005).

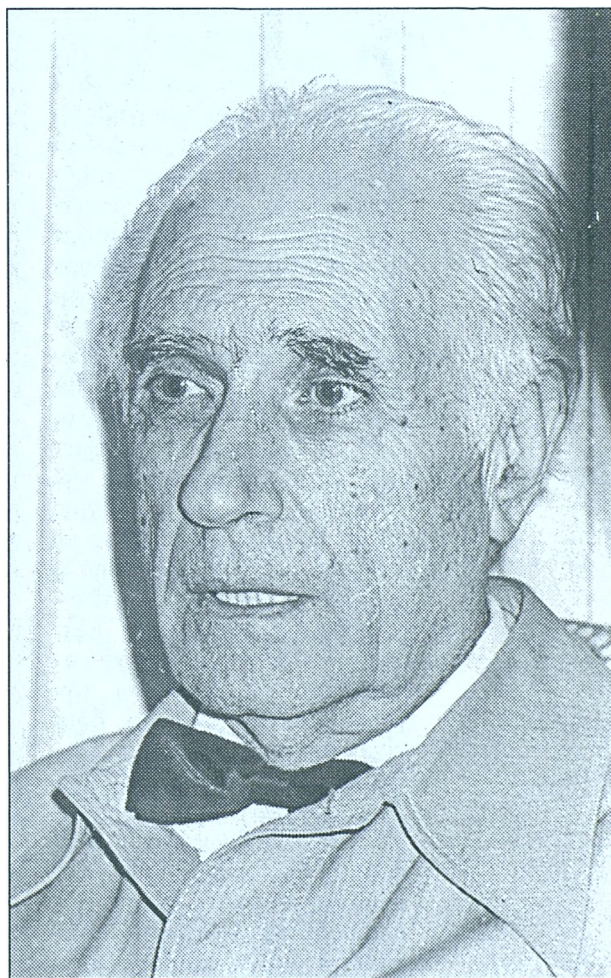
Κ. Θ. Δημαράς (1904-1992)

Ο Κ.Θ. Δημαράς δεν αγαπούσε τις επετείους, που σχετίζονταν κατά κανόνα με κείμενα προφορικής ρητορικής και αγιολογίες, και επαναλάμβαναν στερεότυπα στοιχεία, αποκλείοντας την κριτική στάση.

Στο *Αντί* θελήσαμε να τιμήσουμε την προσωπικότητα του Κωνσταντίνου Θ. Δημαρά με τη δημιουργία ενός αφιερωματικού τεύχους που να ανανεώσει κατά το δυνατόν τη γνωριμία με το έργο και το πρόσωπό του, με συνεργασίες παλαιότερων και νεότερων ερευνητών που είχαν την τύχη της μαθητείας στο εργαστήριο της σκέψης του.

Είναι γεγονός ότι το έργο του Δημαρά επηρέασε και επηρεάζει σταθερά όχι μόνο τους μαθητές του αλλά ένα μεγαλύτερο φάσμα ερευνητών και μελετητών της νεοελληνικής γραμματείας. Η κριτική του εμβέλεια, η ιστορική του συνείδηση, αλλά κυρίως τα συνθετικά του πονήματα, όπως αναπτύχθηκαν στα μεγάλα έργα του, την *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τον *Νεοελληνικό Διαφωτισμό*, τον *Ελληνικό Ρωμαντισμό*, αλλά και στις ειδικές μελέτες του για τον Κοραή, τον Καταρτζή, τον Παπαρρηγόπουλο, τον Κουμανούδη, κ.ά., έδωσαν τα βασικά εργαλεία για τη διεύρυνση των νεοελληνικών σπουδών προς τις συγκριτολογικές μελέτες και προσέφεραν επαρκές ερευνητικό υλικό, πάντοτε όμως ανοιχτό σε περαιτέρω ελέγχους, υποστηρίζοντας εμπράκτως την ερευνητική εργασία εν προόδω.

Στο παρόν τεύχος η προσπάθειά μας διαρθρώνεται σχεδόν ισοδύναμα προς τις δύο προαναφερόμενες κατευθύνσεις, έργο και προσωπικότητα, με τρόπο που να συνθέσουμε, κατά το δυνατόν, το πλήρες· ξέρουμε, βέβαια, πως αυτό διαρκώς διαφεύγει. Ωστόσο ελπίζουμε πως συμβάλλουμε με τον τρόπο μας όχι τόσο σε μια τυπική επετειακή λογική των εκατόν ενός χρόνων από τη γεννησή του ή των δεκατριών χρόνων από το θάνατό του, όσο σε μια πραγμάτωση στη γραμμή της «χειροθεσίας».

Το αφιέρωμα επιμελήθηκε η Αικατερίνη Κουμαριανού.

Χειροθεσία

του Κ. Θ. Δημαρά

Ομιλία του Κ.Θ. Δημαρά στις 21 Μαρτίου 1985 στην Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Σχολή Μωραΐτη), βλ. *Πενήντα χρόνια νεοελληνικής παιδείας. Η παρουσία του Κ.Θ. Δημαρά στην επιστήμη των νεοελληνικών γραμμάτων*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1985, σελ. 79-94.

Εὐχαριστῶ πολύ γιὰ τὴν τιμὴ ἢ ὁποία μοῦ ἐγίνε στὸ διήμερο ποὺ προηγήθηκε, ἀπὸ τὴν «Εταιρεία Σπουδῶν», ἀπὸ ἐκλεκτοὺς ἐκπροσώπους τῶν νεοτέρων γενεῶν τῆς παιδείας μας. Κάνουμε ὅ,τι μπορούμε ὅλοι, ὅ,τι νομίζουμε σωστό· καὶ ὁ δρόμος μας, ἀνηφορικός, μᾶς φέρνει πρὸς ὁλοένα καὶ περισσότερο φωτισμένες περιοχές. Νομίζω ὅτι θὰ εἴταν ἄτοπο, ἔστω καὶ ὀλίγοι ἀπὸ τὸ ἀκροατήριό τῶν ἡμερῶν αὐτῶν νὰ μείνουν μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι κάτι ἄρχισε στοὺς καιροὺς μας αὐτοὺς *ἐκ τοῦ μηδενός*. Τὸ θέμα εἴταν ἡ πρόσφατη, σημαντικὴ, πενηνταετία τῆς λογισύνης μας· καὶ γιὰ νὰ ὑλοποιήσουν, νὰ καταστήσουν ἐναργέστερη τὴν μακρὰ αὐτὴν περίοδο ὅσοι εἶχαν συλλάβει τὸ σχέδιο, λέω ὅτι ἐδιάλεξαν ἕνα πρεσβύτερό τους, ποὺ τὴν ἔζησε ὅλη ἐνεργά. Πολλοὶ ὅμως εἶναι ἀπὸ ἐμᾶς, οἱ ὅποιοι γνωρίζουν –καὶ ἡ μελέτη τοὺς κάνει ὁλοένα καὶ περισσότερους– ὅτι κάτι ἐσυνεχίσθηκε στοὺς καιροὺς μας. Πρὶν, γνωρίζουμε ἕνα σχετικὸ ἔργο, ὀλίγο, ποὺ τὸ ἔκαναν ὀλίγοι, τῶν ὁποίων οἱ προθέσεις, οἱ προσπάθειες καὶ οἱ ἐπιτεύξεις ἔμεναν παραμερισμένες, καί, τὸ χει-

ρότερο, παρεξηγημένες· ὁ λόγος τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἔμενε πνιγμένος ἀπὸ τὴς φωνές τῶν ρητόρων τοῦ ἐπαγγέλματος. Τί ἄλλαξε; τί μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κοιτάζουμε μὲ μία αὐξημένη ἐμπιστοσύνη πρὸς τοὺς ἐρχόμενους καιροὺς;

Ἄλλαξαν, ὅπως συμβαίνει πάντοτε σὲ τέτοιες περιπτώσεις, οἱ ἀναλογίες: τὰ μείζονα, οἱ δυνατὲς φωνές, ἔγιναν ἐλάσσονα, τὰ πῶ ἀδύνατα ἔγιναν τὰ πῶ δυνατά. Βεβαίως, οἱ ποσοτικὲς μεταβολές, πέρα ἀπὸ κάποιον, ἐκάστοτε, ὅριο, ἀλλάζουν χαρακτήρα, καὶ γίνονται ποιοτικὲς· ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἀπλὴ καὶ αὐτονόητη ἀλήθεια, μὲ τὰ ἄπειρα παραδείγματα ἀντλημένα ἀπὸ τὴν ὁποῖα λογῆς ἐμπειρία, θὰ ἐφαινόταν αἰρετικὴ σὲ πολλοὺς πρὶν ἀπὸ καμιά πενηνταετία χρόνια, ὅπως φαίνεται καὶ σήμερα αἰρετικὴ σὲ μία μειονότητα.

Γιὰ νὰ ἔχουμε, λοιπόν, ἀκέραιη τὴν παράσταση τῶν φαινομένων, ἐνόμισα, ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸ πρόγραμμά μας, ὅτι, ὅπως μία ὁμάδα νεοτέρων θὰ ἐμίλουσε ἰδίως γιὰ ἕνα πρεσβύτερό της, ἔτσι κι ἐγὼ θὰ εἴταν σωστὸ νὰ θυμηθῶ τὰ νιάτα μου καὶ νὰ μιλήσω γιὰ πολλοὺς πρεσβυτέρους μου, ἐκείνους ὅσοι μὲ ἐβοήθησαν στίς

πρῶτες δοκιμές μου μέσα στὴν πνευματικὴ ζωὴ. Ἔτσι θὰ φανεῖ αὐτὴ ἡ συνοχή, ἡ συνέχεια ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς λόγιες γενεές, ὅταν οἱ παλαιότερες διαβιβάζουν στίς ὑστερες, μία ἐντολὴ κληρονομημένη. *Τὸν ὅρκον τετήρηκα.*

Χειροθεσία. Ἡ πολὺσημη αὐτὴ λέξη τῆς ἀρχαίας γλώσσας, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀκούεται καὶ σήμερα, ἀλλὰ, ἂν δὲν γελιέμαι, σὲ μία μόνο χρῆση, τῆς ἐκκλησιαστικῆς βιοτῆς· πολὺσημη, ἀλλὰ ὄχι πλέον πολὺχρηστη. Ἐγὼ ἐπανειλημμένως τὴν ἔχω γράψει, σὲ μεταφορικὴ σημασία, ὅταν θέλω νὰ δηλώσω συμβολικὰ τὴν μεταβίβαση τῶν παλαιότερων γνώσεων, τῆς παλαιότερης διδασκαλίας, ἀπὸ τὴν μία στὴν ἄλλη γενεά, ἀπὸ τοὺς διδασκάλους στοὺς μαθητές. Δὲν αἰσθάνομαι πολὺ δυνατὸς στὰ πράγματα τὰ σχετικά μὲ τὴν ὀρθοκεντρικὴ παράδοση, ἀλλὰ θὰ μπορούσα, ἔτσι γενικά, νὰ πῶ ὅτι ἡ χειροθεσία τῶν κληρικῶν εἶναι ὁ τρόπος ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν ἀδιάκοπη μέσα στοὺς αἰῶνες ὑλικὴ συνοχή, τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας· ὅταν, μὲ κάποια τελετουργικὴ μεθόδευση, γίνεται ἡ πράξη τῆς χειροθεσίας, ἔχει κανεὶς νὰ σκεφθεῖ ὅτι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καιροὺς ὡς σήμερα, χωρὶς δια-

κοπή καμιά, χωρίς ποτέ να σπάσει ο ειρμός, έπέρασε και μεταβιβάσθηκε μία ύλική έπαφή από τους πρεσβυτέρους στους νεότερους λειτουργούς της Έκκλησίας.

Αυτήν την έννοια της συνοχής μέσα στον χρόνο, την ετόνισα και στην γραμματολογία μου: ένας πολιτισμός που δεν έσπασε ποτέ. Η ύλική, όμως, έκφραση, όπως μάς την δίνει η χειροθεσία, μιλεί αλλιώς, πολύ δυνατά, στην φαντασία μας. "Υστερα, θά σās μιλήσω για τον έαυτό μου, για μία συγκεκριμένη παρόμοια έμπειρία μου. Πριν όμως, θά ήθελα να απολογηθώ, να έξηγηθώ, τέλος πάντων, για τον τρόπο τον όποιο θέλησα να ακολουθήσω, προκειμένου να μὴν μιλήσω για μένα, για τὸ «μισητὸ ἐγὼ» όπως θά έλεγε ὁ Pascal: ἡ μετατόπιση τῶν ἐνδιαφερόντων ἀπὸ τὸν μαθητὴ στὸν διδάσκαλο, ἡ ἀναζήτηση τῶν κινήτρων, ἡ τιμὴ πρὸς τὰ αἴτια. "Όλα αὐτὰ εἶναι πολὺ ὠραῖα καὶ καλὰ· ὅμως, ἀφοῦ ἐξεκινήσαμε ἀπομνημονεύοντας θρησκευτικὲς βιογραφίες, ἴσως ταιριάζει νὰ συνεχίσουμε ἀκόμη ὀλίγο· ἐδῶ, ἡ ἀναλογία, βέβαια, εἶναι ἄλλη, μὰ δὲν παύει γιὰ τοῦτο νὰ προσφέρεται σὲ χρήσιμες συσχετίσεις. Πρόκειται γιὰ τοὺς πρωτόγνωρους αἰῶνες τῆς ἀκμαίας πίστεως, ὅταν ὁ ἀσκητισμὸς ἐπροσπαθοῦσε νὰ μυηθεῖ στὰ μυστήρια τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα, ἄλλωστε, ζοῦν καὶ ἀκμάζουν ὡς τοὺς καιροὺς μας: διαμορφώθηκε τότε σὲ πολλοὺς ἡ πεποίθηση, καὶ μένει ἀκόμη σὲ ἀρκετοὺς, ὅτι οἱ σατανικοὶ πειρασμοὶ ἐνδύονται συχνὰ ἀθῶες μορφές καὶ ξεγελοῦν εὐκόλα ἐτσι, καὶ παρασύρουν τὸν ἄνθρωπο στὸ κακό.

Φυσικά, μένοντας στὸ δικό μας τὸ κλίμα, τὸ λόγιο, ὁ νοῦς μας δὲν πηγαίνει στὸν Flaubert, μὲ τὸν *Πειρασμὸ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου*, οὔτε στοὺς ἄνο-

στους στίχους τοῦ Σουρῆ.

...Τὸν Ἅγιον Ἀντώνιον καὶ τὴν λοιπὴν χορείαν...

ὅπως λέει. Ἐκεῖνο πὺ σκέπτομαι εἶναι ἓνα, χαριτωμένο θὰ τὸ ἔλεγα, διήγημα τῆς Selma Lagerlöf: Τὸ εἶχα διαβάσει παιδὶ στὴν βιβλιοθήκη τοῦ ἀδελφοῦ μου. Τὸ θέμα ἔζησε μέσα μου καὶ ἐπῆρε σχῆμα, μὲ σταθερὸ περιγράμμα, ὅπως γίνεται συχνὰ μὲ τὶς πρώτες μας ἀναμνήσεις. Ξαναζήτησα τὸ βιβλίο πὺ περιεῖχε τὴν ἀφήγηση. Δὲν τὸ βρήκα. Πάντως, ἡ συσχέτιση στὴν συνειδήσή μου ἀνάμεσα στὸν ἥρωα ἢ τὴν ἡρώίδα τῆς Selma Lagerlöf καὶ στὸ δικό μας θέμα εἶναι οἱ ἀποκαλύψεις ἐμπρὸς στίς ὁποῖες μās φέρουν κάποτε τὰ πιὸ ἀπλά φαινόμενα. Ὁ ἥρωας τοῦ διηγήματος, γιὰ νὰ τοῦ προσδώσουμε τέλος πάντων ἓνα γένος, εἶναι ἐρημίτης, ζεῖ κάπου μακριὰ ἀπὸ τοὺς συνανθρώπους του, σ' ἓνα κελλί. Ἐνα βράδι, ἐκεῖ στὴν ἐρημιὰ, χτυποῦν στὴν πόρτα του. Ἀνοίγει σ' ἓναν ὁδοιπόρο πὺ, ἄς πούμε, ἔχασε τὸν δρόμο του καὶ ζητάει γιὰ τὴν νύχτα μιά φιλόξενη στέγη. Μπαίνει μέσα, κάθονται οἱ δύο κοντὰ στὴν φωτιὰ καὶ ὅπως γίνεται συχνὰ σὲ τέτοιες περιπτώσεις, ὁ ξένος διηγεῖται τὰ δικά του, τὴν ζωὴ του, τὰ περιστατικά της. Καὶ ἐνῶ ἔχει πεῖ πράγματα πὺ μās φαίνονται ἁθῶα καὶ φυσικά, μιά γιὰ κάποια τροφή πὺ τοῦ ἄρεσε πολὺ, μιά γιὰ ἓνα ἐπεισόδιο πὺ προκαλέσε τὴν ὀργή του, ἢ τὴν θλίψη του πὺ ἀναγκάσθηκε νὰ ἀποβάλει ἓνα μέρος τῆς παρουσίας του, ἄλλα, ξαφνικά ὁ ἀσκητὴς σηκώνεται ἀπάνω, τοῦ κάνει τὰ ξόρκια ὅσα ἀπαιτεῖ ἡ θρησκεία του καὶ τοῦ λέει: «Φύγε. Εἶσαι ὁ σατανᾶς». Φαίνεται πὺς ἐμεῖς ὅλοι οἱ κοινοὶ θνητοὶ ἔχουμε ὁ καθένας τὸ μερικὸ του, κάποιο, κάποια,

ἀπὸ τὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα. Μόνον ὁ διάβολος ἐνσωματώνει καὶ τὰ ἑπτὰ. Ὁ συνομιλητὴς του, μὲ τὴν εὐαισθησία του σὲ τέτοια θέματα, συνέλαβε μέσα στὴν ἀφέλεια τῶν ἀφηγήσεων τοῦ σατανᾶ τὴν παρουσία τῶν ἑπτὰ θανασίμων ἁμαρτημάτων.

Ἐμεῖς, γεμάτοι καλὲς προθέσεις, πάντοτε ἐξορκίζοντας τὸ ἐγὼ, ἀποφασισμένοι νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ ἄλλες ἐμπειρίες μας: ἡ κοινωνία μας, ἡ οἰκογένειά μας, οἱ γονιοὶ μας, οἱ δασκάλοι μας, ἔρχονται στιγμὲς ὅπὺ ἀνακαλύπτουμε ξαφνικά ὅτι μιλοῦμε γιὰ τὸν ἑαυτό μας καὶ μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό μας.

Ἐλπίζω ὅτι θὰ μοῦ συγχωρηθεῖ αὐτὴ ἡ μικρὴ παρέκκλιση τῆς ἀρχῆς: ἐνόμισα ὅτι θὰ εἶταν φρόνιμο νὰ δηλώσω ἀπὸ τώρα τὶς καλὲς μου προθέσεις, τὶς δυσκολίες τὶς ὁποῖες παρουσιάζει τὸ ἐγχείρημα, ἔτσι, ὥστε νὰ μὴν ἔχω στὸ τέλος νὰ ἀπολογοῦμαι καὶ νὰ προσπαθῶ ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ δικαιολογήσω κάποιες, ὅχι ὀλίγες, μοιραῖες ὅσο καὶ ἀδιάκριτες ἐμφανίσεις τοῦ ἐγὼ μέσα στὸν λόγο μου. Πρέπει νὰ προσπαθοῦμε νὰ ὑπερνικοῦμε τὴν παρουσία τοῦ ἐγὼ αὐτοῦ, μέσα στὴν ματυρία μας, καὶ νὰ ξέρουμε πόσο δύσκολη εἶναι ἡ προσπάθειά μας, πόσο δυσήνιο εἶναι αὐτὸ τὸ ἐγὼ. Ὅταν ὁ Γκαῖτε ἐπιγράφει τὶς ἀναμνήσεις του *Ἀλήθεια καὶ ποίηση*, δὲν προβαίνει σὲ πλεονασμό, ὅπως μās ἐβεβαίωσαν μεταγενέστεροι σχολιαστὲς τοῦ Γερμανοῦ ποιητῆ: κάνει διάξευξη· ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ λεγόμενά του θὰ εἶναι ἀλήθεια, ἓνα ἄλλο θὰ εἶναι ποίηση, κι ἄς σμίγουν κάποτε τὰ δύο στὴν ἴδια κατάφαση. "Ἄλλωστε, ξέρουμε ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει ἓνα παιγνίδισμα τοῦ λόγου: Dichtung=ποίησις, ἢ Dichtung=μύθευμα; Ὁ Renan, ἔχοντας νὰ ἐκφράσει μιά παρόμοια σκέψη, μὲ τὴν πάντοτε στὰ ὕστερα χρόνια του, καλό-

βολη διάθεση, γιά ποίηση μιλεῖ μεταφράζω τὰ λόγια του, γραμμένα στὰ 1883: «Ὅ,τι λέει κανεῖς γιά τὸν ἑαυτό του, εἶναι πάντοτε ποίηση». "Ἄς εἶναι: ποίηση εἴτε μύθευμα· ἐμεῖς ὁμῶς ἐδῶ δὲν θέλουμε νὰ κά- νουμε οὔτε ποίηση οὔτε μύθευ- μα: θέλουμε νὰ γνωρίσουμε τὶ παιδεῖα ἐποτίσθηκε ἀπὸ τοὺς λογίους πρεσβυτέρους του, εἴτε διδασκάλους εἴτε ὁπωσδήποτε ἀσχολουμένους μὲ τὰ γράμμα- τα, ἕνας νεαρὸς Ἀθηναῖος, ἃς ποῦμε στὶς δεκαετίες 1910 καὶ 1920, ἀλλὰ καὶ τὶς πρῶτες ἐπό- μενες δεκαετίες.

Ὁ νεαρὸς, στὰ 1916, εἶταν δώ- δεκα χρονῶν (δὲν θὰ ἀποφύ- γουμε, ὥς τὸ τέλος, τὸ μισητὸ ἐγώ, ἀλλὰ τουλάχιστον, ἃς τὸ ἐξορκίζουμε ὅσο μποροῦμε)· εἶταν δώδεκα χρονῶν. 1916, τὰ νοεμ- βριανά· καὶ παιδιὰ, τότε, τῶν δώδεκα χρονῶν ἐφοιτοῦσαν, στὸ σχολεῖο Μακρῆ, στὴν τρίτη τοῦ ἑλληνικοῦ, (τὸν ἑβδομο χρόνο τῆς ἐκπαίδευσής τους) μὲ δάσκαλο τὸν Γιάννη Ἀπο- στολάκη. Δὲν μπορῶ νὰ πῶ ὅτι ἡ ἐπίδρασή του ἐπάνω μου ἐστάθηκε ἀποφασιστική, ἀφοῦ αὐτὴν τὴν ὥρα πού σὰς μιλῶ δὲν τὴν αἰσθάνομαι πιά ζω- ντανὴ μέσα μου, ἀλλὰ ἔκανα περισσότερο ἀπὸ τριάντα χρό- νια γιά νὰ ἀπαλλαχθῶ ἀπ' αὐτήν, καὶ δὲν θὰ μοῦ εἶταν εὐκολο νὰ βρῶ τί κατάλοιπα ἐνδεχομένως μοῦ ἔχει ἀφήσει ἡ διδασκαλία του. Ἄλλωστε γι' αὐτὰ θὰ ξαναμιλήσουμε. Ἄν ὅχι τίποτε ἄλλο, πάντως μπορῶ νὰ μαρτυρήσω ὅτι μὲ κάθε ὑπερβολή, μὲ κάθε πάθος, μὲ κάθε ἴσως ἀδικία, ὁδηγοῦσε τοὺς μαθητὲς του, ἐφόσον εἶχαν τέτοια κλίση, πρὸς τὴν γνωριμία μὲ τὰ γράμματα, καὶ τὴν ἐξοικείωση μ' αὐτὰ. Ἐμίλη- σα γιά ἐπίδραση· ἀλλὰ, ἂν μι- λήσω γιά ἀνάμνηση, ὁ λόγος μου θὰ ἔχει ἄλλο περιεχόμενο. Βεβαίως τὸ ἤθελε, ἤθελε νὰ

πείσει, νὰ δημιουργήσει ὁπα- δούς, καὶ θυμοῦμαι ἀκόμη τὶς ἀναλύσεις τὶς ὁποῖες μᾶς ἔκα- νε, τὴν ἀνάλυση ἀκριβέστερα νὰ πῶ, ἀπὸ τὸ «Κήρυγμα τῶν Ὑδραίων» τοῦ Παλαμά.

*...Στὴν κυματόδαρτην Ὑδρα
μιὰ μέρα,
τῆς Ὑδρας τὰ θαλασσινὰ παι-
διά,
ὅλοι μικροὶ μεγάλοι πέρα ὡς
πέρα,
ἐβάλλανε τὸ χέρι στὸ βαγγέλιο
κι ὀρκίστηκαν μ' ἀτρόμητη
καρδιά
καὶ μὲ τῆς λεβεντιάς τὸ χαμο-
γέλιο...*

Ἀπὸ ἐκεῖνον, ἀπὸ τὸ μάθημά του, συνοδευμένο μὲ πικρὰ σχόλια γιά τὸν ποιητὴ, ἔμαθα ὅτι δὲν μιλεῖ κανεῖς χαμογελῶ- ντας τέτοιες ὥρες. Χρόνια ἀργότερα, τὸ 1923, ξανάδωσε σὲ ἕνα βιβλίο του τὴν ἀνάλυση τοῦ ποιήματος αὐτοῦ: «Νὰ χα- μογελᾷς καὶ νὰ ὀρκίζεσαι – αὐτὸ δὲν εἶναι ἀντρεία, εἶναι ἀσέβεια...».

Μετά τὴν τρίτη ἑλληνικοῦ ἐρχόταν τότε τὸ γυμνάσιο, τέσ- σερα χρόνια: δηλαδή ἡ ὅλη ἐγκύκλια ἐκπαίδευση ἐκρα- τοῦσε ἑνδεκα χρόνια· τέσσερα δημοτικό, τρία ἑλληνικό, τέσσε- ρα γυμνάσιο. Ἐμεῖνα πολὺ κο- ντὰ στὸν Ἀποστολάκη, καὶ ὅλα τὰ χρόνια τοῦ γυμνασίου. Ἀλ- λά καὶ ἀργότερα ἐξακολουθή- σαμε νὰ ἔχουμε ἀνταλλαγὲς σὲ θέματα παιδείας, κι ἀκόμη, ὅταν ἐβγήκαν τὰ *Ἑλληνικά γράμματα*, τὸ 1927, ὁ Ἀλέξαν- δρος Δελμούζος καὶ ἐκεῖνος μὲ συνέστησαν στὸν Κωστῆ Μπα- στιά γιά συνεργασία.

Ἡ καθημερινὴ ζωὴ τότε δὲν ἔμοιαζε καθόλου μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο λειτουργεῖ τώρα: οἱ μεγάλες πεζοπορίες, στοὺς δρόμους τῆς Ἀθήνας, τοὺς ἡρεμους, ἢ στὶς κοντινὲς ἐξο- χές, δύο ἢ τριῶν φίλων, σπα-

νίως περισσοτέρων, ἔδιναν εὐκαιρίες καὶ ἀφορμὲς γιά μα- κρὲς συζητήσεις καὶ ἀνταλ- λαγὲς γνώσεων, ἐντυπώσεων, σκέψεων. Ἔτσι ἐδιδάχθηκα ἀπὸ ἐκεῖνον, τὸν Γιάννη Ἀπο- στολάκη ἐννοῶ ἀκόμη, σὲ μα- κροὺς περιπάτους, πολὺν Σο- λωμό, πολὺ δημοτικὸ τραγού- δι· μὲ κατὰσταινε κοινωνὸ μὲ τὶς ἀπασχολήσεις του: Κάλβος ἢ ἄλλη ὕλη, πού ὅλα σήμερα εἶναι καταγεγραμμένα στὰ βιβλία του. Μὲ εἰσήγαγε ἀκόμη καὶ στὰ τεχνικά τοῦ ἐπαγγέλματός μας: ἀπὸ ἐκεῖνον ἔμαθα νὰ κά- νω τυπογραφικὲς διορθώσεις, καθὼς ἐδεχόταν τὴν βοήθειά μου στὶς συγγραφικὲς του δρα- στηριότητες.

Εἶπα πρὶν γιά ἐπιδράσεις του κι ἀληθινὰ διστάζω νὰ προβῶ σὲ μιὰ στάθμιση τοῦ θέματος. Ξέρω ὅτι ἰδεολογικὰ ἀπομα- κρύνθηκα ἀπὸ ἐκεῖνον, ἀλλὰ τώρα πού σὰς μιλῶ γιά ζητήμα- τα τεχνικά τῆς συγγραφικῆς, σκέπτομαι κι ἀναρωτιέμαι πό- σο βαθέως μπορεῖ νὰ γίνεται ἡ συνάντηση μέσα στὸ νοῦ καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ λογίου, ἀνάμεσα στὰ καθαρῶς τεχνικὰ θέματα καὶ σὲ μεθοδεύσεις πού ἐκφρά- ζουν τὴν κρίση τοῦ λογίου. Ἡ ἐπιμονή του, ἡ προσήλωσή του στὴν μελέτη κατὰ προτίμηση τῆς νεανικῆς παραγωγῆς τῶν συγγραφέων, ἴσως νὰ μὴν εἶταν πάντοτε ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κα- ποια σκοπιμότητα ἐπικριτική. Ὡστόσο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναρω- τηθῶ πόσο, ὡς μεθόδευση, ἡ τεχνικὴ αὐτὴ, ἐπέδρασε καὶ σὲ δικές μου ἀνάλογες προσπά-θειες.

Τὸ σκεπτικὸ τῆς ἐνεργείας του εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ δικό μου· ὁμῶς κανένας λόγος δὲν μπο- ρεῖ νὰ βάλει τὸ χέρι στὴν καρ- διά καὶ νὰ μᾶς βεβαιώσῃ ἂν γιά τὸ κάθε ἡμερὴ τῆς ἰδεολογίας του προηγήθηκε τὸ σκεπτικὸ ἢ ἡ ἴδια ἢ ἔννοια, συγκροτημένη πρὶν ἀπὸ κάθε σκεπτικὸ. Καὶ ἀκόμη ἕνα παράδειγμα ὥσπου

ν' ἀφήσουμε τὸν Ἀποστολάκη: πάντοτε σκέπτομαι σὰν μιὰ μορφή γιὰ τὴν προσπέλαση στὴν παιδεία τὸ ξεπέραςμα τῶν περιστατικῶν, ὅσα περιβάλλουν τὴν γένεση τῆς ὁποιασδήποτε ἔκφρασης. Ἡ διάθεση αὐτὴ ἔχει σκοπὸ νὰ ἀνιχνεύσει τὰ ὑπερατομικά, τὰ ἐξω-συμπωματικά στοιχεῖα· τείνει πρὸς τὶς θεωρήσεις φαινομένων συλλογικῶν. Ὡστόσο, συναντιέται μὲ μιὰ ἐντελῶς ἀντιθετὴ θεωρία τῆς παιδείας: στὴν ἀνάλυση τοῦ σολωμικοῦ ἔργου, ἔγραφε ὁ Ἀποστολάκης «ὅπως γιὰ τὴ χρονολογία, ἔτσι δὲν ἐνδιαφέρομαι καὶ γιὰ τὴν πραγματικὴ ἀφορμὴ τοῦ κάθε τραγουδιοῦ· μονάχα τὸ ψυχικὸ περιεχόμενό τους λογαριάζω». Ἔχουμε δηλαδὴ τὴν ἴδια ἀφαίρεση στὴν ὑπηρεσία δύο ὄχι πιά διαφορετικῶν ἀλλὰ ἀντιθέτων ἰδεολογιῶν, καὶ ἀναρωτιέται κανεὶς: ἐπῆρε ὁ νεότερος ἀπὸ τὸν πρεσβύτερο τὸ σχῆμα καὶ τοῦ ἔδωσε καινούριο περιεχόμενο; κατέληξε ὁ νεότερος, ἀπὸ ἄλλο δρόμο, στὸ σχῆμα τὸ διδαγμένο ἀπὸ τὸν πρεσβύτερο;

Ἀλλὰ ὅπωςδήποτε, ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, οἱ διαφορὲς εἶναι μεγάλες. Ἄλλωστε στοὺς ἴδιους καιροὺς, καὶ πρὶν παρουσιασθεῖ δάσκαλος στὴν τάξη μας ὁ Ἀποστολάκης, καὶ ἀφοῦ μᾶς ἔγινε, σε ἐνίους ἀπὸ μᾶς, ὀδηγός, ἄλλες δυνάμεις ἀντίρροπες ἔτειναν νὰ ἐξουδετερώσουν τὰ ἀποτελέσματα τῆς δικῆς του παρουσίας. Σκέπτομαι τρία κυκλώματα διαφορετικά: ὁ Μανόλης Τριανταφυλλίδης, δεμένος μὲ κάποια ἀγχιστία μὲ τὸ σπῆτι μας, ἔρχεται ἀπ' ἔξω στὰ 1913. Προσέχει τὶς σχολικὲς μου προσπάθειες, καὶ πρόθυμος κι ἐκεῖνος ὀδηγός, μὲ προσηλυτίζει στὸν δημοτικισμό· στίς οἰκογενειακὲς μας μνημεις –ἀναπόφευκτη καὶ αὐτῶν ἡ μαρτυρία– ἐφημιζόταν μιὰ φράση μου τοῦ 1914,

πρὸς τοὺς συμπαῖκτες μου: «Σοῦ κερδάω δύο βόλοι».

Ὁ δυνατὸς σύνδεσμος μὲ τὸν κύριο Μανόλη, ἐβοήθησε τὴν πορεία μου πρὸς ἄλλους ὀρίζοντες προβληματισμῶν καὶ ἀνθρώπων: ἀπὸ ἐκεῖνον ἐγνώρισα καὶ ἀγάπησα, προσέχοντας τὰ λόγια τους, τὸν Στίλωνα Κυριακίδη, ἀργότερα τὸν Ζαχαρία Παπαντωνίου, ἄλλους. Ἐκεῖνος μοῦ πρωτοεμίλησε γιὰ τὴν ψυχανάλυση. Κι ἀκόμη εἶναι ὁ «Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος», κύκλοι λογοτεχνικοί, πνευματικοί, πέρα γιὰ πέρα ἀπωθημένοι ἀπὸ τὸν Ἀποστολάκη, μὲ κορυφαῖο, φυσικά, τὸν Παλαμᾶ. Τὸ 1915-16, ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, ὁργανώνει τὴν περίφημη σειρὰ τῶν διαλέξεων «Περὶ Ἑλλήνων Ποιητῶν τοῦ 19ου αἰῶνος»· ἐγὼ ἐγράφθηκα στίς διαλέξεις αὐτές, τὶς παρακολουθοῦσα, καί, ἐκεῖ, στὸ τέλος μιᾶς ὁμιλίας, μὲ ἐσύστησε ἡ μητέρα μου στὸν Παλαμᾶ. Ἀργότερα, στὴν συνέχεια, ἄλλωστε, αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων, ἐγράφηκα συνδρομητὴς στὴν ἔκδοση τῶν διαλέξεων· σὲ αὐτές ὅλες τὶς δραστηριότητες πρωτεύουν οἱ φροντίδες τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Κοντὰ του ἔμεινα μὲ τρόπο συνεπέστερο καὶ διαρκέστερο. Ἐκεῖνος ἐδιάβασε τὶς πρῶτες μου γραφές, πεζές, καὶ μοῦ ἔκανε ὑποδείξεις ἐπάνω στὰ κείμενα αὐτά, διορθώσεις ὅπως ὁ δάσκαλος στὸ σχολεῖο, καί, καληώρα, ὅπως στοὺς ἴδιους καιροὺς, ἐδιόρθωνε τὰ γραπτά μας ὁ Ἀποστολάκης. Ὁ κύριος Μανόλης εἶταν ἄβρὸς σύντροφος σὲ μιὰ συμπίρρευση, πολύτιμη γιὰ μένα. Δὲν συμφωνοῦσα πάντοτε μαζί του, καὶ μάλιστα στὴν γλωσσική του συνέπεια, ἀλλά, ὅσο κι ἂν αὐτὴ κατεῖχε τὴν ἐμφανέστερη θέση στίς πνευματικὲς του ἐκδηλώσεις, δὲν ἔπαυε νὰ μὲ βοηθεῖ καὶ νὰ μὲ ὀδηγεῖ πρὸς

ἄλλα συστατικά τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Οἱ δρόμοι μας στὸν χώρο αὐτὸν διακρίθηκαν ἀργότερα, ὅπως ἔγινε καὶ μὲ τὸν Ἀποστολάκη, ἀλλὰ χωρὶς ὥς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, νὰ διακόψω τὸν στενὸ μας φιλικὸ καὶ κοινωνικὸ σύνδεσμο.

Ἄλλωστε ἐμίλησα γιὰ ἀγχιστία καὶ γιὰ τρία κυκλώματα, ξένα πρὸς τὸν Ἀποστολάκη. Εἶναι, ἀκόμη πιὸ κοντὰ στὸ σπῆτι μας, εἶναι ἅμεσα μέλος τοῦ σπιτικοῦ μας, ἀδελφὸς τῆς μητέρας μου, ὁ Κωνσταντῖνος Ρακτιβάν, ὁ ὁποῖος εἶδε μὲ εὐνοία τὴν ροπὴ μου πρὸς τὴν παιδεία, καὶ ἐφρόντισε, μὲ πολλοὺς τρόπους, νὰ τὴν ἐνισχύσει. Στιὺς περιπάτους μας τοῦ ἐμιλοῦσα γιὰ τὶς ἀναγνώσεις μου (στίς ὁποῖες συντελοῦσε κι ἐκεῖνος) καὶ μὲ βοηθοῦσε νὰ λύνω σχετικὲς ἀπορίες μου. Μοῦ ἐχάρισε τοὺς *Βωμούς*, μόλις ἐβγήκαν, στὰ τέλη τοῦ 1915, μοῦ ἐξηγοῦσε διάφορα ἀπὸ τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς καὶ ἄκουε εὐχαρίστως τὴν ἀποδοκίμασί μου γιὰ τὸν ἄνοστο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔγραφε τότε ὁ Γεώργιος Πώπ, σατιριζόντας τὸν ποιητὴ. Θυμίζω ἐδῶ, δὲν εἶναι ἴσως ἄσκοπο νὰ τὸ σημειώσουμε, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ρακτιβάν, μέλος καὶ εἰσηγητὴς τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος, τῆς ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς κοντὰ στὸν Βενιζέλο, ἐδέχθηκε τὸν καιρὸ ἐκεῖνον τῶν μεγάλων ἐλπίδων, 1910 μὲ 1911, ἔντονες ἐκδηλώσεις ἀποδοκίμασις ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς καθαρεύουσας.

Ὡστόσο ἡ συμπαράστασή του καὶ οἱ περιέργειές μου δὲν ἐσταματοῦσαν στίς ἀναλύσεις τῶν ποιημάτων. Ἀπὸ μικρὸ παιδί εἶχα ἀρχίσει μιὰ νομισματικὴ συλλογὴ· μὲ ἐνεθάρρυνε πολὺ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτήν· δὲν εἴμουν τότε μεγαλύτερος ἀπὸ δώδεκα ἐτῶν. Ἐμίλησε γιὰ μένα στὸν Ἰωάννη Σβορώνο, καὶ μὲ ἐπῆγε στὸ νο-

μισματικό Μουσείο, του οποίου έγινα τακτικός επισκέπτης, συμβουλευόμενος, για κάθε νόμισμα που αποκτούσα, τον σοφό διευθυντή, ό οποίος, με ανεξάντλητη υπομονή με συνέτρεχε και με ποδηγετούσε σε όλα τα σχετικά θέματα. Από τον Σβορώνο έδιδάχθηκα την χάρη της σοφίας, όταν συνδυάζεται με φαντασία και με πάθος. Έδω θα πω κάτι που δένει ακόμη περισσότερο την μνήμη μου μαζί του. Την αίσθηση της ιστορίας την απέκτησα κοντά του, στην έπαφή μου με τα νομίσματα, με την άφή, να πω καλύτερα, των νομισμάτων. Μου έδειχνε, έπιανα νομίσματα, μου τα έχρονολογούσε, και μου έλεγε ότι είχαν μιάς ή άλλης εποχής, από τον καιρό του Μεγάλου Αλεξάνδρου ή συγκεκριμένων αυτοκρατόρων του Βυζαντίου. Κι εγώ είχα την αίσθηση ότι έκρατούσα στο χέρι μου κάτι που μπορεί να το έπιασε, να το έπαιξε, ό Αλέξανδρος ή ό Βασίλειος ό Βουλγαροκτόνος. Και ή ιστορική μου φαντασία έδούλευε: ή έπαφή με την ύλη, εκατάσταινε στα μάτια μου ζωντανά τα περασμένα. Η ύλη, είπαμε.

Τό τρίτο κύκλωμα είναι τό πανεπιστημιακό. Σας είπα ότι σε όλο τό γυμνάσιο είμαι κοντά στον Γιάννη Αποστολάκη: ώστόσο στην τελευταία τάξη του γυμνασίου, είχα αρχίσει να έπωφελοῦμαι από έλεύθερες ώρες, που μου έλάχαιναν ή και τις έπροκαλούσα, για να πηγαίνω, δύο ή τρία τετράγωνα από τό γυμνάσιο, στο Πανεπιστήμιο, και να ακούω μαθήματα στην φιλοσοφική σχολή. Θυμouμαι τό μάθημα του Γρηγορίου Βερναρδάκη, θυμouμαι τους όλίγους πρεσβυτέρους μου, όσους έγνώρισα έτσι, σ' αυτήν την πανεπιστημιακή προθητεία μου. Είταν οί πρώτοι μου συνομήλικοι συμπαρά-

στάτες: έναν τουλάχιστον θέλω να αναφέρω για την μακριά μας, ύστερα, συμπόρευση, τον Γιάννη Κακριδή, που είχαν γιός ενός από τους πρώτους μου πανεπιστημιακούς δασκάλους. Βαθμιαία έμπαινα σ' έναν όλοτελα διαφορετικό κόσμο παιδείας από εκείνον τον όποιο είχα ζήσει κοντά στον Αποστολάκη.

Τόν χρόνο όταν απέφοίτησα από τό γυμνάσιο έγράφηκα στην Φιλοσοφική σχολή. Από τα δύο πρώτα χρόνια, εκτός από τα καθαρώς γλωσσικά μαθήματα, μία διδασκαλία εκίνησε εξαιρετικά την προσοχή μου. Δέν ξέρω αν θα διακόψω την ροή του λόγου μου με όσα θα πω έδω, ή αν θα την συνεχίσω αδιάσπαστα, αλλά θέλω να αναφερθώ με όλίγα λόγια στον Θεόφιλο Βορέα. Τό πανεπιστημιακό φοκκλόρ έσχημάτισε γύρω του μία μυθολογία ή όποία τον άδικεί. Ξέρω καλά τα έλαττώματά του, τις αδυναμίες του: έγώ ό ίδιος, ζώντας μέσα στην ατμόσφαιρα του ιδανισμού του Αποστολάκη, επέκρινα τον ακαδημαϊκό μου διδάσκαλο. Αργότερα όμως άγανακτούσα, όταν άκουα παλιούς του μαθητές να τον περιγράφουν άπλούστατα, σαν άνθρωπο κουτό. Είταν οίηματίας: έθεωρούσε ότι έξεχώριζε όχι πιά μόνο από μās τους φοιτητές, αλλά και από τους συναδέλφους του. Είχε όμως μοναδική διδακτική ικανότητα, διαύγεια κι ακρίβεια στον λόγο του εξαίρετες, και είχε κι εκείνος, ό,τι έξετίμησα κατ' έξοχήν σε όλους τους ανθρώπους του περιβάλλοντός μου, όσους άνέφερα, την έφεση, την έπιθυμία να μοιράζεται με τους άκροατές του τον πλούτο των γνώσεών του, ό όποιος είχαν μεγάλος. Δέν είχαν φιλόσοφος. Στόν τόπο μας έπεκράτησε ή αντίληψη ότι ό καθηγητής της φιλοσοφίας είναι φιλόσοφος.

Ό Θεόφιλος Βορέας ήταν καθηγητής της φιλοσοφίας άριστος. Τό πώς έπήγε για μετεκπαίδευση στην Γερμανία, τό πώς, θεολόγος αυτός, έγράφηκε στο έργαστήριο πειραματικής ψυχολογίας του Wundt, δέν μās ενδιαφέρει. Τό γεγονός είναι ότι έδίδαξε έδω όλα τα έγκύκλια φιλοσοφικά μαθήματα, και σκέπτομαι ιδιαίτερα την *Είσαγωγή στην Φιλοσοφία*, την *Τυπική Λογική* και την *Ψυχολογία*, κατά τρόπον άψογο, για όσους ήθελαν να διδαχθούν. Από εκεί και πέρα, σε πολλές ιδιωτικές συνομιλίες μαζί του, τον άκουα να μου λέει, μιλώντας για τα νεανικά του χρόνια: «Δέν έπίστευον, δέν έπίστευον», και να κτυπάει, ύπερήφανα, τό στήθος του.

Στα δύο πρώτα χρόνια της θητείας μου κοντά του, με έπεισε ότι αν θέλω να ασχοληθώ με την φιλοσοφία, θα πρέπει να πλησιάσω τις θετικές έπιστημες. Τό έκανα και του όφειλω χάριτες γι' αυτό. Όταν έφθασα στον τρίτο χρόνο των σπουδών, μεταγράφηκα στην ιατρική σχολή, όπου σε δύο χρόνια μέσα, ολοκλήρωσα μία στοιχειακή μόρφωση στον κύκλο των θετικών έπιστημών. Βοτανική, ζωολογία, φυσική, όργανική και άνόργανη χημεία. Νοείται, βέβαια, και ή ανατομική και ή φυσιολογία. Από τους καινούριους μου καθηγητές, δύο με έβοήθησαν ιδιαίτερω. Θα πω όλίγα λόγια για τον Θεόδωρο Σκούφο, ό όποιος, όπως τον έγνώρισα, είναι τό πρότυπο του πανεπιστημιακού δασκάλου, που αγαπά την έπιστήμη του, και αισθάνεται την ανάγκη να μεταβιβάζει τις γνώσεις του. Πραγματικά, πρέπει να ξαναπώ ότι, όπου έβρηκα αυθεντική έπιστήμη, εκεί έβρηκα και χειροθεσία.

Ό άλλος είναι ό Ρήγας Νικολαΐδης. Όταν έγράφηκα στην

ιατρική σχολή, εΐταν πιά, πνευματικά, πολύ κουρασμένος, και ασφαλῶς δέν θά τόν είχα προσέξει. "Ομως εὐτύχησα νά παρακολουθήσω τὸ μάθημά μου τὸν προηγούμενο χρόνο, τὸν καιρὸ δηλαδή τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Πλούσιο και ὑπεύθυνο μάθημα, χωρίς παραχωρήσεις ἢ συμβιβασμούς. Πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια εἶχε καταγγελθεῖ στὸν τύπο ὡς διδάσκαλος τοῦ ὕλισμου καὶ τοῦ δαρβινισμού. "Ομως ἐγὼ ἐδιδάχθηκα ἀπὸ ἐκεῖνον καθαρή τὴν προσφορά τῆς ἔρευνας καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἔξω ἀπὸ κάθε μεταφυσικὴ θεωρηση.

Μὲ αὐτὴν τὴν σερμαγιά ἐπανῆλθα, μετὰ δύο χρόνων παρένθεση, στὴν φιλοσοφικὴ σχολή. Ἐκεῖ ἐσυνέχισα τὴν προσεκτικὴ ἀπολαβὴ ἀπὸ τὸν Θεόφιλο Βορέα. Τὸ πρῶτο μου δημοσίευμα μὲ θέμα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, προέρχεται ἀπὸ τὸ φροντιστήριό του. Ἀλλά, συνάμα, ἐβρήκα δασκάλους πού εἶχαν στὸ μεταξὺ διορισθεῖ, καὶ ἐσχετίσθηκα ἰδιαίτερα μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Ἀμαντο. Ἐκεῖνος ἔδωσε ρυθμὸ στὶς ἱστορικὲς ροπές μου. Ἴσως οἱ δύο πρῶτες μου ἐργασίες νά ἐκφράζουν, ἀνεξάρτητα βέβαια καὶ ἀπὸ τὴν δική μου διάθεση, τὴν συνάντησιν τῶν δύο διδασκαλιῶν, τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ στοχασμοῦ. Πάντως ἐδῶ καὶ γιὰ ἄλλα πολλὰ χρόνια, ἀφοῦ παρέμεινα κοντὰ του ὡς τὸ θάνατό του, ὁ κατ' ἐξοχὴν δάσκαλος γιὰ μένα, θά εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Ἀμαντος. Κατ' ἐξοχὴν δάσκαλος, ἀλλὰ χωρίς ἀποκλειστικότητα· φωτίζοντας μὲ τὰ μαθήματά του ἐναντὶ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος καὶ ἐκεῖνος δέν εἶχε ἀποκλειστικότητα, ἀποδείχθηκε πολὺτιμος ὁδηγὸς στὸν χῶρο τῆς διαχρονίας.

Τὰ χρόνια πού ἀκολούθησαν τὴν πρώτη μας γνωριμία ἐστά-

Μὲ τὸν Γιώργο Θεοτοκῆ ἐγνωρίσθηκα
στὴν φημισμένη σου χροῖα. Ἀπὸ τὴν ἐδυσχερῆ-
ση σου ρωτήχῃ σου ἴσως διὰ τὸν πρῶτο ὁκρέμα
ἀλλήλοισ, ὡς πρὸς τὸ δέντρο ἤρθε νὰ τὸν χύσει.
Ἄφια κοινότητα σὺν χῶρο σὺν συλλογισμῶν σου,
κοινὰ ἐνδιαφέροντα, κοινὰ ἀνθρώπινα, κοινὰ
δαρσεῖς, πολλὰ συστατικὰ τῆς καθημερινῆς
σου ἀποσχολήσεως, ἐπηρεάζουν σὺν
ἀρχῇ γιὰ χάριτα ταπεινὰ, ὅς ἐβροχίζουσι ὑστερὰ
νὰ γινῇ φιλικὴ. Ἐσσι, ὅταν νὰ γινῇ οἱ ὅροι
τὰ δαίμονα, σχηματίζονται οἱ αὐτοὶ νῦν
τῶν γυναικῶν. Ἀπὸ τῶν αὐτῶν συνειδητῶν
συμπληρώθηκε ἡ γυνὴ τοῦ πρῶτου, ὅταν
τὸν λείπει.

Ὁ Γεώργιος Σηροπιαστῆ, ὁ ψυχρὸς,
ὁ Πάλλας, ἡ ποίηση, ὁ Πάλλας ὁ ὅς
ἐλλοπεινὸς γύρω σου, ἡ γυνὴ λογομαχίας
Ἀνδρέ γιὰ τὴν Μαντζου Βατζί, ὁ
ἐκείνη ἔλλα πολλὰ, ἐπηρεάζει τὸν φίλον σου.
ἡ ὕστερα, ἡ γυνὴ δὲν εἶναι ἐχθρὸς· ἡ
λογομαχία, ἡ ἀρεφελίστη γυνὴ ἀποσχολήσεως,

θηκαν γιὰ τὸν μαθητὴ ἓνα πολὺτιμο, μακρὸ, ἐλεύθερο φροντιστήριον. Στὰ χρόνια αὐτά, ἄλλωστε, διασταυρώνονται στὴν ζωὴ μου οἱ φροντίδες πρὸς μία ἐπαγγελματικὴ ἐδραίωση, μὲ δραστηριότητες συγγραφικὲς σὲ ποικίλα περιοδικὰ, καὶ ὕστερα στὸν ἡμερήσιο τύπο. Εἶναι οἱ καιροὶ ὅπου κοντὰ στὸν ἀκαδημαϊκὸ διδάσκαλο ἔρχεται νὰ μὲ ποδηγετήσῃ, ἐλεύθερος ἱστοριογράφος, μὲ τὴν ὁξεία ἐνεργητικότητα καὶ πολυμέρειά του, ὁ Μανουὴλ Γεδεών.

Δέν συλλογιζόμαστε ἀρκετά,

δέν συλλογιζόμαστε πάντοτε, ὅτι κάνουμε ἱστορία. "Ολοί μας, μικροὶ καὶ μεγάλοι, κάνουμε ἱστορία. Ἄν κάνουμε μικρὴ ἢ μεγάλη ἱστορία, αὐτὸ κανεῖς δέν μπορεῖ νὰ τὸ πει, καθὼς καὶ κανεῖς δέν μπορεῖ νὰ πει κατὰ πόσο ὑπάρχουν περιπτώσεις, καὶ πότε, ὅπου ἡ μεγάλη ἱστορία συνθέτεται, ἔστω συνθέτεται καὶ – ἀπὸ τὴν μικρὴ. Ἐτσι εἶναι: ἡ ζωὴ μας δέν ρυθμίζεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἐκτέλεση κανονιστικῶν διατάξεων· ὑπάρχουν καὶ οἱ διαθέσεις τῆς στιγμῆς, οἱ ἀμέλειες, οἱ κακοὶ ὑπολογισμοί, καὶ ὑπάρχει ἡ σύγκριση κάθε φορὰ ἀνάμεσα

στήν ἐνέργεια καὶ τὶς συνέπειές της· καὶ τὸ ἀποτέλεσμά της.

Ὅπως κι ἂν εἶναι, στὰ μέτρα τῶν δικῶν μου κρίσεων, ἐνῶ πιστεύω ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ μπορῶ νὰ προσδιορίσω μὲ ἀκρίβεια πῶς ἐγνωρίσθηκα καὶ ἐσχετίσθηκα μὲ τὸν ἄρχοντα Μανουὴλ Γεδεών, δὲν τὸ κατορθώνω· οὔτε πότε οὔτε πῶς. Ἀλλὰ γιὰ νὰ δώσω κάποια συνοχή στὶς ἀναμνήσεις πού σᾶς φέρνω ἀπόψε, νομίζω ὅτι μπορῶ νὰ τοποθετήσω τὰ περιστατικά ὅσα ἔχουν σχέση μὲ τὸν Μανουὴλ Γεδεών στήν δεκαετία τοῦ 1930. Τότε εἶχε ιδρύσει τὸ πολλοστό του ἐρευνητικὸ σωματεῖο, τὸν «Σύλλογο Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων». Ὁ Σύλλογος συνεδρίαζε τακτικά, ὁπότε ἀκούονταν ἀνακοινώσεις τῶν μελῶν του, καὶ ἐξέδιδε ἓνα περιοδικὸ τιτλοφορημένο ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σωματείου. Εἴταν οἱ ἴδιοι καιροὶ ὅπου ὁ ἄρχων ἔβγαλε αὐτὴν τὴν πολὺ τυπικὴ ὁμάδα τῶν βιβλίων τοῦ *Ἀποσημειώματα Χρονογράφου, Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες, Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ*, καί, τελευταῖο, πού ἔμεινε ἀνολοκλήρωτο, *Ἡ Ἐκκλησία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων* (κατὰ φυλλάδια, ὅπως ἐσυνήθιζε νὰ κάνει μὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα του). Δὲν θυμῶμαι ἂν εἶχα γραφθεῖ στὸ Σωματεῖο, παρακολουθοῦσα ὅμως τὶς συνεδρίες, ἐλάβαινα τὸ περιοδικό, εἶχα ἀποκτήσει ἓνια ἀπὸ τὰ βιβλία του, τουλάχιστον ὅσα ἔβγαλε στήν δεκαετία τοῦ 1930, καὶ ἐδιάβαζα ὅλα τὰ παλαιὰ μελετήματά του καὶ τοὺς τόμους τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας* ὅπου εἶναι ἀποθησαυρισμένες ἔνιες ἀπὸ τὶς καλύτερες ἐργασίες του. Φυσικά, ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς εἶχα γνωρισθεῖ καὶ μὲ τὸν ἴδιο. Ἐβγαίναμε μαζὶ στὸ τέλος τῶν συνεδριῶν ἢ συναντιόμασταν στὰ βιβλιοπωλεῖα στὰ ὁποῖα ἐσύχναζε. Πρὸ-

θυμος συνομιλητῆς, ἰδίως ἐπᾶνω στὰ θέματα τῆς μεταγενέστερης παιδείας μας, ἀγαποῦσε νὰ προσφέρει καὶ προφορικὰ τὸν ἀπύθμενο πλοῦτο τῆς σοφίας του, τῆς ὁποίας ἓνα πολὺ μεγάλο μέρος μᾶς ἐκληροδότησε, γραπτὴ μνήμη τῆς μεταγενέστερης παιδείας μας, θησαυρίσμα μοναδικὰ γόνιμο, ἀλλὰ καὶ ἓνα μέρος σημαντικὸ, καὶ σὲ ποιότητα καὶ σὲ ὄγκο, μᾶς ἄφησε ὡς προφορικὴ διδαχὴ σὲ ὅσους εὐτύχησαν νὰ τὸν ἀκούσουν.

Εἶχα προηγούμενες πείρες, δυσμενεῖς ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν μεταβίβαση τῆς λογίας ἐμπειρίας ἀνάμεσα στοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς νεότερους, γιὰ τὴν ὁποία εἶπαμε νὰ μιλήσουμε σήμερα, καὶ ἔτσι διπλῇ εὐφορίᾳ μοῦ ἔδωσε ἡ γεμάτη γενναιοφροσύνη δωρεά, τὴν ὁποία ἐσκορποῦσε γύρω του ὁ καινούριος μου φίλος. Δὲν εἶμαι ἐνάντιος τῆς ἀνεκδοτολογίας· ἴσως κι ἐκείνη πού μᾶς κάνει ἀπλῶς νὰ γελάσουμε ἢ νὰ χαμογελάσουμε νὰ μὴν εἶναι ἄχρηστη ὡς ἄρτυμα τῆς ζωῆς· ὡστόσο ἐκείνην ἰδίως τὴν ἀνεκδοτολογία τιμῶ καὶ καλλιεργῶ πού μέσα σὲ λίγες λέξεις ἔχει κλείσει κάτι ἀπὸ τὸν παλμὸ τῆς ζωῆς καὶ μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς κάποια χαρακτηριστολογία ἀτομικῆ ἢ συλλογικῆ. Θὰ μπορούσα νὰ σᾶς ἀναφέρω σχετικὰ ἀπομνημονεύματα, περιστατικά, προσωπικῶν μου σχέσεων. Δὲν θὰ εἴταν *πρὸς ἐγλεντζέν*, ὅπως ἔλεγαν οἱ πρόγονοί μας, ἀλλὰ πὸ σοβαρά, εἶτε γιὰ νὰ τονίσουν τὴν ροπὴ ἐνὸς ἢ ἄλλου ἀπὸ τοὺς λογίους κοντὰ στοὺς ὁποίους ἐπέρασα, εἶτε γιὰ νὰ δώσουν ζωὴ σὲ ἓναν τύπο ἀνθρώπινο, ἐξαίροντας ἔτσι, ἴσως, τὴν παρατήρηση παλαιότερου δημοσιολόγου, τοῦ Διονυσίου Θερεϊανοῦ: «Οἱ Ἕλληνες εἶναι φύσει μισάλληλοι, πάντων δὲ μισαλληλότατον εἶναι τῶν ἐλλήνων λογίων τὸ γένος»·

ἀλλὰ ἐκεῖ, εἶπαμε, ἔχω ἐπιφυλάξεις τὶς ὁποῖες θὰ διατυπώσω ξανά, συνεχίζοντας: μὲ τὴν θεωρία τῶν ποσοστῶν, τῆς ὁποίας κάνω πάντοτε ἐλευθέρια χρῆση, μπορῶ νὰ πῶ ὅτι στὸ ζήτημα τοῦτο, ἐβρέθηκα γενικῶς ἀνάμεσα στοὺς πολὺ εὐνοημένους.

Ἔχω πεισθεῖ ὅτι, στὸν χώρο τὸν πνευματικὸ, οἱ πλούσιοι εἶναι καὶ γενναῖοι, γενναϊόδωροι, τὸ εἶπα κιόλας μὲ ἄλλα λόγια, ἀλλὰ αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ τὸ ξαναπῶ. Κάτοχος, ἀκριβῶς, ἐνὸς τέτοιου πλούτου, ὁ Μανουὴλ Γεδεών μᾶς ἐχάριζε τὴν πλεονάζουσα σοφία του, ἐμπλουτισμένη, μάλιστα, ἀπὸ τὴν κριτικὴ του ἐπεξεργασία. Ἀπὸ ἐκεῖνον ὅμως δὲν ἔμαθα μόνο τὴν ὕλη τῆς ἱστορίας μας, οὔτε, νὰ τὴν πῶ ἔτσι, τὴν μεθόδευση: ἔμαθα νὰ τὴν ζῶ. Θυμοῦμαι νὰ μιλεῖ γιὰ ἓναν ἢ ἄλλον δεσπότη τῶν ἀρχῶν τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ἡ χειροθεσία!... Μιὰ γενεὰ τὸν ἐχώριζε ἀπὸ ἐκείνους τοὺς κληρικούς. Γεννημένος στὰ 1851, εἶχε ἀκούσει ἄμεσες μαρτυρίες, σχετικὲς μ' αὐτοὺς, καὶ ἐτύχαινε νὰ μᾶς πεῖ γιὰ τὸν ἓναν ἢ τὸν ἄλλον, «κατεργαράκος εἴταν». Ἡ προσφορὰ εἴταν δηλαδὴ σχεδὸν ἄμεση, ἀφοῦ εἶχαν ὁ ὁμιλητῆς μας καὶ ὁ ἐν λόγω δεσπότης συζητήσει μὲ τοὺς ἴδιους ἀνθρώπους. Οἱ μάρτυρες εἴταν νέοι ὅταν συναναστρέφονταν γέροντα τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος, καὶ γέροντες, ὅταν συναναστρέφονταν τὸν Μανουὴλ Γεδεών. Εἶπαμε καὶ πάλι: χειροθεσία!...

Ὡστόσο ἐφθάσαμε μὲ τὸν Μανουὴλ Γεδεών ὡς τὸν χρόνο τοῦ θανάτου του, δηλαδὴ τὸ 1943. Δὲν σταματοῦν κι ἐκεῖ οἱ προσφορὲς τῶν ὁμοτέχνων μου γιὰ νὰ μπορῶ νὰ συνεχίσω ἀνετότερα τὴν πορεία μου· ἀλλὰ χειροθεσία δὲν εἶναι πιά. Δὲν θὰ πῶ ἂν εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο πλούσια ἢ προ-

σφοδρά εκείνων που προηγήθηκαν ή εκείνων που ακολουθούν. 'Ακούσατε αυτές τις ημέρες εκείνους που, χρονικά ακολουθούν. Τους είμαι ευγνώμων για τὰ καλά τους λόγια, που, όπως ξέρω από τις πράξεις τους, εκφράζουν πραγματικές διαθέσεις τους. 'Αλλά πάντως, αφού είπαμε νὰ εἶναι ὁ λόγος για χειροθεσία, ἐδῶ κάπου θὰ πρέπει νὰ σταματήσω.

Θὰ ἔπρεπε νὰ σταματήσω καὶ γρηγορότερα, ἀλλὰ τότε θὰ ἄφηνα ἕνα κενὸ στήν ὑποχρέωση τὴν ὁποία ἔχω ἀναλάβει, πολὺ αἰσθητό, ὅπως τὸ νοιώθω ἐγὼ καὶ τὸ ἔζησα: ἐννοῶ τὴν συμπαράσταση τὴν ὁποία ἐβρήκα, ὅταν ἐπλησίασα πρὸς τὴν δημοσιότητα, ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους μου, καταστημένους πιά δημοσιογράφους. Στὴν πρώτη ἀφετηρία σημειώνω τὸν Γεράσιμο Λύχνο, τὸν 'Αριστο Καμπάνη, τὸν Κώστα Παπαλεξάνδρου, καὶ ἀργότερα, πάντοτε ὅλα αὐτὰ μέσα

στὴν δεκαετία τοῦ 1930-40, τὸν Γιώργο Συριώτη καὶ τὸν Γιώργο Φτέρη. Σ' αὐτοὺς πρέπει νὰ προσθέσω τὸ ὄνομα τοῦ 'Ηρακλῆ 'Αποστολίδη, λαμπροῦ συντονιστῆ καὶ ἐμπνευστῆ τῶν ἐπιδόσεων τῆς *Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας*. Σὲ ὅλους αὐτοὺς ἐπίσης ὀφείλω, ἐπίμονα προβαλλομένη, τὴν ἀδιάκοπη φροντίδα, τὴν ἡμερήσια πιά φροντίδα για τὴν ἐκτέλεση μιᾶς χειροθεσίας. Εἶναι καὶ αὐτὸ μιὰ χειροθεσία. Τὸ κλίμα ποὺ ἐδημιούργησαν γύρω στὸν ἐκκολαπτομένο λόγο τὸν ὠφέλησε ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις, ὅχι μόνο συγγραφικὲς καὶ παρασυγγραφικὲς, ἀν μπορῶ νὰ πῶ, (ἡ τεχνικὴ τοῦ εἶδους) ἀλλὰ καὶ καθαρώς ἠθικὲς, ὅπως εἶναι ἡ αἰσθησις τῆς εὐθύνης ἀπέναντι στὸν ἐργοδότη καὶ στὸν ἀναγνώστη. Αὐτὰ προσπάθησα νὰ τὰ ἐφαρμόσω καὶ στὶς συνεργασίες μου μὲ τὰ ἡμερήσια φύλλα, ἀλλὰ ἔχουν ἐφαρμογή, ἡ καλύ-

τερα νὰ πῶ, ὀφείλουν νὰ ἔχουν ἐφαρμογή, καὶ στὴν ὁποιαδήποτε συγγραφικὴ δημοσιότητα.

'Ελπίζω μὲ τὴν δική μου συμβολὴ στὶς ἐκδηλώσεις τῶν ἡμερῶν αὐτῶν τὸ ἀκροατήριον, ποὺ ἔλαβε τὸν κόπο νὰ με παρακολουθήσει, νὰ συνέλαβε μὲ σαφήνεια τοῦτο: ὅτι τὰ πνευματικὰ κινήματα, μικρὰ ἢ μεγάλα, για νὰ ἐπικρατήσουν δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ εἶναι ἔργο ἑνὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ προϋποθέτουν δύο ἰσότιμους συντελεστές, τὶς γενεὲς ποὺ παρασκευάζουν τὰ κινήματα, καὶ ἐκείνες ποὺ, μὲ τὴν συνείδηση τῆς εὐθύνης τους, τὰ συνεχίζουν. 'Ακούσαμε τὶς ἡμέρες αὐτὲς ἐκλεκτοὺς ἐκπροσώπους τῆς γενεᾶς ποὺ συνεχίζει, ὥστε ἔτσι, πιστεύω, μπορούμε νὰ χωρισθοῦμε, ἀφοῦ σὰς εὐχαριστήσω για τὴν ὑπομονή σας, μὲ μία δικαιολογημένη αἰσιοδοξία.

21 Μαρτίου 1985

ΚΑΤΙ ΤΟ ΩΡΑΙΟΝ

Λεύκωμα με ἄρθρα, μελέτες καὶ πᾶν ἀπὸ χίλιες τετράχρωμες φωτογραφίες, ποὺ αποτυπώνει τὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ κακογουστιά. Αναλύει τὸ κιτς, ἀναζητᾷ τὶς ρίζες του καὶ σχολιάζει με χιούμορ τὶς χιλιάδες περιπτώσεις τοῦ φαινομένου.

Κεντρικὴ διάθεση, τηλ.: 210-72.32.819

ΕΛΛΗ ΣΚΟΠΕΤΕΑ:

Το «Πρότυπο Βασίλειο» καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα

Τὸ κορυφαίον σύγγραμμα τῆς Ἑλλῆς Σκοπετέας ποὺ ἐξετάζει τὸ ἱστορικὸ υπόβαθρον τοῦ εθνικισμοῦ ὅπως διαμορφώθηκε στὴν Ελλάδα καὶ τὴ Σερβία τὸν 19ο καὶ τὸν 20ό αἰῶνα. Ἕνα προφητικὸ βιβλίο ποὺ παραμένει σύγχρονον καὶ ἀναλύει τὶς αἰτίες τῶν σημερινῶν ἐξελίξεων στὴν βαλκανικὴ χερσόνησο.

Κεντρικὴ διάθεση, τηλ.: 210-72.32.819

Η γενναιόδωρη προσφορά

της Αικατερίνης Κουμαριανού

...Η επιστήμη, η έρευνα, προκειμένου να γίνεται γόνιμη και να μην είναι πάθος των Δαναΐδων, προϋποθέτει την μεταβίβαση, την χειροθεσία. Η διάρκεια είναι μέσα στην ουσία της. Της διαρκείας αυτής, σε κάτι ουσιαστικό κατεξοχήν, όπως είναι οι κοραϊκές έρευνες για τον τόπο μας, σύμβολο παρουσιάζεται ο τόμος αυτός, μέσα στον οποίον δίνουν χέρι για το κοινό έργο, οι παλαιότερες και οι νεώτερες γενεές ερευνητών.

*Έρνος εις Αδαμάντιον Κοραήν.
Αθήναι 1965 [Προλογικό
Σημείωμα, Κ.Θ.Δ., σ. στ].*

Είχα προηγουμένως πείρες, δυσμενείς ως προς αυτήν την μεταβίβαση της λογίας εμπειρίας ανάμεσα στους πρεσβυτέρους και τους νεότερους, για την οποία είπαμε να μιλήσουμε σήμερα, και έτσι διπλή εμπειρία μου έδωσε η γεμάτη γενναιοφροσύνη δωρεά, την οποία εσκορπούσε γύρω του ο καινούργιος μου φίλος.

Πενήντα χρόνια νεοελληνικής παιδείας. Αθήνα 1985. Κ.Θ.Δ. Δημαράς, «Χειροθεσία», σ. 92.

1. Γ.Π. Σαββίδης, «Μετά τον Δημαρά». Στο: *Ανθη κομψά. Μνήμη Κ.Θ. Δημαρά.* Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2001, σ. 20.

Τα είκοσι χρόνια που χωρίζουν την μία από την άλλη καταγραφή, όχι μόνο δεν έφεραν αλλαγές στην στάση του Κ.Θ. Δημαρά απέναντι στο πρόβλημα της νεοελληνικής παιδείας, στην γραμμή που είχε εξαρχής χαράξει για τους τρό-

πους με τους οποίους επρέσβευε πως έπρεπε να πορευόμαστε, μεγαλύτεροι και νεότεροι, για την προαγωγή των νεοελληνικών σπουδών, αλλά απεναντίας ενίσχυσαν την πεποίθησή του πως είχε επιλέξει τον δρόμο τον καλό.

Καταγράφοντας την οφειλή του στους δύο δασκάλους, τον Κωνσταντίνο Άμαντο και τον Μανουήλ Γεδεών, δίνει συγχρόνως το στίγμα των προσωπικών του επιλογών, βασισμένων έκτοτε και πάντα σε απτές, ορατές συνιστώσες: στην «μεταβίβαση», την «διάρκεια», την «χειροθεσία». Σε αυτές τις ολίγες αράδες συνοψίζεται ό,τι άνετα μπορούμε να ορίσουμε ως τον ιδεολογικό πυρήνα του στοχασμού του, που δεν αρκείται στο ατομικό αλλά, προβλέποντας πάντα στην κοινή ωφέλεια, δηλαδή στην εντελέστερη προαγωγή της νεοελληνικής παιδείας, επιδιώκει συσπείρωση των δυνάμεων, συμμετοχή όλων όσων διακονούν με μεράκι και πάθος τις νεοελληνικές σπουδές. Έτσι κατορθώνει, ανεπαισθήτως θα έλεγα, χωρίς τερτίπια ή κραυγαλέες ρήξεις, να υπερβεί την παγίδα, ελκυστική για πλείστους όσους, του ατομικού, για να υπηρεπήσει τον δύσκολο, αλλά εξόχως σημαντικό στόχο που συναρμόζει στην συλλογική μέθεξη. Στην περίπτωση συνεπώς του Κ.Θ. Δημαρά, η γενναιόδωρη προσφορά των δύο δασκάλων παίρνει μίαν άλλη, ευρύτερη διάσταση προσδίδοντάς της τον χαρακτήρα της συμμετοχής, της συ-

σπείρωσης.

Και ενώ ο ίδιος περιφρουρούσε αυστηρά, αλλά συνάμα διακριτικά, την ατομικότητά του, επέτυχε, με τον τρόπο που διαμόρφωσε τις ζητήσεις του και επετέλεσε το σύνολο του έργου του, να ορίσει την έννοια και να εκφράσει την μέγιστη σημασία της συλλογικής προσπάθειας. Αυτό, πιστεύω, οφείλεται στο προσωπικό του «χάρισμα», αυτό συνιστά και την ανυπέρβλητη κατάθεσή του στον χώρο της παιδείας μας.

Εύλογα ωστόσο θα μπορούσε κάποιος να διερωτηθεί –τώρα μάλιστα και με την άνεση που παρέχει η χρονική απόσταση– τι ήταν αυτό το καθοριστικό στοιχείο στην προσωπικότητα και στην πνευματική προσφορά του Κ.Θ. Δημαρά, ώστε να προσελκύει, να συνεγείρει θα έλεγα, μεγαλύτερους και νεότερους –κάποτε νεοτατούς–, ομοτέχνους, οι οποίοι όχι μόνο βρέθηκαν κοντά του, σε κάποια δεδομένη στιγμή ή συγκυρία όσο εξούσε, αλλά εξακολουθούν έκτοτε να πορεύονται με γνώμονα τις κοινές ζητήσεις, τους κοινούς προβληματισμούς, όπως ο ίδιος τους είχε οριοθετήσει. Είναι άλλωστε φανερό πως ο διάλογος συνεχίζεται, είναι υπαρκτός.

Το ερώτημα είχε θέσει ο Γιώργος Σαββίδης¹ –ένας ακόμη εκλιπών– την ώρα του θανάτου του Κ.Θ. Δημαρά. Σημειώνει ο Γ. Σαββίδης: «Και τώρα τι θα γένουμε χωρίς τον φαινομενικώς ακατάλυτο Δημαρά; Υποθέτω ότι ο ίδιος θα διασκέδαζε με την Και-

Διεθνής επιστημονική συνάντηση αφιερωμένη στον Κ.Θ. Δημαρά, Θεσσαλονίκη, 10-12 Μαΐου 1990. Νεοελληνική Βιβλιοθήκη Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ. Από αριστερά: Αργύρης Πετρονάκης, Κ.Θ. Δημαράς, Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Αικατερίνη Κουμαριανού.

βαφικὴν ειρωνία του ερωτήματος. Μα δεν μπορῶ να αποκριθῶ για λογαριασμό του – πολύ λιγότερο για πάρτη των ἄλλων θιασωτῶν του. Και δεν ταιριάζει να προβάλω την προσωπικὴ μου ἀπάντηση».

Ὅμως, ο χρόνος που ἔχει στο μεταξύ διανυθεί, επιτρέπει πλέον, ενδεχομένως διευκολύνει, μιαν ἀπάντηση στο εὐστοχο ερώτημα του Γιώργου Σαββίδη, αν αναλογισθούμε και προσμετρήσουμε ὅσα και πόσα ἔχουν επιτελεσθεί, στις νεοελληνικὲς σπουδές, στα δώδεκα χρόνια της απουσίας του Κ.Θ. Δημαρά. Πλούσια ἡ συγκομιδὴ, ποιοτικὴ και ποσοτικὴ, πλούσιος ἐπίσης και ο ἀνθρώπινος περίγυρος, ο σταθερὰ προσηλωμένος στην διακονία της «τέχνης», ὅχι ως μί-

μηση δουλική, ἀλλὰ με άνεση και εγρήγορση νου και ψυχῆς, σύμφωνα και με τον δικό του, τον προσωπικὸ κανόνα.

Ἄλλωστε, ἡ παρούσα προσφορά και ἄλλες, ὅσες ἔχει προκαλέσει αὐτός ο ἐπετειακὸς χρόνος, μαζί και προηγούμενα αφιερώματα που ἔχουν εμπλουτίσει την προς τιμὴν του βιβλιογραφία ἐνὸςω βρισκόταν ἀκόμη ἀνάμεσά μας, παρέχουν, πιστεύω, ικανοποιητικὴ ἀπάντηση σε ερωτήματα, ἀνάλογα με αὐτό του Γιώργου Σαββίδη.

Δεν πρέπει ἐπίσης να ξεχνούμε πως ἡ προσέγγιση της πνευματικῆς του πορείας, θα ἔλεγα μάλιστα σε ἀντίθεση με τον προσωπικό του, «αδιαπέραστο» σχεδὸν κόσμο, μπορεί να πραγματοποιεῖται με περισσότερη σιγουριά,

χάρη και σε δικές του καταθέσεις, στην διάθεσή μας ἤδη ἀπὸ αρκετό καιρό.

Πράγματι, στις «Συνεντεύξεις», τις οποίες εἶχε παραχωρήσει,² καθώς και στο ἄρθρο του «Χειροθεσία»,³ ορίζει τον δρόμο, καλύτερα τις ἀτραπούς που τον οδήγησαν προς τη μελέτη της νεοελληνικῆς παιδείας, της νεοελληνικῆς ιστορίας, προς αὐτό «το πάθος που δεν ἀνεκόπη ποτέ» γι' αὐτὴν την αυστηρὰ οριοθετημένη ἐπιλογή του, με ὅσες ἀμφισημίες μπορεί να ἀνιχνεύονται, ἰδίως στις πρώτες δεκαετίες της ἐνασχόλησής του με τα γράμματα. Ἀλλὰ και για τους τρόπους, τις μεθοδεύσεις τις οποίες υιοθέτησε, προκειμένου να ασκήσει και να προωθήσει αποτελεσματικὰ τις ἐπιλογές του.

2. Βλ.

Συνεντεύξεις.

Ερμής, Αθήνα 1986. Πρώτη Συνέντευξη, στον Λεωνίδα Ζενάκο, σσ. 9-18. Δεύτερη Συνέντευξη, στην Βασιλικὴ Κοντογιάννη, σσ. 19-74.

3. Κ.Θ. Δημαράς, «Χειροθεσία».

Στο: *Πενήντα χρόνια νεοελληνικῆς παιδείας*, σσ. 81-94. Το ἄρθρο ἀναδημοσιεύεται στο παρόν ἀφιέρωμα.

Θα ξεκινούσα από την εντυπωσιακή «ευρυχωρία» του ερευνητικού του πεδίου, ότι ο Φίλιππος Ηλιού έχει ορίσει ως «...τα μεγάλα κεφάλαια της παιδείας μας». [Φ. Ηλιού, *Οι ασέβειες του ιστορικού*. Ερμής, Αθήνα 2003, σ. 28] Με άλλα λόγια, από την πέραν των αισθητών ορίων διευρυμένη θεματογραφία την οποία εισήγαγε και συστηματικά εκαλλιέργησε, στην σπουδή και την επεξεργασία των φαινομένων της παιδείας μας.

Η μέθοδος επίσης την οποία εχρησιμοποίησε στάθηκε νεωτερική. Η επιτυχημένη εφαρμογή της οφείλεται σε αρετές και δεξιότητες, τις οποίες διέθετε σε υψηλό βαθμό: επίμονη μελέτη, εξαντλητική έρευνα, δημιουργική φαντασία, συνθετική ικανότητα. Μαζί και το «νηφάλιο πάθος», σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό του Άλκη Αγγέλου, και επιπλέον μια «ασκητική» σχεδόν αφοσίωση στο έργο του. Γράφει ο Γιώργος Σαββίδης: «...απαρνήθηκε όχι μόνο την υπαίθρια ζωή ή κάθε λογής σωματική άθληση, μα και τις καλές τέχνες και την μουσική και τον χορό – ως και το θέατρο και τον κινηματογράφο».⁴

Θεματικά ανοίγματα λοιπόν, μαζί και νέες μεθοδεύσεις στην ερευνητική διαδικασία έχουν καταστήσει καθοριστική την συμβολή του Κ.Θ. Δημαρά στην προαγωγή των νεοελληνικών σπουδών. Τον χαρακτηρίζει συνάμα ψυχική γενναιοδωρία που του επιτρέπει να απαγκιστρώνεται άνετα από σχήματα αρνητικά και να προχωρεί σε «συνεχείς ανανεώσεις» στην προσέγγιση της ιστορικής ύλης. Γράφει ο ίδιος: «Έξω από τις άλλες χαρές, τις οποίες μας προσφέρει η έρευνα, εκείνη που νομίζω, μας εμψυχώνει το περισσότερο, είναι ότι μετέχουμε σε ένα αδιάκοπο, υπερατομικό, γίγνεσθαι, καμωμένο από αυτές τις διαδοχικές προσεγγίσεις εναλλαγή σφραγμάτων και κατακτήσεων στην κατεύθυνση των γνώσεων. Μία ευλογημένη χειρο-

θεσία που μας επιτρέπει να αφήνουμε την επιστήμη μας λίγο ή περισσότερο προχωρημένη από όσο την βεβήκαμε. Διαδοχικές προσεγγίσεις μέσ' στο δικό μας έργο, πρόθυμοι, καθώς ταιριάζει, να ξαναπαίρνουμε πάντοτε τον άλλο δρόμο, όταν εκείνος που επήραμε φαίνεται να μην οδηγεί σε καινούργιες γόνιμες υποθέσεις. Αλλά και, επίσης, από τον ένα στον άλλον, με τις συνεχείς ανανεώσεις, όσες φέρνει η έρευνα των νεωτέρων, στηριγμένη στην έρευνα των παλαιότερων την οποία ξεπερνάει τέλος με την αλλαγή της προοπτικής, που φέρνει η διαδοχή των γενεών. Τέτοια είναι η ευφορία την οποία μας δίνει η πεποίθηση ότι το έργο μας μένει, έτσι, γόνιμο και χρήσιμο, μετέχοντας στις αλλαγές που συνθέτουν την προαγωγή της επιστήμης.» Αυτά έγραφε στα 1977 ο Κ.Θ. Δημαράς, ως μία αισιόδοξη παρακαταθήκη, αλλά και ως υπόμνηση από βάθους καρδιάς, ως προτροπή για τους επερχόμενους νεότερους σχετικά με τον δικό τους ρόλο, την δική τους συμβολή στην προαγωγή της νεοελληνικής παιδείας.

Χώρια από την *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, που εκυκλοφόρησε για πρώτη φορά το έτος 1947 και για τελευταία φορά, σε ένατη έκδοση, το έτος 2000, όταν ο Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς είχε περάσει στην άλλη όχθη, το ενδιαφέρον και η ενασχόλησή του με τα φαινόμενα της νεοελληνικής παιδείας, έχει καταγραφεί σε ένα πλήθος από δημοσιεύματα που αντιστοιχούν σε πολλούς τομείς της νεοελληνικής ιστοριογραφίας.

Παρουσιάζοντας την τρίτη έκδοση της «Ιστορίας» [1964], στο περιοδικό *Εποχές* [Αύγουστος 1966, τχ. 40], ο Γιώργος Σαββίδης δεν εδίστασε να χαρακτηρίσει το πόνημα του Κ.Θ. Δημαρά ως «...νέο όργανο ιστορικής συνειδησης». Σήμερα, καθώς έχουν περάσει περισσότερα από πενήντα χρόνια συνεχούς παρουσίας

του έργου και θετικής συμβολής του στην μελέτη της νέας ελληνικής γραμματείας, μπορούμε άνετα να διατυπώνουμε την σκέψη πως είναι και παραμένει ακόμη πρωτοπόρο και μοναδικό.

Οι συγγραφικές εξάλλου επιδόσεις του σε ιστορικές περιόδους και πνευματικά κινήματα, που συστηματικά εμελέτησε, όπως είναι ο Διαφωτισμός, ο Ρομαντισμός, ο Νατουραλισμός, σε θεματικές ενότητες όπως η Λεξικογραφία, η Προσωπογραφία, η Ιστοριογραφία, έχουν συμβάλει ώστε να αναδειχθούν κινήματα διανοητικά, ρεύματα κοινωνικά, μορφές και τολμήματα πνευματικά, μεγαλύτερης ή μικρότερης εμβέλειας, τα οποία ολίγο έλειψε να παραμείνουν στα αζήτητα της ιστορίας. Ο Κ.Θ. Δημαράς πιστεύοντας στη συνοχή της ιστορίας, στον πολιτισμό που δεν έσπασε ποτέ, όχι μόνο τα έφερε στο προσκήνιο, αλλά και τα εκληροδότησε στους επερχόμενους μελετητές, για να συνεχισθεί, με άλλες, διαφορετικές και συνεχώς ανανεούμενες προσεγγίσεις, η μελέτη τους.

Πεδία του αυξημένου ενδιαφέροντός του μπορούν επίσης να αναφερθούν η κίνηση των ιδεών, η ιστορία των συνειδήσεων, ο περηγητισμός, η παρουσία και η συμμετοχή στο ιστορικό γίγνεσθαι συλλογικών σωμάτων [λογιοσύνη, Εκκλησία, Φαναριώτες], όλα τώρα πλέον προσκλήσεις αλλά και πάντοτε ζητούμενα της νεοελληνικής γραμματείας.

Η συνάφεια εξάλλου ελλήνων διανοητών με την δυτική σκέψη, τον δυτικό πολιτισμό και την δυτική παιδεία υπήρξε αντικείμενο της θεωρίας του για την συνάφεια των πολιτισμών, για την αξία και την σημασία των «συγκοινωνούντων δοχείων», σύμφωνα με μιαν έκφραση που του άρεσε να χρησιμοποιεί.

Θέσεις που εκφράστηκαν και πραγματοποιήθηκαν από την συνεχή ενασχόλησή του συν τοις άλλοις με δύο από τις πλέον εξέχουσες

4. Βλ. Γ. Σαββίδης, ό.π., σ. 20.

σε φυσιογνωμίες του νεοελληνικού διαφωτισμού: τον Δημήτριο Καταρτζή και τον Αδαμάντιο Κοραή. Του οφείλουμε πράγματι ακέραια την ανάδειξη της προσωπικότητας και του έργου του Δ. Καταρτζή και συνάμα του κύκλου των διανοητών που τον πλαισίωσαν και των έργων τους, κι αυτά αποξεχασμένα σχεδόν για πολύν χρόνο. Το παράδειγμα της *Νεωτερικής Γεωγραφίας* [Βιέννη, 1791] του Δανιήλ Φιλιππίδη και του Γρηγορίου Κωνσταντά, είναι όχι μόνο χαρακτηριστικό, αλλά και απολύτως πειστικό.

Ο Κοραΐς και οι κοραϊκές σπουδές είναι το θέμα για το οποίο εργάστηκε, θα έλεγα χωρίς ανάπαυλα, για περισσότερο από πενήντα χρόνια. Η αρχή έγινε από πολύ ενωρίς, χάρη στην γνωριμία του με τον Κωνσταντίνο Άμαντο, ο οποίος του έδωσε το ερέθισμα να ασχοληθεί με τον Χίο λόγιο. Η επεξεργασία, των επιστολών του τελευταίου, οι οποίες καλύπτουν περίοδο πέραν των πενήντα ετών [1774-1833], στάθηκε διαρκές μέλημα του Κ.Θ. Δημαρά, έως ότου φθάσει στην πραγματοποίηση της εξάτομης έκδοσης, τώρα πλέον εδώ και μερικά χρόνια στην διάθεση των μελετητών.

Η ενασχόλησή του με αυτό το μνημείο της νεοελληνικής ιστορίας αρχίζει στην δεκαετία του '50. Συνεπικουρούμενος από μια μικρή ομάδα νεότερων συνεργατών επέτυχε, ύστερα από πολλές δυσκολίες και αντιξοότητες, την ολοκλήρωση του έργου. Οι χρονολογίες άλλωστε της κυκλοφορίας του πρώτου τόμου [1964] και του τελευταίου, του έκτου, είκοσι χρόνια μετά [1985], πιστοποιούν την επιμονή και την πειθαρχία με την οποία, και χάρη στην οποία το έργο έφθασε σε αίσιο τέλος.

Τέλος, η διδασκαλία. Την άσκησε με τον εντελώς ιδιότυπο, χαρακτηριστικό του τρόπο, γνώριμο και απολύτως αποδεκτό και από νεότερους, όσοι εμαθήτευσαν κοντά του. Είναι σαφές πως ο Κων-

σταντίνος Δημαράς δεν υπήρξε ποτέ το πρότυπο –ας πούμε καλύτερα, δεν ακολούθησε ποτέ το πρότυπο– του ακαδημαϊκού διδασκάλου με την έννοια της «από καθέδρας» διδασκαλίας.

Καθισμένος στο μακρόστενο τραπέζι –ας μου συγχωρεθεί αυτή η προσωπική καταγραφή– της αίθουσας σεμιναρίων του Νεοελληνικού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου της Σορβόνης, εμιλούσε μεταδίδοντας τον αστείρευτο πνευματικό και ψυχικό του πλούτο, ερμηνεύοντας με την σιγουριά του γνώστη αλλά και με την πάντα παρούσα και ενδεχόμενη –αν όχι και καλοδεχούμενη– διάθεση για διάλογο και συνεπώς για αμφισβήτηση, εφόσον κάποιος από τους νεότερους ακροατές-συνομιλητές, επιχειρούσε και ετολμούσε να την φέρει στο τραπέζι.

Διάλογος υπαρκτός, διόλου συμβατικός, κρατούσε πάντα εν εγρηγόρσει όλους εμάς που είχαμε την καλή τύχη να βρεθούμε κοντά του, κάποιои για πολύ περισσότερο άλλοι για ολιγώτερο διάστημα, όλοι όμως με επίγνωση του κενού που έχει αφήσει ο λόγος του.

Θεωρώ πως οι εργασίες που παρουσιάζονται στο σημερινό τεύχος του *Αντί*, βρίσκονται στην γραμμή την οποία εχάραξε όσο εξούσε ο Κωνσταντίνος Δημαράς. Τις διακρίνει πλούτος θεματικός, γόνιμος προβληματισμός ενώ συγχρόνως επιδιώκεται η με νέους τρόπους διαπραγμάτευση της ιστορικής ύλης. Μαζί και όσες ανακαλούν προσωπικά βιώματα από την σχέση με τον Κωνσταντίνο Δημαρά, προσφέροντας έτσι ασφαλέστερη, αλλά και από διαφορετικές σκοπιές, την γνωριμία με τον άνθρωπο.

Ο Κωνσταντίνος Δημαράς πραγματοποίησε όσο εξούσε, τις προσωπικές του κλίσεις και επιθυμίες με τον πιο καλό τρόπο, θα έλεγα και με τους πιο καλούς οινούς. Κατείχε ο ίδιος την «αστική αρετή» να σταθμίζει αλλά και να εφαρμόζει με άνεση τις προσωπι-

κές του επιλογές, να ασκεί, δια του έργου του, τα ανθρωπιστικά ιδεώδη, να ενεργοποιείται αθόρυβα αλλά και αποτελεσματικά για την προαγωγή, και με την συλλογική παρουσία, των θεμάτων της παιδείας. Χωρίς να κάνει Σχολή επέτυχε να δημιουργήσει μια σταθερή κοινωνία ερευνητών οι οποίοι, από τις δικές τους πλέον θέσεις, εργάζονται για την συνέχεια.

Ο Lucien Febvre, στον Πρόλογο του κλασικού βιβλίου του *Combats pour l'histoire* [Armand Colin, Paris 1965] σημειώνει: «Si haut que je remonte dans mes souvenirs, je me retrouve historien de plaisir ou de désir, pour ne point dire de coeur et de vocation». Ανάλογοι, πιστεύω, στάθηκαν και οι εσωτερικοί κραδασμοί που οδήγησαν τον Κωνσταντίνο Δημαρά προς την διαχείριση της ιστορίας.

Δημαρᾶς, 1945: ἡ φάση τοῦ πολέμου

τοῦ Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶ

Στό 15ο τεῦχος (17 Αὐγούστου 1945) στά ἑβδομαδιαῖα τότε Ἑλεύθερα Γράμματα ἐγκαινιάζεται μιὰ «νέα ἔρευνα» ἀνάμεσα στοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους τῆς Ἀθήνας μέ κεντρικό ἐρώτημα τήν ἐπίπτωση τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στήν «αὐριανή τέχνη» καί στίς συνακόλουθες «ὑποχρεώσεις τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου». Πρόκειται γιά μιὰ σειρά γραπτῶν συνεντεύξεων πού ἀρχίζουν μέ τόν Νίκο Βέη καί τόν Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο καί τελειώνουν μέ τόν Κ.Θ. Δημαρᾶ (τεῦχος 26-27, 9 Νοεμβρίου 1945, σ. 5). Οἱ ἐρωτῶμενοι καλοῦνται νά ἀπαντήσουν σέ πέντε ἐρωτήματα πού ἀναπαράγονται λίγο παρακάτω σ' αὐτό ἐδῶ τό σημείωμα. Συνολικῶς ἀπάντησαν 13 πρόσωπα, ὅλα γένους ἀρσενικοῦ, καί οἱ ἀπαντήσεις τους καταχωρίστηκαν σέ 9 τεύχη τοῦ περιοδικοῦ¹. Μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ὅλα αὐτά τά πρόσωπα ἔχουν σχέση μέ τή λογοτεχνία εἴτε ὡς δημιουργοί λογοτέχνες εἴτε ὡς κριτικοί ἢ ἱστορικοί τῆς λογοτεχνίας· τά περισσότερα συνδυάζουν καί τίς δύο πρῶτες ιδιότητες καί λιγότερα καί τίς τρεῖς ἡ, ἐλάχιστα, τή δευτέρη καί τήν τρίτη. Ἀνήκουν σέ ἕνα εὐρύ πολιτικό φάσμα πού ἀρχίζει ἀπό τήν κομμουνιστική καί εὐρύτερη ἐαμική ἀριστερά, γιά νά καταλήξει στήν κεντρῶα βενιζελογενή δημοκρατική καί φιλελεύθερη παράταξη, ἀπό τήν ὁποία ἀπουσιάζουν τοτινοί τῆς ἐκπρόσωποι πού εἶχαν ἤδη δηλώσει τήν ἀντίθεσή τους στήν ἐαμική ἀριστερά. Ἀπό τήν τελευταία ἐπισημαίνω τήν ἀπουσία τοῦ Ἀγγελου Σικελιανοῦ, γιά νά προσθέσω ὅτι δέν ἔχει καμιὰ ἰδιάζουσα σημασία, καθὼς ὁ Σικελιανός ἀνῆκε στοὺς πνευματικούς ταγούς τοῦ περιοδικοῦ, μάλιστα ὁ

κατ' ἐξοχήν ταγός. Δέν νομίζω ἐπίσης ὅτι θά μπορούσε νά ἀποδοθεῖ κάποια σημασία στήν ἀπουσία ἄλλων προσώπων, συνεργατῶν μάλιστα τοῦ περιοδικοῦ, ὅπως ὁ Ἀσημάκης Πανσέληνος, ὁ Γ. Λαμπρινός ἢ ἀκόμη ὁ Γιάννης Κορδάτος. Ἴσως νά ἔπρεπε νά παρατηρηθεῖ κάποια ἄλλη ἀπουσία, ἐκείνη τῶν ἀνθρώπων τοῦ στοχασμοῦ πού δέν ἐπικεντρώνονταν τά ἐνδιαφέροντά τους στή λογοτεχνία· ἐνδεικτικῶς ἀναφέρω τόν Γιάννη καί τή Ρόζα Ἰμβριώτη, τόν Νίκο Κιτσίκη, τόν Χαράλαμπο Θεοδωρίδη, ἀκόμη τόν Ἀλέξανδρο Σβῶλο, γιά νά πῶ ὅτι τέτοιες ἀπουσίες εἶναι ἐνδεικτικές τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο προσλαμβάνονταν ἡ φυσιογνωμία τοῦ «πνευματικοῦ ἀνθρώπου», δηλαδή τοῦ λογίου.

Ἡ ἔρευνα αὐτή, ὅπως ἄλλωστε ὅλη ἡ πνευματική πολιτική τοῦ περιοδικοῦ, εἶναι ἐμφανῶς ἐαμικῆς ἐπίνοιας μέ ἐκδηλῶ τήν κομμουνιστική της συνδήλωση, ἰδιαιτέρως ὁρατή στό τρίτο ἐρώτημα: «ὁ καλλιτέχνης θά κρατηθεῖ στήν ἀπομόνωση τοῦ “αἰσθητισμοῦ” ἢ θά πάρει μέρος ἐνεργό στόν κοινωνικό ἀγῶνα»; Οἱ ἀποχρώσεις, δίπλα στή γενική κατάφαση, πού διακρίνουν τίς ἀπαντήσεις στό ἐρώτημα αὐτό, δείχνουν καί τά ὅρια τῶν συνοχῶν πού ὑπάρχουν στή δημοκρατική συναίνεση πού θέλουν νά ἀναδείξουν τά Ἑλεύθερα Γράμματα. Ἡ χρονική στιγμή τῆς ἔρευνας εἶναι πολιτικά ρευστή, μολονότι τό γενικό πολιτικό σχῆμα ἔχει ἤδη διαγραφεῖ μέ τρόπο πού ἐκ τῶν ὑστέρων θά τόν θεωρούσαμε ὡς τελεσίδικα σαφές· ὡστόσο, γιά τίς συνειδήσεις τῶν συγχερόνων τίποτε δέν εἶχε παιχθεῖ τελειωτικά, ὅλες οἱ δυνατότητες ἔμοιαζαν ἐνδεχόμενες, κυρίως ἡ γενική δημοκρατική συναίνεση

1. Ἑλεύθερα Γράμματα, τχ. 15 (17 Αὐγ. 1945), σ. 3: [1]. Νίκος Βέης, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος· τχ. 16 (24 Αὐγ. 1945), σ. 3: 2. Θέμος Κορνάρος, Στέλιος Ξεφλούδας· τχ. 17 (31 Αὐγ. 1945), σ. 3: 3. Β. Ρώτας, Γ. Θεότοκας (σ. 3-4)· τχ. 18 (7 Σεπτ. 1945), σ. 3: 4. Κ. Βάρναλης, Πέτρος Χάρης (σ. 3-15)· τχ. 19 (14 Σεπτ. 1945), σ. 3: 5. Μάρκος Αὐγέρης· τχ. 20 (21 Σεπτ. 1945), σ. 3, 15: 6. Φώτης Κόντογλου· τχ. 22 (5 Οκτ. 1945), σ. 3: 6 [=7]. Ἀγγελος Τερζάκης· τχ. 23 (12 Ὀκτ. 1945), σ. 3-4: 7 [=8]. Γιάννης Ρίτσος· τχ. 26-27 (9 Νοεμβ. 1945), σ. 5: 10 [=9]. Κ.Θ. Δημαρᾶς. Στά τεύχη 21, 24 καί 25 δέν καταχωρίζονται ἀπαντήσεις στήν ἔρευνα. Μέ ἐξαίρεση τόν Νίκο Βέη (φωτογραφία) καί τόν Φ. Κόντογλου (αὐτοπροσωπογραφία), τά ὑπόλοιπα πρόσωπα (ἐκτός ἀπό τόν Γιάννη Ρίτσο) σκιτσάρεϊ ὁ πρόσφατα ἀποφυλακισμένος Ἀντώνης Πρωτοπάτης.

Κ.Θ. Δημαράς (Σκίτσο Α. Πρωτοπάτη).

ση, συναίνεση μάλιστα έθνική. Φυσικά οί φυλακές φιλοξενοῦσαν ήδη τούς αγωνιστές της έαμικής αντίστασης καί τό νομοθετικό έργο της αντιμεμικής (άντικομμουνιστικής στην οὐσία) καταστολής είχε ήδη τεθεί σέ ένέργεια². Ωστόσο δέν είμαστε ακόμη στην διάξευξη: ύποταγή της άριστεράς ή έμφύλιος πόλεμος· ή πιθανότητα της συναίνεσης αποτελούσε ακόμη επίκοινο τόπο πολιτικών δυνάμεων καί άτομικών στάσεων πού λίγο άργότερα θά διαχωριστούν, για

νά ξανασυναντηθούν τόσο πολύ άργότερα, τό 1967. Άλλά έδώ δέν πρόκειται νά ασχοληθούμε μέ τά ζητήματα αυτά.

Άνταποκρινόμενος στην πρόσκληση του Άντί νά συμμετάσχω στίς άφιερωματικές του σελίδες στον Κωνσταντίνο Θησέως Δημαρά, θεωρησα χρήσιμο νά ανασύρω μιά προσωπική του μαρτυρία του 1945 πού νομίζω ότι τον «εικονογραφεί» ως πρὸς τά σταθερά, θά έλεγα, χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του:

2. *Ας σημειωθεί ότι ανάμεσα στίς πρώτες από τίς 73 ύπογραφές των διανοομένων πού άπευθύνουν (15 Ίουνίου 1946) διαμαρτυρία στην Δ' Αναθεωρητική Βουλή για τό ύπό συζήτηση νομοσχέδιο «περί έκτάκτων μέτρων κατά των επιβουλευομένων την Δημοσίαν τάξιν καί την άκεραιότητα της χώρας» συγκαταλέγεται καί ή ύπογραφή του Κ. Δημαρά μετά από τίς ύπογραφές των Άγγελου Σικελιανού, Κ. Βάρναλη καί Γ. Θεοτοκά καί πρίν από την ύπογραφή του Ή. Βενέζη. Για τή συνάφεια των προσώπων καί των ιδεών σημειώνω έδώ τό πρόσφατο δημοσίευμα της Λιλής Άλιβιζάτου, «Άγγελος Σικελιανός, Έγερτήριο», *Νέα Έστία*, 157/1778 (Μάιος 2005), σ. 906-907, στο όποιο άποθησαυρίζεται προφορική μαρτυρία του Γιώργου Θεοτοκά για τούς ίδρυτές της παράνομης αντιστασιακής έφημερίδας *Έλευθερία* (Ίανουάριος 1942): Άγγελος Σικελιανός, Μάρκος Αύγέρης, Κ.Θ. Δημαράς, Λουκής Άκρίτας, Γιώργος Θεοτοκάς.

3. Ξεχωρίζω ως προς τό ζήτημα αυτό τις διεισδυτικές παρατηρήσεις του Φίλιππου Ήλιου, *Οί άσέβειες του ιστορικού. Τρία κείμενα για τον Κ.Θ. Δημαρά*, Έρμης, Άθήνα 2003, ιδίως σ. 9-10, 17-19, 20, 31-33, 45-47 και σέ συνάφεια μέ δρισμένους άπό τούς τρόπους αυτού μου του σημειώματος, σ. 43-44: «Έχουμε νά κάνουμε [...] μέ κοινωνίες άνελεύθερες και φοβισμένες [...] πού [...] παρεμπόδιζαν τήν ελεύθερη διακίνηση των ιδεών και καθιστούσαν επικίνδυνη τή διατύπωση ενός διαφορετικού λόγου. Οί συγγραφικές τεχνικές τής άπόκρυψης, του έρμητισμού και τής φαινομενικής πολυσημίας των σημειωμένων χρησιμοποιήθηκαν [...] ως αντίδοτο για νά αντιμετωπισθούν καταστάσεις αυτού του είδους [...]. Καί θά μπορούσε νά ισχυριστει κανείς ότι και ό Κ.Θ. Δημαράς, μέ τήν επιδέξια τεχνουργημένη, στήν φαινομενική απλότητά της, έρμητική γραφή, τήν όποία χρησιμοποιεί κάθε φορά πού θεωρεί ότι πρέπει νά προφυλαχτει, ή νά μεπρδέηπει, ύπηρξε ένας δεξιότηνης του είδους και ένα θύμα του [...] στο μέτρο πού [...] οί άναγνώσεις του έργου του και των έργασιών του έγιναν μέ τρόπους πού δδήγησαν [...] σέ συμπεράσματα και κατευθύνσεις τελείως αντίθετες, ή, πάντως, ουσιωδώς διάφορες άπό εκείνες στίς όποιες κατέτεινε ή πρόθεση του δημιουργού τους». Πβ. πρόσφατα, Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Ο ιστορικός τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και ή 'Ιστορία», *Έλευθεροτυπία* [ένθετο *Βιβλιοθήκη*, αρ. 340 (7 Ίαν. 2005), σ. 6-8 (σ. 8)]. Για τόν πρίν άπό τό 1940 Δημαρά, επίσης αναλυτικά, Μαριλίτσα Μητσού, «Φιλοσοφικά φροντισματα του Κ.Θ. Δημαρά (1926-1940)», *Επιστημονική συνάντηση στή μνήμη του Κ.Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών, Άθήνα 1994, σ. 41-45.
4. Δημοσιεύονται στο περιοδικό *Τά Νέα Γράμματα*, χρόνος Β', Άθήνα 1936, σ. 64-71, και σέ γαλλική μετάφραση του Jean Nogué («Notes sur le tombeau de Gémiste» στο περιοδικό *Hellénisme Contemporain*, 3 (Αύγουστος 1938), σ. 192-199. Πβ. François Masai, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, Les Belles Lettres, Paris 1956, σ. 383: «Et Dimaras, méditant

πρόκειται για τήν άπάντησή του στήν έρευνα των *Έλευθερών Γραμμάτων*. 'Ο άναγνώστης θά τή δει άμέσως μετά τό σύντομο εισαγωγικό μου σχόλιο. Είμαι τότε 41 έτών και ήδη έχει έγκαταλείψει δυό διαδρομές: εκείνη του χριστιανοκεντρισμού' και εκείνη τής λογοτεχνικής κριτικής μέ τις έγγενείς της αισθητικές προτεραιότητες, για νά άφιερωθεί στήν ιστορική και συνάμα ορθολογική κατανόηση και έρμηνεία των πνευματικών φαινομένων. 'Ο Φίλιππος Ήλιος τοποθετεί τή στροφή αυτή του Δημαρά κυρίως στα χρόνια τής Κατοχής και τής Άντίστασης, συνέπεια μιās συνειδησιακής κρίσης πού του άνέτρεψε τήν προηγούμενη κατάφαση στή μεσαιωνική πνευματικότητα, τήν άπαξίωση τής Άναγέννησης, του Διαφωτισμού και του ύλισμού, κατάφαση και άπαξίωση τόσο ρητά διατυπωμένη, άνάμεσα στα άλλα, στίς συγκλονιστικές του «Σημειώσεις για τόν τάφο του Γεμιστού»⁴.

'Η λογοκρατία του έχει άναχθει σέ αίτιοκρατία ιστορική. Μέ τήν επίκληση αυτής τής έννοιας συγκροτεί τήν άπάντησή του στα έρωτήματα των *Έλευθερών Γραμμάτων* και συγχρόνως ύποδηλώνει τήν ένταξη του στο σκεπτικό πού διέπει τά έρωτήματα αυτά. Θεωρεί ότι έκκινούν άπό τήν ίδια μεθοδολογική και έρμηνευτική προϋπόθεση πού ό ίδιος υιοθετεί, τήν αίτιοκρατία: ό πόλεμος μέ άλλα λόγια έχει τις αίτίες του, πού ύπάρχουν πρίν άπ' αυτόν και συνεχίζουν νά ύπάρχουν και μετά άπ' αυτόν· οί ύποχρεώσεις και οί στάσεις των πνευματικών ανθρώπων έχουν τις αίτίες τους κι άκόμη ό τρόπος πρόσληψης και έκφρασης του πολέμου και των αίτιών του άνήκουν σέ ένα συνολικό αίτιοκρατικό σύστημα έρμηνευτικό τής ιστορίας.

Μολονότι νοηματικώς εύκρινεις, οί άπαντήσεις του δέν είναι πάντα ρητές και κυμαίνονται άνάμεσα στήν άφαίρεση και στήν ύπεκφυγή: τουτο δέν τούς άναιρεί τόν οίονει άνατρεπτικό τους χαρακτήρα και συνάμα τις διαφοροποιεί άπό τήν πλειονότητα των ύπόλοιπων άπαντήσεων στήν έρευνα του περιοδικού· έκφράζουν έπίσης τήν ιδιοπροσωπία του συντά-

κτη τους. 'Η πρώτη έρώτηση «ποιά θά είναι ή επίδραση του πολέμου στήν αύριανή τέχνη», του δίνει τήν άφορμή νά πει ότι οί πόλεμοι, άνάμεσα τους ό δεύτερος παγκόσμιος, δέν άποτελούν «σταθμό στήν πορεία τής ανθρωπότητας» αλλά «φάση ενός μακρού άγώνα» πού νομίζει, θά έλεγαι εύχεται, «ότι πλησιάζει προς τήν λύση του, αλλά πού άκόμη ενεργείται». Δέν διευκρινίζει ποιός είναι αυτός ό άγώνας, άλλιώς ποιές είναι οί αίτίες του πολέμου. Δέν ξέρω ποιά οικειότητα είχε τότε μέ τόν Κλαούζεβιτς, αλλά προφανώς οί πηγές του είναι ιστορικοφιλοσοφικές. Συνειδητά δέν θέλει νά διευκρινίσει τή σκέψη του, κάνει άπλως ένα νόημα και ό νοών νοείται μέ τόν τρόπο πού θέλει ή πού θεωρεί ότι πρέπει νά θέλει. Περισσότερο ρητός, όπως άλλωστε συνήθιζε, άπαντώντας ό Γιώργος Θεοτοκάς μιλά για κρίση του βιομηχανικού πολιτισμού, ένω ό Μάρκος Αυγέρης, στή δική του άπάντηση, κάνει λόγο για κρίση του καπιταλισμού. 'Ο ένας και ό άλλος είναι άπό τούς λίγους πού αναφέρονται στήν «ένδοχώρα» του πολέμου πού τή θεωρεί αυτονόητη στή δική του άπάντηση ό Βάρναλης. Βιομηχανικός πολιτισμός ή βιομηχανική κοινωνία και καπιταλισμός είναι ταυτόσημες έννοιες, έκφραζόμενες μέ διαφορετική όρολογία: ή ένδεχόμενη σύμπτωση άνάμεσα στίς δυό διαφορετικές έννοιολογήσεις του ίδιου φαινομένου δέν συνεπάγεται ότι θά ύπηρχε και σύμπτωση ως προς τά λογικά συμπεράσματα και περαιτέρω ως προς τις ήθικές έπιταγές πού θά προέκυπταν άπό τήν κοινή διάγνωση. 'Ο Δημαράς δέν διακινδυνεύει νά διασαφηνίσει τίνος άγώνας, προφανώς ταξικού για τόν Αυγέρη, ήταν φάση ό πόλεμος, ούτε ποιά θά ήταν ή «λύση» αυτού του άγώνα. "Ας μου επιτραπει έδώ νά θυμίσω ότι οί λέξεις έχουν, κατά τή χρήση τους, τήν ιστορικότητά τους: «λύση» σέ ποιά έννοια, λύση, όπως πιστεύω, του «δράματος», δηλαδή, σέ ιστορική όπτική, σύνθεση των αντίθετων σέ νέα μορφή; "Ας είναι.

Αυτολογοκρινόμενος ό Δημαράς ή, πού είναι τό ίδιο, όργανώνοντας τήν άμυνά του, δέν θέλει νά είναι ρητός

σέ ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης. Ώστόσο, δέν προδίδει ούτε αποκρύβει τή βαθύτερή του σκέψη: «δέν περιμένω λοιπόν καμιά επίδραση τοῦ πολέμου στήν τέχνη, ἀλλά περιμένω ὅτι οἱ συνθήκες πού προκαλέσαν τόν πόλεμο θά ἐπηρεάζουν ὅλο καί περισσότερο τοὺς ἀνθρώπους τῆς τέχνης, καί –ἀκόλουθα– τήν τέχνη τους». Ποιές εἶναι αὐτές οἱ συνθήκες; Τίς θεωρεῖ μᾶλλον αὐτονόητες, δέν ὑποχρεώνεται συνεπῶς νά τίς κατονομάσει καί νά κοινοποιήσει ἔτσι τή δική του πολιτική ταυτότητα, ἤδη στή γενικότητα τῆς ὑποδηλωμένη. Ἀρνητικά μπορεῖ νά ὑποδειχθοῦν ἀπό τὰ ἀνθρώπινα αἰτούμενα, ἐκεῖνα πού ἀναιροῦν αὐτές οἱ συνθήκες, αἰτούμενα γιά ἐλευθερία καί χαρά: «πραγματικά οἱ συνθήκες αὐτές ἀγγίζουν σέ τόση ἔκταση καί μέ τόση ἔνταση τήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, τὰ αἰτήματα τῆς ἐλευθερίας καί τῆς χαρᾶς, ὥστε κανένας ἀνθρώπος δέν μπορεῖ νά μείνει μπροστά τους ἀσυγκίνητος», γιά νά ἐξηγήσει ἀμέσως ὅτι αὐτά τὰ αἰτήματα ἔχουν ὡς φυσικό ἀποδέκτη τόν «τεχνίτη» πού εἶναι «δέκτης ἐξαιρετος ὅλων τῶν κινήσεων τῆς ομάδας στήν ὁποία ἀνήκει» καί στήν ὁποία «ἡ δραματικότητα τῶν στιγμῶν πού ζοῦμε, μοιραία [τόν] πλησιάζει» καί «δυναμώνει τὰ νήματα πού τόν συνέχουν μ' ἐκείνην». Πρόκειται γιά μιὰ ἐνιαία ομάδα; Κι ἐδῶ ὁ λόγος εἶναι γενικευτικός μέ μόνο συνεκτικό στοιχείο τό κοινό αἰτούμενο τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας γιά ἐλευθερία καί χαρά, ἱκανό νά προαναγγεῖλει τήν εὐρύτητα τῆς ομάδας. Εἶναι αὐτόδηλο ὅτι στήν ἀφαιρετικότητα τῆς ἢ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας καί τῆς εὐδαιμονίας δέν συνέπιπτε μέ τή μαρξιστική ἀπελευθερωτική πρακτική, ὅσο κι ἂν αὐτή εὐαγγελιζόταν τή μετάβαση ἀπό τό βασιλείο τῆς ἀναγκαιότητας σέ

ἐκεῖνο τῆς ἐλευθερίας.

Νομίζω ὅτι ἀξίζει νά τονιστεῖ μιὰ ἄλλη γνώμη τοῦ Δημαρᾶ σέ σχέση μέ τή σύνδεση τοῦ τεχνίτη μέ τήν –προφανῶς κοινωνικοπολιτική– του ομάδα: πρὸκειται γιά τόν ἐκφραστικό κομπορμισμὸ πού ἡ μέθεξι αὐτῆ συνεπάγεται. Ἄλλοι, ἀπό ὅσους ἔλαβαν μέρος στήν ἔρευνα, θά μιλήσουν γιά ἐπική ἐκφραση, ἄλλοι γιά ἐπικράτηση τῆς ρεαλιστικῆς γραφῆς, ἐμπλουτισμένης μάλιστα μέ τοὺς νέους ἐκφραστικούς τρόπους. Ὁ Ρίτσος, στήν ἐνιαία ἐνθουσιώδη του ἀπάντηση, πού δέν ἔχει τίποτε ἀπό τή γνωστική σωφροσύνη τοῦ Δημαρᾶ, θά κάμει λόγο γιά τήν εὐεργετική ἐπίδραση ἐνός «λογικευμένου» ὑπερρεαλισμοῦ στήν ἐκφραση ἐνός ἔτοιμου ἤδη ἀπὸ τήν ἱστορία μύθου, ὀπλισμένου μέ ὅλη του τή λαϊκή σκευή. Ὁ Δημαρᾶς, ἀπαντώντας στήν ἐρώτηση «ποιές ἀπὸ τίς χτεσινές μορφές τῆς τέχνης θά ἐπηρεάσουν τή μελλούμενη παραγωγή», λέγει ὅτι παρὰ τήν υἱοθέτηση ἐνός ἐπικοινωνιακῶς –ὅπως θά λέγαμε– πρόσφορου ἐκφραστικοῦ κομπορμισμοῦ, οἱ «χτεσινές μορφές τῆς τέχνης», χωρὶς νά περιορίζεται μόνο στίς γλωσσικές ριζοτομήσεις, «ἀποτελοῦν ἓνα ὄριο μέσα στίς ἀναζητήσεις τῶν δημιουργῶν, ἓνα “κτῆμα ἐς αἰεῖ [...] οἱ μορφές αὐτές θά πρέπει γιά μιὰ περίοδο χρόνου –ἄγνωστης διάρκειας– νά παραχωρήσουν τή θέση τους σέ μορφές ἐπιδεκτικῆς εὐκολότερης ἀφομοίωσης ἀπὸ τίς ομάδες. Ὅμως μιὰ πού ὁ ἀνθρώπος ἔφτασε σ' αὐτές, στό καύχημα τοῦτο τοῦ αἰῶνα μας, δέν θά μπορέσει πιά νά τίς λησμονήσει. Τό πρωταρχικό αἶτημα τῆς ἐλευθερίας βρῆκε σ' ἐκεῖνες τήν πλέον ἐπάλληλη ἐκφρασή του» – «προηγούμενο αἰσθητικῆς λευτεριάς», θά πει ὁ Ρίτσος γιά τόν ὑπερρεαλισμὸ, πού «πλάτυνε τήν αἰσθητική

μνήμη ἔτσι πού νά μπορεῖ νά ἐπικυρώνει καί νά βραβεύει καλλιτεχνικά τήν καινούργια τόλμη». Οἱ μερικότερες ἢ γενικότερες συμπτώσεις τῶν ἀποψέων ὧων ἀπάντησαν στήν ἔρευνα τοῦ περιοδικοῦ θά μπορούσαν νά ἐπεκταθοῦν, μάλιστα σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς πιθανότητες νά γραφεῖ σχετικῶς συγχρονικά τό μεγάλο λογοτεχνικό ἔργο γιά τόν πόλεμο. Πολλοί ἐπισημαίνουν ὅτι τοῦτο γίνεται ὑστερόχρονα, ὅτι ἡ σχετικῶς συγχρονική ἀφήγηση τοῦ πολέμου εἶναι χρονογραφική – ἡ δημοσιογραφική, σύμφωνα μέ τό τότε γλωσσάρι. Οἱ στρατευμένοι μαρξιστές θά ἐξαρτήσουν, ὡς πρὸς τήν Ἑλλάδα, τή μετάπλαση τοῦ πολέμου σέ λογοτεχνική δημιουργία ἀπὸ τίς πολιτικές καί κοινωνικές συνθήκες πού θά ἐπικρατήσουν στόν τόπο, ὅπως μέ τόν ἀδιαμεσολάβητο, τόν εὐθύ του λόγο θά πει ὁ Βάρναλης. Ἀλλά ἐδῶ δέν ἔχω τήν πρόθεση νά πλέξω τό δίχτυ τῶν κοινῶν τόπων καί τῶν ἀποκλίσεων τῶν ἀπαντήσεων στά ἐρωτήματα πού ἔθεσε τό περιοδικό. Ὡς ξαναγυρίσουμε στόν Δημαρᾶ.

Δυὸ ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα, πού εἶναι καί τὰ περισσότερα «πολιτικοποιημένα», θά μπορούσε νά εἶχαν συναιρεθεῖ σέ ἓνα, ἀλλά τό ζητούμενό τους, δηλαδή ἡ στράτευση τοῦ διανοούμενου, ἐπέβαλλε νά μὴ δοθεῖ καμιά διέξοδος σέ ὑπεκφυγές: «πῶς βλέπετε τίς ὑποχρεώσεις τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου»; «ὁ καλλιτέχνης θά κρατηθεῖ στήν ἀπομόνωση τοῦ “αἰσθητισμοῦ” ἢ θά πάρει μέρος ἐνεργό στόν κοινωνικό ἀγῶνα»; Ὅλοι ἀποκλείουν τήν ἀπομόνωση στόν «αἰσθητισμό», ὁ Δημαρᾶς ὡστόσο δέν ἀποκλείει τήν ἀπομόνωση τοῦ διανοούμενου, χωρὶς φυσικά νά τήν ταυτίζει μέ τόν «αἰσθητισμό». Ὁ Γιώργος Θεοτοκᾶς τή συμμετοχή στόν «ἀγῶνα» τή βλέπει περισσότε-

sur le tombeau du Rimini, sentait son âme partagée entre les sollicitations de la “provocante” [«ἀσελγή»] στό γραφτό τοῦ Δημαρᾶ] beauté hellénique et les promesses faites à l' humble soumission. Il reste douloureux de choisir entre Byzance et la Grèce». Ὡστόσο, ὁ Δημαρᾶς τοῦ 1936 εἶχε ἤδη ἀπὸ πρὶν διαλέξει τό πρώτο.

ρο ως ήθική έπιταγή· έξηγεί όμως ταυτοχρόνως ότι ή ύποχρέωση του «πνευματικού ανθρώπου» είναι νά παράγει έργα πνευματικά, όχι (προφανώς έπικαιρικά) «πολιτικά». Ό Δημαρχς θέλει νά είναι «αίτιοκρατικός»: μέ άλλα λόγια λέγει ότι ή πολιτική ένταξη καθορίζεται από τά ίδια τά πράγματα, δέν μπορεί παρά νά ύπάρχει, μέ τήν προϋπόθεση νά μήν είναι αποκλειστική. Δέν μιλά γιά πολιτικές έντάξεις, γενικεύει κάνοντας λόγο γιά «καθημερινή ζωή στην όποία μετέχει ό πνευματικός άνθρωπος». Όπως και άργότερα, ως τό τέλος της ζωής του, μιλά γιά ποσοτώσεις: τό ποσοστό της απομόνωσης, τό ποσοστό της συμμετοχής στό «ρεϋμα της ζωής». Ό ίδιος φρόντισε τό πρώτο ποσοστό νά είναι τό μεγαλύτερο στη ζωή του.

Άλλά πρός τί ή απομόνωση; Η άπάντηση είναι αυτόνομη: γιά νά μπορεί ό διανοούμενος νά δημιουργεί· αλλά ή απομόνωση γίνεται σέ αντίθεση μέ τό «ρεϋμα της ζωής» κι αυτό τό ρεϋμα, βέβαια, τό 1945 δέν είχε νά κάμει μέ κοσμικούς συρμούς αλλά μέ πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις. Θα πρόσθετε κανείς: και μέ διαδικασίες προσαρμογής. Ό Δημαρχς όμως προτιμά τόν ύπαινκτικό και όχι τόν ρητό λόγο, αλλά οι ύπαινγκμοί του δέν στερεοϋνται σαφήνειας. Στην απομόνωση του ό διανοούμενος, ό «πνευματικός άνθρωπος», όπως κι αυτός μαζί μέ όλους σχεδόν τόν όνοματίζει, θα ύπηρετεί τό πνεϋμα. Ήδη ή διατύπωση αυτή είναι ικανή νά χαράξει ένα «σημειολογικό» σύνορο και νά προκαλέσει τά μαρξιστικά άντανakλαστικά, πολύ περισσότερο άφού φαίνεται ότι ξεχωρίζει τόν κοινωνικό έτεροκαθορισμό από τήν κατ' έξοχήν λειτουργία του διανοούμενου πού είναι «να ύπηρετεί τό πνεϋμα», προϋπόθεση της όποίας είναι ή

έλευθερία καθ' ύπέρβαση της αίτιοκρατίας. Στην πράξη αίτιότητα και έλευθερία καθορίζουν τή λειτουργία του διανοούμενου χωρίς νά συντίθενται σέ ένότητα, όπως θα ήθελε ό Γιάννης Ρίτσος.

Έκεί όπου ό Δημαρχς ζητά τήν αποδέσμευση από τό ρεϋμα της έποχής ό Μάρκος Αυγέρης άντιτάσσει ότι ή αναγκαιότητα θα έπιφέρει τή μεθεξή στό κοινωνικό, από τήν όποία θα προκύψουν και οι άρμόδιοι έκφραστικοί τρόποι. Παρά τίς πολλές και άναμενόμενες συγκλίσεις ό λόγος του Δημαρχα μετέχει στη γενικότερη συναίνεση κρατώντας τήν άναλυτική του αυτόνομία. Άν δέν τόν μεθερμηνεύω, ό Δημαρχς έλεγε ότι οι διανοούμενοι, μολονότι έτεροκαθοριζόμενοι, όφείλουν νά διατηροϋν τήν έλευθερία τους, ώστε νά μπορούν νά έρμηνεύουν τόν κόσμο και νά έκφράζονται μέσω της έρμηνείας αυτής. Συγχρόνως προειδοποιούσε ότι έπρεπε νά τεθούν σέ εφαρμογή άμυντικοί μηχανισμοί, ικανοί νά προστατεύσουν τήν έλευθερία της διανοητικής πρόσβασης: αυτούς κι αυτήν έξυπηρετούσε ή απομόνωση ή, κυριολεκτικότερα, τό επιθυμητό ύψηλό ποσοστό της απομόνωσης αυτής, άλλιώς τά επιθυμητά εύρύτερα όρια της έλευθερίας.

βιβλιοθήκη του ναυτίλου

Χαρ. Τρικούπη 28, 106 79 Αθήνα
Τηλ.: 210 36 16 204
Fax: 210 36 16 369
nafbooks@otenet.gr

ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ή νέα μας έρευνα
Τά μεταπολεμικά προβλήματα
10.- Μιλά ό Κ.Θ. Δημαρχς

ΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΜΑΣ

1. Ποιά θα είναι ή επίδραση του πολέμου στην αύριανή τέχνη;
2. Πώς βλέπετε τίς ύποχρεώσεις του πνευματικού ανθρώπου;
3. Ό καλλιτέχνης θα κρατηθεί στην απομόνωση του «αίσθητισμού» ή θα πάρει μέρος ενεργό στον κοινωνικό άγώνα;
4. Θ' άργήσει νά φανεί τό βιβλίο πού θα έκφράζει τό πολεμικό μας δρώμα;
5. Ποιές από τίς χτεσινές μορφές της τέχνης θα έπηρεάσουν τή μελλούμενη παραγωγή;

Πιστεύω στην αίτιοκρατία των ψυχολογικών φαινομένων. Έτσι σέ ρωτήματα πού άποτελοϋν τό άντικείμενο της έρευνας αυτής –εκτός από τό δεύτερο πού μιλεί γιά ύποχρεώσεις και πού πρέπει χωριστά νά εξετασθεί– δέν μέ ξενίζουν, άφού κι εκείνα φανερώνουν μιá κάποια πίστη στην αίτιοκρατία.

Όμως σέ φαινόμενα μέ τόσο πολύπλοκο μηχανισμό, των όποιων τήν αίτιακή άλληλουχία άποτελοϋν άπειρα, άστάθμητα ως τήν ώρα γιά μās, στοιχεία, κάθε προσπάθεια γιά πρόγνωση συναντάει τόσους «άγνώστους» ώστε γίνεται μάταιη έκφραση παρακινδυνευμένων ύποθέσεων, ή –άκόμη χειρότερα– άτομικών εύχών χωρίς κανένα σχεδόν έρεισμα στην πραγματικότητα. Ρωτήματα, λοιπόν, πρόωρα στην γενικότητά τους άφού οι σημερινές συνθήκες της έπιστήμης δέν μās επιτρέπουν ν' άπαντήσουμε σ' αυτά μ' ένα άνεκτό ποσοστό πιθανότητας.

Μά και πιό ειδικά θα όνόμαζα πρόωρο τό πρώτο έρώτημα. Όσο κι αν ή κοινωνική έπιστήμη μοϋ είναι ξένη, νομίζω πως και ή ιστορία και ή άμεση αίσθηση της ζωής μās επιβάλλουν νά πιστεύουμε σχε-

Αὐτὲς εἶναι, βέβαια, ὑποθέσεις μόνο, ἀλλὰ ὑποθέσεις πιθανές, ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἀποκριθοῦν στὸ πρῶτο καὶ στὸ τρίτο ῥῶτημα. Καὶ πάλι ὁμως θὰ εἶναι λειψὲς ὃν δὲν συμπληρωθοῦν μὲ τὴν παρατήρηση πὼς ἡ πληγωμένη εὐαισθησία τοῦ δημιουργοῦ ἐπόμενον εἶναι νὰ τὸν σπρώξει πρὸς τὴν ἀπομόνωση. Τὴν εἰκόνα τῆς κάθε ἐποχῆς τὴν κατορθώνει κανεὶς μόνο μὲ ἀφαίρεση, σβήγοντας τίς λεπτομέ-

53

Ο Κ.Θ. Δημαράς, όπως τον θυμάμαι

του Κώστα Κριμπά

Πρωτογνώρισα τον Κ.Θ. Δημαρά στις αρχές της δεκαετίας του 1960, ίσως το 1961. Νεότευκτος τότε καθηγητής Γενετικής της Ανωτάτης Γεωπονικής Σχολής, αναγκάστηκε να επισκεφθώ το ΙΚΥ στην οδό Λυσικράτους για κάποιο θέμα. Όταν τέλειωσα ό,τι είχα να κάνω και ετοιμαζόμουν να φύγω, ο Άλκης Αγγέλου με προέτρεψε να επισκεφθώ τον κύριο Διευθυντή. Μπροστά στην πόρτα του γραφείου του Κ.Θ. Δημαρά, ως δύο λέοντες, εκάθοντο αριστερά ο Μπαρμπής, που ησυχολείτο με τα οικονομικά, και δεξιά ο Αγγέλου, ο γραμματέας. Προσπάθησα να το αποφύγω, λέγοντας ότι δεν είχα συνάντηση μαζί του, αλλά ο Αγγέλου επέμενε, «Σας περιμένει» μου είπε. Οπότε και εγώ κατευθύνθηκα και άνοιξα την πόρτα του γραφείου του Διευθυντού. Ήταν μια ηλιόλουστη αίθουσα, ένα γραφείο με πίσω από αυτό μεγάλα παράθυρα που έβλεπαν στον κήπο. Καθένας δεν καθόταν στο γραφείο. Στρέφοντας το βλέμμα μου στα δεξιά βλέπω τον κ. Διευθυντή ανεβασμένο σε μια σκάλα να κραδαίνει ένα βιβλίο από την επιτοίχια βιβλιοθήκη, στα αριστερά του. Πλησιάζω και του λέω το όνομά μου. Μου απαντά «Η δεύτερη έκδοση του τάδε βιβλίου από τις Belles Lettres περιέχει αυτό το σχόλιο που λείπει από την πρώτη. Εσείς τι νομίζε-

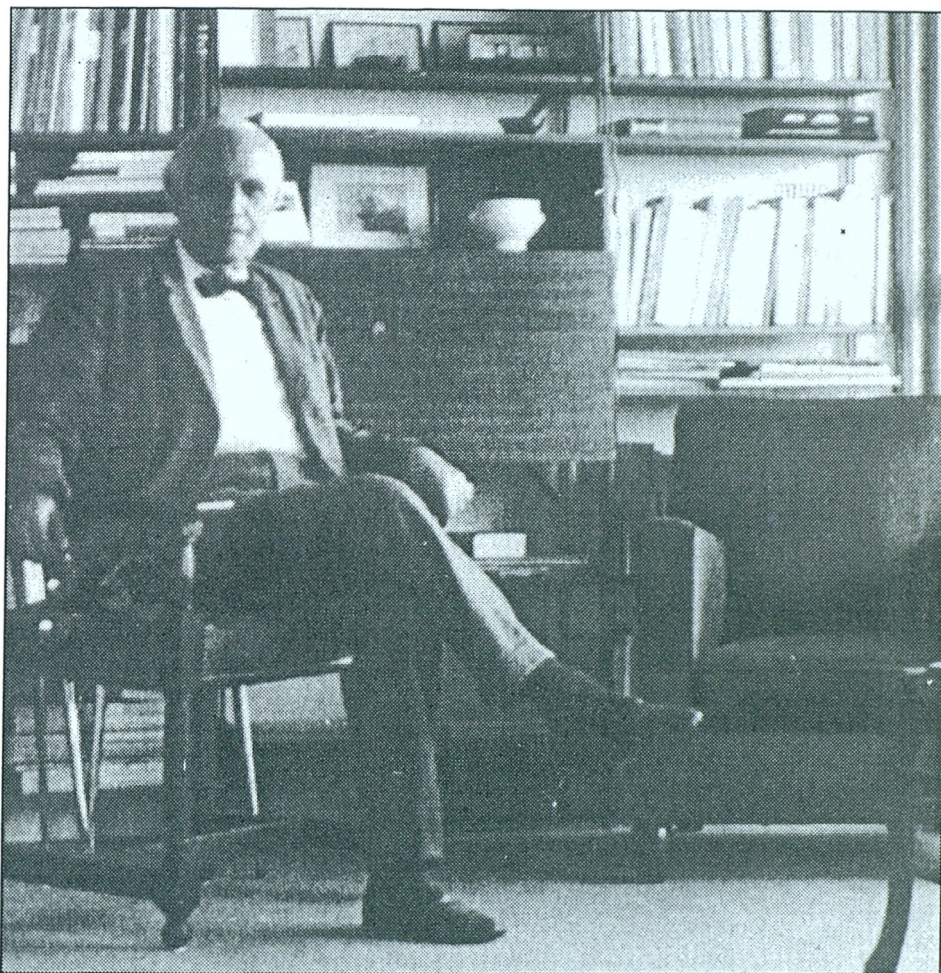
τε;» Εγώ δεν νόμιζα τίποτε, ούτε είχα ιδέα για τι πράγμα μιλούσε. Ψέλλισα κάτι ώστε να αποφύγω τον σκόπελο. Αργότερα η σκηνή μου θύμισε τον μύθο του Lafontaine «Maitre corbeau sur un arbre perché gardait dans son bec un fromage». Αλλά εγώ δεν ήμουν η αλεπού για να αποσπάσω το τυρί από το στόμα του κοράκου. Ο Κ.Θ. Δημαράς ήταν η αλεπού, ή μάλλον «le phoenix des oiseaux de ce bois», που προσπαθούσε να εντυπωσιάσει και να ασκήσει την γοητεία του σε ένα φρεσκοφερμένο αμερικανικής κοπής εργαστηριακό επιστήμονα.

Όταν διηγήθηκα για πρώτη φορά αυτήν την ιστορία, στο τέλος της δεκαετίας του 1990, σε ένα συμπόσιο προς τιμήν του Άλκη Αγγέλου (τον οποίον πρωτογνώρισα την ίδια εκείνη μέρα με τον Δημαρά) εκείνος με διέκοψε και αναφώνησε «Αυτό το έκανε σε όλους»! Όντως ο Δημαράς ηρέσκειτο στη θεατρική σκηνοθεσία όπως και ο Κ.Π. Καβάφης, τον οποίον τόσο εθαύμαζε και αγαπούσε, ο Καβάφης που μελετούσε τον φωτισμό και τη θέση στην οποία θα έβαζε τον επισκέπτη του να καθίσει. Η σκηνική επιμέλεια μπορεί να θεωρηθεί προϊόν εκλεπτυσμένης κοινωνίας και μιας εκλεπτυσμένης παιδείας. Και ο Κ.Θ. Δημαράς ήταν στο έπακρο εκλεπτυσμένος και προσεκτικός. Έχω την υπόνοια ότι

και η σημασία την οποία προσέδιδε, στις τελευταίες συνεντεύξεις του, στην πρώτη φοιτητική του θητεία στις θετικές επιστήμες και στους καθηγητές της Φυσικομαθηματικής, που δήθεν τόσο τον επηρέασαν, ήταν υπερβολική και εκ των υστέρων εύρημα, στο πλαίσιο της σκηνοθετικής αφήγησης της ζωής του.

Ο Κ.Θ. Δημαράς συνέλαβε και πραγματοποίησε ένα μεγαλειώδες σχέδιο και έργο. Κατέστησε επίκαιρο θέμα έρευνας την ιστορία των ιδεών στον ευρύτερο ελληνικό χώρο όπως άρχισε στα χρόνια του Διαφωτισμού, το 1770. Όταν ο ιστορικός και εκ των διαδόχων του στη διεύθυνση του ΚΝΕ Βασίλης Παναγιωτόπουλος άρχισε την αφήγηση της νεοελληνικής ιστορίας από το 1770, ορισμένοι απόρησαν γιατί αυτό το όριο. Τούτο είναι όμως φανερό για όσους ήπιαν από την πηγή του Δημαρά. Τότε αρχίζει να διαμορφώνεται οριστικά η ελληνική συνείδηση και να προσδίδεται η ελπίδα και ο πόθος ενός συγχρόνου πολιτικού θεσμού. Όχι ότι προτούτε-ρα δεν υπήρχε εθνικότητα, αλλά, μετά από ποικίλες περιπέτειες, μόλις τον 14ο αιώνα άρχισε να χαράζει η νέα συνειδητοποίηση η οποία θα αποκτήσει την τελική της μορφή με τον Ελληνικό Διαφωτισμό, που ο Δημαράς ανήγαγε σε κεντρικό θέμα ιστορικής έρευνας στον

τόπο μας. Στη δεύτερη περίοδο της ζωής του, όταν άλλαξε πνευματική κατεύθυνση, κατάφερε τόσο να οικειοποιηθεί την εποχή και τους πρωταγωνιστές της, ώστε να φαίνονται σε αυτόν σαν ζωντανοί, άνθρωποι γνώριμοι και οικείοι. Θυμάμαι το 1987, όταν με ευκαιρία τον εορτασμό των 150 χρόνων από ιδρύσεως του Πανεπιστημίου Αθηνών δημοσίευσε αυτό το υπέροχο βιβλίο-τευχίδιο «Σήμερα τη 3η Μαΐου 1837» στο οποίο περιγράφει την εναρκτήριο τελετή του Πανεπιστημίου επί παρουσία του Όθωνος, με όλους τους λόγους, του πρώτου Πρύτανη, του Σχινά, και των κοσμητόρων των Σχολών, ότι του παραπονέθηκαν πως γράφει λίγα για τον Λευκία-Γεωργιάδη, τον ιατρό και πνευματικό άνθρωπο, ότι δηλαδή τελειώνει απότομα την αφήγησή του παρουσιάζοντας συνοπτικά τον τελευταίο ρήτορα. Μου απάντησε «Εσείς οι νεώτεροι θα τα συμπληρώσετε». Δεν επείσθηκα και επανήλθα, οπότε μου προσέφερε άλλη δικαιολογία: «Ήταν μεθυσμένος, κάποια στιγμή τρέκλισε και έπεσε και ο Όθων γέλασε», γεγονός σωστό, το 'γραψαν οι τότε εφημερίδες, αλλά δεν το ανέφερε στο βιβλίο. Και πάλιν δεν επείσθη και επανήλθα στην πρώτη μου παρατήρηση, οπότε ξέσπασε «Και ήταν αντίθετος στον Κοραή. Αυτό δεν θα του το συγχωρήσω ποτέ!» Μιλούσε σαν να τον είχε μπροστά του ζωντανό, τον Λευκία, που πέθανε το 1853. Ούτε ο πάππος του δεν θα τον είχε γνωρίσει. Για τον Κ.Θ. Δημαρά τα πρόσωπα που μελετούσε ήταν ζωντανά, συνανεστρέφετο μαζί τους. Είχε κάποτε παρατηρήσει για κάποιον αξιώτατο ερευνητή ότι δεν θα ήταν ικανός να κατανοήσει την νοοτροπία των Καθηγητών του Αθήναι. Μιλούσε έτσι γιατί εκείνος είχε ανατραφεί εξ απαλών ονύχων σε περιβάλλον πα-

νεπιστημιακών, γνώριζε καλά τη νοοτροπία τους, τις μικρότητες αλλά και τις μεγάλες τους στιγμές, τις δολοπλοκίες τους, τα μίση και τις αγάπες τους. Τους ζούσε, είχε την κατανόηση, το Verstehen, που απαιτούν γερμανοί ιστορικοί και φιλόσοφοι.

Δεν ήταν όμως μόνο η κατανόηση αλλά και η εξαντλητική τεκμηρίωση στην οποία επέμενε. Είχε άλλωστε προπαγανδίσει αυτό που ονόμαζε τις μεθοδεύσεις του, η λέξη μέθοδος του φαινόταν υπερβολική για να τις περιγράψει. Διαβάζοντας την *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή* του Κωνσταντίνου Τσουκαλά (ήταν η διδακτορική του διατριβή, την οποία είχε επιβλέψει ο Νίκος Σβορώνος) είχε σημειώσει πλή-

θος ανακρίβειών, όπως λ.χ. ότι ο τάδε ευεργέτης παρεσημοφορήθη με τον ταξίαρχη ή τον μεγαλόσταυρο του Φοίνικος ενώ την εποχή εκείνη το τάγμα του Φοίνικος δεν είχε ακόμη ιδρυθεί. Οι παρατηρήσεις αυτές διέρρευσαν φθάνοντας στα αφτιά μου. Ρώτησα τον Κωνσταντίνο τι είχε να απαντήσει επ' αυτού. Παρέδεχθη πως τυχόν να παρεισέφεραν λάθη, πιθανώς από τις δευτερογενείς πηγές του, αλλά ότι η γενική εικόνα δεν θα αλλοιωνόταν από μια διόρθωσή τους, λ.χ. αντί του τάγματος του Φοίνικος προφανώς θα επρόκειτο για εκείνο του Γεωργίου. Δεν ήταν όμως πρόθυμος να αναλάβει να τις διορθώσει, υπελόγιζε ότι θα χρειαζόταν δυο επιπλέον χρόνια δουλειάς γι'

αυτό και στο τέλος δεν θα άλλαζε τίποτα στη συνολική εικόνα, προτιμούσε λοιπόν ο ίδιος να επενδύσει το χρόνο του σε κάτι πιο παραγωγικό. Αυτή είναι η διαφορά που ξεχώριζε τον Κ.Θ. Δημαρά και τη σχολή του από άλλες ιστοριογραφικές σχολές στην Ελλάδα, η επιμονή στην συγκρότηση και τον έλεγχο των *realia*, των τεκμηρίων.

Ο Διαφωτισμός για τον Δημαρά ήταν απόλυτα συνυφασμένος με την πολιτική απελευθέρωση και την Δημοκρατία. Όντως ο ελληνικός διαφωτισμός λίγα έχει να προσφέρει (αν έχει καν) στο ευρωπαϊκό διαφωτιστικό κίνημα, στην επιστήμη και φιλοσοφία, το νόημά του και η σημασία του εστιάζεται στην πολιτική αφύπνιση των Ελλήνων. Ο Κ.Θ. Δημαράς ήταν δεμένος με το δημοκρατικό πολίτευμα. Θυμάμαι όταν το 1967, μαζί με άλλους, μας είχε καλέσει σπίτι του, στην οδό Μουρούζη, να μας ζητήσει να πάρουμε μέρος σε ένα του σχέδιο, έκδοσης στα ελληνικά μιας εγκυκλοπαίδειας κατά το πρότυπο μιας γαλλικής. «Βέβαια» είχε προσθέσει σαν να ήταν αυτονόητο «θα είναι στη δημοτική». «Μα» του αντέτεινα «σήμερα η δημοτική έχει απαγορευθεί από τους συνταγματάρχες». «Αυτή η δικτατορία δεν πρόκειται να κρατήσει παρ'απάνω από έξι μήνες» μου απάντησε. «Στην Ισπανία κρατά 30 χρόνια και στην Πορτογαλία περισσότερα» παρατήρησα. Τότε με θλιμμένο ύφος αναρωτήθηκε «Λέτε να πεθάνω πριν προφθάσω να δω την επαναφορά του δημοκρατικού πολιτεύματος;». Πρόφθασε και είδε την επαναφορά και έζησε την Δημοκρατία για αρκετά χρόνια, σχεδόν είκοσι.

Ο Κ.Θ. Δημαράς ήταν γενναίος, βοηθούσε τους νέους ερευνητές χωρίς να φείδεται κόπου, τους στήριζε ηθικά. Σκόρπιζε απλόχερα τις πληρο-

φορίες από τα δελτία του. Από αυτόν, όταν του είπα ότι συνέλεγα ειδήσεις για την δεξίωση του δαρβινισμού στην Ελλάδα, πήρα μερικά πολύτιμα δελτία, ένα μάλιστα αναφερόμενο στον παππού του σημερινού συναδέλφου μου στην Ακαδημία και αγαπητού φίλου, Νίκου Αμβράζη. Ο Κ.Θ. Δημαράς δεν συμπεριφερότο όπως κάτι άλλοι που περιφρουρούσαν, ως συνοριοφύλακες, τον περιφραγμένο από τους ίδιους χώρο τον οποίον θεωρούσαν ιδιοκτησία τους, χώρο που είχαν σημάνει ως οι κύνες δια οσμηρών ουσιών. Ούτε απέκρυβε ή δυσανασχτούσε όταν και κάποιος άλλος αποκτούσε πηγή πληροφοριών την οποίαν είχε μόνος στην κατοχή του, θεωρώντας την μοναδική. Ήταν ευγενής και συμπεριφερότο ως ευγενής, «noblesse oblige». Αναγνώριζε και άλλης προέλευσης, εξωτικούς ερευνητές, είχε αυτήν την μεγαλοθυμία, προφανώς ουδένα φοβόταν ότι θα του διαμφισβητούσε την ηγεμονική θέση που κατείχε στην ελληνική διανοήση και που και σήμερα εξακολουθεί να κατέχει. Τον ενδιέφερε το θέμα της έρευνας, η προώθησή της, όχι τόσο οι άνθρωποι, τους οποίους όμως αφειδώς βοηθούσε. Υπήρξε μέλος της εκλεκτής αυτής ομάδας των πνευματικών ανθρώπων που σφράγισαν την πνευματική ζωή της Ελλάδας, όχι μόνο αυτών που αναφέρονται στη γνωστή φωτογραφία ως τα μέλη της γενιάς του τριάντα, αλλά και άλλων, που συνήθως παραλείπονται. Ορισμένα μέλη αυτής της «παρέας» ενετόπισα μελετώντας τη ζωή του Σαρεγιάννη, λίγα γνώρισα εκ του σύνεγγυς. Μερικοί από αυτούς ήταν ο Σαρεγιάννης και η γυναίκα του Φανή, ο Αριστοτέλης Σίδερης, το ζεύγος των αρχαιολόγων Χρήστου και Σέμνης Καρούζου, ο Γεώργιος Σεφέρης και η Μαρώ, ο χημικός Λεωνί-

δας Ζέρβας και η Χίλα, και ο νεαρός τότε και διατρέχων την σιωπηλή του φάση, ως οι νέοι μυσούμενοι πυθαγόρειοι, Ζήσιμος Λορεντζάτος.

Η τελευταία επαφή μου με τον Κ.Θ. Δημαρά ήταν τηλεφωνική. Κατά προτροπή του Αλέξη Δημαρά, του τηλεφώνησα στο Παρίσι, όπου ευρίσκετο, ένα μήνα περίπου, προ του θανάτου του, ίσως και λιγότερο, για να μιλήσουμε για τον Σαρεγιάννη. Γνώριζε πως είχα μεταφράσει το δοκίμιο για την ασθένεια από τα γαλλικά (η ίδια η κυρία Ιουλία Τισσαμενού που είχε βοηθήσει και τον Σαρεγιάννη στη γαλλική διατύπωση του κειμένου του είχε επίσης μεταφράσει την *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Κ.Θ. Δημαρά στα γαλλικά, έκδοση του Γαλλικού Ινστιτούτου της Αθήνας το 1965). Γνώριζε ότι έγραφα την βιογραφία του Σαρεγιάννη. «Ήταν τόσο σπουδαίος;» με είχε ρωτήσει. «Νομίζω ναι» είχα απαντήσει, «ήταν σημαντικός και ως διανοούμενος και ως φυτοπαθολόγος, με έργο που αποτελεί την βάση της φυτοπαθολογίας στον ελληνικό χώρο». «Ξέρετε» μου απάντησε «ήμουν ο γενικός του κληρονόμος». Το γνώριζα. Η βιβλιοθήκη Σαρεγιάννη, η φιλολογική, δηλαδή το σημαντικότερο και μεγαλύτερο μέρος της, αυτό που ο Δημαράς είχε αποκαλέσει σε ένα ξένο «voilà la bibliothèque d'un honnête homme», είχε δωρηθεί στο ΚΝΕ (το Κέντρο των Νεοελληνικών Ερευνών), το οποίον διηύθυνε τότε ο Κ.Θ. Δημαράς. Το σπίτι των Σαρεγιάννη, της οδού Σπάρτης στην Κηφισιά, είχε κληροδοτηθεί στο ΙΚΥ, που διηύθυνε πάλι ο Κ.Θ. Δημαράς. Άλλες εποχές, άλλοι άνθρωποι, με αξίες που σήμερα τις αποζητούμε και τις λογίζομε σπάνιες ενώ τότε, στην κοινωνική τάξη του Δημαρά, εθεωρούντο περίπου αυτονόητες.

Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ

Σε πρώτο πρόσωπο

της Άντειας Φραντζή

Συνάντησα για πρώτη φορά τον Δημαρά το καλοκαίρι του 1977. Στο σπίτι της οδού Μουρούζη με δέχθηκε με απλότητα και με έναν αέρα ισότητας και άκουσε τα σχέδιά μου για τις μεταπτυχιακές μου σπουδές μαζί με το αίτημά μου να γίνω δεκτή στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών στη Σορβόνη την επόμενη ακαδημαϊκή χρονιά. Ωστόσο, οι ερωτήσεις του με απομάκρυναν σχεδόν αμέσως από τα όσα είχα προετοιμάσει να του πω: Ρώταγε για τα διαβάσματά μου, για τη γλωσσολογία μου, για τους δασκάλους μου, αλλά ακόμη και για την οικογενειακή μου κατάσταση. Η κουβέντα παρεξέκλινε από το στόχο μου και κύλησε αβίαστα για πολλή ώρα. Έφυγα με ένα ιδιότυπο αίσθημα ανακούφισης: Όλα όσα θεωρούσα, με αυτοκριτική διάθεση, ως αδυναμίες μου, έμοιαζαν αιφνιδίως αν όχι ως προτερήματα, τουλάχιστον ως στοιχεία που είχαν και την θετική τους οπτική. Η αίσθηση μιας αδόκτης αποδοχής σε ό,τι συνιστούσε τη δική μου περίπτωση άλυψε το σύνολο αυτής της συνάντησης. Τα αρνητικά σχόλια που έκανα για τη φιλοσοφική σχολή Αθηνών, του προκάλεσαν ένα χαμόγελο ικανοποίησης, η ακατάστατη φοίτησή μου στην περίοδο της δικτατορίας έδειξε να του φαίνεται απολύτως δικαιολογημένη, η διαρκής εναλλαγή

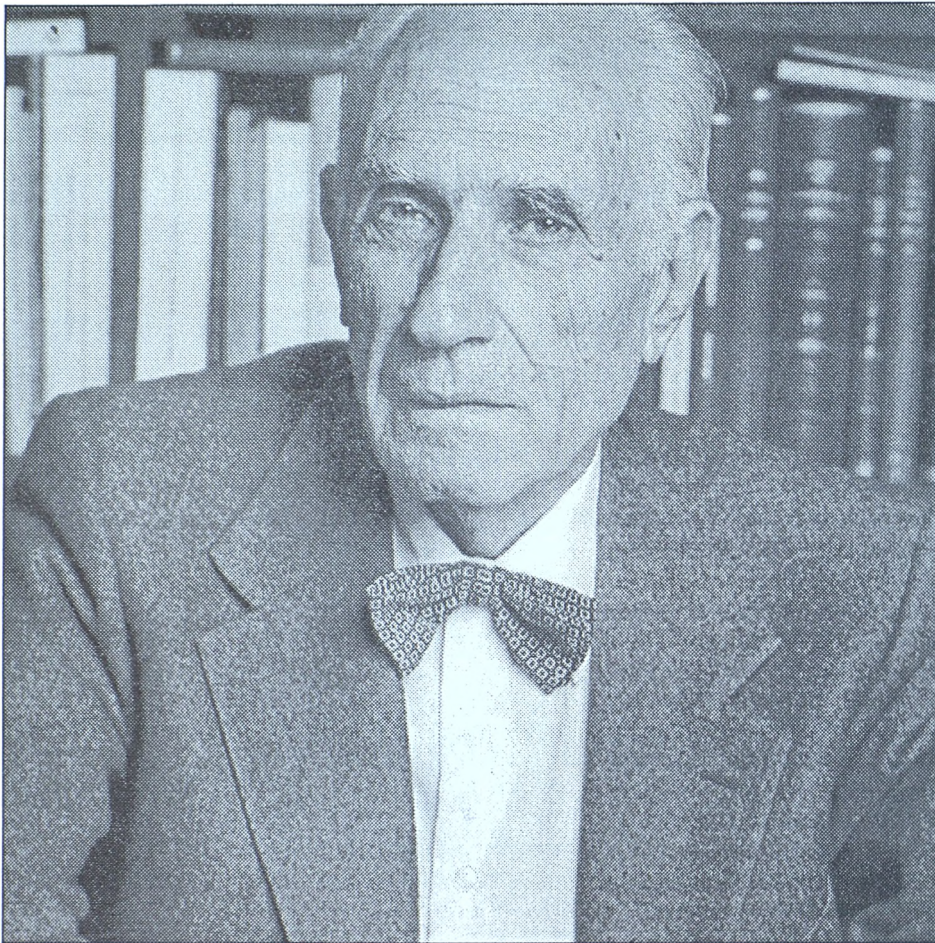
δασκάλων της γαλλικής γλώσσας είχε την επιδοκιμασία του, καθώς σχολίασε το γεγονός ως γόνιμη συμπλήρωση του ενός δασκάλου από έναν άλλο.

Η συμπλήρωση ενός δασκάλου από έναν άλλο αλλά και η αντίληψη της διδασκαλίας ως μιας εναλλαγής ρόλων διδάσκοντος και διδασκόμενου προανήγγειλαν μια διαφορετική εμπειρία διδασκαλίας από αυτήν που προσπάθησε να μας επιβάλει το Αθήνησι. Υπενθύμιζε τις καλύτερες ώρες μιας συνάντησης που σ' αυτήν ο καθένας συμβάλλει με ό,τι διαθέτει. Ο Δημαράς διέθετε το χάρισμα «να μη διδάσκει κρατώντας ένα κόκκινο μολύβι στο χέρι». Δεν ενδυόταν την διδασκαλία τις ώρες των σεμιναρίων, αλλά διδασκαλία και έρευνα ήταν μια συνεχής σχέση χωρίς ωράρια. Ο χώρος του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών ήταν ένα φυτώριο όπου άλλοι θα άνθιζαν και άλλοι θα μπορούσαν επίσης να μαρνανθούν, κατά τη δύναμη και την αντοχή του ο καθένας. Όπως όταν κανείς πέφτει στα βαθιά νερά, κολυμπάει ή βουλιάζει. Η έννοια της κοραϊκής μετακένωσης ήταν μια καθημερινή πρακτική και η διαμεσολάβηση ήταν του Δημαρά. Ωστόσο, δι' αυτής της οδού, οι δάσκαλοι πολλαπλασιάζονταν και συμπλήρωναν οι νεκροί τους ζωντανούς ανοίγοντας διαρκώς τον κύκλο των ενδιαφερόντων και

των ενασχολήσεων.

Το σεμινάριο είχε ένα σκληρό τίτλο: «Τα εργαλεία του ιστορικού». Εκεί, τα λεξικά, οι βιβλιογραφίες, έπαιξαν οριστικά να είναι «τηλεφωνικοί κατάλογοι» και η εργαλειακή αντίληψη που υπέβαλλε ο τίτλος αποκτούσε μια διάσταση που υπερέβαινε τη χρησιμότητα. Έδινε την αφορμή για συζητήσεις που ξεκίναγαν από τον Κοραή για να φτάσουν στον Γίδη. Ο Δημαράς άνοιγε παρενθέσεις που αποκτούσαν το βάρος του κυρίως θέματος, εξοβελίζαν κάθε μηχανιστική σχέση με το αντικείμενο και επανέφεραν στο προσκήνιο την κριτική πρόσληψη των εργαλείων, τη σημασία τους αλλά και την ανάγκη διαρκούς αξιολόγησής τους. Οι παλιές εκδόσεις διασταυρώνονταν με τους παλαιοβιβλιοπώλες, αλλά και με ερωτήματα ποσοτικής τάξεως, με τη στατιστική και την ανάγκη να αναρωτηθεί κανείς για τη διάδοση και τους τρόπους κυκλοφορίας του βιβλίου. Η έννοια του παρελθόντος χρόνου αποκτούσε έναν «επίκαιρο» χαρακτήρα, καθώς πρόσωπα και ιδέες ζωντάνευαν και αποκάλυπταν νοοτροπίες και συνειδήσεις μιας εποχής.

Κάποτε σκυμμένη πάνω από ένα παλιό περιοδικό στο οποίο ανακάλυπτα διαρκώς νέα ερεθίσματα, που δεν είχαν καμιά άμεση σχέση με το αντικείμενο της μελέτης μου, δέχθηκα την ερώτη-

ση του Δημαρά, που με πλησίασε για να δει με τι ακριβώς ασχολούμαι. Αμήχανα απάντησα: «Άχρηστα διαβάσματα». Ο Δημαράς με εξέπληξε και πάλι με την ετοιμότητά του όχι να διαφωνήσει αλλά κυρίως να επικυρώσει την αναγκαιότητα των «άχρηστων διαβασμάτων» ανταπαντώντας: «Μα τα άχρηστα διαβάσματα είναι τα πιο χρήσιμα». Η περιπλάνηση στα «άχρηστα διαβάσματα», στις εφημερίδες και τα περιοδικά, στα βιβλία που δεν επικεντρώνονται αυστηρά στο αντικείμενο μελέτης αλλά ανοίγουν διαρκώς νέους ορίζοντες στη σκέψη και θέτουν διαρκώς ερωτήματα και αμφιβολίες ήταν, νομίζω, μια από τις βασικές αντιλήψεις του Δημαρά.

Ερωτήματα και αμφιβολίες που οδηγούν σε μια αναθεωρητική

στάση, σε μια αντίληψη ότι η έρευνα αλλά και τα κείμενα που συντάσσουμε είναι πάντοτε εν προόδω και επομένως βρίσκονται σε διαρκή αναθεωρητική διαδικασία. Μια πεποίθηση καθοριστική για την άρση των βεβαιοτήτων, για τη διαμόρφωση ενός τρόπου που δεν καταλήγει σε μονοδιάστα συμπεράσματα, αλλά ανοίγει αντί να κλείνει τα θέματα και εμπιστεύεται τις νεότερες προσεγγίσεις. Όλα αυτά, βέβαια, συνδέονται και με τον τρόπο που διαβάζουμε, καθώς οι πολλαπλές αναγνώσεις ξεκινούν από μια μορφή «άδολης» επαφής με το κείμενο, ενώ η επανάληψη μας προσφέρει τη δυνατότητα να εντοπίσουμε τα ειδικά ζητήματα που τίθενται για να ακολουθήσει η απόσπαση και αποδελτίωση εκείνων των σημεί-

ων του κειμένου που είναι τα δυνάμει τεκμήρια. Η επόμενη ανάγνωση, χωρίς ποτέ να ορίζεται ως τελευταία, πραγματοποιείται για την επανεύρεση της συνολικής εικόνας. Ένα από τα σημαντικότερα, νομίζω, στοιχεία που εξακολουθεί να διατηρεί τη ζωτικότητα στην *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Δημαρά είναι τα ανοιχτά ζητήματα που επιτρέπουν τις νέες προσεγγίσεις, τα ερωτήματα που τίθενται και περιμένουν όχι μιαν απάντηση αλλά συν-απαντήσεις.

Τα τεκμήρια ζητούνται μέσα από την εμπειρική σχέση μας με τα κείμενα και μέσα από εργασίες υποδομής. Μια πρακτική την οποία ο Δημαράς θεωρούσε προϋπόθεση, και μέσα σ' αυτή τη λογική εκφραζόταν συχνά αντιρρητικά προς την πρακτική των κοινωνιολόγων που οδηγούνται σε γενικεύσεις χωρίς προηγουμένως να έχουν συγκεντρωθεί, ελεγχθεί και μελετηθεί τα σχετικά τεκμήρια· χωρίς, συχνά, να υπάρχουν. Η αίσθησή μου ήταν πως ο Δημαράς υποστήριζε ότι δεν θα έπρεπε να οδηγούμαστε σε ερμηνευτικές συνθέσεις όταν δεν διαθέτουμε επαρκή τεκμηρίωση, αλλά δεν θα έπρεπε και να αποφεύγουμε τις ερμηνείες όταν τα τεκμήριά μας δεν ήταν όσα θα επιθυμούσαμε. Μια ισορροπία μέσου όρου θα μας επέτρεπε τη συναγωγή συμπερασμάτων, διατηρώντας πάντα ανοιχτή τη δυνατότητα επανεξέτασης του όλου ζητήματος.

Οι «μέσοι όροι», μια από τις βασικές ιδέες που βρισκόταν στο επίκεντρο των αναζητήσεων του Δημαρά και χαρακτήριζε τους στόχους της έρευνάς του. Η *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Δημαρά έφερε στο προσκήνιο, ανάμεσα σε πολλά ζητήματα, αυτή την έννοια και οδήγησε νεότερους ερευνητές να ασχοληθούν με ζητήματα της παιδείας που είχαν υποτονιστεί. Σκέφτομαι το άνοιγμα του εν-

διαφέροντος για τη Γεωγραφία, λ.χ., και γενικότερα για την επιστήμη. Τη σημασία που αποκούσαν κεφάλαια της Ιστορίας των Γραμμάτων μας, που δεν υπάκουαν στην τρέχουσα αντίληψη περί λογοτεχνίας. Αλλά και την ίδια τη μελέτη των λογοτεχνικών κειμένων, που άνοιγε τόπο να ακουστούν και συζητηθούν λιγότερο γνωστά πρόσωπα αλλά και ρεύματα σκέψης που μ' αυτά διασταυρώθηκε η γραμματεία μας. Γιατί ο Δημαράς προώθησε την αντίληψη της συγκριτικής γραμματολογίας ως βασικής προϋπόθεσης για την κατανόηση των λογοτεχνικών φαινομένων, είδε τη λογοτεχνία μας μέσα στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής γραμματείας και άνοιξε διαύλους για να διερευνηθούν οι πηγές πρόσληψης με τις οποίες διασταυρώθηκαν τα ελληνικά γράμματα στη μακραίωνη ιστορία του τόπου, ακόμα κι όταν αυτές οι πηγές έμεναν προσώρας απροσδιόριστες ή ατεκμηρίωτες.

Η γλώσσα και οι γλωσσικές περιπέτειες του έθνους δεν τον απασχόλησαν λιγότερο. Ωστόσο, θα πρέπει να τονίσουμε εδώ πως η διάκριση ανάμεσα στη γραπτή και την προφορική εκφορά του λόγου είχε για τον Δημαρά ιδιαίτερη σημασία. Η αντίληψή του προωθούσε κυρίως τον γραπτό λόγο, με την έννοιά της συνειδητής πράξης, θέλοντας να αντιδιασταλεί από την έμφαση που είχε δοθεί στην προφορική παράδοση και στη λογική του λαογραφισμού. Αυτό φυσικά δεν σήμαινε ότι υποτιμούσε τη σημασία αυτής της παράδοσης, αλλά είναι βέβαιο πως η ιδεολογικοποίηση εννοιών όπως «ο λαός», «η λαϊκή δημιουργία», κ.λπ., απομακρυνόταν από τη βασική γραμμή ανάδειξης μιας άλλης αντίληψης, αυτής της λόγιας και έντεχνης δημιουργίας, που τις ιεραρχούσε ως βασικές προϋποθέσεις για τη δημιουργία ενός σύγχρονου κράτους, με

σύγχρονη παιδεία.

Με τον Δημαρά η έννοια του λογοτέχνη επέστρεφε στην πρωταρχική της σημασία: ο τεχνίτης του λόγου. Η γραφή, η καλλιέργεια του ύφους, η σημασία του προσωπικού ύφους, είχαν αποκατασταθεί πλήρως. Κείμενα δύσκαμπτα, που ανέλυναν μέχρις εξαντλήσεως ένα θέμα δίχως να προβληματίζονται για την ποιότητα του ύφους, δεν δικαιώνονταν στα μάτια του, ακόμη κι αν διέθεταν μια πυκνή τεκμηρίωση. Στις σκέψεις αυτές οδηγούμαι από τον τρόπο με τον οποίο χειριζόταν τις σημειώσεις. Για τον Δημαρά οι σημειώσεις μπορούσαν να συμπληρώσουν παρατηρήσεις που δεν είχαν επαρκώς αναπτυχθεί μέσα στη ροή του κυρίως κειμένου. Λειτουργούσαν ως κείμενα αυτοτελή που μπορούσαν όχι μόνο να συμπληρώνουν αλλά και να διαβάζονται ανεξάρτητα και να προωθούν παράλληλες ή ακόμη και αντιθετικές απόψεις με τη μορφή του ενδοιασμού, των επιφυλάξεων ή και της ανάγκης για περαιτέρω έρευνα.

Θυμάμαι πάντα την απάντηση που μου έδωσε, όταν έθεσα το ερώτημα που εξέφραζε την απόλυτη αμηχανία μου μπρος στην ποικιλία που διαπίστωνα ότι υπήρχε στους τρόπους με τους οποίους συντάσσονταν οι σημειώσεις από τους συγγραφείς των βιβλίων που μελετούσα: «Εσείς μόνη σας θα βρείτε τον κατάλληλο τρόπο, αυτόν που ταιριάζει σε κάθε περίπτωση, και τότε η λύση που θα δώσετε κάθε φορά θα είναι η καλύτερη». Δεν υπήρχαν έτοιμες λύσεις για τον Δημαρά, ούτε υπέκυπτε στην πίεση ενός νέου ερευνητή να του προσφέρει μια διέξοδο, έστω και δικής του επιλογής. Αυτό ήταν ένα από τα πολλά ζητήματα στα οποία ο καθένας έπρεπε να βρει τις δικές του απαντήσεις μόνος του. Ο ερευνητής είχε μπροστά του μια σειρά από προβλήματα, που

έπρεπε να αντιμετωπίσει, να κρίνει, να ιεραρχήσει. Η δυνατότητα ελευθερίας που προσέφερε αυτή η στάση, αν και δύσκολη στην αρχή, κατέληγε στην αξιοποίηση των δυνάμεων της ευρηματικότητας και της πρωτοβουλίας που διέθετε ο καθένας.

Ωστόσο, θα ήθελα να σημειώσω πως δεν τόλμησα ποτέ να εκφράσω την αμηχανία μου ούτε και να αναζητήσω κάποιες διευκρινίσεις για τους λόγους που τον οδήγησαν σε επιλογές στην Γραμματολογία του που μου προξενούσαν το λιγότερο απορία: Καρυωτάκης, Παπαδιαμάντης, για να μείνω στις πιο ακραίες θέσεις του, που δεν κατανούσα. Ενδεχομένως, η δημοτικιστική του κατεύθυνση ή ίσως η σχέση του με τη γενιά του '30 καθοδηγούσαν την κρίση του. Η λογοκεντρική του αντίληψη, επίσης, μπορεί να τον εμπόδιζε να διαγνώσει τις ιδιαιτερότητες ορισμένων περιπτώσεων που λειτουργούσαν εξαιρετικά και επομένως αιρετικά μέσα στη συνολική του αντίληψη. Λόγοι που προφανώς δεν καλύπτουν επαρκώς τη στάση του αλλά που πιθανόν να αγγίζουν κάποια εκδοχή της. Θα ήθελα όμως να τονίσω πως οι ενδοιασμοί αυτοί, όταν υπερτονίζονται, συνιστούν ένα ακόμη ακραίο σφάλμα στην αποτίμηση της συνολικής προσφοράς του. Ο Δημαράς δεν στάθηκε από τη μεριά των αλάνθαστων δογματικών κριτηρίων και υπ' αυτήν την έννοια κάλυψε σταθερά τις δοκιμές και τις δοκιμασίες των άλλων μελετητών. Η εντιμότητα, η καθαρότητα και η πνευματική του εγρήγορση είναι που δίνουν το στίγμα των προσεγγίσεών του. Οι μεθοδολογικές του υποδείξεις που συνδέονται άρρηκτα με την πνευματική του προσωπικότητα στάθηκαν αρωγός για κάθε ερευνητή που δούλεψε μαζί του στη διάρκεια της μαθητείας του και στην υπόλοιπη ζωή του.

Ο Κ.Θ. Δημαράς και η σύνθεση

του Παν. Μουλλά

Σε περιόδους ιστορικών τομών, όπου αναβαθμίζονται οι συλλογικότητες (λ.χ. η γενιά του 1880 ή του 1930), αυτό που εκδηλώνεται εντονότερα και αμεσότερα είναι η ανάγκη μιας (ανα)σύνθεσης αξιών: οι δρόμοι του μέλλοντος διασταυρώνονται ασφαλώς και με τους δρόμους του παρελθόντος. Αν σε τέτοιες περιπτώσεις απουσιάζουν τα κατάλληλα πρόσωπα (αλλά θα ήταν άραγε δυνατό να απουσιάζουν;) οι δυσκολίες είναι ενόχλητες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, ο Πέτρος Σπανδωνίδης διαπιστώνει:

«Στην Ελλάδα λείπει το συνθετικό εκείνο μυαλό, που θ' αγκαλιάσει στο σύνολό της τη ζωή μας και θα την υπαγάγει σε κριτικό έλεγχο και σ' έναν έλεγχο δημιουργικό. Οι απόψεις της κριτικής απάνω στη ζωή μας είναι αποσπασματικές ή μονομερείς και γι' αυτό δεν μπορεί να είναι δημιουργικές στην πλατεία εκδοχή της δημιουργίας»¹.

Είναι πιθανό ότι τέτοιες διαπιστώσεις έχουν και αυτοβιογραφικό χαρακτήρα (με την έννοια μιας αυτοβιογραφίας που σκοπεύει και στο μέλλον) εκφράζοντας κάποιες από τις προθέσεις του ίδιου του Σπανδωνίδη. Ένα είναι βέβαιο, πως ο άνθρωπος που προχωρεί πολύ πιο συνειδητά, ουσιαστικά και με περισσότερα εφόδια προς την κατεύθυνση μιας σύν-

θεσης είναι ο Κ.Θ. Δημαράς.

Σκέφτομαι πρώτα-πρώτα το μείζον έργο του, την *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* (1948): ένα *όλον* που προϋποθέτει προσεκτική και μακρόχρονη προετοιμασία, οργάνωση, αντιμετώπιση αισθητικών, ιδεολογικών και άλλων αντιθέσεων, αφηγηματική συνοχή και, προπάντων, κυριαρχία του *όλου* πάνω στο *μέρος*. Χωρίς να έχω εδώ τη δυνατότητα να προχωρήσω περισσότερο², θα ήθελα απλώς να σημειώσω ότι μπορεί κανείς κάλλιστα να διαφωνεί με την άλφα ή βήτα δημαρική ανάγνωση, λ.χ. του Παπαδιαμάντη ή του Καρυωτάκη, χρειάζεται όμως να μην αγνοεί ότι οι επιμέρους αναγνώσεις υπαγορεύονται από μια συνολική και συνθετική θεώρηση της νεοελληνικής ζωής και λογοτεχνίας.

Αυτή η θεώρηση αποτελεί για τον Κ.Θ. Δημαρά βασική προϋπόθεση μιας πορείας που ολοκληρώνεται με συνέχειες και με ρήξεις ή, όπως θα έλεγε ο ίδιος, με «διαδοχικές προσεγγίσεις». Αρκεί να δούμε τους κύριους σταθμούς-αναβαθμούς της:

α) ένα ξεκίνημα με «αρχαία φιλοσοφήματα», δηλαδή με δημοσιεύματα για τους Σοφιστές και τον Παρμενίδη (1926, 1927), όπου εμφανίζεται όχι μόνο το ζεύγος φιλοσοφία-αρχαιότητα, αλλά και η λέξη-κλειδί *δοκίμιο* (*Δοκίμιον περί της Φυσικής Θεο-*

λογίας των Σοφιστών του πέμπτου π.Χ. αιώνα, 1926).

β) μια πλούσια σε καρπούς διαδρομή, κατά τη δεκαετία του 1930, όπου οι ιδεαλιστικοί (Γιάννης Αποστολάκης), θρησκευτικοί (Pascal, Maritain) ή εθνικιστικοί (Maurras) προβληματισμοί εναλλάσσονται με μια συνολικότερη αφομοίωση της γαλλικής παιδείας, ενώ η κριτική και η λογοτεχνία, ιδίως η λυρική ποίηση, αλλά και ο νέος ελληνισμός στο σύνολό του βρίσκονται στο προσκήνιο ως βασικά αντικείμενα ενδιαφέροντος.

γ) τέλος, γύρω στα 1940 και την Κατοχή, μια οριστικότερη «μετατόπιση» από τον ιδανισμό και τον ευσεβισμό προς τη λογοκρατία, από τη λογοτεχνία και την κριτική προς την ιστοριογραφία και, με δυο λόγια, από την αισθητική προς την επιστήμη.

Ωστόσο σ' αυτό το σημείο, όπου ανοίγεται ο δρόμος προς τον Διαφωτισμό, την «ιστορία των συνειδήσεων» αλλά και την *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, μπορούμε να διακρίνουμε μian «έκδηλη ροπή προς τη σύνθεση των ρευμάτων», για να μεταχειριστώ μια φράση του ίδιου του Δημαρά. Γιατί το ξέρουμε: πολλά από τα παλιά υλικά, αντί να εξαφανισθούν εντελώς, διατηρούνται συχνά, μεταπλάθονται και χρησιμοποιούνται με νέα μορφή για νέες δομήσεις. Έτσι ο Δημαράς της «μετατόπι-

1. *Μακεδονικές Ημέρες*, αριθ. 10-11, Δεκέμβριος 1932 - Ιανουάριος 1933, σ. 345.

2. Ας μου επιτραπεί πάντως να παραπέμψω σε δύο σχετικές εργασίες αναδημοσιευμένες στο βιβλίο μου *Η Δέκατη Μούσα*, μελέτες για την κριτική, Αθήνα, Σοκόλης, 2001, σσ. 155-171. Πρβλ. και τα νεκρολογικά άρθρα μου «Από τον ιδανισμό στη λογοκρατία», *Αντί*, αριθ. 488, 6 Μαρτίου 1992, σ. 50, και «Κ.Θ. Δημαράς (1904-1992)», *Ελληνικά*, τομ. 43 (1993), σσ. 259-260.

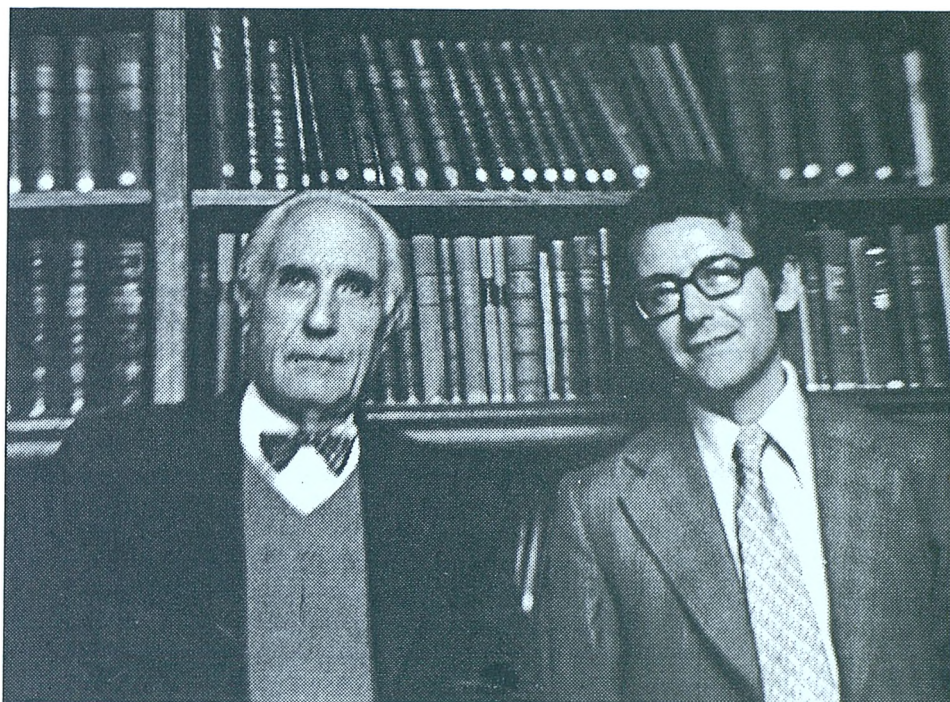
3. Κ.Θ. Δημαράς, *Συνεντεύξεις*, Αθήνα, Ερμής, 1986, σ. 17. Βλ. και τη διάλεξή του *Για μια εθνική*

σης», ο λόγιος των 35-40 ετών, εξακολουθεί να είναι ο άνθρωπος που, πριν από τη γραμματολογία του, έχει φανερώσει τις συνθετικές του δυνατότητες με φιλοσοφικές, φιλολογικές και κριτικές επιδόσεις, λ.χ. με την ώριμη εργασία του *Δημοτικισμός και κριτική* (1939) –ο υπό-τιτλος της «δοκίμιο συνθέσεως» είναι εύγλωττος–, με τα *Ρωμαντικά σημειώματά του* κ.ά.

Ερευνητής και δοκιμογράφος, στοχαστής και κριτικός, νεοελληνιστής και συγκριτολόγος, κινείται αδιάκοπα σ' ένα πεδίο πολλαπλών αιτιών, στόχων και μεθοδεύσεων, γνωρίζοντας να ξεχωρίζει (αλλά και να συνδέει) το ειδικό και το γενικό, το ποιοτικό και το ποσοτικό, το μοναδικό και το επαναλαμβανόμενο, το σημαντικό και το ασήμαντο. Ιστορικός με συνείδηση των ακραίων όσο και των μέσων όρων, αλλά και της δικής του ιστορικότητας, δεν αγνοεί ότι ένα έργο σαν την *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* αποτελεί ταυτόχρονα μονόλογο και διάλογο μέσα στη δεκαετία του 1940:

«Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ιδίως μέσα στο ανάδεμα του πολέμου ο Έλληνας αισθάνθηκε την ανάγκη να προβεί σε “μία εθνική απογραφή”. Το βιβλίο φαίνεται να εροήθησε και ίσως να συνετέλεσε σε ένα μεγαλύτερο πήξιμο της επιθυμίας αυτής»³.

Το αιώνιο ερώτημα: τι μερίδιο συμμετοχής και ευθύνης αναλογεί στα άτομα, στα συλλογικά σώματα και στις εποχές; Πάντως, το βέβαιο είναι ότι μια ορισμένη «εθνική απογραφή», δηλαδή μια προσπάθεια συναγωγής, επανεκτίμησης και ανάδειξης των νεοελληνικών πνευματικών επιτευγμάτων και αξιών, χαρακτηρίζει ολόκληρη τη λεγόμενη Γενιά του '30. Ένα γνωστό παράδειγμα: οι 48 τόμοι της Βασιλικής Βιβλιοθήκης του «Αετού». Είναι προφανές ότι μια τέτοια σειρά, στα μέσα του 20ού αιώνα,

βασίζεται στη συνεργασία πολλών εκπροσώπων της λεγόμενης Γενιάς του '30.

Θα σταθώ αποκλειστικά στη συμβολή του Δημαρά. Περιλαμβάνει τους τόμους *Ο Κοράης και η εποχή του* (αριθ. 9), *Ποιηταί του ΙΘ' αιώνα* (αριθ. 12) και *Νεοελληνική επιστολογραφία* (αριθ. 43). Ανθολογίες-συνθέσεις, οι εργασίες αυτές, τυπωμένες ανάμεσα στο 1953 και 1955, προεκτείνουν ουσιαστικά, εμβαθύνουν και πλουτίζουν την οπτική της γραμματολογίας. Θα 'λεγες ότι η ιστορική ροή επιβάλλει κι εδώ τους ρυθμούς της με τρόπο αντιθετικό. Από τη μια μεριά, ο Διαφωτισμός με τον ανακαινιστικό παλμό της ογδονταετίας 1750-1830. Από την άλλη, η αρχαϊστική καθίζηση των πρώτων μετεπαναστατικών δεκαετιών.

Μοναδικός αλλά όχι μόνος (γιατί προέχει η συλλογική παρουσία και δράση), ο Κοράης είναι ο βέβαιος πρωταγωνιστής. Άνθρωπος του διαλόγου, δημιουργήμα και δημιουργός της εποχής του, εκφράζει με τον καλύτερο τρόπο και περισσότερο

από οποιονδήποτε άλλον τη δόνηση που «κόβει καθαρά σε δύο τον αιώνα». Η ζωή του (1748-1833) σηματοδοτεί όχι μόνο την ανοδική πορεία που οδηγεί στην Επανάσταση του '21, αλλά και την έναρξη μιας περιόδου δυσχερειών:

«Όπως μετά την Επανάσταση η μεγάλη ορμή που την προκάλεσε μοιάζει να έχει εξασθενήσει, αντίστοιχα βλέπουμε στην εικοσαετία η οποία ακολουθεί τον Αγώνα σαν να ξεθυμαίνει τον ρεύμα, σαν να στερεύουν οι πηγές που είχαν τόσο πλούσια ποτίσει τις ελληνικές πνευματικές καλλιέργειες. Οι μεγάλες μορφές σβήνουν, καινούργιες δεν παρουσιάζονται, οι μεγάλες προσπάθειες εκφυλίζονται τώρα πια σε κούφιο ρητορισμό»⁴.

Πλημμυρίς και άμπωτις. Με άλλα λόγια: νέα εποχή, νέοι ρυθμοί. «Από τα 1830 ως στα 1850, κανένας φραγμός δεν θα σταθεί αρκετά δυνατός για να ανακόψει την ορμητική προσπάθεια αναδρομής προς τους αρχαίους»⁵. Έτσι περνάμε στη δεύτερη δημοτική σύνθεση *Ποιηταί του ΙΘ'*

Βιβλιοθήκη Σορβόνης (Νεοελληνικό Ινστιτούτο), Ιούνιος 1977, Γ. Κ.Θ. Δημαράς με τον Παν. Μουλλά.

απογραφή, Αθήνα 1963, σ. 15, όπου τονίζεται ως «κύριο έργο της γενιάς μας, και ίσως και της γενιάς των αμέσων διαδόχων μας» η ανάγκη «να προβούμε σε μία καθολική απογραφή του εθνικού μας πνευματικού θησαυρού».

4. *Ο Κοράης και η εποχή του*, Επιμέλεια Κ.Θ. Δημαρά, Βασιλική Βιβλιοθήκη 9, Αθήνα 1953, σ. 60.

5. Αυτ., σ. 61.

αιώνα. Αλλά προσοχή στις λέξεις. Γιατί ο 19ος αιώνας του Δημαρά διαρκεί μόνο πέντε δεκαετίες: 1830-1880. Ό,τι προηγείται αποτελεί συνέχεια του 18ου αιώνα: ό,τι ακολουθεί εισάγει σε μιαν άλλη εποχή. Κι έπειτα, ο σχεδιασμός της όλης σειράς επιβάλλει τους περιορισμούς του: να ανθολογηθεί αποκλειστικά η ποιητική έκφραση της λεγόμενης Αθηναϊκής Σχολής.

Χωρίς αυταπάτες ή ωραιοποιήσεις («έχουμε να κάνουμε με κάτι ξεπερασμένο, νικημένο από τον χρόνο»), ο Δημαράς γνωρίζει ότι η πεντηκονταετία 1830-1880 με την «καθαρεύουσα ποίηση» της, με τον «στόμφο» και τη «ρητορεία» της, μπορεί να μην «επέδρασε καλά ή βαθιά στην αισθητική μόρφωση του νέου ελληνισμού, ανταποκρίθηκε ωστόσο απόλυτα σε μερικά βασικά αιτήματά του»⁶. Ποια αιτήματά του; Ιδού το πρόβλημα: να καθορισθεί όχι το πώς ξεπερνιέται, αλλά το πώς δημιουργείται και συντηρείται ένα κενό. Το ενδιαφέρον μιας εποχής βρίσκεται περισσότερο στα ερωτήματά της και λιγότερο στις απαντήσεις της.

Και πάλι όμως ο χρόνος, παρά την καθοριστική σημασία του, παραμένει μετέωρος χωρίς την αναγκαία συνδρομή (τη συμπληρωματική του διάσταση, για την ακρίβεια) του χώρου:

«Εφαρμοσμένο επάνω στην επτανησιακή λογοτεχνία, το χνάρι των χρόνων 1830-1880, όπως το έχουμε κόψει, δεν ανταποκρίνεται σε τίποτε πραγματικό [...] Φανερό, λοιπόν, είναι ότι όλη αυτή η επτανησιώτικη υπόθεση πρέπει να εξετασθεί χωριστά, με άλλα, τα δικά της, κριτήρια»⁷.

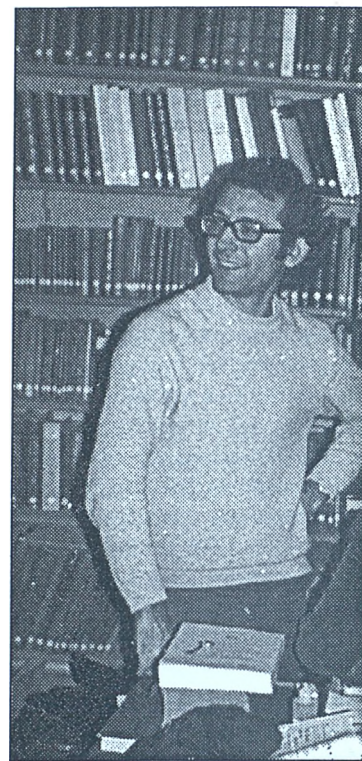
Λόγος περί μεθόδου. Γνωρίζουμε αυτήν την πλευρά του Δημαρά, τις «μεθοδεύσεις» του και την επιμονή του σε ζητήματα μεθοδολογικά: ό,τι φανερώνει, άλλη μια φορά, την αδιάκοπη (μετα)κίνηση της σκέψης του από το

ειδικό στο γενικό και αντιστρόφως. «Μεθοδολογικά», επιγράφεται και το πρώτο κεφάλαιο της Εισαγωγής στη *Νεοελληνική επιστολογραφία*. Τι το παράξενο; Ο επιστολικός λόγος, «πράξη κοινωνική», θέτει ποικίλα ζητήματα μορφής και ουσίας, ορισμού, σχέσεων με άλλα είδη, ιδιωτικής και δημόσιας, μονολογικής και διαλογικής έκφρασης, προϊστορίας και ιστορίας, ποσότητας και ποιότητας, ακμής κ.λπ. Χρειάζεται να αντιμετωπισθεί ως σύνολο. Πώς υπάρχει; Πώς λειτουργεί; «Σχεδόν γαρ εικόνα έκαστος της εαυτού ψυχής γράφει την επιστολήν», διαβάζουμε στο *Περί ερμηνείας*. Ο Δημαράς διαβαθμίζει:

«Τέχνη, λοιπόν, πάντως, αλλά τέχνη σε πολύ άνισα επίπεδα: πρωτοβάθμια, στην βάση, έχει τον αυθόρμητο χαρακτήρα που δίνει στο είδος την ιδιάζουσα χάρη του· πιο επάνω αγγίζει κορυφές του λόγου»⁸.

Κι έπειτα, δεν πρέπει να λησμονούμε τους κοινωνικούς και επικοινωνιακούς λόγους (ταξίδια, μετακινήσεις, επαγγελματικές σχέσεις, κοσμικές και άλλες συναναστροφές) που οδηγούν στην επιστολογραφική κορύφωση του 17ου και του 18ου αιώνα, στην εποχή των Φαναριωτών, στον Διαφωτισμό και στον Κοραή, κορυφαίο επιστολογράφο και ονοματοθέτη: του οφείλουμε συν τοις άλλοις και τις λέξεις *αλληλογραφία* και *επιστολογραφία*.

«Η ακμή του είδους συνάγεται εύκολα από την πνευματική και κοινωνική ακμή του γένους: αυτά τα πενήντα χρόνια που προηγούνται από τον Αγώνα, [...] είναι τα ίδια που φέρνουν στην ακμή του και το επιστολικό είδος. Είπαμε ότι η αλληλογραφία εκφράζει την κίνηση, την επικοινωνία, τη συναλλαγή [...] Έμποροι και λόγιοι, καραβοκυρέοι, εκδότες βιβλίων και περιοδικών, όλοι κινούνται, όλοι διεκδικούν μια θέση στον ήλιο, συζητούν, προω-

Ο Παν. Μουλλάς στη Σορβόνη, τα χρόνια των σπουδών του. Φωτ.: Βάσια Καρκαγιάννη-Καραμπελιά.

θούνται, μάχονται, με ένα ασίγηστο, κι αδευτέρωτο ως τις ημέρες μας, πάθος ζωής»⁹.

Ο ατομικός και συλλογικός άνθρωπος μέσα στον χρόνο: να το σημαντικότερο πρόβλημα του Δημαρά. Απ' αυτό ξεκινάει η (διεπιστημονική στην ουσία της) ανάγκη του να προχωρεί σε υπερβάσεις ορίων, προεκτείνοντας λ.χ. και συνδέοντας αξεχώριστα τη *λογοτεχνία* με την *παιδεία*· ή ακόμη, να ξεπερνάει τις ειδικότητες και τις ετικέτες «μερικής απασχόλησης» (του φιλόλογου, του ιστορικού, του γραμματολόγου, του συγκριτολόγου, του κριτικού, του θεωρητικού της λογοτεχνίας), για να ενεργεί απλώς ως *νεοελληνιστής* που τίποτε το νεοελληνικό και ανθρωπινό δεν του είναι ξένο.

Θεσσαλονίκη, Μάρτιος 2005

6. *Ποιηταί του 19ου αιώνα*, Επιμέλεια Κ.Θ. Δημαρά, Βασική Βιβλιοθήκη 12, Αθήνα 1954, σ. ζ'.

7. Αυτ., σ. η'.

8. *Νεοελληνική επιστολογραφία*, Επιμέλεια Κ.Θ. Δημαρά, Βασική Βιβλιοθήκη 43, Αθήνα 1955, σ. ι'.

9. Αυτ., σ. κγ'.

Από την πρωθύστερη στην ακροτελεύτια σύνθεση: Για την Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο του Κ.Θ. Δημαρά

της Πόπης Πολέμη

Με τον Φίλιππο Ηλιού είχα πρωτοσυζητήσει τις σκέψεις που ακολουθούν, πάνε κοντά είκοσι χρόνια. Χάρη σ' εκείνον συμμερίσθηκα την τύχη πολλών πρεσβύτερων και συνομήλικών μου, να περάσω από το εργαστήρι του Κ.Θ. Δημαρά και, ανάμεσα στα άλλα, να θέσω τις σκέψεις αυτές σε δοκιμασία. Μπαίνουν εδώ στο χαρτί για το χατίρι του Φίλιππου. Χατίρι που δεν έγινε στον καιρό του και ξέμεινε κι αυτό, αγκάθι μάταιο.

Την *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του ο Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς την κατέστρωσε, ως γνωστόν, στην Κατοχή, για να πρωτοκυκλοφορήσει, σε δύο τόμους, από τον Δεκέμβριο του 1948 ως τον Οκτώβριο του 1949. Όταν, το καλοκαίρι του 1942, διατυπώνει από τις στήλες του *Ελεύθερου Βήματος* ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα για τις νεοελληνικές σπουδές, θέση για απόπειρες συνθετικές δεν διαγράφεται στον ορίζοντα: «Κάθε ιδέα για γενική σύνθεση με χαρακτήρα κάπως τελειωτικό, κάθε δηλαδή ιδέα μιας μεγάλης νεοελληνικής γραμματολογίας που θα συνεκέντρωνε ό,τι είναι γνωστό ως σήμερα και θα αποτελούσε απαρχή για νέες έρευνες, είχε ακόμη πρόωρη». Και στη συνέχεια προτείνει να αρκεσθούν οι συγκαίρινοί του σε «έναν καινούριο Σάθα», συντάσσοντας –στο πρότυπο της *Νεοελληνικής Φιλολογίας* του τελευταίου– «πραγματικές μονογραφίες για τους σπουδαιότερους λογίους»¹.

Εντούτοις οι δύσβατοι καιροί λειτούργησαν ως προσκλητήριο

για «μια εθνική απογραφή», ενώ, συγχρόνως, σειρά περιστατικών «επροσανατόλισαν τις απασχολήσεις» του Κ.Θ. Δημαρά στη σύνταξη της γραμματολογίας του. Το *πρώτο* της *σχήμα* διαμορφώθηκε για τις ανάγκες ιδιωτικών μαθημάτων «γύρω στα χρόνια 1943»².

Στο κατώφλι, λοιπόν, των σαράντα του χρόνων, έμπειρος, οπωσδήποτε, ερευνητής, με ευδόκιμη θητεία στα νεοελληνικά γράμματα, καταπιάνεται με τη συγγραφή του έργου εκείνου που θεωρείται και ως ο πρώτος *ώριμος καρπός* της ιδεολογικής του *μετατόπισης*, της απαγκίστρωσής του από τον ιδανισμό³. Οι δρόμοι του είχαν ήδη διασταυρωθεί με τις μεγάλες μορφές και τα κρίσιμα θέματα, τον Κοραή, τον Καταρτζή και τον Καβάφη, τον Διαφωτισμό –που τότε ακριβώς, στα 1945, πρωτοεμφανίζεται σε τίτλο δημοσιεύματός του– και τον Ρομαντισμό, ενώ οι *παλαμικές γραμματολογικές θέσεις*⁴ του προσφέρουν μία ασφαλή πυξίδα.

Ωστόσο, από το πρώτο εκείνο συνθετικό εγχείρημα, δόθηκε

1. Βλ. πρόχειρα τη σχετική σειρά των επιφυλλίδων του (Ιούνιος-Αύγουστος 1942) στο παράρτημα του τόμου Κ.Α. Δημάδης, *Δικτατορία, Πόλεμος και Πεζογραφία* (1936-1944), Αθήνα 2004, σ. 444-458 (το παράθεμα από τις σ. 446-447). Στην κατατοπιστική μελέτη που προηγείται, το εγχείρημα του Κ.Θ. Δημαρά εντάσσεται στον *ελληνικό αστικό ιστορισμό της γενιάς του 1930*, θεωρείται, μάλιστα, ως η «ολοκληρωμένη έκφραση του αιτήματος για τη δημιουργία ενός νεοελληνικού πολιτισμού με κριτήριο την “εθνική αυτογνωσία,»» (σ. 326).

2. Κ.Θ. Δημαράς, *Συνεντεύξεις* (στον Λ. Ζενάκο και την Β. Κοντογιάννη), Αθήνα 1986, σ. 13-14, 17, 42-43. Πβ. και τα διαγράμματα των μεταγενέστερων μαθημάτων του (1946 κ.ε.) στον Μορφωτικό Σύλλογο Αθηναίων, στον τόμο *Αθηναίων. Πρώτη δεκαετία 1946-1956*, Αθήνα 1957, πολλ.

3. Π. Μουλλάς, «*Η Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*: Θεωρητικές και πρακτικές προϋποθέσεις», στον τόμο *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ.Θ. Δημαρά*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1994, σ. 65.

4. Η διατύπωση της Βενετίας Αποστολίδου (*Ο Κωστής Παλαμάς ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 1992, σ. 23). Βλ. επίσης της ίδιας, «*Το παλαμικό παράδειγμα στην Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Υποθέσεις εργασίας», στον τόμο *Επιστημονική Συνάντηση*, ό.π., σ. 127-138, καθώς και τις καίριες επισημάνσεις της στο περ. *Εντευκτήριο*, τχ. 18, Μάρτιος 1992 («*Η ροπή προς τη σύνθεση*»).

5. Φ. Ηλιού, *Οι ασέβειες του ιστορικού. Τρία κείμενα για τον Κ.Θ. Δημαρά*, Αθήνα 2003, σ. 19-20.
6. Βλ. πρόχειρα Κ.Θ. Δημαράς, *Συνεντεύξεις*, ό.π., σ. 51.
7. Κ.Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος. Η εποχή του - Η ζωή του - Το έργο του*, Αθήνα 1986, σ. 225 και 185. Πβ. και σ. 234.
8. Για να αποφευχθεί ο φόρτος των υποσημειώσεων, ο αναγνώστης παραπέμπεται στην ένατη, οψίτυπη, έκδοση (του 2000), όπου αναδημοσιεύεται, όπως άλλωστε και στις προηγούμενες εκδόσεις, το σύνολο των προλογικών κειμένων. Ας σημειωθεί ότι για να αποδώσει τις «πιο αισθητές μεταβολές» από έκδοση σε έκδοση, ο Κ.Θ. Δημαράς είχε υιοθετήσει στο ευρετήριο της γ' έκδοσης τον αστερίσκο (*), πρακτική την οποία εγκατέλειψε από την σ' έκδοση και εξής. Εννοείται ότι ο λόγος εδώ είναι για τις αλλαγές στο σώμα της γραμματολογίας και όχι στο παράρτημα (Σημειώσεις, Πίνακες – η χρονολογία, μαζί με την εικονογράφηση, προστίθεται από την γ' έκδοση), που ούτως ή άλλως, πλέον «ευέλικοτο», επιδέχεται ευκολότερα διορθώσεις και προσθήκες.
9. Θυμίζω τους τόμους: *Κωστής Παλαμάς. Η πορεία του προς την τέχνη* ('1947, με κείμενα πρωτοδημοσιευμένα τα χρόνια 1943-1944)· *Φροντισμάτα*. Πρώτο Μέρος. Από την Αναγέννηση στον Διαφωτισμό (1962: μελέτες των ετών 1945 κ.ε.)· *Συμποσιακά (Συμπτώσεις - γλώσσα - γενεές). Τρεις ανακοινώσεις* (1965)· *La Grèce au temps des Lumières* (1969: μελέτες των ετών 1951 κ.ε.)· *Νεοελληνικός Διαφωτισμός* ('1977, μελέτες των ετών 1951 κ.ε.)· *Ελληνικός Ρωμαντισμός* ('1982: μελέτες των ετών 1939 κ.ε.)· *Ιστορικά Φροντισμάτα. Α'. Ο Διαφωτισμός και το κορύφωμά του* (1992: μελέτες των ετών 1938 κ.ε.)· *Σύμμικτα. Γ'. Περί Καβάφη* (1992: μελέτες των ετών 1932 κ.ε.) και τα οψίτυπα *Ιστορικά Φροντισμάτα. Β'. Αδαμάντιος Κοραΐς* (1996: μελέτες των ετών 1940 κ.ε.), *Σύμμικτα. Α'. Από την παιδεία στην λογοτεχνία* (2000: επιφυλλίδες των ετών 1936 κ.ε.)

στον Κ.Θ. Δημαρά να ζήσει ακόμη σχεδόν για μισό αιώνα: χρόνια μελέτης, στοχασμού και δημιουργίας. Τα ενδιαφέροντα και οι περιέργειες εξακτινώθηκαν σε νέες πτυχές και σε καινούργια πεδία, γόνιμες συναντήσεις με νεότερους συναδέλφους και διαφορετικές οπτικές πλούτισαν την εργαλειοθήκη, ενώ ο ίδιος, ευαίσθητος δέκτης των καιρών, δεν έπαυε να αφουγκράζεται τον παλμό της περιρρέουσας ατμόσφαιρας, ελληνικής και ευρωπαϊκής. Έτσι, στο αρχικό σχέδιο ενοφθαλμίστηκε, προϊόντος του χρόνου, σωρεία νέων προσοκτίσεων. Όπως συνέβη και με τη συνολική ιστοριογραφική και, εν τέλει, ιδεολογική-πολιτισμική παρέμβαση του Κ.Θ. Δημαρά, με τους τρόπους που περιγράφει ο Φίλιππος Ηλιού, δηλαδή «μέσα από τις μικρές αφαιρέσεις, τις σχεδόν αδιόρατες αλλοιώσεις και τις ανεπαίσθητες προσθήκες», η *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* προσαρμόστηκε στα νέα δεδομένα.

Ο ίδιος ο Κ.Θ. Δημαράς είχε επανειλημμένα αναφερθεί στην αέναη αναθεώρηση των παλαιότερων εργασιών του, στην ανάγκη η κάθε επανέκδοση να αποδίδει τις γνώσεις που αντιστοιχούν στη χρονιά που αναγράφει η σελίδα τίτλου⁶. Και όντως το μαρτυρούν τα αντίτυπα εργασίας του Κ.Θ. Δημαρά, κατάστιχα από προσθήκες και διαγραφές, με κάθε λέξη να περνά από δεύτερο κόσκινο. Οπωσδήποτε, πίσω από την έγνοια αυτή, εκτός από την εντιμότητα του ερευνητή, διακρίνεται, ότι ο ίδιος αποκαλεί, μιλώντας για τον μεγάλο ομότεχνο του 19ου αιώνα, «το πάθος της μορφολογίας»· ότι ο ίδιος δηλώνει να θαυμάζει, μεταξύ άλλων, στον Κωνσταντίνο Παπαρηγόπουλο: η «ζωντανή συγγραφική συνείδηση και απασχόληση»⁷. Όσο για την *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ήδη στον πρόλογο της β' έκδοσης (1954) καταθέτει πως «δεν

υπάρχει σελίδα του βιβλίου, δεν υπάρχει αράδα του που να μην έγινε αντικείμενο δευτέρων φροντίδων, από την άποψη των πληροφοριών και από την άποψη του λόγου». Στην γ' έκδοση (1964) κάνει λόγο για «βαθιά»... «αναθεώρηση του όλου έργου» και στην η' (1987), αναφερόμενος στην προηγούμενη ζ' (του 1985), μιλά για «βαθιά δομική επεξεργασία». Στον πρόλογο αυτής της ζ' έκδοσης (Δεκέμβριος 1983) σημειώνει: «πρόκειται για εργασία που σε κάθε διαδοχική της έκδοση εδέχθηκε τις επίμονες φροντίδες του συντάκτη της, όχι μόνο ως προς την πληροφοριακή της πλευρά, αλλά και ως προς τα συγγραφικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά»⁸.

Όσοι, παρ' όλα ταύτα, γνωρίζουν τις συγγραφικές τεχνικές του Κ.Θ. Δημαρά, έχουν συνείδηση και των ορίων αυτής της αέναης επεξεργασίας. Δεν πρόκειται κάθε φορά για νέα γραφή, αλλά για στοχαστική *επισκευή* όσο και όπου το επιτρέπει η αρχική σύλληψη. Δοθέντος, μάλιστα, ότι όλες σχεδόν οι αυτοτελείς εκδόσεις, που προέρχονται αποκλειστικά από τη δική του γραφίδα, είναι συναγωγές παλαιότερων εργασιών του, η μεθόδευση αυτή –απολύτως σύμφωνη, άλλωστε, με την αρχή των διαδοχικών προσεγγίσεων την οποία επρέσβευε– υπερβαίνει την περίπτωση της γραμματολογίας και έχει ιδιαίτερη σημασία για το σύνολο του έργου του⁹.

Πράγματι, η δομή, η αρματοπεία της *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* ανάγεται σε εκείνον τον πρώτο σχεδιασμό της Κατοχής και της Απελευθέρωσης, οι δε προσθαφαίρεσεις στάθηκαν κατά κάποιο τρόπο δέσμιες της αρχικής σύλληψης. Οι αποχρώσεις πήραν στη συνέχεια να πλουτίζουν και πάμπολλες ψηφίδες προστέθηκαν σε μια κατασκευή που είχε στις βασικές γραμμές της σχεδιαστεί, με επαρκή εποπτεία, χωρίς όμως

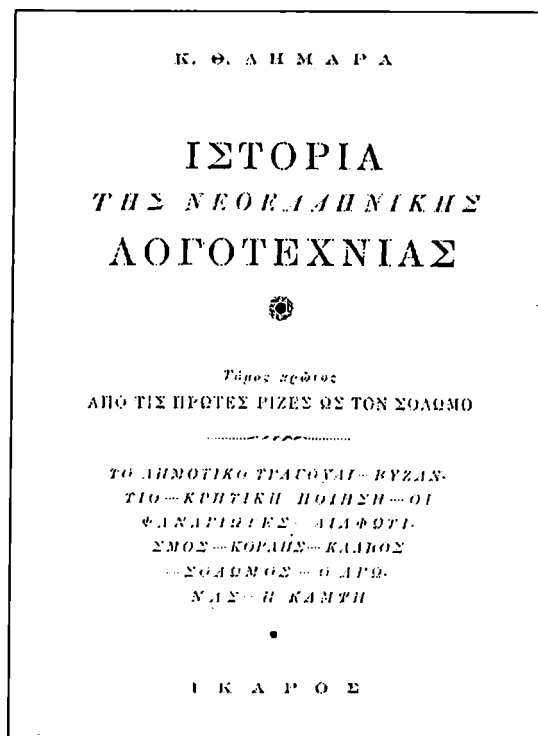
όλο το ριπίδι των γνώσεων ανοικτό, χωρίς τις ύστερες ιδεολογικές αποκρυσταλλώσεις και χωρίς το καταλάγιασμα που συνεπιφέρει ο χρόνος. Αν συγκρίνει κανείς τα αναλυτικά περιεχόμενα των εννέα εκδόσεων, θα διαπιστώσει ότι, πλην ελαχίστων διαφοροποιήσεων –κυρίως στα μνημονεύσιμα πρόσωπα ή κείμενα¹⁰– η μοναδική (λεξιλογική και όχι εννοιολογική αλλαγή) αφορά τον τίτλο του 10ου κεφαλαίου, όπου ο «πνευματικός οργανισμός» που χαρακτηρίζει την 50ετία 1770-1820 δίνει τη θέση του από την γ' έκδοση και εξής στην λιγότερο παρεξηγήσιμη «πνευματική ορμή».

Πρωθύτερη, λοιπόν, η *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, δεν ήρθε ως επιστέγασμα μιας μακράς πορείας, δεν είναι η σύνθεση στην οποία προέβη εκ περιουσίας ο Κ.Θ. Δημαράς την ώρα του απολογισμού. Την απαίτησαν οι ανάγκες των καιρών, στα μισά της διαδρομής, και στη συνέχεια αποτέλεσε έναν καμβά όπου επιχειρήθηκε να συνυφανθούν πολλά και ποικίλα, ενώ ο ίδιος χαιρόταν να διαπιστώνει πως «τα καινούρια στοιχεία που προσάγονται εντάσσονται οργανικά στο παλαιό σχήμα» (πρόλογος γ' έκδοσης).

Ασφαλώς το παλίμψηστο της γραμματολογίας του Κ.Θ. Δημαρά επιδέχεται διεξοδικότατη μελέτη. Περιοριζομαι εδώ στο χαρακτηριστικό παράδειγμα των σελίδων που αφιερώνει στον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο¹¹. Αν οι μεγάλες μορφές του νεοελληνικού Διαφωτισμού ή οι λογοτεχνικές «κορυφές» έχουν από νωρίς απασχολήσει στα καθέκαστά τους τον Κ.Θ. Δημαρά, ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος εμφανίζεται μεν στην εργογραφία του από το 1939, αλλά η *πύκνωση* που οδηγεί, το 1970, στους δύο τόμους της «Νέας Ελληνικής Βιβλιοθήκης» τους οποίους επιμελείται και προλογίζει (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*.

Η πρώτη μορφή: 1853 και Προλεγόμενα) εντοπίζεται στα χρόνια 1964 και εξής¹². Είναι τότε κατεξοχήν που θέτει στο στόχαστρό του τον *εθνικό διδάχο* όπως τον αποκαλεί¹³. Στο δισέλιδο που του είχε αφιερώσει στην α' έκδοση της γραμματολογίας του –αναλλοίωτο στη β' και γ' έκδοση– προσθέτει μία παράγραφο στην δ' έκδοση (1967) και έκτοτε δεν προχωρά σε άλλη αλλαγή. Δύσκολα, ωστόσο, αφήνει εκεί να εννοηθεί ο δρόμος που διένυσε στο μεταξύ ως προς την οικείωση, τη γνωριμία με τον «εθνικό ιστοριογράφο». Κι ως πρόκειται, για προσθήκη σημαντική, όπου η περίπτωση του Κ. Παπαρρηγόπουλου εντάσσεται και στον ρωμαντισμό και στην ιστοριοκρατία. Πρέπει, όμως, ο αναγνώστης αλλού να προστρέξει για να δει πώς *πλαισιώνει*, πώς *αναλύει* ο Κ.Θ. Δημαράς αυτή την τελευταία έννοια: «Ανάμεσα σε άλλα σκεπτικά, σε άλλα επιχειρήματα, τα οποία αναζητούν, ανιχνεύουν οι εθνότητες για να εδραιώνονται, και, είτε να βαδίζουν προς τον επεκτατισμό, είτε να διασφαλίζουν καλύτερα τα σύνορά τους, είτε για να προάγονται σε κάποια μορφή ανεξαρτησίας, ένα είναι και η μνήμη των ενδόξων προγόνων τους, η ένδοξη εθνική καταγωγή». Ή και σαφέστερα ακόμη, όταν, μνημονεύοντας την κριτική που άσκησε ο Παύλος Καλλιγάς στον Κ. Παπαρρηγόπουλο ότι μεταχειριζόταν «την ιστορίαν ως αποδεικτικόν μέσον ιδιαιτέρου θέματος», ο Κ.Θ. Δημαράς σχολιάζει ότι αυτό συνιστά την *ίδια την βάση της ιστοριοκρατίας*¹⁴.

Δεν επιλέχθηκε, ασφαλώς, εδώ, το παράδειγμα του Κ. Παπαρρηγόπουλου, μέσα από το σώμα της *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τυχαία. Και τούτο διότι, μπορεί με την *Ιστορία* του αυτή ο Κ.Θ. Δημαράς, στο μεταίχμιο από τη νεανική στην ώριμη ηλικία, να μας άφησε μια πρωθύτερη σύνθεση, ωστόσο, στο κατώ-

10. Στην β' έκδοση προστίθενται τα υποκεφάλαια «Ιστορία και χρονογραφία» (κεφ. 3ο), «Η λαϊκή γλώσσα εξυπηρετεί την εκκλησία» (κεφ. 4ο): στην γ' έκδοση: «Πανώρια» (κεφ. 5ο, όπου αφαιρείται ο «Γύπαρης»), «Στουδίτης και Ραρτούρος», «Μελέτιος Πηγάς», «Μάξιμος Μαργούνιος και Μάξιμος Πελοποννήσιος», «Βλάχος, Βαρούχας, Παλλαδάς», «Π. Καταίτης» (κεφ. 6ο), «Κανέλλος Δεληγιάννης» (κεφ. 17ο): στην δ' έκδοση: «Ντελλαπόρτας» (κεφ. 5ο): στην στ' έκδοση: «Ο Ανώνυμος του 1789» (κεφ. 10ο): και στην οψίτυπη θ': «Ελληνική Νομαρχία», «Ρωσαγγλογάλλος» (κεφ. 10ο), «Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος» (κεφ. 13ο), «Α. Ρίζος Ραγκαβής» (κεφ. 17ο).

11. Πρόκειται για τις σ. 254-256 της α' έκδοσης (τ. Α'), τις σ. 263-264 της β' έκδοσης (τ. Α') και τις σ. 264-265 των εκδόσεων γ'–η' (στην νέα σελιδοποίηση της οψίτυπης θ' έκδοσης: σ. 343-345). Εικονογραφείται εδώ ένα ακόμη ζήτημα που θα πρέπει οπωσδήποτε να συνυπολογίσει, μαζί με όλα τα άλλα, ο μελετητής που θα εγκύψει στις διαδοχικές επεξεργασίες της γραμματολογίας του Κ.Θ. Δημαρά: οι τυπογραφικές δουλείες που υπαγορεύουν συγκεκριμένα όρια στις λύσεις που υιοθετούνται από έκδοση σε έκδοση.

12. Αντλών τα στοιχεία από την τελική διόρθωση του τόμου Φ. Ηλιού, *Εργογραφία Κ.Θ. Δημαρά 1917-2004*, που αναμένεται οσονούπω να κυκλοφορήσει.

13. Κ.Θ. Δημαράς, «Η ανάσχεση του Διαφωτισμού και ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος» [ομιλία εκφωνημένη στην Πάντειο, στις 30 Μαρτίου 1967], *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1977, σ.406.

14. Και τα δύο παραθέματα από το Κ.Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος*, ό.π., σ. 40 και 248.

ΜΟΡΦΟΤΙΚΟ
ΓΡΥΜΑ
ΕΘΝΙΚΗΣ
ΤΡΑΠΕΖΗΣ

Κ. Παπαρρηγόπουλος

Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ
Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

φλι των ογδόντα του χρόνων, μας κληροδότησε ένα ακόμη τρισδιάστατο βιβλίο, σχεδιασμένο έτσι εξυπαρχής και όχι συναγωγή παλαιότερων μελετημάτων – μοναδική εξαίρεση των χρόνων της ωριμότητάς του. Και οι εξαιρέσεις δεν είναι αθώες. Το μοναδικό συνθετικό έργο της ωριμότητάς του Κ.Θ. Δημαρά βρίσκεται κρυμμένο πίσω από το κάλυμμα μιας βιογραφίας. Της βιογραφίας όμως του πρωτομάστορα της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας, από τα τεχνουργημένα πλαίσια του οποίου πασχίζουμε ακόμη να απαγκιστρωθούμε. Της βιογραφίας που συνέθεσε ένας μεγάλος ιστορικός, με τα εργαλεία που διαμόρφωσε και τον γνωστικό πλούτο που αποκόμισε μια ολόκληρη ζωή, για έναν πολλαπλά καταξιωμένο ομότεχνο του προηγούμενου αιώνα, που δεν έπαψε με τη βαριά σκιά του να καλύπτει τις τρέχουσες ιστοριογραφικές πραγματώσεις και τις παρεπόμενες εννοιολογήσεις. Μιας βιογραφίας που δεν έτυχε της δέουσας προσοχής ούτε από τους ιστορικούς ούτε από τους φιλόστορους (από το 1986 δεν έχει ακόμη εξαντληθεί η πρώτη έκδοση¹⁵).

Αν η απόσταση άγνοιας-γνώσης και οι αντιφάσεις στη γνώση καθαυτή αποτελούν ένα από τα συστατικά στοιχεία της ειρωνείας, ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος του Κ.Θ. Δημαρά είναι έργο βαθύτατα ειρωνικό, με την έννοια ότι ο συγγραφέας –και δυνάμει ο αναγνώστης– γνωρίζουν εκ προοιμίου την επιβολή του ιστοριονομικού σχήματος του οποίου παρακολουθούν τη συγκρότηση (τουτέστιν την ανάλυση στα εξών συνετέθη ή, με άλλα λόγια, την αποδόμηση). Επιβολή την οποία, ασφαλώς, δεν μπορούσε ακόμη να γνωρίζει ο βιογραφούμενος. Κυρίως, όμως, η ειρωνεία έγκειται στο γεγονός ότι αυτή καθαυτή η προσέγγιση –και η γραφή– του Κ.Θ. Δημαρά βρίσκεται στον αντίποδα της ιστοριογραφικής πρακτι-

κής του Κ. Παπαρρηγόπουλου την οποία επιμελώς εκθέτει. Αφίσταται, καταφανώς, από τον φρονηματιστικό και κατηχητικό χαρακτήρα της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους*¹⁶, ενός έργου, το οποίο «αδιάφορο προς μια αισθητή βιβλιογραφική υποδομή, συστηματική, ξένο προς ένα αξιο λόγου οπλισμό σημειώσεων και παραπομπών – στοχεύει πάντοτε την μεγάλη ανειδίκευτη κοινότητα των αναγνωστών, θέλει να διδάξει, ακριβέστερα να φρονηματίσει». Στόχευση και πρακτική που προκύπτουν, ως λογικό επακόλουθο, από το πιστεύω του Κ. Παπαρρηγόπουλου, «την πεποίθηση στην εθνική όχι μόνο αποτελεσματικότητα, αλλά και σκοπιμότητα της ιστορίας»¹⁷.

Μια από τις χαρές –και όχι η μικρότερη– που εξακολουθεί να αντλεί όποιος δούλεψε στο εργαστήρι του Κ.Θ. Δημαρά, είναι να διαβάξει πίσω από τις γραμμές μιας γραφής συχνά ερμητικής, και ως εκ τούτου υποκείμενης σε παρανοήσεις¹⁸, να αναγνωρίζει το κλείσιμο του ματιού και το χαμόγελο. Κι αν όχι την ειρωνεία, το χαμόγελο το παραδέχτηκε και ο ίδιος μιλώντας για τη βιογραφία του Κ. Παπαρρηγόπουλου¹⁹. Οπωσδήποτε το χαμόγελο είναι πιο συμβατό με την επιστημονική εθιμοφροσύνη την οποία υιοθετεί ο Κ.Θ. Δημαράς. «Επίσης πρέπει να παραδεχθούμε και το πέρασμα από τα ώριμα χρόνια στην γεροντική ηλικία, με ό,τι συμπαρομαρτεί σ' αυτήν, από την άποψη του στοχασμού και του θυμικού»²⁰, μας επισημαίνει ο ίδιος γράφοντας για τον Παπαρρηγόπουλο, αλλά αναλογιζόμενος, φυσικά, και τη δική του όψιμη ηλικία που, μεταξύ των άλλων, αποστέρει τις οξύνσεις.

Στο δικό του γέρμα ο Κ.Θ. Δημαράς επιλέγει να αναμετρηθεί με τον Κ. Παπαρρηγόπουλο. Αυτήν την αναμέτρηση, πάντα στοχαστική, η Έλλη Σκοπετέα την είχε ονομάσει «hommage του Κ.Θ. Δημαρά στον Κωνσταντίνο

15. Σημειώτουν ότι και στην περίπτωση αυτή το αντίτυπο εργασίας του Κ.Θ. Δημαρά ήταν κατάστικτο από προσθήκες και διορθώσεις, οι οποίες, σε μια ενδεχόμενη δεύτερη έκδοση, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη.

16. Κ.Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος*, ό.π., σ. 326.

17. Και τα δύο παραθέματα από το ίδιο, σ. 224 και 485. Το δεύτερο προέρχεται από τις σημειώσεις, οι οποίες –όπως συμβαίνει πάντα με τις μελέτες του Κ.Θ. Δημαρά– κρύβουν πολλά και ποικίλα (πβ., εδώ, και σημ. 24, 26).

18. Φ. Ηλιού, ό.π., σ. 43-44.

19. Κ.Θ. Δημαράς και Νίκος Σβορώνος, *Η μέθοδος της Ιστορίας. Ιστοριογραφικά και αυτοβιογραφικά σχόλια. Συνεντεύξεις με τους Στ. Πεσμαζόγλου και Ν. Αλιβιζάτο*, Αθήνα 1995, σ. 49 και 72.

20. Κ.Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος*, ό.π., σ. 369.

Παπαρρηγόπουλο»²¹. Για τον οφειλόμενο έπαινο, εξάλλου, μιλούσε και ο ίδιος ο Κ.Θ. Δημαράς ήδη από την α' έκδοση της γραμματολογίας του. Και η απόφαση για την ουσία της δημιουργικής αξίας της παπαρρηγόπουλειας σύνθεσης («δεν πρόκειται για άθροιση πληροφοριών· η πληροφορόρηση πέρασε μέσα από μια γενναία δημιουργική ψυχή, από έναν ισχυρό εγκέφαλο και έγινε σώμα»²²) δεν αποτελεί μικρό έπαινο. Ούτε το γεγονός ότι «ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος ήρθε σε μια στιγμή όπου η ελληνική συνείδηση εξητούσε έναν συγκροτημένο κορμό ιστορικών εθνικών θεωριών, μία γερά θεμελιωμένη συντήρηση, και παρουσίασαμε τη μεγαλοφυΐα του και με τὰ συγγραφικά του προσόντα αυτό που εξητούσε εκείνη την ώρα το εθνικό συλλογικό σώμα»²³ συνιστά μικρότερο έπαινο.

Και δεν είναι ο άνθρωπος που τον ελκύει εδώ, όπως είχε συμβεί λίγο πρωτίτερα με τον Στέφανο Κουμανούδη και τη *Συναγωγή* του που δεν είχε διατάσει να τον χαρακτηρίσει «ένα είδος αντιπαπαρρηγόπουλο»²⁴. Είναι το έργο. Πολλώ μάλλον που η ιστορική σύνθεση βρισκόταν «πάντα στο επίκεντρο των ιστοριογραφικών αναζητήσεων του Κ.Θ. Δημαρά»²⁵. Πολλώ μάλλον που και ο ίδιος, σε ανάλογη ηλικία με εκείνη που είχε ο Κ. Παπαρρηγόπουλος όταν εγκαινίαζε την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, επιχείρησε, υπό το κράτος μιας ανάλογης φρικιάσης, ένα ανάλογο συνθετικό έργο. Διότι είναι έκδηλο ότι βιογραφώντας τον Κ. Παπαρρηγόπουλο, ο Κ.Θ. Δημαράς αναλογίζεται τη δική του πορεία. Είδαμε ήδη τον βιογράφο αυτοβιογραφούμενο, όταν μιλούσε για τις αέναες αναθεωρήσεις των κειμένων ή για την αλλαγή του τόνου που επιφέρει η ηλικία, ενώ μια προσεκτική ανάγνωση της μελέτης θα εντόπιζε ουκ ολίγα αυτοσχόλια.

Ούτε, λοιπόν, σε θαυμασμό ού-

Στην άπαρχή της νέας μας γραμματείας μπορούμε να διακρίνουμε τρεις ένότητες. Το δημοτικό τραγούδι, απαλλαγμένο από λόγια άττικιστικά στοιχεία, συνεχίζει την λαϊκή παράδοση του αρχαίου τραγουδιού. Παράλληλα διαμορφώνεται μία τάση για την λόγια επεξεργασία του δημοτικού τραγουδιού, για μία μορφή μεικτή: ~~μερικώς~~ από τὰ τραγούδια του ακριτικού κύκλου, ο Διγενής Ακρίτης, άλλα βυζαντινά μυθιστορήματα κλπ. Τέλος έχουμε και μία παραγωγή λόγια, αλλά που αποβλέπει στον λαό και χρησιμοποιεί την γλώσσα του. Έτσι ξεκινούν σχηματοποιημένα τρία ρεύματα, ~~τα οποία~~ ^{η σύνθεση} πραγματοποιείται κατά βαθμούς και ολοκληρώνεται με την άκμή της νεοελληνικής λογοτεχνίας στον ιθ' αιώνα: Κοραΐς, Κάλβος, Σολωμός.

η σύγχρονη, αν και σε ορισμένα σημεία χάνει το ενδιαφέρον της

τε σε επαίνους υστερεί η ακροτελεύτια δημαρική σύνθεση. Συνδυάζεται μάλιστα με ίδια γνώση των μηχανισμών που παράγουν ανάλογες ανάγκες και ανάλογα αποτελέσματα. Ωστόσο το τελικό προϊόν είναι ένας έπαινος ανατρεπτικός. Μόνο και μόνο γιατί χρησιμοποιείται η σκευή που προέκυψε από ένα άλλο επισημονικό «παράδειγμα». Μόνο και μόνο γιατί αντιμετωπίζει την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* του Κ. Παπαρρηγόπουλου, όπως είχε κάνει και με τη *Συναγωγή* του Σ.Α. Κουμανούδη, δηλαδή ως τεκμήριο «για να εισαχθούμε στην νέα ελληνική συνείδηση»²⁶. Μόνο και μόνο γιατί εντάσσει τη σκέψη και τις μεθοδεύσεις του Κ. Παπαρρηγόπουλου στα σύγχρονά του ιδεολογικά προτάγματα και μας παρέχει αφειδώλεια όλα τα ετερόκλητα κλειδιά που χρησιμοποίησε ο ίδιος για την αποκωδικοποίησή τους.

Δεν πρόκειται για έργο πολεμικής, αλλά, για μια ακόμη φορά, η έλλειψη σεβασμού που ζητούσε ο Μισλέ από την ιστορία, ή, στα χνάρια του, η αντίθεση «προς την αδράνεια του νου» που επιζητούσε ο Δημαράς²⁷, επιτυγχάνεται με τον τρόπο τον δικό του. Τον τρόπο που συνόψισε εύστοχα ο Φ. Ηλιού: με «θετικά πορίσματα αυστηρών ιστορικών και φιλολογικών ζητήσεων»²⁸. Έτσι το αποτέλεσμα μοιάζει τρόπον τινά με εγκώμιο στον Ρακίνα συνθεμένο από θαυμαστή του, υπερρεαλιστή ποιητή. Γιατί, τελικά, όπως δεν έπαυε να θυμίζει ο Κ.Θ. Δημαράς, παραθέτοντας τα λόγια του Ρενάν, «ο αληθινός θαυμασμός είναι ιστορικός».

Χειρόγραφες διορθώσεις του Κ.Θ. Δημαρά σε αντίτυπο της ζ' έκδοσης της γραμματολογίας του ενόψει της θ' (Αρχείο Φ. Ηλιού).

21. «Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος του Κ.Θ. Δημαρά και μερικές σχέσεις περί εθνικής ιστοριογραφίας», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 35-37, Δεκέμβριος 1988, σ. 286-294 (το παράθεμα αποτελεί την καταληκτική φράση: σ. 293).

22. Η φράση μένει αναλλοίωτη, από την πρώτη ως την τελευταία έκδοση της *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Κ.Θ. Δημαρά.

23. Κ.Θ. Δημαράς, *Η ανάσχεση*, ό.π., σ. 407.

24. Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σ. 431 (πρώτη σημείωση του τόμου). Πβ. του ίδιου *Λεξικογραφία και Ιδεολογία*, Προλεγόμενα στη *Συναγωγή Νέων Λέξεων* του Σ.Α. Κουμανούδη, Αθήνα 1980 (ανάτυπο), σ. xxxvi. Θυμίζω την καταληκτική φράση, δάνειο από τον Πασκάλ, αυτού του εκτενούς εισαγωγικού μελετήματος που αφιέρωσε ο Κ.Θ. Δημαράς στον Σ.Α. Κουμανούδη («επερίμενε κανείς να βρει εμπρός του έναν συγγραφέα και βρίσκει έναν άνθρωπο»), ενδεικτική της θερμής συμπάθειας με την οποία αντιμετώπισε ο Κ.Θ. Δημαράς τον Σ.Α. Κουμανούδη, θέρμη που δεν έχει το πάρισό της στην περίπτωση του Κ. Παπαρρηγόπουλου.

25. Φ. Ηλιού, ό.π., σ. 35.

26. Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σ. 431 (στην πρώτη αποκαλυπτική σημείωση).

27. Κ.Θ. Δημαράς, *Η ανάσχεση*, ό.π., σ. 301.

28. Φ. Ηλιού, ό.π., σ. 46-47.

Τα ωραία φυτώρια

της Ιωάννας Πετροπούλου

Στα είκοσί μου, όταν επισκέφτηκα την έπαυλη του Αδριανού, είπα μέσα μου: να ένα θαυμάσιο θέμα, ένα θαυμάσιο πρόσωπο για βιβλίο: ο λόγιος αυτοκράτορας [...] Ήμουν πάρα πολύ νέα. Υπάρχουν βιβλία που δεν πρέπει να τολμάμε πριν περάσουμε τα σαράντα... Πριν από αυτήν την ηλικία κινδυνεύουμε να παραγνωρίσουμε την ύπαρξη των μεγάλων φυσικών συνόρων που χωρίζουν, από άτομο σε άτομο, από αιώνα σε αιώνα, την ατελείωτη ποικιλία των πλασμάτων [...] Μου χρειάστηκαν όλα αυτά τα χρόνια για να μάθω να υπολογίζω με ακρίβεια τις αποστάσεις ανάμεσα στον αυτοκράτορα και σε μας.

Marguerite Yourcenar

Οποιος είχε την περιέργεια να παρακολουθήσει τις ξενόγλωσσες τύχες του καβαφικού έργου και διάβασε μεταφράσεις του στα γαλλικά είναι σε θέση σήμερα να γνωρίζει ότι η Μαργαρίτα Γιουρσενάρ –πρώτη εκείνη– προπολεμικά καταπιάστηκε να αποδώσει τον Καβάφη, όχι εντελώς μόνη της αλλά σε συνεργασία με έναν λόγιο ομόγλωσσο του ποιητή – τον Κωνσταντίνο Θ. Δημαρά. Αν πιάσει κανείς στα χέρια του την γαλλική έκδοση, ακόμα και σήμερα παραξενεύεται όταν στο φύλλο τίτλου διακρίνει το όνομα του *Κάππα Θήτα* στο πλάι της συγγραφέως των *Απομνημονευμάτων του Αδριανού*.

Άραγε ποιες ήσαν οι προϋποθέσεις αυτής της ελληνογαλλικής μεταφραστικής σύμπραξης;

Η δράση τοποθετείται στην προπολεμική περίοδο.

Η Γιουρσενάρ, νεαρή συγγραφέας, έρχεται στην Ελλάδα γε-

μάτη περιέργειες – επιθυμεί να αντικρίσει και να μάθει όλα τα έμψυχα και άψυχα του τόπου. Σε μια από τις συντροφίες της –μέσω του Α. Εμπειρίκου– γνωρίζεται με τον Κωνσταντίνο Δημαρά. Στη φιλία τους οφείλεται η «ανακάλυψη» της καβαφικής ποίησης για εκείνην –ένα χρόνο πριν την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου– καθώς και η κοινή μεταφραστική περιπέτεια που ακολούθησε: ήδη από το 1940, εμφανίζονται διαδοχικά δείγματα γραφής στον περιοδικό τύπο της εποχής, ενώ το διάσπαρτο μεταφραστικό υλικό παίρνει συμπαγή μορφή πολύ αργότερα, σε έναν τόμο [Γκαλλιμάρ1958].

Αυτά ως προς το μικρό εκδοτικό χρονικό, τον δημόσιο δηλαδή χαρακτήρα του μεταφραστικού εγχειρήματος.

Υπάρχουν όμως και οι σχέσεις των προσώπων –η *αθέατη πλευρά*– πίσω από την συνεργασία. Για παράδειγμα, η παρουσία του

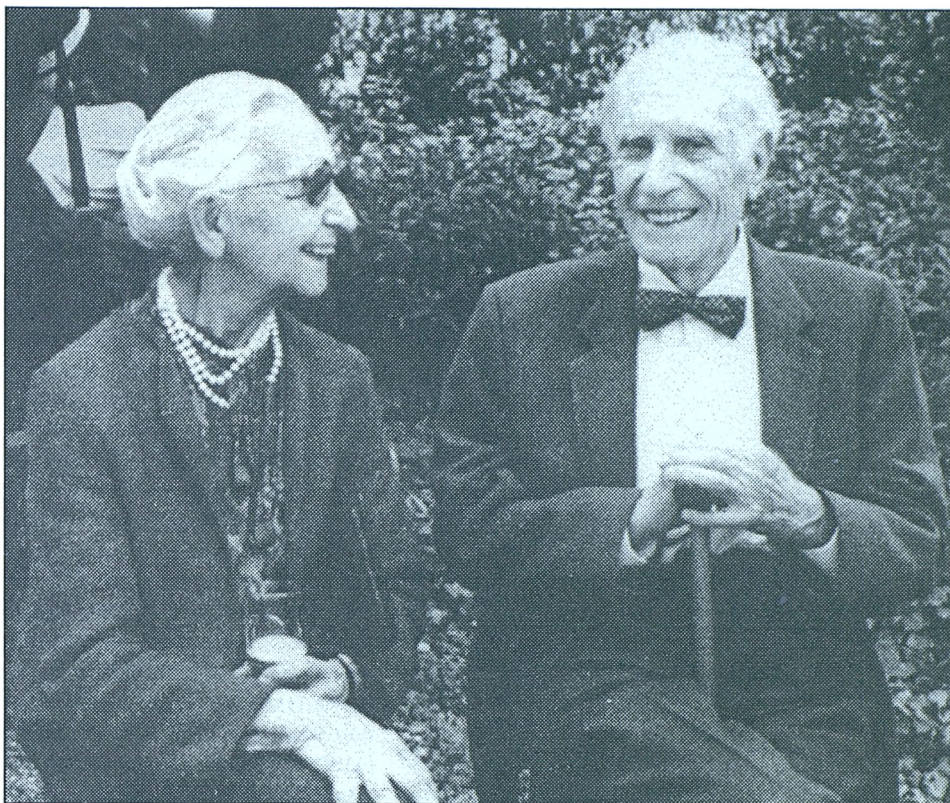
Δημαρά σημαίνει κάτι παραπάνω από μια ώθηση λογοτεχνική: Χρησιμοποίησε, νομίζω, τον λόγο του αλεξανδρινού ως διάμεσο για να εισαγάγει την γαλλόφωνη συγγραφέα στον νέο ελληνισμό. Μύηση λοιπόν της αρχαιομαθούς περιηγήτριας σε ένα νεο γνωστικό κύκλο – όπου μέσα από την υψηλή τέχνη της ποίησης προσεγγίζεται η σύγχρονη ιστορία.

Δεν θυμάμαι πότε ακριβώς ούτε από ποιον την πρωτάκουσα αλλά γύρω στα τέλη της δικτατορίας των συνταγματαρχών στον άμεσο περίγυρο του Δημαρά η ίδια η *σκηνή της μύησης* κυκλοφορούσε σε δυο τουλάχιστον αφηγηματικές εκδοχές. Η λεκτική αναπαράστασή της είχε μια ένταση ισχυρότερη από το άθροισμα των πραγματολογικών στοιχείων που την απάρτιζαν. Η σκηνή με είχε τότε σαγηνεύσει: συμποσιασμός δυο νέων ανθρώπων στα μέσα της τρίτης δεκαετίας της ζωής τους, σε μια ταβέρνα της μεσοπολεμικής Αθήνας – ή αλλιώς, η ελληνολατρία της Δύσης εκβάλλει στην Μεσόγειο για να συναπαντήσει την Ανατολή – τον καβαφικό λόγο.

Επιλέγω λοιπόν σήμερα αυτήν την μεστή νοημάτων και συνδηλώσεων εικόνα ως ένα σημείο εκκίνησης ή και τόπο αναφοράς για να μνημονεύσω εδώ, στο αφιέρωμα, τον Κωνσταντίνο Θ. Δημαρά και την σχέση του με την μάθηση. Πιστεύω ότι η σκηνή αποδίδει με πληρότητα τον άνθρωπο που στην διάρκεια όλης

του της ζωής μετέδιδε αλλά και συγχρόνως αέναα αναζητούσε την γνώση – ως η διψώσα έλαφος της γραφής θα μας έλεγε.

Και θα δίσταζα ασφαλώς να παραπέμψω σήμερα σε αυτήν αν δεν είχε μεσολαβήσει η εκ των υστέρων επικύρωσή της με ένα γραπτό τεκμήριο. Σε συνέντευξη που παραχώρησε στον γαλλικό τύπο με την ευκαιρία ενός αφιερώματος στην Γιουρσενάρ στα τέλη της δεκαετίας του '70, ο Κ.Θ. Δημαράς αναφέρεται στο συμβάν χρησιμοποιώντας πρώτο ενικό και πληθυντικό πρόσωπο – κάτι που δεν περιλαμβανόταν στην συνήθη πρακτική του. Είχαν πλέον περάσει για εκείνον τέσσερις δεκαετίες: η σκηνή της μύησης ταξινομήθηκε όχι μόνον από έναν αυτόπτη και αυτήκοο μάρτυρα αλλά από τον ίδιο τον αυτουργό ως ένα βιογραφικό γεγονός: *Πηγαίναμε... συχνά τα βράδια σε ταβερνάκια. Ανακατευόταν [η Γιουρσενάρ] συχνά μαζί μας, και θα πρέπει να ήταν σε μια απ' αυτές τις εξόδους όπου μες στη νύχτα πήγα στο βιβλιοπωλείο που είχα την φροντίδα του εκείνη την εποχή για να της βρω ένα αντίτυπο του Καβάφη που ακόμα δεν ήξερε. Μετά απ' αυτό κυρίως εδώ μέσα σ' αυτό το γραφείο βλέπομαστε, χωρίς να έχουμε ακόμα κατά νου σχέδια για δημοσίευση [...]* Η δουλειά κράτησε πολλούς μήνες και στην αρχή ήταν αρκετά επίπονη, γιατί εκείνη δεν ήξερε νέα ελληνικά και ήμασταν και οι δύο φοβερά πεισματάρηδες. Συνεπαρμένη από τα αρχαία ελληνικά, που ήξερε στην εντέλεια, είχε μια οπτική, ας πούμε, γνώση της νεοελληνικής. Οι εδώ φίλοι της και εγώ ανάμεσα σε άλλους, της γνωρίσαμε την νεοελληνική λογοτεχνία. Εγώ είχα ήδη εργαστεί πολύ πάνω στον Καβάφη. Τον είχα μάλιστα συναντήσει λίγο πριν πεθάνει, όταν, ήδη πολύ άρρωστος, έμεινε για λίγον καιρό στην Αθήνα. Να τολμούσα να πω πως ήταν φυσικό να την εισαγάγω σ' αυτόν

Ο Κ.Θ. Δημαράς με τη γυναίκα του.

και, όπως έλεγε η ίδια χαρακτηριστικά, *εγώ ήμουν που «της δίδαξα Καβάφη»;*¹

Ιδού λοιπόν ο τόπος και ο χρόνος.

Σήμερα, με την πάροδο εξήντα χρόνων και βάλε από το περιστατικό και τριάντα χρόνων από την προφορική του αναμετάδοση, φέρνω στην μνήμη την σκηνή της μύησης με διαφορετικό τρόπο: ερήμην των ιστορικών της συμφραζομένων. Η εικόνα διαθροπιοι συνδιαλέγονται, αντικριστά. Το κυρίαρχο στοιχείο εδώ είναι η αναμεταξύ τους διανοητική ανταλλαγή – η επικοινωνία. Η μετακένωση της γνώσης: μια σχεδόν αρεχτυπική εικόνα.

Κρατώντας λοιπόν την εικόνα ζωντανή στη μνήμη, θα σταθώ πρώτα απ' όλα στην έννοια του χρόνου, με πρόθεση να σκιαγραφήσω την σχέση του Δημαρά με

την γνώση. Στην έρευνητική διαδικασία, στην τελετουργία της μάθησης, θα έλεγα ότι κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτιζε η απουσία του χρόνου καθώς η μετάδοση και πρόσληψη της παιδείας δεν υπάκουε σε έξωθεν οριζόμενα μέτρα και σταθμά – δεν έφερε ημερομηνία λήξης. Η μάθηση για εκείνον δεν στάθηκε ποτέ μια ετοιμοπαράδοτη, άμεσα αναλώσιμη τροφή. Ο ίδιος κοινωνούσε σκέψεις, παρατηρήσεις δικές του, τις έριχνε στο τραπέζι, αφήνοντας στον αποδέκτη την δυνατότητα και την ελευθερία να κρατήσει τον δικό του βηματισμό, να αφομοιώσει τα νοήματα στον δικό του χρόνο. Κατείχε καλά ότι κάποιες ιδέες εκκολάπτονταν με διαφορετικό για τον καθένα ρυθμό – ήταν ευαίσθητος στις ατομικές δεκτικότητες.

Αυτή η προνομιακή αντίληψη του χρόνου από την πλευρά του

1. Odile Gandon, «Entretien avec Constantin Dimaras», *Magazine Littéraire, Marguerite Yourcenar*, No 153, Octobre 1979, p. 17-18. και ελληνικά: Οντίλ Γκαντόν Μια συζήτηση με τον Κωνσταντίνο Δημαρά, περ. *Διαβάζω*, αριθ. 81, Νοέμβριος 1983, σ. 25-26. Μετάφραση Κατερίνα Ναούκα. Ευχαριστώ τον Ηλία Αντωνόπουλο για την ευγενική προσφορά, την αποστολή του γαλλικού περιοδικού του 1979.

Κ.Θ. Δημαράς,
Ιούλιος 1981.

πομπού αλλά και του δέκτη, μας οδηγεί στο καίριο προκειμένου για τον Κάππα Θήτα ζήτημα «του ελιτισμού». Ενώ για εκείνον είναι αδιαμφισβήτητο ότι η μετάδοση της γνώσης ήταν μια λειτουργία με έρεισμα δημοκρατικό, καμιά έκπτωση, καμιά ποτέ υποψία λαϊκισμού δεν χαρακτήριζε την συμπεριφορά του. Κάποιοι νόμιζαν ότι ένα από τα γνωρίσματά του ήταν η υπεροψία ή ο ακραίος ερμητισμός, καθώς η φιλοσοφία του για την μάθηση, ο δικός του τρόπος παιδαγωγίας –η δίχως ταμπέλες και παντιέρες δημοκρατική προσέγγιση της γνώσης– βρισκόταν σε πλήρη αναντιστοιχία με τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις του δέκτη και πάντως ερχόταν αντιμέτωπη με τις δομές και τις εδραιωμένες νοοτροπίες μιας κοινωνίας ολόκληρης.

Ο Δημαράς απεχθανόταν την εξουσιαστική σχέση και αρνιόταν να υιοθετήσει τα χαραγμένα αυλάκια μέσα από τα οποία διαδραματιζόταν η επαφή δασκάλου-μαθητή. Επιδίωκε μια οιονεί ισότιμη πρόσληψη, ανταλλαγή

μεταξύ πομπού και δέκτη, εμμένοντας στην τήρηση των εκατέρωθεν αποστάσεων. Η μομφή που θα ήταν δυνατόν να του προσάψει κανείς ήταν ακριβώς ότι στο πλαίσιο της *ισονομίας* απόθετε μέγα βάρος στους ώμους του παραλήπτη, σε όσους και όσες θήτευσαν κοντά του: ποιος μαθητής είναι ποτέ ισότιμος;

Διατυπώθηκαν και διατυπώνονται ακόμα και σήμερα κρίσεις περί του προσώπου, ενίοτε απλοϊκές, καθώς η προσπέλαση και αποκρυπτογράφηση τόσο του ατόμου όσο και του έργου συνιστά έργο δύσκολο: δεν είχε χαρακτήρα ευανάγνωστο. Λειτουργούσε σε δύο τουλάχιστον επίπεδα, σε δύο ταχύτητες. Συχνά, μοναχικός, τράβαγε ενάντια στο ρεύμα – δίχως να το δηλώνει. Και ενώ δεν ακολουθούσε την πεπατημένη –την *κλέυθο των πολλών*– συγχρόνως μετείχε με την δέουσα εθιμοφροσύνη και σε πλήρη εγρήγορση στα δημόσια – *εις πάντα τα δημόσια*.

Οπωσδήποτε αντίκριζε τα πράγματα από σημείο περιωπής. Η ορισμένη θέση που κατείχε στην κοινωνική πυραμίδα –δοτή, κληρονομημένη αλλά και εκ των υστέρων με παιδεμό κερδισμένη– ήταν ακριβώς τέτοια που θα μπορούσε να τον καταστήσει εντελώς ανενεργό. Θα ήταν δυνατό ακόμα και να εξουδετερωθεί –όπως τόσοι άλλοι– από αυτά τα ίδια τα μέσα τα οποία συγκροτούσαν την αρχική του υπεροψία, την διαφορά του από την κοινότητα των ομοτέχνων. Αλλά η στάση ζωής του, η στάση απέναντι στην ατομική ή συλλογική διαχείριση της γνώσης υπέκρυπτε άκρα αυστηρότητα: με τον τρόπο του διαμόρφωσε μιαν ασκητική. Δεν πρόβαλλε τα διακριτικά γνωρίσματα «του ανθρώπου της προόδου», αλλά βρισκόταν πιο μπροστά, ήταν πιο ελεύθερος απ' ό,τι ο ίδιος ήθελε να αποκαλύψει: *με λόγια, με φυσιολογία και με τρόπους διατη-*

ρούσε πάντοτε με περισσό καθωσπρεπισμό ακόμα και την ενδυματολογική σκευή ενός εαυτού που βρισκόταν (ηθελημένα) κάποια χρόνια πίσω από τις τρέχουσες περιστάσεις – αυτό ήταν κάτι παραπάνω από προσποίηση; ήταν η *εξάριετη*, δικιά του, *πανοπλία*.

Πέρασαν εκατό χρόνια από την γέννησή του, διαθέτουμε την απόσταση για να διατυπώσουμε ερμηνείες σχετικές με την ιστορική του διαμόρφωση, την διαμόρφωσή του ως ιστορικού αλλά και ως ανθρώπου ο οποίος ακατάπανστα, γραπτά και προφορικά, με χαμηλούς τόνους μεταβίβαζε την πνευματική περιουσία εφ' όρου ζωής.

Ασφαλώς δεν υπήρξε αναλλοίωτος, και δεν ήταν εξαρχής ο ίδιος όπως κάποιοι από την γενιά μου τον γνωρίσαμε την τελευταία εικοσαετία της ζωής του.

Μετά τον θάνατό του, οι μαθητές του μελέτησαν το έργο σε σχέση με την προσωπικότητά του, τις ιστορικές καταβολές του. Γράφτηκε ότι διάνυσε μια μακρόπνοη πορεία από την αρχαία φιλοσοφία στον Διαφωτισμό, από τον *ιδανισμό στην λογοκρατία*, από τον ευσεβισμό στον αγνωστικισμό. Επίσης υπογράμμιστηκε πως οδήγηθηκε από την θέαση μιας ιστορίας των κορυφών στην διαμόρφωση μιας ιστορίας που έτεινε στους μέσους όρους. Στο πλαίσιο αυτών των προσεγγίσεων θα πρόσθετα ότι κατά την θητεία του στα γράμματα οι ιδέες του μεταβλήθηκαν όχι μόνο στο πεδίο της ιστοριογραφίας ή ως προς τα φιλοσοφικά ρεύματα που ασπάσθηκε αλλά ακόμα και ως προς τον τρόπο (ή τους τρόπους) που διαχειριστηκε την πρόσληψη, την μεταβίβαση και την διάδοση της γνώσης στον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο.

Η σύνθεση της *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, με την οποία, όπως σημειώθηκε, δίνει

την δική του πολιτική απάντηση στον κατοχικό και εμφύλιο σπαραγμό, μπορεί να ιδωθεί ως ένα έργο μετάβασης από ένα παλαιό καθεστώς, την ατομική δηλαδή συσώρευση γνώσεων και νεανική επιφυλλιδική, σπαραγματική γραφή στην διαμόρφωση ενός συνόλου, μιας συλλογικότητας τόσο ως προς το δημιουργήμα όσο και ως προς τους αποδέκτες του.

Μέσα από το ίδιο αυτό πρίσμα, μπορεί κανείς να αναλύσει την μεταπολεμική του τροχιά, την ενασχόλησή του με τα κοινά και τους θεσμούς ως έναν αναβαθμό: η γνώση αντιμετώπιστηκε, από ένα χρονικό σημείο και ύστερα όχι ως μια υπόθεση ερασιτεχνών – με την πρώτη έννοια – αλλά ως κοινωνικό αγαθό. Αναλαμβάνει την θεμελίωση και οργάνωση της εγχώριας επιστημονικής έρευνας στον κλάδο των ανθρωπιστικών σπουδών. Με τον τρόπο αυτό συγκροτείται η πρώτη προδικτατορική ερευνητική γενιά: εκείνη η ιδρυτική του νεοπαγούς Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Παράλληλα υποστηρίζει θεσμικά (μέσω ΙΚΥ) την κίνηση από την Ελλάδα προς την *φωτισμένη Ευρώπη*, με απώτερο στόχο να εξασφαλίσει την στοιχειώδη ιθαγενή ερευνητική υποδομή.

Αναφερόμαστε έως τώρα σε δράσεις εντός των ορίων του ελληνικού κράτους.

Άμπτως και παλίρροια: δυο χρόνια μετά την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας παροπλισμένος, θα στραφεί στην Δύση, εκεί, στην Γαλλία, θα εγκατασταθεί.

Στα χρόνια του Παρισιού (1970-78) οι όροι για την μετάδοση της γνώσης θα μεταβληθούν. Η φυγή των νέων ανθρώπων από την Ελλάδα των συνταγματαρχών θα τον φέρει σε επαφή με μια δεύτερη γενιά υποψήφια ερευνητών, μια γενιά στιγμιαίου ή διαρκούς εκπατρισμού, όπου η ηλικιακή απόσταση ανάμεσα στον πομπό

και τον δέκτη μεγαλώνει αισθητά. Με την πτώση της χούντας, οι ερευνητές από την *φωτισμένη Ευρώπη* θα κατευθυνθούν στην μεταπολιτευτική Ελλάδα. Κάποιοι από τους δικούς του ανθρώπους ηγούνται σε αυτήν την προσπάθεια και μεταβιβάζουν την αποκτημένη παιδεία σε μια τρίτη ή και τέταρτη πλέον γενιά σε ελεύθερο δημοκρατικό καθεστώς και συμβάλλοντας σε αυτό που ορίστηκε ως *απογείωση της ιστορικής επιστήμης*.

Στην τελευταία και αχμαία εικοσαετία της ζωής του, η στάση του απεναντι στην μάθηση, δεν διαμορφώθηκε εν κενώ αλλά καθορίστηκε σε ένα ποσοστό από την ευρωπαϊκή περιρρέουσα ατμόσφαιρα. Η αποδημία του, η μετάταξή του σε ένα δυτικό πανεπιστήμιο στην παριναή πρωτεύουσα, στην Σορβόνη, συμπίπτει με την θερμή περίοδο που ακολούθησε τον Μάη του '68. Ασφαλώς δεν έχει νόημα η όποια άμεση συσχέτιση του *σοφού γέροντος* με τα αιτήματα των επαναστατημένων νέων του κόκκινου Μάη. Όμως ο άνεμος της ελευθερίας που έπνεε δεν έγινε απλά και μόνον αντιληπτός από εκείνον. Τον έκανε να επανεξετάσει ιδέες, συμπεριφορές και πρακτικές. Ο τρόπος θεώρησης του ακαδημαϊκού χώρου, του πανεπιστημίου ως μηχανισμού παραγωγής και αναπαραγωγής της γνώσης, είχε και αυτός μεταβληθεί.

Έλεγε το 1973. *Οι μέσοι όροι πρέπει να μας απασχολήσουν από εδώ και μπρος. Οι μέσοι όροι – εκεί πρέπει σήμερα να τείνει η πανεπιστημιακή παιδεία, η εκπαίδευση... Διέκρινε την αλλαγή στους καιρούς που έρχονταν και προς τα πού πορευόταν η κοινωνία, την ποσοτική έκρηξη των ανωτάτων σχολών, την μαζική μετάδοση της γνώσης, την αυξητική τάση στην παραγωγή πτυχιούχων. Οι μέσοι όροι εντάχθηκαν στο οπτικό πεδίο του ιστορικού, προέκισαν την έρευνα με*

νέα αντικείμενα όπως οι «κοινοί τόποι» λόγου χάρη στο έργο του Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου, και από ένα αφηρημένο σχήμα, ένα επιστημονικό πεδίο ανάλυσης, έγιναν τελικά απτοί μέσα από την διαδικασία μετάδοσης της γνώσης, ένας ζωντανός οργανισμός. Το σημαντικό ήταν ότι επιχειρούσε να ερμηνεύσει τις νέες πραγματικότητες όχι στην αρνητική τους εκδοχή αλλά εγγράφοντάς τις σε ένα δημοκρατικό συνεχές, όταν οι βιολογικά συνομήλικοί του γύριζαν την πλάτη απαξιωτικά στα προβλήματα που έθετε η συγκεκριμένη κατάσταση. Συνειδητοποίησε ότι δεν αρκούσε πια η μετάδοση της γνώσης σε μικρές, οικιακές σχεδόν μονάδες, ή σε ερευνητικά κέντρα ολίγων επιλεγμένων στελεχών. Τα ωραία φυτώρια είχαν πλέον εκπληρώσει την αποστολή τους.

Η πορεία του Κωνσταντίνου Δημαρά έτεινε από τη θέαση στην διαμόρφωση της ιστορίας. Το πάθος της μάθησης και η ανάγκη να το μοιραστεί παρέμενε το σταθερό στοιχείο, το πάθος που τον διακατείχε από την αρχή ως το τέλος, πέρα από τις όποιες μεταλλαγές.

Άλλωστε, για να επιστρέψουμε στο αρχικό μας σημείο, η *σκηνή της μύησης* κυκλοφορούσε και σε μιαν άλλη άγραφη εκδοχή, την ακόλουθη:

Η εικόνα νύχτα, και πάλι, στην ταβέρνα. Ο Δημαράς αρχίζει να μιλάει στην Γιουρσενάρ για τον ποιητή, εκείνη αγνοεί παντελώς το πρόσωπο και το έργο αλλά ενθουσιάζεται, ζητάει να μάθει, και τότε εκείνος, μέσα από το δρόμο του κρασιού την οδηγεί στο βιβλιοπωλείο του Κάουφμαν – δούλευε εκεί υπάλληλος για να παρακολουθεί τα εισαγόμενα ευρωπαϊκά βιβλία. Τότε, σπάει για χάρη της την βιτρίνα και της χαρίζει ένα αντίτυπο των ποιημάτων του Καβάφη. *Se non e vero e ben trovato*.

Χρώματα και φωτοσκιάσεις πορτρέτου λογιοσύνης

της Μαρίας Γυπαράκη

Από τον Κ.Θ. Δημαρά έτυχε να ακούσω για πρώτη φορά τον όρο, ίσως και τον ορισμό, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός* συνοδευόμενο από σωρεία άγνωστων ονομάτων –με εξαίρεση ίσως εκείνο του Αδαμάντιου Κοραή– μπροστά στα οποία ο σεβαστός καθηγητής έπαιρνε τις *καλώς συγκρασμένες* αποστάσεις του με τον τρόπο εκείνο που καθοδηγείται εμφανέστατα από την «υψηλή διπλωματία» της ενδελεχούς λογιοσύνης. Η αλυσίδα των υπερρεαλιστικών αναφορών του –έτσι τουλάχιστον έβλεπα την εποχή εκείνη τα ονόματα *Ζαβίρας, Περδικάρης, Ρουσιάδης* κ.λπ...– οι πρώτες άμεσες, δηλαδή, προσλήψεις μου καταχωρήθηκαν σε πεδιάδα τα οποία ήταν πολύ πιο οικεία στη νεόφυτο και εντυπωσιασμένη από τα μοντέρνα φιλολογικά ρεύματα πρωτοετή φοιτήτρια. Έτσι αμεθόδευτα και με περισσό θράσος, ανομολόγητο βεβαίως, έχτιζα μια πρώτη εικόνα της λόγιας νεωτέρας Ελλάδος τοποθετώντας τα πρωτόγνωρα, για μένα τουλάχιστον, δεδομένα του ακαδημαϊκού λόγου του Κ.Θ. Δημαρά δίπλα στους ερασιτεχνικούς έως τότε ερασιμούς μου, θέτοντάς τα, συγχρόνως, υπό αμφισβήτηση! Η ωριμότητα και ο μεστός λόγος του που πολύ εύκολα θα μπορούσε ο αμήτοος ακροατής να ερμηνεύσει ως «δογματισμό» άλλοτε με διασκέδασαν,

άλλοτε με ενέβαλαν σε σκέψεις και άλλοτε –αυτό νομίζω ήταν και το σημαντικότερο– λειτούργησαν ως υποσημειώσεις οι οποίες με παρέπεμψαν στις πηγές. Η διδασκαλία του Δημαρά ήταν αποσπασματική, ουμανιστική και καταλυτικά «ειρωνική»: ο ρήτορας έδειχνε να παραδίδεται άνευ όρων στο ακροατήριό του και πείθοντάς το πως οι αυτοί κίνδυνοι ελλόχευαν και για τους δύο κατάφερνε πάντα να γοητεύει με μια ανεξιχνίαστη διαλεκτική της οποίας τα κλειδιά έκρυβε, θαρρώ, επιμελώς. Η γλώσσα του εξαιρετικά κομψή, ακριβής αλλά και υπαινικτική –υπενθυμίζω απλά και μόνο μια φράση του για την ποιητική του Κ. Καβάφη «*απαισιόδοξη φιλοσοφία, επικουρισμός*»¹– επέτρεπε στον ακροατή να προχωρήσει όχι μόνον σε εκτιμήσεις και αξιολογήσεις του ίδιου του υπό έκθεση αντικειμένου αλλά μιας γενικότερης θεώρησης πραγμάτων που ενδεχομένως είχε να κάνει, όσο και να φαίνεται «τερατώδες», περισσότερο με ένα σύστημα ρηξικέλευθης φαινομενολογικής στάσης παρά με την αυστηρά φιλολογική γραμμή πλεύσεως των σχολαστικών. Αργότερα, μέσα από τον κόσμο της μουσικής και του θεάτρου, κατάλαβα ότι οι φραστικοί χειρισμοί του Κ.Θ. Δημαρά ήταν εξαιρετικά μελετημένοι, άρτια δομημένοι και πως τίποτα δεν ήταν τυχαίο· κατάλα-

βα επίσης πως η τεράστια συμβολή του στα ελληνικά γράμματα ήταν αυτοσκοπός, στάση ζωής και εκπλήρωση χρέους μοναδικού, διακριτικής «μάχης» διεκδίκησης για την οριστική εγγραφή της ελληνικής διανόησης στον σύγχρονο ευρωπαϊκό πολιτισμό. Ας μου επιτραπεί λοιπόν να θεωρήσω τη στάση αυτή σπάνια αλλά και βαθύτατα πολιτική. «*Για να ολοκληρωθεί [γράφει ο Δημαράς] η πνευματική εκδήλωση της νέας ελληνικής ζωής, χρειάζοταν ένα έργο στηριγμένο στον νέο ελληνισμό – εκείνο που επεδίωξε και πραγματοποίησε ο Σολωμός μέσα στην σύνθεσή του*».² Δεν είναι δύσκολο, ερμηνεύοντας την παραπάνω ρήση, να καταλάβει κανείς πως ο Δημαράς εμμένει στη δημιουργία μιας σύνθεσης (σύνθεση που απαρτίζεται όχι μόνο από τα γραπτά του αλλά και από την εν γένει συμπεριφορά του ως διανοούμενου) που επιδιώκει να επιβάλει την παρουσία του νέου ελληνισμού στην πολιτισμική Χάρτα της Δύσης και από την άποψη αυτή ο Δημαράς παραμένει βαθύτατα πολιτικός και ένθερμος υποστηρικτής ενός Διαφωτισμού του οποίου τις απαρχές θα πρέπει να αναζητήσουμε ανάμεσα στα κειμήλια των Fénelon και Rousseau. Αγνώω αν η διάθεση, αυτή καθαυτή, του Κ.Θ. Δημαρά είχε να κάνει με την δημιουργία και την εξέλιξη ενός *διαλόγου* μεταξύ δι-

1. Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, σ. 457, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1975.
2. Κ.Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 213.

δάσκοντος και διδασκομένων ή με εκείνη των *παράλληλων μονολόγων*, που ενίοτε, εντός των ακαδημαϊκών πλαισίων, μπορεί να αποδειχθεί εξίσου επικοδομητική. Μοναδική βεβαιότητά μου, μέχρι την ώρα ετούτη που γράφω και έχω την ευκαιρία να ανατρέξω σε χρόνια περασμένα, παραμένουν οι σικ ολίγες απορίες που άφησε τόσο σε μένα όσο και στους υπόλοιπους, πιστεύω, θαμώνες των σεμιναρίων του, η έντονη προσωπικότητά του, η εκπαιδευτική τακτική και οι ίσως ανορθόδοξες μεθοδολογικές πρακτικές του. Το τοπίο των νεοελληνικών σπουδών απέκτησε τη δέουσα ευκρίνεια και διαύγεια με την άφιξη, στη Σορβόνη, της Αικατερίνης Κουμαριανού που διαδέχτηκε τον Κ.Θ. Δημαρά και εγκατέστησε έναν πραγματικό συνεχή *διάλογο* ανοιχτό προς πάσα κατεύθυνση, πράγμα που είχε ως συνέπεια την απόλυτη κατανόηση του έργου του προκατόχου της και της τεράστιας συμβολής του στην εξέλιξη της πολιτισμικής πορείας μας. Ήταν η στιγμή όπου, παρά το νεαρόν της ηλικίας μου κατάλαβα ότι ο Κ.Θ. Δημαράς είχε, ως είθισται να λένε, *κάνει σχολή*.

Η χρονική απόσταση, η συναισθηματική αποστασιοποίηση και ο διαφορετικός δρόμος που διάλεξα μου επιτρέπουν, νομίζω, να υιοθετήσω στάση, εν μέρει, κριτική απέναντι στο έργο, στη συμπεριφορά αλλά και τη νοοτροπία, εν γένει, που διαφαίνεται μέσα από το εν λόγω έργο, μοναδικό στο είδος του και πολύτιμο για τα ελληνικά γράμματα. Η πένα του Κ.Θ. Δημαρά προσδίδει, με εξαιρετικά εύσχημο τρόπο, για πρώτη φορά στη νεοελληνική λογοτεχνική παράδοση, κοινωνικούς κώδικες, ιστορικό περιγράμμα και πολιτική βαρύτητα, κληροδοτώντας έτσι στις επερχόμενες γενές των μελετητών μια σύνθεση «πανοραμική», ένα είδος *πολιτισμικής ιστοριογραφίας* της οποί-

Ο Κ.Θ. Δημαράς στο γραφείο του.

ας πρώτιστη αρετή μοιάζει να είναι η προοπτική των πολλών αναλύσεων. Ο ίδιος ισχυρίζεται –δικαίως άλλωστε– πως «*Η πνευματική αυτάρχεια είναι ένας μύθος – όπου έγινε προσπάθεια να επιβληθεί, είδαμε τις τραγικές συνέπειες που έχει για τους λαούς. Εκείνο που προέχει είναι η ικανότητα για πραγματική αφομοίωση...*»³ και ο καταλυτικός, νομίζω, ρόλος του ήταν η μέθοδος για την πραγματική αφομοίωση που διακριτικά προτείνει με τα γραπτά του. Η τακτική του Δημαρά *παραίτηση*, εκ πρώτης τουλάχιστον όψεως, γίνεται *επιβολή* και παρασύρει τον αναγνώστη, δικαιώνεται με το «ακαταμάχητο» των κορυφωμένων αλλά και διακριτικών διεκδικήσεών της είτε πρόκειται για το *Σχήμα του Διαφωτισμού*⁴

είτε για ολόκληρη την *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του. Πιστός στις αρχές του αιώνα των Φώτων, τις οικειοποιείται και με έναν τρόπο σχεδόν μη ανιχνεύσιμο τις καθιστά θεωρητικά «εργαλεία» με την βοήθεια των οποίων καταφέρνει να ερμηνεύσει την περίπλοκη νοοτροπία της νεοελληνικής πνευματικής παραγωγής. Στον βωμό όμως του Διαφωτισμού, ο λογιότατος Δημαράς, θυσιάζει την Αναγέννηση και την ανεκτίμητη συμβολή της ως *πηγής θαυματουργής* στην εξέλιξη της Δύσης – παράβλεψη ή σιωπή ηθελημένη; Ιδού μια απορία ετών την οποία εξομολογούμαι, καλή τη πίστη, επιθυμώντας να τιμήσω τη μνήμη εκείνου του οποίου τα γραπτά δεν μας έχουν ακόμη αποκαλύψει, πιστεύω, όλα τα μυστικά τους.

3. Κ.Θ. Δημαράς, *ό.π., σ. ιδ'*.
4. Το *Σχήμα του Διαφωτισμού* είναι το πρώτο, και κατά την άποψή μου σημαντικότερο, κεφάλαιο του συγγράμματος του Κ.Θ. Δημαρά *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1977, όπου φαίνεται πλέον πολύ καθαρά η ιδεολογική αλλά και επιστημονική αντιμετώπιση του Δημαρά απέναντι στα μεγάλα πολιτισμικά θέματα.

Το ημερολόγιο του Στέφανου Α. Κουμανούδη

(Μια πρώτη προσέγγιση)

της Βασιλικής Κοντογιάννη

1. Όπως το επίγραμμα που αφιέρωσε στον Κ. Παπαρρηγόπουλο: «Είσαι, Παπαρρηγόπουλε, όχ' ιστορίας συγγραφεύς/ αλλά της νεολαίας μας κολακικός διαφθορεύς/ διστ' εις τα βιβλία σου συγκρύπτων την αλήθειαν/ αυξάνεις την του Έλληνος μετρίαν κακοήθειαν», βλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1986, σ. 396. Παρόμοια το επίγραμμα για τον Μύρωνα Νικολαΐδη: «Ο φίλος μας Μύρων/ ακάματος σπείρων/ παχύν αλλά στείρον/ εισέτι αγρόν/ Ορφεύς των ταλήρων/ να ψάλη τον λήρον/ Μουσών αναργύρων/ δεν έχει καιρόν», βλ. τα «Προλεγόμενα» του Κ.Θ. Δημαρά στην *Συναγωγή νέων λέξεων* του Σ.Α. Κουμανούδη, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1980, σ. Ιvii. Ο ίδιος ο Κουμανούδης είπε για τον Κόντο πως είναι «ανίκανος οργανισμούς να εκτιμήσει ζώντας», βλ. ό.π. «Προλεγόμενα», σ. Ιxii. Τέλος, δικό του είναι το στιχούργημα όπου αναφέρεται ο Δημήτριος Πανταζής ως «Αθηνών ο γνωστός κουφαρίδας», με την έννοια του ανόητου, βλ. Κυρ. Ντελόπουλος *Η «παιδική αποθήκη» και ο Δημήτριος Πανταζής*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1989, σ. 31-32, όπου και γίνεται η παραπομπή προς τη μελέτη του Κ.Θ. Δημαρά «Αθησαύριστα και αποθησαυρισμένα κείμενα του Σ.Α. Κουμανούδη», περ. *Ερασιστής*, ΙΕ, 1979, σ. 1-10.
2. Για τη συμβολή του Δημαρά στην ανάδειξη της μορφής του Σ.Α. Κουμανούδη βλ. Μαριλίζας Μητσού «Σ.Α. Κουμανούδης, Κ.Θ. Δημαράς: παράλληλοι», στην «Βιβλιοθήκη» της εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 7 Ιαν. 2005, σ. 16-17.
3. *Ημερολόγιον 1845-1867 Στέφανου Α. Κουμανούδη*, μεταγραφή Στέφανος Ν. Κουμανούδης, επιμέλεια-επιλεγόμενα Άγγελος Π. Ματθαίου, Ίκαρος, Αθήνα 1990.
4. Βλ. σχετικά ό.π., «Επιλεγόμενα», σ. 185, όπου αναφέρεται η πρόθεση του Σ.Ν. Κουμανούδη: «Έχω στα χέρια μου το ημερολόγιο της β' περιόδου από τις 6-8-1845 και εξής. Το ημερολόγιο της πρώτης περιόδου βρίσκεται στα χειρόγραφα

Ηδη η αναφορά του τίτλου, στο άρθρο που ακολουθεί, είναι μνήμη του Κ.Θ. Δημαρά, αφού αυτός τόσο επέμεινε στις διαδοχικές προσεγγίσεις. Κάτω από το φως της δημαρικής σκέψης γνώρισα τον Στέφανο Κουμανούδη, ο οποίος στην πρώτη επικοινωνία με απώθησε με το λεξικό των νεολογισμών και τη λόγια φυσιογνωμία του. Συνδεδεμένες ωστόσο μ' αυτά πήγαιναν και κάποιες δηκτικές αλλά καιριές παρατηρήσεις του για πρόσωπα και πράγματα της λογοτεχνίας ή ευρύτερα της παιδείας μας.¹ Διαισθανόμουν το ζωντανό ενδιαφέρον του Δημαρά για τον Κουμανούδη, αλλά για πολύν καιρόν, εκείνον τον φοιτητικό καιρό του Νεοελληνικού Ινστιτούτου της Σορβόνης, ο άνδρας παρέμενε για μένα περίπου απρόσιτη μορφή. Στην προσωπική πινακοθήκη των λογίων στεκόταν με αυστηρότητα κάπου δίπλα στον Ροΐδη. Πανεπιστημιακός δάσκαλος ο ένας, πρώτιστα, συγγραφέας ο άλλος, πρώτιστα. Έτσι τουλάχιστον έμοιαζαν τα πράγματα τότε. Τους συνέδεε η σάτιρα, το δηκτικό πνεύμα, η αυστηρότητα στην κρίση, συνδυασμένη με την παιγνιώδη διάθεση. Ίσως να τους συνέδεε και η καθαρεύουσα γλώσσα.

Σήμερα, έρχομαι να επιχειρήσω μια σύντομη περιγραφή του ημερολογίου του Στέφανου Κου-

μανούδη (που εξακολουθεί να είναι σχετικά αινιγματικός στα μάτια μου), περιγραφή αφιερωμένη στον Κ.Θ. Δημαρά. Εκείνος υπέδειξε τη σημασία του Κουμανούδη στην προσοχή των νεοελληνιστών,² εκείνος οδήγησε προς τη μελέτη της αυθεντικής μαρτυρίας, εκείνος ενδιαφέρθηκε θερμά για τα αυτοβιογραφικά κείμενα. Ελπίζω πως η μικρή αυτή συνεισφορά στο αφιέρωμα, αρμόζει στη μνήμη του· παραθέτω εδώ σκέψεις και παρατηρήσεις ή συνδυαστικές προτάσεις, μολονότι δεν έχουν ακόμη φτάσει στην πλήρη διαμόρφωσή τους.

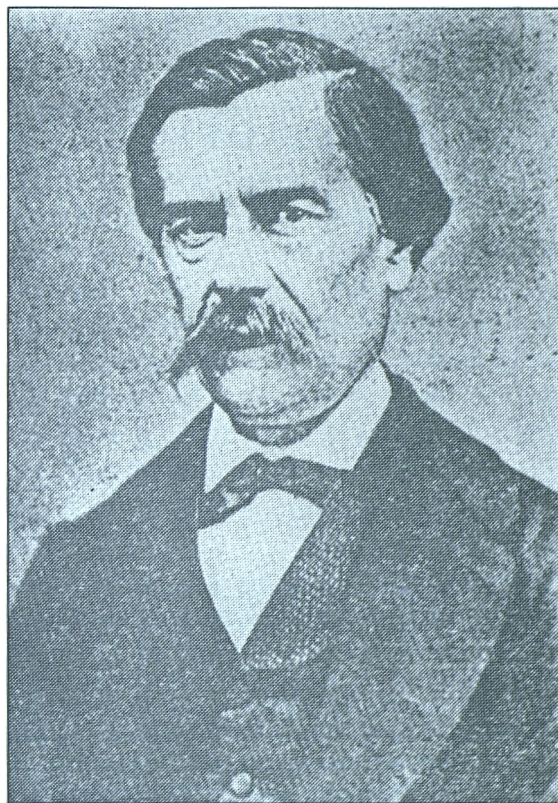
Διαθέτουμε το *Ημερολόγιον 1845-1867* του Στέφανου Α. Κουμανούδη. Η έκδοση συνοδεύεται από χρήσιμα επιλεγόμενα του Άγγελου Ματθαίου, που αφήνουν να διαφανούν ποικίλες δυσχέρειες, σχετικές με το Αρχείο Κουμανούδη, την διαχείρισή του, τις εκδοτικές πρακτικές που προτιμήθηκαν κ.ά.³ Δεν θα ήταν σκόπιμο να υπεισέλθουμε εδώ σε λεπτομέρειες, ας σημειώσουμε ωστόσο ότι το τμήμα που εκδίδεται είναι το δεύτερο μέρος του ημερολογίου (από την άποψη της χρονικής σειράς), ενώ το πρώτο παραμένει ανέκδοτο. Ταυτόχρονα, ενδέχεται να μην ανταποκρίνεται απόλυτα στο σύνολο των καταγραφών, αφού ένθετα φύλλα του αρχείου πιθανόν να μπορούν να ενταχθούν στις

ημερολογιακές εγγραφές που έχουν εκδοθεί.⁴ Η πρώτη αυτή εικόνα δεν είναι αναγκαστικά αρνητική. Το είδος γραφής στο οποίο εντάσσεται το ημερολόγιο του Κουμανούδη, είδος κατεξοχήν αποσπασματικό και ελεύθερο, δεν απαιτεί κάποιας μορφής ολοκλήρωση για να καταξιωθεί. Η εγκυρότητά του συνδέεται μάλλον με την ικανότητα που έχει το κείμενο να μας βυθίζει σε αληθινό ανθρώπινο περιβάλλον, παρέχοντας ερμηνευτικά στοιχεία που φωτίζουν την ίδια τη μορφή, αλλά και ευρύτερες ομάδες γύρω από το κεντρικό πρόσωπο. Ταυτόχρονα το ημερολόγιο αφήνει να διαφανεί πόσο ο βίος είναι συνυφασμένος με γεγονότα και ιδέες που αφορούν το συλλογικό σώμα, δηλαδή αποτυπώνει αυθεντικά στοιχεία από μια εποχή και έναν κόσμο, συγκεκριμένα εδώ, στο κείμενο του Στέφανου Κουμανούδη, τη ζωή ενός πανεπιστημιακού δασκάλου στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Αν αυτός μοιάζει να είναι ο πρώτος άξονας γύρω από τον οποίον θα συγκεντρώναμε, με μια φιλολογική ανάγνωση, τις ημερολογιακές εγγραφές, εντούτοις και άλλοι άξονες εύκολα διακρίνονται, όπως η έλξη την οποία ασκεί η ελληνική αρχαιότητα, η προσεκτική παρατήρηση της ζωής των συγχρόνων, η προσπάθεια της λογοτεχνικής δημιουργίας.⁵

Γεννημένος στην Αδριανούπολη το 1818 ο Στέφανος Κουμανούδης, από εύπορη εμπορική οικογένεια, ζει τα πρώτα του χρόνια εκεί, ενώ αργότερα θα μετακινηθεί στο Βελιγράδι μαζί με τους δικούς του. Κατά το διάστημα 1832-1834 μένει στη Σιλίστρια, κοντά στα σύνορα Βουλγαρίας και Ρουμανίας, και από το 1835 ως το 1844 σπουδάζει διαδοχικά στο Μόναχο, το Βερολίνο και το Παρίσι. Φτάνει στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1845 και εγκαθίσταται, με την απόφαση να διεκδικήσει μια θέση στο

Πανεπιστήμιο.⁶ Την απόφαση προετοίμαζε τουλάχιστον από το 1841, όταν βρισκόταν στη Γερμανία, όπως δηλώνεται σε αντίστοιχη ημερολογιακή εγγραφή: «Ιδού αποφασίζω σήμερα αποφασιν ουχί παιδαριώδη»... «να καταβώ εις την Ελλάδα και αν εκεί φανή ελπίς να γίνω διδάσκαλος του πανεπιστημίου των Αθηνών ή να με δοθή καμμία άλλη θέσις αρχαιολογική, καλώς, μένω εκεί, ειδή μη εις γυμνάσια και άλλα μικρότερα σχολεία να μην πέση το μάτι μου, αλλά να υπάγω εις την Αδριανούπολιν και εκεί να διδάσκω τους συμπατριώτας μου ό,τι εμπορώ»... «Συλλογίζομαι δηλαδή ούτω. Εις το πανεπιστήμιον ενεργών ωφελώ περισσότερον το έθνος και το δοξάζω ίσως. Εις τα κατώτερα σχολεία στενώτερος ο κύκλος μου· λοιπόν κάλλιον τότε αυτό το μικρότερον στάδιον να το διανύσω προς όφελος της ιδίας πατρίδος μου Αδριανουπόλεως».⁷ Εγκαθίσταται λοιπόν στην Αθήνα, όπου και θα μείνει ως το τέλος της ζωής του (δηλαδή ως το 1899), πραγματοποιώντας τους τόσο ξεκάθαρους αρχικούς του στόχους. Κι όμως στα αυτοβιογραφικά του κείμενα η δούλη Αδριανούπολη, που την άφησε νωρίς, μοιάζει να κρατά σταθερά τη θέση του αγαπημένου γενέθλιου τόπου.

Τον Αύγουστο του 1845, όταν ο νέος Στέφανος Κουμανούδης αποχαιρετώντας τους συγγενείς του αφήνει το Βελιγράδι και κατευθύνεται προς την Αθήνα, ξεκινά τις αφηγήσεις του το ημερολόγιο που έχουμε στα χέρια μας. Θα τις συνεχίσει με αρκετά και μεγάλα άλματα ως τον Σεπτέμβριο του 1867, ενώ μια τελευταία, περύτερη σποραδική εγγραφή μας οδηγεί ως τον Ιούνιο του 1892. Τρία σύντομα αυτοβιογραφικά κείμενα συνοδεύουν το κυρίως σώμα του ημερολογίου, χωρίς να γίνεται απόλυτα σαφής η χρονική στιγμή της συγγραφής τους.

Στέφανος Α. Κουμανούδης.

που πούλησα στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Θα δημοσιεύσω το δεύτερο μέρος τώρα κι αργότερα, όταν γερέψω, και το πρώτο». Βλ. επίσης, στα ίδια «Επιλεγόμενα», σ. 188, όπου ο Άγγελος Ματθαίου γράφει «Διατρέχοντας κατ' επανάληψιν το Αρχείο του διαπίστωνα ότι ημερολογιακές σημειώσεις μιας ή περισσότερων ημερών βρίσκονται διάσπαρτες μέσα σ' αυτό, άλλες φορές σε ξεχωριστά φύλλα, πιο συχνά όμως μαζί με κάθε είδους σημειώσεις»... «Έτσι δεν θα είναι καθόλου απίθανο ο μελλοντικός μελετητής του Αρχείου να εντοπίσει εγγραφές που καλύπτουν κενά των ημερολογίων της α' και της β' περιόδου, φωτίζουν ορισμένα σημεία τους και παρέχουν νέα στοιχεία για τη ζωή του Σ.Α.Κ.».

5. Έχουμε δύο βιβλιογραφίες για το ημερολόγιο του Κουμανούδη: την πρώτη δημοσίευσε ο Αλέξης Πολίτης στο περ. *Μνήμων*, τόμ. 13ος, Αθήνα 1991, σ. 372-375 (ευχαριστώ τον Τριαντάφυλλο Σγλαβενίτη που μου την υπέδειξε), ενώ την δεύτερη η Μαριάννα Δήτσα στο περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 105, Απρ. 1990, σ. 65. Επίσης έχουμε τα ευρετήρια του ημερολογίου αυτού, τα οποία επεξεργάστηκε η Μαριλίζα Μητσού και δημοσίευσε στον *Μολυβδο-κονδυλο-πελεκητή*, τ. 4, (1993), σ. 111-140. 6. Για την βιογραφία του Σ.Α. Κουμανούδη βλ. Σοφίας Ματθαίου *Στέφανος Α. Κουμανούδης (1818-1899) Σχεδιάσμα βιογραφίας*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις αρχαιολογικής εταιρείας, Αθήνα 1999.

7. Ο.π., σ. 23. Στο ίδιο βιβλίο βρίσκουμε λίγα λόγια σχετικά με το ημερολόγιο, βλ. σ. 65-67.

Πότε όμως ξεκινά πραγματικά να γράφεται αυτό το ημερολόγιο; Σύμφωνα με τον πρόλογο που παραθέτει στην έκδοση ο Στέφανος Ν. Κουμανούδης, εγγονός του συγγραφέα από τον αδελφό του, οι πρώτες σημειώσεις χρονολογούνται από τις 9 Σεπτεμβρίου του 1837, όταν ο νεαρός Κουμανούδης σπουδάζει στο Μόναχο. Τότε λοιπόν, όπως δείχνουν τα εκδεδωμένα κείμενα, αρχίζει να γράφει αυτό που ο ίδιος αποκαλεί «ημερολόγιον» ή άλλοτε, με αρκετόν αυτοσαρκασμό, «εβδομαδολόγιον μόλις».⁸

Ο όρος, αλλά και ο τρόπος με τον οποίον χρησιμοποιούνται οι ημερολογιακές τεχνικές, μοιάζουν πρωτοποριακοί για τα ελληνικά γράμματα της εποχής. Είναι πιθανόν ότι ο Κουμανούδης, στην επαφή του με την παιδεία της δυτικής Ευρώπης, συνάντησε το προσωπικό ημερολόγιο, που από τις αρχές του 19ου αιώνα γνωρίζει άνθηση, αφού συνδέεται άμεσα με τον ρομαντισμό και καλλιεργεί τον εσώτερο άνθρωπο, με τον μοναδικό ψυχισμό και τις ευαισθησίες του.⁹ Ωστόσο, ανάμεσα στις μαρτυρημένες αναγνώσεις του Κουμανούδη, δεν βρίσκουμε αναφορές σε ημερολόγια άλλων.

Για την προϊστορία του είδους μέσα στα ελληνικά γράμματα, χρειάζεται να αναχθούμε σε “χρονικά”, “σημειωματάρια”, αλλά κυρίως σε “εφημερίδες”. Από τις τελευταίες αυτές οι πιο γνωστές είναι εκείνες του Ιωάννη Μπενιζέλου, με χρονικό άνοιγμα 1754-1800, και εκείνες του Παναγιώτη Κοδρικά, με αντίστοιχο άνοιγμα 1788-1797.¹⁰ Αν αναζητούσαμε στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα ελληνικό “ημερολόγιο” γραμμένο από την καθαρά προσωπική οπτική με την οποία εκφράζεται ο Κουμανούδης, πιθανώς δεν θα βρίσκαμε αξιόλογα δείγματα. Ωστόσο αυτά μας οδηγούν προς διαφορετικές οδούς, που δεν σχετίζονται στενά με το

θέμα μας.

Ας επιστρέψουμε στον Κουμανούδη, που προσφέρει στον εαυτό του τον χώρο του ημερολογίου, συνοδεύοντας, όπως είπαμε, τις εγγραφές με μια βούληση σταθερότητας, αφού η απουσία από το ημερολόγιο γεννά τύψεις. Στον αντίποδά τους όμως –κατά τον πιο παράδοξο τρόπο– κάποτε το ημερολόγιο κάνει διακοπές που ακολουθούν επακριβώς τις πανεπιστημιακές διακοπές των παραδόσεων: «Ημερολόγιον. Από Ιούνιον έως Σεπτέμβριον

παύσεις και του ημερολογίου.

Οκτωβρίου 14. Λαμβάνω τον κάλαμον εις χείρας, δια να γράψω και πάλιν. Και να συνέλθω ούτως ειπείν.»¹¹ Ίσως μία εξήγηση για τις αντιφάσεις αυτής της στάσης θα μας έδινε ο ίδιος ο συγγραφέας: «Σεπτεμβρίου 9. Μετά 1 μήνα και 2 ημέρας ας γράψω πάλιν. Δια τι να μη αγαπώ την γραφήν ημερολογίου, ενώ αισθάνομαι την ανάγκην; Φαίνεται, επειδή δεν έχω να σημειώ ευχάριστα περί διορθώσεως του εσωτερικού μου ανθρώπου.»¹²

Ορθολογικός και φρόνιμος, ο Κουμανούδης. «Η σκέψη του, η ιδιοσυγκρασία του βολεύεται από την συστηματική διάταξη του επιστητού» όπως γράφει ο Δημαράς.¹³ Από αυτό ίσως να οδηγούμαστε προς την ροπή του για δημιουργία πινάκων, για αποδελτιώσεις, αποσημειώσεις, καταλόγους και λίστες. Ένα ακόμα παράθεμα από τη μελέτη του Δημαρά, που κοιτάζει προσεκτικά τον ανθρώπινο χαρακτήρα, αναφέρει: «το μυαλό του, όπως είπαμε, ρέπει προς την τάξη, προς την συστηματική, την ορθολογική ας προσθέσουμε, διάταξη των γνώσεων, προς το νοικοκύρεμα των εννοιών, προς την διαύγεια».¹⁴ Φυσιολογικά αρμόζονται όλα τα προηγούμενα με την ιδεολογία ενός όψιμου οπαδού του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Κι όμως ο Κουμανούδης στο ημερολόγιο

8. *Ημερολόγιον*, ό.π., σ. 35, 19 Οκτωβρίου 1845.

9. Για το προσωπικό ημερολόγιο βλ. ενδεικτικά: M. Leleu, *Les journaux intimes*, P.U.F., Paris, 1952· B. Didier, *Le journal intime*, P.U.F., Paris, 1976· V. Del Litto [επιμέλεια πρακτικών συνεδρίων], *Le journal intime et ses formes littéraires*, Droz, Genève-Paris, 1978· Brigitte Galtier, *L'écrit des jours. Lire les journaux personnels...*, Champion, Paris, 1997· Ph. Lejeune - Cath. Viollet, *Genèses du «jeu. Manuscrits et autobiographie*, CNRS éditions, Paris, 2000, 2001· Françoise Simonet-Tenant, *Le journal intime, genre littéraire et écriture ordinaire*, Téraèdre, Paris, 2004.

10. Βλ. Παναγιώτης Κοδρικάς, *Εφημερίδες*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1991 και Ιωάννης Μπενιζέλος, *Ιστορία των Αθηνών*, προλεγ. Ι. Γενναδίου, επιστημ. επιμ. Μ. Μανούσακας, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986. Οι «Εφημερίδες» του Μπενιζέλου δημοσιεύονται στον δεύτερο τόμο, σ. 429 κ.ε.

11. *Ημερολόγιον*, ό.π., σ. 86, 14 Οκτ. 1847.

12. Ό.π., σ. 110, 9 Σεπτ. 1849.

13. Από τα “Προλεγόμενα” στην *Συναγωγή*, ό.π., σ. κxv.

14. Ό.π., σ. xxviii.

15. Επιλέγω μία από τις αντίστοιχες παραπομπές, ως ελάχιστο δείγμα: «Δεν είναι όμως, πείθομαι, τυχαίον το όνειρον, ως και άλλα μου. Προχθές ή χθες εσκεπτόμην ότι είναι ανάξιον της ημετέρας εποχής να εκδίδωνται ψυχολογικά βιβλία (ως το του Χορτάκη) με αθέτησιν πάσης σημασίας των ονείρων. Έλεγα δε κατ’ εμαυτόν ότι δια να τιμηθώσι τα ονείρατα, όσον αξίζουν, πρέπει επιστημονικώς να ερευνηθούν»... «Μελετώ να βάλω κατά το δυνατόν εις πράξιν την έρευναν ταύτην, όπως την εννοώ, και άρχομαι από σήμερον. Φθάνει μόνον να μην αποκάμω!»,

Ημερολόγιον, ό.π., σ. 111-112.

16. Ό.π., σ. 33.

17. Ό.π., σ. 34-35, 14 Σεπτ. 1845.

18. Ό.π. σ. 35-36. Ο Κουμανούδης ανησυχεί, φυσιολογικά, αφού από το σύνολο των σπουδών του στην Ευρώπη δεν έχει φέρει μαζί του κανένα πτυχίο ή άλλο αποδεικτικό γνώσεων. Στην αποδελτίωση του βίου του σημειώνει «Δεν

του καταγράφει συστηματικά τα όνειρα και τις προαισθήσεις, επιχειρώντας να ανιχνεύσει την προέλευσή τους.¹⁵ Κι όμως στη λίστα που παραθέτει με τα αυτοβιογραφικά στοιχεία του –ένα παιχνίδι αποδελτίωσης εαυτού– ξέρει να αντιστρέφει απότομα τον ορθολογισμό και την σοβαροφάνεια, δημιουργώντας μικρά εκρηκτικά παράδοξα. Κι όμως το πάθος με το οποίο βιώνει την πραγματικότητα ή εμβαθύνει στους τόπους και τις αρχαιότητες της νεότερης Ελλάδας εναρμονίζεται καλά με τους απόηχους της γνωστής εκείνης κοραϊκής φλόγας. Έτσι, το ημερολόγιο ανοίγει πρόσθετα παράθυρα προς τον εσωτερικό άνθρωπο, απ' όπου ο ειδοποιημένος αναγνώστης μπορεί να επιλέξει την διάσταση που προτιμά, οδηγώντας τις δικές του αναζητήσεις. Συμπληρώνει το πρόσωπο, θα λέγαμε με άλλα λόγια.

Τι σημαίνει να γίνεται κανείς πανεπιστημιακός δάσκαλος στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, γύρω στα μισά του 19ου αιώνα; «1845. Σεπτεμβρίου 12 ημέρα Τετάρτη έκαμα πρώτον βήμα εις το κοινωνικόν βήμα εν Ελλάδι, εβγήκα δηλαδή εις ζήτησιν θέσεως. Υπήγα μετά του Σταθοπούλου προς τον Νικολαΐδην, όστις ευμενώς μ' υπεδέχθη.»¹⁶

«Είδα μερικούς των εν Αθήναις εγκρίτων κατ' αυτάς και τον μέγιστον μετά τον βασιλέα, δηλ. τον Ιω. Κωλέττην. Υπήγα εις του Ασωπίου, απλοϊκός φαίνεται. Εις του Σχινά, τετραπερασμένος... «Εις τον Κωλέττην» μ' ερώτησε αν τον είδα εν Παρισίοις. — Δεν ειμύόρεσα να παρουσιασθώ εις την Εξοχήτητα. — Θα μείνετε εδώ; — Ναι. — Εις κάθε περίστασιν να διευθύνεσθε προς εμέ. — Ευχαριστώ.

Μ' ερώτησε και πόθεν ήλθα και τι εσπούδαα. Το παν της συνενέψεως τυπικόν, υπουρεγνόν.

Εις τας 25 του μηνός έδωκα την αναφοράν μου. Μέγα βήμα και

σημαντικόν δι' όλον μου τον βίον. Υποβληθείς εις εξετάσεις, αν πέσω, τι γίνομαι; Τι πρέπει να κάμω; Ν' αναχωρήσω εκ της Ελλάδος; Και ποι τράπωμαι; Εις την Αδριανούπολιν ίσως. Αλλού όχι. Εις το Βελιγράδι ποτέ. Ω καταισχύνη, μη με πλησιάσης σε παρακαλώ!»¹⁷

«20 Οκτωβρίου 1845. Έμαθα ότι χθες δυνάμει βασιλικού διατάγματος διωρίσθην υφηγητής της Λατ[ινικής] φιλολογίας. Λοιπόν το πρώτον μου βήμα επέτυχεν, αν και κατ' αρχάς εφάνησαν εμπόδια. Πρέπει λοιπόν να βάλω όλα τα δυνατά μου να φανώ άξιος της πίστεως των κρατούντων. Τω όντι τόλμη από μέρους αυτών να πιστεύσουν το εξωτερικόν μου και τας των φίλων μου ευλογίας και ούτω να με διορίσουν. Αλλά δα, δοκιμήν θα κάμουν! Μήπως με διώρισαν τακτικόν καθηγητήν;»¹⁸

«Έμαθα υπό του Σιατήρη —Χαλάλι σου μωρέ ο Λογγίνος! (λάθος είχα δα)— ότι ο βασιλεύς μ' edιώρισεν έκτακτον με 200 τον μήνα... «Νομίζω δε ότι εις τον διορισμόν μου πολύ συνετέλεσεν και η κομματική διένεξις και η φιλησυχία μου, την οποίαν δεν χρεωστώ τόσον εις την φύσιν μου όσον εις την από παιδός αγωγήν μου· ο πατήρ μου θικώτατος ών με epαίδευεν ομοίως· αν ήμην ανακατωσούρης η κυβέερνις δεν ήθελε με ευνοήση. Ήθελε με φοβηθή ως τον αντίπαλόν μου.»¹⁹

«16 Οκτωβρίου. Χθες μόνος μου υπήγα εις το κεντρικόν Ταμείον και καψοεντρεπόμενος ερρόφησα την πρώτην ικμάδα από του Ελληνικού κράτους, δραχμάς 80 δια τον Σεπτέμβριον.»²⁰

«Οκτωβρίου 23. Προχθές τη 21 Οκτωβρίου, δηλαδή 11 σχεδόν έτη μετά την εις Μόναχον άφιξίν μου (τη 21η Νοεμβρίου), τον τόπον της ακαδημικής σπουδής μου, προχθές λοιπόν άρχισα πρώτην φοράν ως έκ[τακτος] καθηγητής] τας παραδόσεις μου και εξεπόνησα και εξεφώνησα

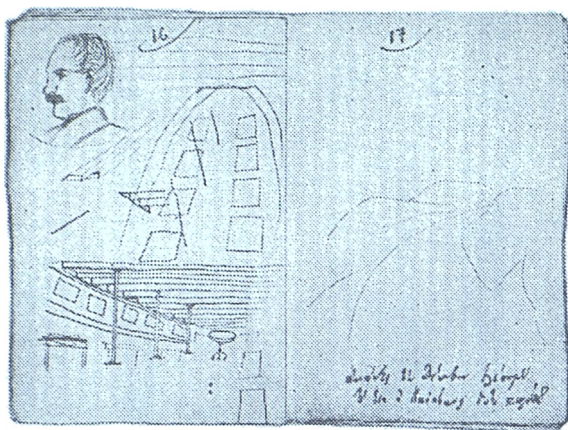
Ή του Τραϊανού θριαμβική άψίς έν Άγκώνι, άψε σβύσε σχεδιασθείσα. Σελίδα από το ημερολόγιο του Στ. Α. Κουμανούδη.

λόγον προεισοδιώδη περί φιλολογικής εν πανεπιστημίοις παραδόσεως, οποία πρέπει να είναι, θεωρήσας ως βάσιν αυτής την ελευθερίαν της επιστημονικής ερεύνης κτλ.»²¹

Η ακαδημαϊκή σταδιοδρομία του Κουμανούδη στο Πανεπιστήμιο Αθηνών θα κυλήσει ομαλά. Ο ίδιος σημειώνει στην αποδελτίωση του βίου του που αναφέραμε στα προηγούμενα «Διωρίσθην καθηγητής και προεβιβάσθην κανονικώς, ποτέ δε δεν επαύθην ούτε μετετέθην.»²²

Αν αφήνει κάποτε περιθώριο στις αγωνίες του, για να διαφανούν στο ημερολόγιο, όμως διόλου δεν επεκτείνεται σε θέματα αδυναμίας ή αποτυχίας. Η εικόνα του προσώπου την οποίαν αποδίδουν οι ημερολογιακές εγγραφές προκύπτει μάλλον δυναμική και εξωστρεφής. Ωστόσο τα βάρη και οι υποχρεώσεις, οι υποχωρήσεις και οι συμβιβασμοί, που χαρακτηρίζουν έναν βίο δημοσίου υπαλλήλου, διαφαίνονται σε ορισμένες περιπτώσεις μέσα

εξητάσθην ποτέ επί ζωής μου υπό διδασκάλου ενός ή πλειόνων», σ. 197. Στο ίδιο θέμα άλλωστε αφιερώνεται και το δεύτερο από τα αυτοβιογραφικά του κείμενα που εκφέρονται σε λατινική γλώσσα. 19. Ό.π., σ. 54, 5 Σεπτ. 1846. 20. Ό.π., σ. 62, 16 Οκτ. 1846. Η οικονομική κατάσταση, ή μάλλον η οικονομική εξάρτηση από την οικογένεια και τους φίλους, απασχολεί πολύ αυτή την εποχή του Κουμανούδη. 21. Ό.π., σ. 63, 23 Οκτ. 1846. 22. Ό.π., σ. 197.

Οι σελίδες 16-17/26-27 του χειρογράφου.

από σύντομες αναφορές, αφού η διεκτραγώδηση δεν είναι ποτέ ο τόνος της αφήγησης του Κουμανούδη. Αντί για το τραγικό προτιμάται ο σαρκασμός, το χιούμορ, η σάτιρα. Μιλήσαμε, ξεκινώντας, για τις καίριες παρατηρήσεις ενός δηκτικού πνεύματος, με παραδείγματα που αφορούσαν κρίσεις για τρίτους. Όμως και στον χειρισμό της εσωτερικής ζωής ο Κουμανούδης παραμένει δηκτικός. Αυτοσαρκάζεται ακόμα και σε ζητήματα που τον αγγίζουν βαθύτερα.

«Εκόντευσα δις μόνον να ερωτευθώ, την πρώτην φοράν μόλις πρόσθηβος

ων, την άλλην ήδη ανήρ, αλλ' ουδ' άπαξ ερωτεύθην.

Καμμία ποτέ, όσον ηξεύρω, δεν με ερωτεύθη, ουδ' έρριξε μάτι επάνω μου.»²³

Με απόλυτη σιωπή περιβάλλει το ζήτημα του συνοικεσίου και του γάμου του ο Κουμανούδης. Στο ημερολόγιο που έχει εκδοθεί, μολονότι συμπεριλαμβάνεται το ταξίδι που κάνει στη Ζάκυνθο για να συναντήσει τη μέλουσα σύζυγό του και την οικογένειά της, ο συγγραφέας διόλου δεν επεκτείνεται σε ζητήματα συναισθημάτων ή προσδοκιών. Είναι τόσο αφύσικη η σιωπή αυτή, τόσο φανερή δηλαδή η αυτολογοκρισία ως προς το συγκεκριμένο θέμα, που κάποτε θυμίζει στον αναγνώστη μια πόρτα αποφασιστικά κλεισμένη.²⁴ Κατά τον ίδιο τρόπο ο ίδιος ο γάμος, η γέννηση των παιδιών, η ανατροφή τους και όλη η οικογενειακή ζωή δεν βρίσκουν τόπο ανάπτυξης στο ημερολόγιο. Θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε: πόσο προσωπικό είναι εντέλει το ημερολόγιο αυτό; Η σύγκριση με τα προγενέστερα δείγματα του είδους φανερώνει ότι σαφέστατα κινούμαστε στον προσωπικό χώρο. Όμως, στα μισά του 19ου αιώνα, και για έναν λόγιο που με σαφήνεια αντιτίθεται στο ρομαντικό πνεύμα, μοιάζει πως η αι-

δώς, μαζί με την αυτοσυγκράτηση και τη λογική θέτουν περίπου απαράβατα όρια στη γραφή.²⁵

Συνοδευτικά στο ημερολόγιο ο φιλολογικός επιμελητής έχει δημοσιεύσει, όπως είπαμε και πριν, τρία αυτοβιογραφικά κείμενα του Κουμανούδη που προέρχονται από το αρχειακό υλικό. Άτιτλο το πρώτο, παρουσιάζεται ως πολύ συνοπτική αυτοβιογραφία, με μορφή αποδελτίωσης εαυτού. Δώσαμε λίγα αποσπάσματα από το κείμενο. Ωστόσο εδώ, σε ένα είδος παρενθετικού θυλάκου, θα προσθέσουμε ορισμένες πρώτες παρατηρήσεις.

«Συνοπτικό αυτοβιογραφικό κείμενο» το ονομάζει ο επιμελητής της έκδοσης, «αποδελτίωση εαυτού» ή «συνοπτική αυτοβιογραφία» το ονομάσαμε στα προηγούμενα, πρόκειται οπωσδήποτε για κείμενο που με την πρώτη ματιά δίνει την εντύπωση ότι θέλει να στησει αλφαριθμητική λίστα γεγονότων, όσων σχετίζονται με τη ζωή του συγγραφέα. Η δεύτερη ματιά ωστόσο πείθει για το αντίθετο, αφού η επιδίωξη της αλφαριθμητικής σειράς είναι ανέφικτη. Ο μεγαλύτερος αριθμός των δελτίων αρχίζει από το γράμμα ε, το χαρακτηριστικό γράμμα της παρελθοντικής αύξησης των ρημάτων στην ελληνική γλώσσα. Γιατί βέβαια, μια κάπως προσεκτική εξέταση δείχνει ότι ο συγγραφέας οργανώνει όλο το αυτοβιογραφικό υλικό που θέλει να αποτυπώσει, σε σειρές ρημάτων. Ας θυμηθούμε εδώ πόσο το ρήμα αποτελεί για την ελληνική γλώσσα θεμέλιο λίθο επικοινωνίας, αφού μπορεί ακόμα και εντελώς αυτόνομο να υπάρξει ως πρόταση.

«Εγεννήθην

Εθήλασα» είναι τα δύο πρώτα ρήματα του καταλόγου του Κουμανούδη. Ο κατάλογος ρημάτων γράφεται, όπως μόλις αναφέραμε, σε χρόνο παρελθοντικό, συνήθως αόριστο και σπανιότερα παρατατικό. Τα ρήματα συνο-

23. Ό.π., σ. 197, η εγγραφή προέρχεται από την αποδελτίωση εαυτού.

24. Εάν πρόκειται για αυτολογοκρισία. Σε παρόμοια ερωτήματα μπορεί να απαντήσει –εάν μπορεί– μόνον η έρευνα του αρχείου. Η Σοφία Ματθαίου σημειώνει, σχετικά με το θέμα της έκδοσης του ημερολογίου: «Το αντίγραφο άλλωστε που έκανε ο γιος του Πέτρος, για να το εκδώσει, αφού επέλεξε τα τμήματα που θεωρούσε κατάλληλα να δημοσιευθούν, καλύπτει τα έτη 1837-1850», Στέφανος Α. Κουμανούδης..., ό.π., σ. 67.

25. Για όποιον θα ήθελε να εξετάσει αντίστοιχα ζητήματα στην ποιητική παραγωγή του Κουμανούδη, χρήσιμη είναι η μελέτη της Μαριλίζας Μητσού «Αυτολογοκρισία, ή οι βολταιρικές περικοπές στον Στράτη Καλοπύχειρο του Σ.Α. Κουμανούδη», Τα Ιστορικά, τχ. 16, σ. 85-94.

δεύονται τις περισσότερες φορές από συμπληρωματικά στοιχεία, όμως τα ίδια συνιστούν τα βασικά υλικά που έχουν προεπιλεγεί για την αυτοβιογραφική γραφή. Κάθε ρήμα κι ένα δελτίο, θα μπορούσαμε να σκεφτούμε. Αλλά δεν είναι ακριβώς έτσι, αφού ένα ρήμα μπορεί να επεξηγείται με σειρές πολλών επιμέρους δελτίων, παρεμβαίνουν δηλαδή μικρότεροι κατάλογοι μέσα στον αρχικό.²⁶ Όλα αυτά όμως, υπερβολικά λεπτομερικά, ίσως να έχουν ενδιαφέρον μόνον για ειδικούς μελετητές.

Από εσωτερικά τεκμήρια χρονολογούμε το σύντομο αυτό κείμενο στα χρόνια γύρω στο 1868.²⁷ Άρα πρόκειται για εξαιρετικά πρωτοποριακή αυτοβιογραφία, ως προς τη μορφή, αφού αντιστοιχα δείγματα δεν γνωρίζουμε στην ελληνική γραμματεία, ενώ ακόμα και στα πλαίσια της γαλλικής αυτοβιογραφικής γραφής παρόμοιοι πειραματισμοί μοιάζει να ανιχνεύονται μόνο στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα.²⁸

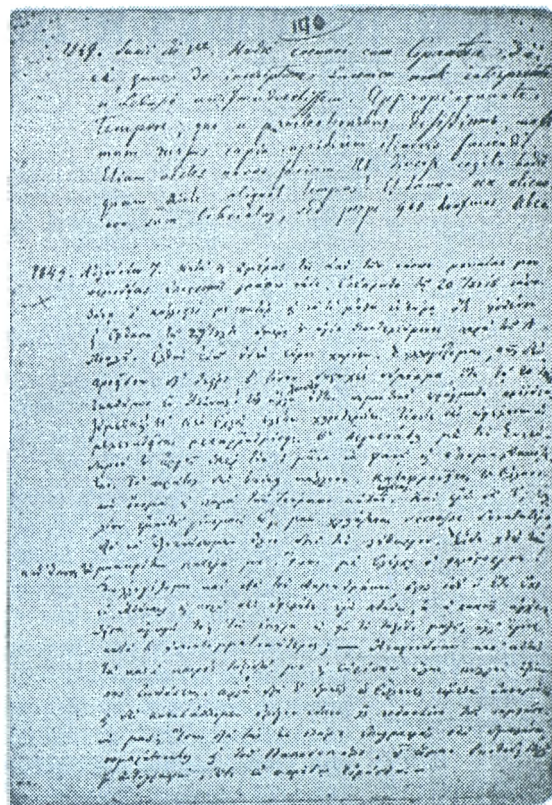
Παράλληλα, μέσα από τη μορφή διακρίνεται μια επιθυμία αυτογνωσίας που δεν κλείνεται σε προκαθορισμένα στεγανά. Έτσι, το σώμα και οι τύχες του βαραίνουν στην περιγραφή της ύπαρξης και της ζωής. Δίπλα τους οι βαθύτερες πεποιθήσεις, συγκατοικούν άνετα με τις πιο κοινές και καθημερινές συνήθειες, σαν να πρόκειται για ένα αξεδιάλυτο μάγμα. Καμιά διάθεση εξιδανίκευσης δεν διαφαίνεται από το κείμενο αυτό. Αντίθετα όλα κινούνται στον αντίποδα της απολογίας ή της εξύμνησης εαυτού. Ο τόνος των συνεχών μεταπτώσεων ή και απομυθοποιήσεων διαμορφώνει μια κάπως παράφωνη γοητεία.

Τέλος, ίσως το πιο ενδιαφέρον στοιχείο της συγκεκριμένης αποδελτίωσης εαυτού να συνίσταται στην συνειρμική αλληλουχία. Ορθολογικός ο Κουμανούδης, είπαμε στα προηγούμενα. Ναι,

όμως εδώ, που αυτοσχεδιάζει με τις αναμνήσεις του, γλιστρά συνειρμικά από μία κατηγορία εννοιών σε άλλη, κι από κει οδηγείται προς το συναφές, προς το αντίθετο κ.ο.κ. Θα μας πηγαινε μακριά η ανάπτυξη της παρατήρησης αυτής· να θυμηθούμε μόνον εδώ πως η συνειρμική αλληλουχία αποτελεί χαρακτηριστικό της νεωτεριστικής γραφής.

Ας επιστρέψουμε στο ημερολόγιό του, που μολοντί σαφέστατα προδρομικό για τα πλαίσια της ελληνικής γραμματείας, κρατιέται μέσα σε πιο γνωστά σχήματα. Δυο λόγια ακόμα για να κλείσουμε την παρουσίαση. Η εμπιστοσύνη στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος και τις δυνάμεις του, μαζί με την απέχθεια της δουλείας διαπερνούν το ημερολόγιο του Κουμανούδη. Με οξύμμενη προσοχή ο συγγραφέας του παρακολουθεί την πρόοδο, σε όλους τους τομείς, από την γλώσσα και την εκπαίδευση, ως τον τύπο, τους δρόμους, τις συγκοινωνίες, την καθημερινή ζωή του λαού. Το αχόρταγο αυτό βλέμμα μαρτυρεί καλά την αγάπη για τον τόπο. Η τελευταία –από χρονολογική άποψη– εγγραφή του ημερολογίου του Στέφανου Κουμανούδη που κρατάμε στα χέρια μας είναι στραμμένη με ελπίδα προς το μέλλον.

«Τη 19 Ιουνίου 1892 ημέρα Παρασκευή εκίνησα εξ Αθηνών μετά του υιού μου Ιωάννου δια του σιδηροδρόμου εις ταξίδι ανά την Πελοπόννησον και επέστρεψα αισίως τη 24 του αυτού μηνός εσπέρας πάλιν σιδηροδρομικώς, αφού είδα τας μεν Μυκήνας και την Τίρυνθα και το ιερόν του Ασκληπιού το εν Επιδαυρία δευτέραν φοράν ταύτην, όχι ως εν έτει 1848 και 1854, την δε Ολυμπίαν πρώτην φοράν. Εθαύμασα δε τα σεβάσματα αρχαία μνημεία τα εκκαλυφθέντα κατά τα τελευταία έτη και εσπερεώθην εν τη περί του μέλλοντος του έθνους αισιοδοξία μου.»²⁹

Η σελίδα 140/153 του χειρογράφου.

26. *Ημερολόγιον*, ό.π., σ. 191.

27. Με βάση την εγγραφή «υπηρέτησα αμισθί ως γραμματεὺς της αρχαιολογικῆς Εταιρείας ἐπὶ 9 ἔτη καὶ με ζήμιάν μου». Γνωρίζουμε ότι έγινε γραμματέας τον Μάιο του 1859.

28. Για το κείμενο αυτό, μαζί με τα δύο άλλα αυτοβιογραφικά, όπως σημειώνει και η Μ. Δήτσα στην βιβλιοκρισία της «αξίζει να μιλήσει κανείς διεξοδικότερα». Σκέπτομαι να το επιχειρήσω σε μελλοντική ευρύτερη δημοσίευση. Γενικότερα ως προς το θέμα της αποδελτίωσης εαυτού, στα πλαίσια αυτοβιογραφικής πρακτικής βλ. Philippe Lejeune "Pistes, listes", colloque Michel Leiris ou De l'autobiographie considérée comme un art, *RITM*, n° 31, 2004. Το κείμενο μπορεί εύκολα να βρει ο ενδιαφερόμενος στον δικτυακό τόπο <http://www.autopacte.org>. Ένα γνωστό παράδειγμα της ίδιας πρακτικής, με πιο αναπτυγμένη βέβαια γραφή, προσφέρει το αυτοβιογραφικό κείμενο Roland Barthes par Roland Barthes, Seuil, Paris, 1975 και 1995.

29. *Ημερολόγιον*, ό.π., σ. 157.

Στα σεμινάρια του Δημαρά

του Γιώργου Τόλια

Γνώρισα τον Κ.Θ. Δημαρά στο Παρίσι, το φθινόπωρο του 1976. Ήμουν δεν ήμουν δεκαοκτώ χρονών κι είχα επιλέξει να εγγραφώ στη Σχολή Ιστορίας της Τέχνης και Αρχαιολογίας της Σορβόνης, με τη σκέψη ότι η διπλή αυτή επιστήμη θα μου επέτρεπε να διατηρήσω την αναγκαία σύνδεση με όσα αντιπροσώπευε η καταγωγή μου, προσφέροντάς μου ταυτόχρονα μια πρόσβαση στον Δυτικό κόσμο. Οι ψευδαισθήσεις μου διαλύθηκαν σύντομα. Έπληττα αφόρητα σε σχολαστικές παραδόσεις, κατά τις οποίες προβάλλονταν εκατοντάδες διαφανειών, ή σε από καθέδρας σχοινοτενείς θεωρητικές παραδόσεις. Η νεαρή τότε Ιστορία της Τέχνης μαχόταν για την ακαδημαϊκή χειραφέτησή της και δεν κατόρθωνε να εμβολιαστεί στον γέρικο κορμό της Αρχαιολογίας. Πολύ αργότερα, αφού συνάντησα το έργο του Warburg, του Combrich και του Panofsky, αντιλήφθηκα τους ανεξερεύνητους ορίζοντες που ανοίγονταν για την μελέτη των φαινομένων του πολιτισμού.

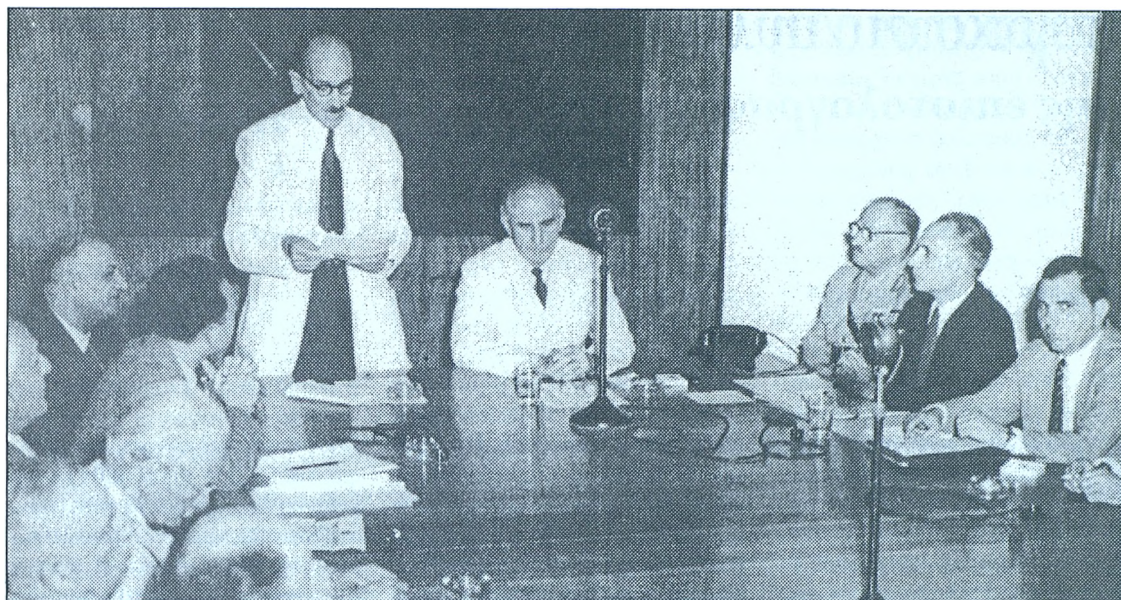
Προς το παρόν ήμουν αναστατωμένος και από καθαρή τύχη –αναζητώντας, συντροφιά με την εξίσου συγχυσμένη Μαρία Γυπαράκη, τα ελεύθερα μαθήματα για την συμπλήρωση του πρώτου έτους σπουδών– μάθαμε για την ύπαρξη του Νεοελληνικού Ινστιτούτου της Σορβόνης. Η έκπληξη στάθηκε ακόμη μεγαλύτερη όταν καταλάβαμε ότι ο Κ.Θ. Δημαράς όχι μόνον ζούσε ακόμη αλ-

λά διηύθυνε το Ινστιτούτο αυτό. Τότε τον ξέραμε ως θεωρητικό της «γενιάς του '30», συγγραφέα των δυσνόητων –και για τον λόγο αυτό άκρως γοητευτικών– *Επτά Κεφαλαίων για την Ποίηση*, συνεργάτη των *Νέων Γραμμάτων*, οικείο του Σεφέρη, του Ελύτη και των άλλων ιερών τεράτων των εφηβικών μας αναγνώσεων. Τουλάχιστον εγώ αγνοούσα την *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* και τις εργασίες του για την ιστορία της νεοελληνικής παιδείας των σκοτεινών χρόνων (ο *Ελληνικός Διαφωτισμός* έμελλε να κυκλοφορήσει εκείνη ακριβώς την ακαδημαϊκή χρονιά και –ως γνήσιος νεοφώτιστος– πρέπει να προμηθεύτηκα ένα από τα πρώτα αντίτυπα του έργου).

Ακόμη μεγαλύτερη ήταν η έκπληξή μας όταν βρεθήκαμε μπροστά σε αυτόν τον κομψό, λίγο εκκεντρικό αριστοκράτη, πιο ευρωπαϊκό κι από τους Γάλλους “σορβονάρδους”. Τον πρωτοείδαμε μέσα σε μια αίθουσα θεόρατη και σκιερή, ντυμένη βιβλία, χαμένη στο λαβύρινθο της παλαιάς Σορβόνης, κάτω από τον δυτικό πυργίσκο. Το σεμινάριό του ήταν περισσότερο συζήτηση παρά παράδοση. Εκεί έπνεε μια απόμακρη αβρότητα και το μικρό του ακροατήριο απαρτιζόταν από λίγους Έλληνες, οι περισσότεροι από τους οποίους βρίσκονταν ήδη στην ακαδημαϊκή τους ακμή και φέρονταν διακριτικά, σαν περαστικοί επισκέπτες. Ο Δημαράς λικνιζόταν στα πίσω πόδια της πολυθρόνας του

και μιλούσε με γλυκύτητα και στοργή για ανθρώπους με ονόματα παράξενα και ηχηρά, όπως “Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων”, “Στόλνικος Δημητράκης Καταρτζής” ή “Ιώσηπος Μοισιόδαξ”: σκοτεινοί λόγιοι παρά συγγραφείς για τους οποίους είχαμε συγκεχυμένες αναμνήσεις από τα χρόνια του Γυμνασίου: ένα άκρως πληκτικό κεφάλαιο του βιβλίου της νεότερης ιστορίας, με τίτλο «οι διδάσκαλοι του γένους», αναφερόταν σε αυτούς συνοπτικά.

Νιώθαμε συχνά παρείσακτοι και μόνον η συντροφική στήριξη του Ντίνου Γεωργούδη, που τότε δίδασκε νεοελληνική λεξικολογία στο Ινστιτούτο, μας συγκρατούσε στα σεμινάρια. Τα πράγματα όμως έμελλε να αλλάξουν στα 1978 όταν η Αικατερίνη Κουμαριανού διαδέχθηκε τον Κ.Θ. Δημαρά στη διεύθυνση. Το Ινστιτούτο μεταφέρθηκε σε νέο χώρο, λιγότερο ένδοξο αλλά περισσότερο ευρύχωρο και φιλικό, η βιβλιοθήκη άνοιξε σε αναγνώστες, τα σεμινάρια και οι φοιτητές (όλοι μεταπτυχιακοί πλην της Μαρίας Γυπαράκη και εμού) πλήθυναν, οι νέες αίθουσες γέμισαν κόσμο. Η Αικατερίνη έφερε τον Δημαρά κοντά μας, μας μίλησε για αυτόν και του μίλησε για εμάς, φρόντιζε συχνά να είμαστε κι εμείς όταν τον προσκαλούσε στο σπίτι της. Σιγά-σιγά η απόσταση στην οποία μας κρατούσε ο Δημαράς φάνηκε μικρότερη, μας άνοιξε κι αυτός την πόρτα του σπιτιού του, μας χάρισε ανά-

Η πρώτη συνεδρίαση του πρώτου ΔΣ του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών. Όρθιος ο Γ. Βεντήρης, πρόεδρος του ΙΚΥ. Δεξιά του ο Γ. Παπανδρέου, υπουργός Παιδείας. Δεύτερος δεξιά του Γ. Παπανδρέου ο Κ.Θ. Δημαράς, γενικός διευθυντής. Τέταρτος και πέμπτος αριστερά του Γ. Βεντήρη ο Αλ. Δελμούζος και ο Κων. Γεωργούλης. (Φωτό: *Ελευθεροτυπία*).

τυπα εργασιών του που εμείς τα θησαυρίζαμε, μας ρώτησε ακόμη και για τη δουλειά μας. Στην Αθήνα, όπου κατέβαινε με το τέλος της άνοιξης, δεν τον βλέπαμε ποτέ. Επέστρεφε στον χρυσελεφάντινο πύργο κι αν τύχαινε να τον συναντήσουμε μας απέπεμπε ευγενικά: «εμείς θα τα πούμε τον χειμώνα στο Παρίσι».

Νομίζω ότι ο Ντίνος Γεωργούδης ήταν αυτός που εισήγαγε τότε την διάκριση του χρόνου του Δημαρά σε “αριστοκρατικά καλοκαίρια” και “δημοκρατικούς χειμώνες”. Τους χειμώνες αυτούς, κάθε Πέμπτη απόγευμα, ο Δημαράς ξετύλιγε τις σκέψεις του. Μιλούσε από στήθους, έχοντας μπροστά του ένα μικρό φάκελο αλληλογραφίας με λίγα δελτία, υλικό κάποιων υποσημειώσεων, τα οποία συμβουλευόταν συνήθως μετά το τέλος του σεμιναρίου.

Τα σεμινάρια του, όπως και το γραπτό έργο του, είχαν μια διαυγή και μια ερμητική πλευρά. Άξονάς τους ήταν η αναλυτική έκθεση ενός εμπειρικού, αυστηρά προσωπικού δρομολογίου. Επέμενε να εξηγεί πώς οδηγήθηκε κάθε φορά στο εύρημά του. Σπάνια έθιγε τα θεωρητικά ζη-

τήματα, εκείνα που εμείς αποκαλούσαμε “ουσιώδη” επειδή ακριβώς μας επέτρεπαν να οργανώσουμε και να αντιληφθούμε τα πράγματα. Μιλούσε πάντοτε για κάποιο εξαιρετικά συγκεκριμένο θέμα, μια επιστολή, ένα άρθρο σε παλιά εφημερίδα, μια νεκρολογία, ακόμα και για κάτι μικροσκοπικό, μια λέξη, έναν νεολογισμό. Γύρω από το παράδειγμα που είχε διαλέξει άφηνε να αναδυθεί ολόκληρος ο κόσμος των ιδεών του νέου ελληνικού ουμανισμού, κι αυτός, με παιδική περιέργεια και βουλιμία, έπαιζε με τα στολίδια του.

Επέμενε στα ασυνήθιστα, εκκεντρικά παραδείγματα και οι αναφορές στο γενικότερο σχήμα ήταν πάντοτε υπαινικτικές. Ήταν σαν να πίστευε ότι διέθετε απεριόριστες πιστώσεις χρόνου, ότι είχε κάθε άνεση να ασχολείται με φωτοσκιάσεις, αποκλίσεις και αποχρώσεις. Σπάνια, ίσως ποτέ, δεν αναφερόταν σε γεγονότα ή έργα σταθμούς που καθόρισαν την πορεία των πραγμάτων. Προτιμούσε να ασχολείται με τις φάσεις προετοιμασίας του εδάφους, με την περίοδο κυοφορίας των ιδεών, με τις στιγμές εκείνες στις οποίες ο ίδιος ανα-

γνώριζε αλλαγές σε στάσεις και οπτικές. Ξέραμε ότι μπροστά μας κυλούσε ένας μεγάλος ήρεμος ποταμός και τον αντιμετωπίζαμε με σεβασμό, σχεδόν με δέος. Δεν τον ρωτούσαμε ποτέ. Όσα δεν καταλαβαίναμε (και δεν καταλαβαίναμε πολλά) τα συζητούσαμε με την Αικατερίνη Κουμαριανού ή με τον Ντίνο Γεωργούδη.

Σήμερα, μετά από σχεδόν τριάντα χρόνια, θυμάμαι ελάχιστα από τα πράγματα που σχολίασε ο Δημαράς στα σεμινάρια του, και δεν είμαι σίγουρος πως τα θυμάμαι σωστά. Ωστόσο αρχίζω να αναγνωρίζω όσα προσπάθησε να υποδείξει με τον αργό και απόμακρο τρόπο του. Υπέδειξε την αγάπη για τις πάντα ζωντανές πηγές και την υπομονή που πρέπει να έχει αυτός που επιθυμεί να τις ακούσει ακόμη. Υπέβαλε ένα παράδειγμα παρουσίας και συμπεριφοράς, έναν ανάλαφρο τρόπο να αφιερωνόμαστε στην επιστήμη μας, τρόπους φροντίδας της σκέψης και της έκφρασής της. Και ενστάλαξε μέσα μας κάτι πιο βαθύ, προσωπικό: την εμπιστοσύνη στην διαβρωτική δύναμη του ουμανισμού που εξευγενίζει τη φιλαυτία σε προσφορά, σε κατανόηση.

Από το ατομικό στο συλλογικό

Η μελέτη της επιστολογραφίας από τον Κ.Θ. Δημαρά

της Ουρανίας Πολυκανδριώτη

1. Φίλιππος Ηλιού, «Οι ασέβειες του ιστορικού», στο: *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ.Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1994, σ. 33-34.

2. Παν. Μουλλάς, «Η Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: θεωρητικές και πρακτικές προϋποθέσεις», στο ίδιο, σ. 64.

3. Κ.Θ. Δημαράς, «Μια βιβλιοθήκη», *Ελεύθερον Βήμα*, 18 Ιανουαρίου 1963, αναδημ. στο: Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα Α' Από την παιδεία στην λογοτεχνία*, φιλολογική επιμέλεια Αλέξη Πολίτη, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000, σ. 37-38.

4. Βλ. σχετικά, Κ.Θ. Δημαράς, «Πρόλογος» στο: *Αλληλογραφία (1794-1819)*. Δανιήλ Φιλιππίδης, *Barbié du Bocage*,

Η αυστηρή ερευνητική διαδικασία και η αντικειμενική κριτική αποτίμηση των ερευνητικών δεδομένων ήταν ο μοχλός που οδηγούσε τη σκέψη του Κ.Θ. Δημαρά, στις ποικίλες αναζητήσεις του, τόσο κατά τη σύνθεση της *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* όσο και στις επόμενες ιστοριογραφικές μελέτες του. Η ερευνητική αυτή ευσυνειδησία, η ενδεδειγμένη μελέτη των πηγών, τον ώθησαν σε αυτό που ο μαθητής του Φίλιππος Ηλιού χαρακτήριζε ως «έλλειψη σεβασμού στην ιστορία», στην αντικειμενική δηλαδή αποκατάσταση της ιστορικής πραγματικότητας πέρα από τους μύθους που συνέθεταν, ως τότε, την νεοελληνική αυτοσυνειδησία. Ο Κ.Θ. Δημαράς, όπως έγραφε ο Ηλιού, «ιστορικοποιώντας τη γνώση και τον χρόνο, τεχνολογώντας τα καθέκαστα και τους μηχανισμούς, χρονολογώντας αυστηρά και με φινέτσα [...] αποκαθιστούσε στις πραγματικές τους διαστάσεις, τα ιστορικά δρώμενα και οδηγούσε προς συμπεράσματα τα οποία, εκ των πραγμάτων, αναιρούσαν εδραιωμένες και πολύχρηστες αντιλήψεις, και, με τον τρόπο αυτόν, υπονόμευαν τις κατεστημένες ιδέες και τα συμπαρομαρτούντα ιδεολογήματα».¹

Ασέβειες του ιστορικού που προκάλεσαν αυτό που ο ίδιος αποκάλεσε την «μετατόπιση» του. Πρόκειται, όπως επισήμανε ο Παναγιώτης Μουλλάς, για μια

«μετατόπιση από τον ιδανισμό και τον ευσεβισμό προς τη λογοκρατία και την ιστορία των συνειδησεων. Ή ακόμα: από τη λογοτεχνία (και τη λογοτεχνική κριτική) προς την ιστοριογραφία και από την αισθητική προς την επιστήμη. Ή επίσης: από τις ποιοτικές προς τις ποσοτικές εκτιμήσεις, από το άτομο προς το συλλογικό σώμα, από τις κορυφές προς τους μέσους όρους κ.λπ.».² Ο Δημαράς δεν φοβήθηκε ποτέ τις ενδιάμεσες καταστάσεις και αμφισβήτησε τη στατικότητα των φαινομένων. Με το έργο του παραβίασε τα στεγανά των επιστημών, τις αυστηρές ειδολογικές διακρίσεις καθώς και τα όρια του λογοτεχνικού κανόνα. Τη ρευστότητα των ορίων, την αφομοίωσε και την εκμεταλλεύτηκε δημιουργικά προσεγγίζοντας έτσι και τη ρευστότητα των φαινομένων.

Έτσι, η μελέτη τόσο της *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, όσο και των άλλων έργων του Δημαρά για τον Διαφωτισμό και τον Ρομαντισμό, άνοιξε νέες προοπτικές κυρίως μέσα από τον εντοπισμό και την επισταμένη ανάγνωση των πηγών, τη διασύνδεση λογοτεχνικών και μη λογοτεχνικών κειμένων και τη σύγχρονη συγκριτική θεώρησή τους με τα ευρωπαϊκά ρεύματα ιδεών. Στόχος του Κ.Θ. Δημαρά δεν ήταν η ανατροπή ή η διεύρυνση του λογοτεχνικού κανόνα αυτού θαθεαντού. Στόχος του ήταν η συλλογική ιστορία των συνειδη-

σεων και των ιδεών και στο πλαίσιο αυτό αξιοποίησε κάθε λογής κείμενα λογίων και λογοτεχνών, ανεξάρτητα από την όποια λογοτεχνική τους ιδιότητα. Η έννοια της λογοτεχνίας για τον Δημαρά είχε άλλωστε μεγάλη ευρυχωρία. Έτσι, χωρίς να έχει υπάρξει ποτέ πραγματικά ανατρεπτικός, χωρίς να έχει ποτέ επιχειρήσει μέσα από τα γραπτά του να αμφισβητήσει την παραδοσιακή φιλολογική μελέτη, οι αναγνώσεις του των πηγών και η συνδυαστική αξιοποίηση των κάθε λογής «ρεαλίων», ανατρέπουν τα κοινώς παραδεκτά όρια μελέτης του φιλόλογου, εισάγουν νέα αυστηρά μεθοδολογικά κριτήρια και σπάνε τα στεγανά ανάμεσα στη φιλολογία και στην ιστοριογραφία.

Ένα πολύ σημαντικό μεθοδολογικό εργαλείο του Κ.Θ. Δημαρά στην προσπάθειά του για την ανασύσταση και την κατανόηση των συλλογικών πνευματικών φαινομένων υπήρξε η διασύνδεση του ατομικού με το συλλογικό και η μελέτη των κάθε λογής τεκμηρίων που μας αποκαλύπτουν τη διασύνδεση αυτή. Με αφορμή τη μελέτη των ιδιωτικών βιβλιοθηκών έγραφε: «ο αέρας τον οποίο ανέπνευσε ο άνθρωπος που αποτελεί το αντικείμενο της μελέτης μας, είναι οι ασφαλέστερες βάσεις για να γνωρίζουμε άτομα, μέσα από τα άτομα κοινωνίες, και μέσα από τις κοινωνίες την τροχιά των εθνών από το χθες προς το σήμερα, και από το σήμερα, στατιστικά, προς το αύ-

ριο».³ Οι επιστολές, τα φυλλάδια ή μονόφυλλα, το δοκίμιο και το ημερολόγιο⁴ όπως και κάθε δευτερεύον κείμενο αποτελούν, για τον Δημαρά, τεκμήρια της καθημερινότητας που επιτρέπουν να συλλάβουμε τον παλμό της εποχής, τον «αέρα» που ανέπνεαν οι άνθρωποι της, τις πνευματικές και άλλες ανησυχίες τους. Γράφοντας για την περίοδο της τουρκοκρατίας σε μια από τις επιφυλλίδες του με τίτλο «Εθνική μνήμη» σημειώνει: «Αν προχώρησε η γνωριμία μας με την περίοδο αυτήν τα τελευταία χρόνια, αν μπορούσαμε να πλησιάσουμε κάπως περισσότερο τους ανθρώπους της εποχής, αν οι μεγάλοι και μέτριοι άνθρωποι του καιρού εκείνου καταδέχθηκαν να κατεβούν από το βάθρο όπου τους είχε στήσει ο νεοκλασικισμός, και να μας μιλήσουν την γλώσσα της ψυχής, τούτα όλα οφείλονται πολύ και στο ότι η γενιά μας εκατάλαβε την σημασία των δευτερευόντων αυτών κειμένων, και έσκυψε να ακούσει την φωνή τους».⁵ Πρόκειται άλλωστε για μια ακόμη μέθοδο εντοπισμού των «πολλαπλών αιτίων», για την ανάγκη δηλαδή του ιστοριογράφου να εξακριβώσει «ένα προς ένα όλα τα νήματα που όλα μαζί συνετέλεσαν στην διαμόρφωση του πλέγματος»,⁶ «την μεθοδολογική δηλαδή αρχή που μας επιβάλλει όταν στα πνευματικά φαινόμενα βρούμε έναν λόγο αποχρώντα να μην θεωρούμε ότι εξαντλήσαμε τις δυνατότητες της μελέτης μας αλλά να αναζητούμε όλο και περισσότερα στοιχεία ερμηνείας του φαινομένου που φαινόταν απ' αρχής πως έχει ερμηνευθεί».⁷ Οι ατομικές εκδηλώσεις, έτσι όπως προκύπτουν από τις πηγές, μας οδηγούν στην ορθότερη και συνολικότερη εκτίμηση των συλλογικών φαινομένων.

Μέσα στο μεθοδολογικό αυτό πλαίσιο και αφού είχε ήδη συνθέσει την *Ιστορία της Νεοελληνικής*

Λογοτεχνίας, ο Κ.Θ. Δημαράς καταπιάνεται με τη νεοελληνική επιστολογραφία και συγκροτεί μια ανθολόγηση επιστολών, που απαρτίζουν τον 43ο τόμο της *Βασιικής Βιβλιοθήκης* των εκδόσεων Ε. & Μ. Ζαχαρόπουλου.⁸ Εφόσον καθήκον της ιστοριογραφίας είναι να αναζητά «τον τρόπο με τον οποίο συνδυάζονται, μέσα στην ιστορία οι συλλογικές με τις ατομικές ροπές»,⁹ ο χώρος της επιστολογραφίας είναι χώρος κατεχοχίν, θα έλεγε κανείς, ιδιωτικός, που όμως δεν παύει να είναι και συλλογικός. Ο ρόλος των επιστολών για την ανασύσταση τόσο της προσωπικότητας μεμονωμένων προσώπων, όσο και συλλογικών κοινωνικών φαινομένων είχε ήδη δείξει τη σημασία του σε όλη την έκταση της *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Η αλληλογραφία αντιμετωπίζεται στο έργο αυτό ισότιμα με τα υπόλοιπα έργα του κάθε λογίου και λογοτέχνη και φωτίζει διαφορετικές πτυχές της δράσης τους και της ιδεολογικής τους τοποθέτησης, τα ενδιαφέροντά τους και την εμβέλειά τους, την επικοινωνιακή τους δραστηριότητα και απήχηση.

Με την έκδοση της *Νεοελληνικής Επιστολογραφίας*, και με το κείμενο της εισαγωγής που προτάσσεται στην ανθολόγηση, το σώμα της αλληλογραφίας των νεότερων χρόνων, σε αντιδιαστολή με την περισσότερο τυποποιημένη αρχαϊκή και βυζαντινή επιστολογραφία, ανάγεται σε «ένα είδος χωριστό της γραμματείας», το οποίο καλλιεργείται τόσο από λογίους όσο και από τους πλέον αφελείς ανθρώπους που απλώς και μόνο «επιστέλλουν σπίτι τους».¹⁰ Τα όρια που καλύπτει η ανθολόγηση περιλαμβάνουν τους αιώνες της τουρκοκρατίας με κριτήρια τόσο της πολιτικής ιστορίας όσο και γλωσσικά. Η αρχαιότερη επιστολή αποτελεί κατάλοιπο της βυζαντινής επιστολογραφίας και δεν είναι δυνατόν να ενταχθεί

στην νεοελληνική γραμματεία. Έσχατο όριο της ανθολόγησης αποτελεί ο Αγώνας για την ανεξαρτησία, μέγιστη τομή στην πολιτική και κοινωνική ιστορία. Με κριτήρια ειδολογικά, και πάλι ο Αγώνας συνιστά ένα ανυπέρβλητο όριο, αφού μετά από αυτόν πληθαίνουν οι αλληλογραφίες των λογοτεχνών που, κατά τον Δημαρά, καλό θα ήταν να αποτελέσουν αντικείμενο ξεχωριστών φροντίδων, γιατί «όπου περάσει η βασίλισσα λογοτεχνία, τα άλλα θέματα φαίνονται αχνά». Το περιεχόμενο της αλληλογραφίας των λογοτεχνών θα οδηγούσε προς άλλες κατευθύνσεις, εκείνες της λογοτεχνικής ιστορίας: «Θα φωτισθούμε για διάφορα *realia* της νεότερης λογοτεχνίας μας, θα εξακριβώσουμε πηγές εμπνεύσεων και θεμάτων, θα γνωρίσουμε ανεπτυγμένες με τρόπο, ίσως, κάπως προσωπικό, αισθητικές θεωρίες και διδασκαλίες που επηρέασαν τους λογοτέχνες μας, θα πληροφορηθούμε για τις αναγνώσεις τους και τους λογοτεχνικούς θαυμασμούς τους».¹¹ Το ειδικό περιεχόμενο της αλληλογραφίας των λογοτεχνών επισκιάζει τα ζητήματα της καθημερινότητας, και μολονότι πολύτιμο αυτό καθεαυτό, δεν αφήνει να διαφανούν οι αποχρώσεις των συλλογικών φαινομένων μέσα από την ατομική έκφρασή τους.

Έτσι, για να συγκροτήσει την ανθολόγηση της Νεοελληνικής Επιστολογραφίας, ο Κ.Θ. Δημαράς επικεντρώνεται στις αλληλογραφίες του υπόδουλου ελληνισμού. Η επιστολή προσφέρεται ως τεκμήριο καθημερινότητας και αμεσότητας, που αποκαλύπτει την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, την κίνηση των ιδεών. Η πολύτιμη διασύνδεση του ατομικού με το συλλογικό βρίσκει εδώ την τέλεια εφαρμογή της, αφού οι αλληλογραφίες προσφέρουν χρήσιμο υλικό για την ανασύσταση των συλλογικών κοινωνικών και πνευματικών φαινομένων,

- Ανθμος Γαζής*. Έκδοση, σχόλια Αικατερίνης Κουμαριανού, Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, σειρά: «Νέα Ελληνικά Κείμενα», Αθήνα 1966, σ. η'.
5. *Ελεύθερον Βήμα*, 28 Αυγούστου 1958, Σύμμικτα Α', ό.π., σ. 91-92.
6. Κ.Θ. Δημαράς, «Ηλίας Καπετανάκης. Η στιγμή του» (1975), Σύμμικτα Α', ό.π., σ. 231.
7. Κ.Θ. Δημαράς, «Πηγές της εμπνεύσεως του Κάβου», *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Νεοελληνικά Μελετήματα - 7, Ερμής, Αθήνα 1985, σ. 76-77.
8. *Νεοελληνική Επιστολογραφία*, επιμέλεια Κ.Θ. Δημαρά, Βασιική Βιβλιοθήκη - 43, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα [1955].
9. Κ.Θ. Δημαράς, «Ο κοινός παρονομαστής», *Νέα Εστία*, 107 (1980), σ. 10. Αναφέρεται από τον Κώστα Λάπα, «Έννοια και όψεις του συλλογικού στο ιστοριογραφικό έργο του Κ.Θ. Δημαρά», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ.Θ. Δημαρά*, ό.π., σ. 105.
10. «Εισαγωγή» στο: *Νεοελληνική Επιστολογραφία*, ό.π., σ. ζ'.
11. Στο ίδιο, σ. θ'.

Διεθνής
επιστημονική
συνάντηση
αφιερωμένη
στον Κ.Θ.
Δημαρά,
Θεσσαλονίκη,
10-12 Μαΐου
1990.
Νεοελληνική
Βιβλιοθήκη
Φιλοσοφικής
Σχολής ΑΠΘ.
Από αριστερά:
Παν. Μουλλάς,
Αργύρης
Πετρονότης,
Κ.Θ. Δημαράς.

μέσα από την προσωπική διατύπωση και πρόσληψη των θεωριών. Το συλλογικό αναδύεται μέσα από το ιδιωτικό σε ένα είδος που μολονότι είναι η «εικόνα της ψυχής» αποτελεί όμως «πράξη κοινωνική» γιατί προϋποθέτει τον διάλογο «με όλη τη χάρη και την θέρμη του είδους» αυτού. Παράλληλα όμως, η μόνιμη φροντίδα του επιστολογράφου να εξασφαλίσει την ακρόαση, την κατανόηση και την προσοχή του αποδέκτη των επιστολών του, οδηγεί τον Δημαρά να διαπιστώσει «χωρίς δισταγμό, ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με τέχνη, κι αφού πρόκειται για λόγο, με λογοτεχνία».¹² Πρόκειται για μια ακόμη, έμμεση, διεύρυνση των ορίων του λογοτεχνικού κανόνα, που μας οδηγεί σε μια νέα αντιμετώπιση των κειμένων εκείνων που κινούνται στα όρια της λογοτεχνίας. Το επιστολικό είδος, ως καθρέφτης «των ποικίλων εκδηλώσεων της κοινωνίας» αποτελείται, κατά τον Δημαρά, από υλικό περισσότερο ποικίλο από κάθε άλλο λογοτεχνικό είδος.

Από την εμπορική στην ερωτική επιστολή, αλλά και στην επιστολή του λογοτέχνη ή του λογίου που εκθέτει τις απόψεις του οι αποστάσεις είναι πολύ μεγάλες για να υπάρξει μια ειδολογική ομοιογένεια: «Τέχνη, λοιπόν, πάντως, αλλά τέχνη σε πολύ άνισα επίπεδα: πρωτοβάθμια στη βάση, έχει τον αυθόρμητο χαρακτήρα που δίνει στο είδος την ιδιάζουσα χάρη του – πιο επάνω αγγίζει κορυφές του λόγου».¹³

Το ιδιωτικό και το συλλογικό δεν συνυφαινούνται ωστόσο μόνο ως μεθοδολογικά εργαλεία για την ανασύσταση και την κατανόηση των συλλογικών φαινομένων, αλλά έχουν να κάνουν και με την ίδια τη φύση του επιστολικού είδους, το οποίο διχοτομείται με άξονα την ιδιωτική ή τη δημόσια χρήση του. Διχοτόμηση που δεν είναι διόλου προφανής, μιας και η έννοια της δημοσιότητας είναι ρευστή και εξαρτάται τόσο από τους αποδέκτες της επιστολής, όσο και από το περιεχόμενο και τη χρήση του. Το παράδειγμα του Κοραή κατεξοχήν

αναιρεί τα γνωστά όρια ανάμεσα στο ιδιωτικό και στο δημόσιο, αφού οι επιστολές του που απευθύνονται στους Χίους συμπατριώτες του έχουν τον χαρακτήρα δημόσιας εγκυκλίου, ενώ εκείνες που απευθύνονται προσωπικά προς έναν μαθητή του συχνά διαβάζονται από πολλούς. Ακόμη και η ερωτική αλληλογραφία δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αυστηρά ιδιωτική, αφού έχει συμβεί να δημοσιοποιηθεί μετά από τη λήξη της ερωτικής ιστορίας. Έτσι, το απόλυτο ιδιωτικό γράμμα ο Κ.Θ. Δημαράς το εντοπίζει αφενός στην αλληλογραφία των εμπόρων και αφετέρου στην αλληλογραφία των γονέων προς τα παιδιά τους. Είναι ανώφελο ωστόσο να προσπαθήσουμε να επιβάλλουμε μια αυστηρή τυπολογία: «Σε όλα αυτά τα πράγματα, μόνο η αναισθησία εμπρός στην ρευστότητα των φαινομένων της ζωής, δηλαδή η έλλειψη ιστορικής συνείδησης, μπορεί να δώσει στατικές μορφές: υπάρχουν δύο όρια, που πρέπει, συμβατικά, να τα δε-

12. Στο ίδιο, σ. θ' - ι'.

13. Στο ίδιο, σ. ι'.

χθούμε για ξεκαθαρισμένα, και ύστερα, ανάμεσά τους, αναδεινύεται ακέρειος ο κόσμος των μέσων καταστάσεων, οι οποίες είναι κατά κανόνα οι περισσότερες».¹⁴

Η προτίμηση του Δημαρά, όπως εύκολα μπορούμε να συμπεράνουμε και όπως ο ίδιος σημειώνει, πηγάζει στις καθαρά ιδιωτικές επιστολές, εκείνες που πραγματικά κινούν τον διάλογο. Οι ιδιωτικές επιστολές, «είτε γραμμένες από λογοτέχνες, είτε γραμμένες από σοφούς, είτε γραμμένες από πρόσωπα που δεν έχουν σταθερή σχέση με την παιδεία, αυτές μόνο είναι στις οποίες ταιριάζει να αποτελούν "το έτερον μέρος του διαλόγου"». Οι άλλες, αυτές που έχουν σκοπό τη δημοσιότητα, παρουσιάζονται σαν ένα κομμάτι από τον αιώνιο μονόλογο του λογίου επάνω στη σκηνή του, εμπρός στο κοινό».¹⁵

Η ανθολόγηση της Νεοελληνικής Επιστολογραφίας είχε όμως και τη συνέχειά της. Μέσα στη λογική της ανάγκης για μια «εθνική απογραφή», ο Κ.Θ. Δημαράς και οι συνεργάτες του, στο πλαίσιο του Ομίλου Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, επιχείρησαν ένα δύσκολο εκδοτικό εγχείρημα. Προχώρησαν στη δημοσίευση, από τα σωζόμενα αυτόγραφα, του συνόλου των επιστολών του Αδαμαντίου Κοραή, σε ένα επίμοχθο εξάτομο εκδοτικό έργο που ξεκίνησε το 1964 και τελείωσε το 1984 και περιλαμβάνει το σύνολο

των επιστολών που καλύπτουν την περίοδο από το 1774 ως το 1833.¹⁶ Στην εκδοτική επιτροπή μετείχαν και επιμελήθηκαν το έργο, εκτός από τον ίδιο τον Δημαρά, οι Άλκης Αγγέλου, Αικατερίνη Κουμαριανού και Εμμανουήλ Φραγκίσκος, όλοι ειδικοί του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και ενδελεχείς γνώστες του έργου και της σκέψης του Κοραή. Το έργο στήριξε η Ακαδημία Αθηνών που επέτρεψε τη χρησιμοποίηση του κοραϊκού αρχείου της καθώς και το τότε Βασιλικό Ίδρυμα Ερευνών. Ο Δημαράς ήδη από το 1952 είχε δημοσιεύσει μια *Εκλογή επιστολών Αδαμαντίου Κοραή*,¹⁷ το σύνολο όμως της αλληλογραφίας του λογίου εκδόθηκε με φιλολογική αρτιότητα και ιστορική ευσυνειδησία μέσα από την ομαδική συνεργασία των διακεκριμένων κοραϊστών, που διατηρήθηκε αμετάβλητη για μια εικοσαετία ακόμα και «σε χρόνια ιδιαιτέρως δύσκολα για την λογιοσύνη». Είναι η απόδειξη της αφοσίωσής τους και της πίστης τους στη σημασία του έργου και στην προβολή της σκέψης του Κοραή, που για τον Δημαρά πάντα αποτελούσε «προϋπόθεση για την ζωή της παιδείας».¹⁸ Στο ίδιο πνεύμα, η Αικατερίνη Κουμαριανού, με τη στήριξη του Κ.Θ. Δημαρά, δημοσίευσε από το χειρόγραφο, το 1966, την Αλληλογραφία μεταξύ των Δανιήλ Φιλίππιδη, Barbé

du Bocage και Άνθιμου Γαζή. Η έκδοση εντάχθηκε και αυτή στη σειρά «Νέα Ελληνικά Κείμενα» που διηύθυνε ο Κ.Θ. Δημαράς, στο πλαίσιο του Ομίλου Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, και περιλαμβάνει, εκτός από την απογραφή των επιστολών, εκτενή εισαγωγή για τον βίο και τη δράση των αλληλογράφων και ευρετήριο.¹⁹

Ο Κ.Θ. Δημαράς, με το έργο του τόσο το κριτικό όσο και το εκδοτικό, κατέδειξε τη σημασία των κάθε λογής δευτερευόντων κειμένων, και ειδικά των επιστολών, ιδιωτικών και δημόσιων, στην ιστορική έρευνα και στην ιστορία των ιδεών. Τα κείμενα αυτά, πολύτιμα για το περιεχόμενό τους, με την άφθονη παρουσία «ρεαλίων», όχι μόνο καταργούν τα παραδομένα ειδολογικά στεγανά αλλά και τα παραδομένα επιστημολογικά όρια: «η συνοριακή επιστήμη, άλλη μία από τις ιδιοτυπίες του καιρού μας, ξαναβρίσκεται κι εδώ κυριαρχικά». Η αυθεντικότητα των ιδιωτικών αυτών κειμένων, η μη ένταξή τους στον οποιοδήποτε λογοτεχνικό ή άλλο κανόνα, η υποκειμενικότητά τους –σε αντιστάση με κάθε έννοια του απόλυτου–, η επικοινωνιακή τους λειτουργία τα καθιστούν τεκμήρια ζωντανά που οδηγούν αναπόφευκτα τον μελετητή στη «σχετικότητα, τον συγκριτισμό, δηλαδή την ιστορική προϋπόθεση της κριτικής σκέψης».²⁰

14. Στο ίδιο, σ. ια'.

15. Στο ίδιο, σ. ι'.

16. Αδαμάντιος Κοραής, *Αλληλογραφία, Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Νέα Ελληνικά Κείμενα* (επιστοσία Κ.Θ. Δημαρά), Αθήνα, Βιβλιωπωλείον της Εστίας, τόμος Α' (1774-1789) 1964, τόμος Β' (1799-1809) 1966, τόμος Γ' (1810-1816) 1979, τόμος Δ' (1817-1822) 1982, τόμος Ε' (1823-1826) 1983, τόμος ΣΤ' (1827-1833, Αχρονολόγητα, Επίμετρο, Πίνακες) 1984.

17. *Εκλογή επιστολών Αδαμαντίου Κοραή*. Σχόλια και επιμέλεια Κ.Θ. Δημαρά, Επιτροπή Ανεγέρσεως Ανδριάντος Αδαμαντίου Κοραή εν Χίω, Αθήνα 1952.

18. Κ.Θ. Δημαράς, «Πρόλογος» στον τρίτο τόμο της *Αλληλογραφίας*, που εκδόθηκε το 1979.

19. Βλ. παραπάνω, σημ. 4.

20. Στο ίδιο, σ. θ'.

ΕΤΟΙΜΑΣΤΗΚΑΝ ΑΚΟΜΗ ΔΥΟ ΤΟΜΟΙ ΤΟΥ ANTI (2004)

Είναι έτοιμοι και διατίθενται από τα γραφεία του περιοδικού
(Δημοχάρους 60, Αθήνα 115 21)

δύο ακόμα τόμοι του ANTI που συμπεριλαμβάνουν τα τεύχη
804 έως και 833 (Ξ)
και 821 έως και 833 (ΞΑ)

Θα βρείτε επίσης τους τόμους των προηγούμενων ετών

Ο Κ.Θ. Δημαράς στο Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης – και μια μικρή ιστορία

της Βάσιας Καρκαγιάννη-Καραμπελιά

Ας μου συγχωρεθεί ο προσωπικός τόνος αυτής της συμβολής: Είναι η πρώτη φορά που μου δίνεται η ευκαιρία να γράψω για τον δάσκαλό μου Κ.Θ. Δημαρά, του οποίου είχα την τύχη και την τιμή να παρακολουθήσω τα μαθήματα επί μία δεκαετία περίπου, και που με αντιμετώπισε πάντα με συμπάθεια και στοργή πατρική. Τον σκέφτομαι πάντα. Όχι μόνο με απεριόριστη εκτίμηση, αλλά με αγάπη και –αυξανόμενη με το χρόνο– νοσταλγία.

Ηταν αρχή Οκτωβρίου 1971, στο Παρίσι. Δικτατορία. Μόλις είχα πάρει το πτυχίο στην Αρχαιολογία και Ιστορία της Τέχνης και ξεκινάει μια «Maîtrise» με θέμα το θέατρο σκιών στην Ελλάδα. Σ' αναζήτηση πηγών βρέθηκα λοιπόν μια μέρα μπρος στην πόρτα του Νεοελληνικού Ινστιτούτου της Σορβόνης, escalier E, 3ο étage, δεξιά στο βάθος του διαδρόμου. Χτύπησα και μπήκα.

Στ' αριστερά, πίσω από ένα παλιό γραφείο με φόντο βιβλιοθήκες που έκαναν το γύρο της αίθουσας κι ανέβαιναν ως το ταβάνι καθόταν ένας ηλικιωμένος κύριος, σπητός, μ' ακατάδεκτο ύφος. Στα δεξιά, γύρω από ένα μακρύ τραπέζι, διάβαζαν επιμελώς κάποια άγνωστα (πλην ενός, του Παναγιώτη Μουλλά, που ήξερα από την πανεπιστημιούπολη) άτομα. Είπα, «Σας παρακαλώ, ψάχνω για ένα καλό βιβλίο νεοελληνικής ιστορίας». Δυνατά γέλια, χαχανητά, υποδέχτηκαν το αίτημά μου, σαν να 'λεγαν «το άσχετο, το αδαές, άκου τι ζητάει»... Ευτυχώς δεν πτοήθηκα, κι έμεινα. Έτσι γνώρισα τον βιβλιοθηκάριο κύριο Κώστα Κωνσταντινίδη –που επρόκειτο να γί-

νει αργότερα οικογενειακός φίλος–, καθώς και τους περί την τράπεζα: τον Φίλιππο Ηλιού, τον Δημήτρη Σπάθη, τον Σπύρο Ασδραχά, την Μαριάννα Δίτσα, την Ρένα Σταυρίδου (μετέπειτα Πατρικίου), την Κική Γαβαθά, τον Φώτη Αποστολόπουλο. Δεν είμαι σίγουρη πως όλοι αυτοί ήσαν παρόντες την πρώτη εκείνη μέρα, όμως έτσι, όλους μαζί τούς κρατώ στη μνήμη, μια κι εκατοντάδες φορές έμελλε να τους ξαναδώ έκτοτε, στον ίδιο εκείνο χώρο της παλιάς Σορβόνης αρχικά, ύστερα δε στο 16 της rue de la Sorbonne, όπου μεταφέρθηκε η βιβλιοθήκη μας (και βρίσκεται μέχρι σήμερα). Τότε είναι που συνάντησα για πρώτη φορά και τον «κύριο Δημαρά», στο διπλανό δωμάτιο, εκεί όπου γινόταν το μάθημα.

*

Στο Institut d' Art et d'Archéologie είχαμε εκείνα τα χρόνια μερικούς εξαιρετικούς καθηγητές: τον André Chastel, κορυφαίο ιστορικό της τέχνης, της Αναγέννησης ιδιαίτερα· τον Demargne στην κλασική αρχαιολογία· τον Frolov στην βυζαντινή τέχνη· τον Soboul στην ιστορία της γαλλικής επανάστα-

σης· τον Bernard Tessédre (που μόλις είχε τελειώσει την μετάφραση της *Εικονολογίας* του Ε. Panofsky στα γαλλικά και μας την edίδασκε απ' το χειρόγραφο...). Παρακολουθούσαμε όποτε μπορούσαμε τον Francastel, τον Vidal Naquet, τον Vernant, τον R. Barthes, τον Foucault, τον Levi-Strauss, κάποτε και τον Lacan. Ο Δημαράς μόνο με αυτής της τάξης τους καθηγητές και διανοούμενους μπορούσε να συγκριθεί. Όλοι εμείς, οι μαθητές του, ιδίως οι νεότεροι, όσα αρχίσαμε να μαθαίνουμε για την «ιστορία των ιδεών και των συνειδήσεων» –όπως καθιερώθηκε να λέμε στα ελληνικά μετά απ' αυτόν–, όσες γνώσεις κατορθώσαμε να περισυλλέξουμε κι όσα μεθοδολογικά εργαλεία να κατεργαστούμε προκειμένου να ερευνήσουμε τα πολιτισμικά, ιστορικά, κοινωνικά φαινόμενα στην νεότερη Ελλάδα, σ' αυτόν ως επί το πλείστον τα οφείλουμε. Στην ακατάσβεστη δίψα και φιλέρευνη διάθεση, στο πάθος που ήξερε να ξυπνά στους μαθητές και συνεργάτες του, αλλά και στο κλίμα –πρόσφορο για έρευνα, μελέτη και δουλειά συλλογική– που δημιουργούσε χωρίς καν να το επιδιώκει γύρω του, έτσι, απλά, με το παράδειγμα. Τα οφείλουμε οπωσδήποτε και στους γύρω απ' αυτόν. Στις πολύτιμες προσφορές γνώσεων, γνώμων, πηγών εργασίας που ανταλλάσσονταν γύρω από το τραπέζι του σεμιναρίου ή της βιβλιοθήκης –ένα σωστό μελίσσι!– όπου αναμφισβήτητα κυριαρχούσε η τριάδα Φίλιππος Ηλιού, Σπύρος Ασδραχάς, Παναγιώτης Μουλλάς. Συμμετείχαν και

πολλοί άλλοι, πολύ περισσότεροι απ' όσους αρχικά ανέφερα, μετά το 1973-74 ιδιαίτερα και την πτώση της δικτατορίας. Από την Ελλάδα βασικά, αλλά κι από άλλες χώρες, διακεκριμένοι ερευνητές ή φοιτητές «μεταπτυχιακοί»: η Καίτη Ασδραχά, η Αικατερίνη Κουμαριανού, αγαπημένη του μαθήτριά και συνεργάτις, η οποία έμελλε αργότερα να τον διαδεχτεί στην διεύθυνση του Νεοελληνικού Ινστιτούτου, η Λουκία Δρούλια, κάποτε ο Γ. Σαββίδης, ο Γ. Βελουδής απ' τη Γερμανία, η Νάντια Ντάνοβα απ' τη Βουλγαρία, ο Πιππίδης κι ο Κράς απ' τη Ρουμανία, ο Bouchard απ' τον Καναδά, η Ντιάνα Haas, ο Αλέξης Πολίτης κι η Ιωάννα Πετροπούλου, η Λίζυ Τσιριμώκου, η Άννα Ταμπάκη, η Άντεια Φραντζή, ο Λεωνίδας Καλλιβετάκης, η Ηρώ Κατσιώτη, η Ελένη Στεφανάκη, η Κατερίνα Κινική κι άλλοι πολλοί...

Είχα την μεγάλη τύχη, επιπλέον, να διαταλέσω γραμματέας του, ή μάλλον «γραφέως», στα χρόνια 1972-1973. Τα κείμενά του τα χτυπούσε συνήθως στη μηχανή, μια μικρή Hermes Baby που μου χάρισε πριν φύγει από το Παρίσι (όπου το η, το ι και το ρ έχουν ελαφρώς ταιριασμένη) και που έχω πάντα δίπλα μου αν και δεν χρησιμοποιώ ποτέ, την προορίζω δε για το κέντρο Δημαρά στο ΕΙΕ. Είναι σαν φετίχ, όπως και (αλλ' όχι μόνον) το μικρό θαυμάσιο βιβλίο του Lucien Febvre *Combats pour l'histoire*, που επίσης μου χάρισε – ενδεικτικό των κατευθύνσεων προς τις οποίες επιθυμούσε ανεπαισθήτως να οδηγεί τους μαθητές του εκείνα τα χρόνια.

Τα προλεγόμενα στη *Συναγωγή Νέων Λέξεων υπό Λογίων Πλασθεϊσών του Κουμανούδη* «μαζί» τα γράψαμε. Έπειτα μου προσέφερε, όπως πάντα, την φωτοτυπία του δακτυλόγραφου κειμένου σε δύο παραλλαγές, όπου φαίνονται (στο δεύτερο) οι διορθώσεις και προσθήκες, σημαντικές κάποτε, μ' άλλα λόγια το δούλεμα και ξαναδούλεμα κάθε του πονήματος –κάθε λέξης, κάθε έννοιας– πριν από την τελική του μορφή.

Στις 17 του Νοέμβρη 1973 είχα πάει όπως πάντα στις 9 το πρωί

στο σπίτι του, στον αριθμό 5 της rue Gazan, δίπλα στο πάρκο Montsouris, και μου υπαγόρευε, όρθιος και πηγαίνοντας πάνω κάτω στο δωμάτιο, όταν χτύπησε το τηλέφωνο.

Το σήκωσε, κι άκουσα λίγες κοφτές, ζωηρά ανήσυχες ερωτήσεις κι απαντήσεις. Κάτι σαν «Πότε; Υπάρχουν νεκροί; Μάλιστα». Δεν ξέρω τι άλλο. Άρχισα να τρέμω ολόκληρη. Το προηγούμενο βράδυ είχαμε μαζευτεί πολλοί στην Fondation Hellénique της Cité κι ακούγαμε ως αργά από ένα ασύρματο ραδιόφωνο τη Φωνή του Πολυτεχνείου. Παρακολουθούσαμε τα γεγονότα, αγωνιούσαμε για την έκβαση της κατάστασης. Ήμουν σίγουρη λοιπόν πως το τηλέφωνο μ' αυτά είχε σχέση. Μα ο Δημαράς δεν είπε τίποτα κι αφού κατέβασε το ακουστικό και έμεινε για λίγο σιωπηλός, συνέχισε την υπαγόρευση. Όμως εγώ, ήταν αδύνατο πια να συνεχίσω. Ρώτησα τι συμβαίνει, μου είπε, κατάλαβε την ταραχή μου, έφυγα. Στη Cité είχαν αρχίσει να φτάνουν από παντού φοιτητές, εργαζόμενοι, όλοι. Το βράδυ, αποφασίσαμε διαδήλωση στους δρόμους του Παρισιού για την επομένη. Έπρεπε να κάνουμε αφίσες. Θυμήθηκα το Νίκο Κεσσανλή και τη Χρύσα Ρωμανού (που είχα γνωρίσει στο καράβι το περασμένο καλοκαίρι μαζί με τη Μαντώ Αραβαντινού) κι ότι είχαν offset στο εργαστήριο. Τους τηλεφωνήσαμε (ήμασαν 4 ή 5 άτομα), πήγαμε μεσανυχτά σπίτι τους κι όλη τη νύχτα τυπώναμε αφίσες, τρία διαφορετικά σχέδια, που απλώνανε σε σκοινιά σαν σε μπουγάδα για να στεγνώσουν. Το πρωί στις 5 ξαμοληθήκαμε με αυτοκίνητα, κουβάδες, κόλλα και βούρτσες και τις κολλήσαμε σ' όλο το κέντρο της πόλης: «Grèce. Pain, enseignement, liberté», «Grèce. La violence révolutionnaire écrasera la violence fasciste», «Grèce. Pouvoir populaire». Τις εικόνες, που έδειχναν διαδηλώσεις στους δρόμους της Αθήνας των περασμένων ημερών, τις είχαμε κόψει από ελληνικές εφημερίδες. Χιλιάδες κόσμος, Έλληνες και Γάλλοι, ήρθαν στην διαδήλωση.

Δυο μέρες μετά ξαναπήγα στην rue Gazan. Έφερνα στο Δημαρά μια από κάθε αφίσα, δώρο. Είπε:

«Μπράβο! Πολύ καλά». Κι έπειτα: «Éducation, όχι enseignement». Φυσικά! Στη βιασύνη, είχαμε κάνει λάθος στη μετάφραση: *Ψωμί, παιδεία, ελευθερία*, φώναζαν οι άνθρωποι.

Το μπράβο του, πάντως, εξέφραζε γενικότερα αισθήματα: ήταν, ο Δημαράς, βαθύτατα δημοκρατικός κι ελευθερόφρων. Έτσι τον γνώρισα. Και απλός, ευγενέστατος, διακριτικός. Καλός. Το έδειχνε κάθε του κίνηση, αρχίζοντας από τις πιο καθημερινές. Στη βιβλιοθήκη του Ινστιτούτου ήμασαν πολλοί οι νεότεροι που μελετούσαμε. Συχνά, όταν έπαιρνε τη σκάλα για να βρει ψηλά ένα βιβλίο ή για ν' αφήσει ένα άλλο, προθυμοποιούμασαν να τον βοηθήσουν, ν' ανέβουμε εμείς. Θυμάμαι μια φορά με την Ελένη Στεφανάκη (αυτό το προικισμένο πλάσμα που χάσαμε τόσο νωρίς) πόσο μια μέρα φοβηθήκαμε (σε τέτοιο ύψος είχε ανέβει κι η σκάλα έτρεμε) που είμασαν έτοιμες να πεταχτούμε για να τον πιάσουμε σαν πέσει. Αλλά δεν δεχόταν ποτέ το παραμικρό, δεν ζητούσε την παραμικρή εκδούλευση από κανέναν – τόσο ήταν ο σεβασμός του στους άλλους, ιδίως στους υποδεέστερους, τους μικρότερους απ' αυτόν. Η Jocelyne, η γαλλίδα γραμματέας των Αρχαίων Ελληνικών, ακόμη μου μιλά για την προσήνεια και το λεπτό, χαρίεν χιούμορ του.

Όταν έφυγε ο Κώστας Κωσταντινίδης και για κάμποσα χρόνια κρατήσαμε εθελοντικά τη βιβλιοθήκη μερικοί φοιτητές καθώς κι ορισμένοι από τους «μεγάλους», ή πάλι όταν μας ανέθετε μια –εξαιρετικά ωφέλιμη για μας– δουλίτσα (την αποδελτίωση φυλλαδίων π.χ.), πάντα φρόντιζε να βρει κάποια μικρά κονδύλια για ν' αμειφθούμε. Κι όταν, μια άλλη φορά, συμμετείχα κι εγώ προσωπικά στην καταμέτρηση κι αποδελτίωση όσων δημοσιευμάτων, στη βιβλιοθήκη μας, είχαν σχέση με την *Ιονική Βιβλιογραφία* που μ' αυτήν είχε εκείνη την περίοδο (1975-1976) καταπιαστεί, πόσο μεγάλη υπήρξε η ευγνωμοσύνη μου και η χαρά όταν είδα το όνομά μου να αναφέρεται εγκωμιαστικά στο προοίμιο του τελικού δημοσιεύματος μεταξύ εκείνων που τον είχαν βοηθήσει (βλ.

1. Κείμενο άκρως ενδιαφέρον, το οποίο σε πολλά σημεία αποτελεί προβολή του ίδιου του εαυτού του – όπως συχνά συμβαίνει όταν γράφουμε για ανθρώπους που εκτιμούμε και που θεωρούμε τους εαυτούς μας οφειλότες τους. Βλ. όσα γράφει ο Δημαράς στο «Λεξικογραφία και ιδεολογία», Προλεγόμενα στην *Συναγωγή*, Ανάτυπο, Αθ. 1980, σ. XLV.
2. Ανάμεσα στον τεράστιο πλούτο που οι E. Legrand και H. Pernot άφησαν στη βιβλιοθήκη του Νεοελληνικού Ινστιτούτου, η οποία, δυστυχώς, δεν έτυχε τα τελευταία χρόνια της μέριμνας και φροντίδας που της οφειλόνταν.

Supplément à la bibliographie Ioniennne, ανάλ. από το Δελτίο της Ιονίου Ακαδημίας, τ. Α', Κέρκυρα 1979): Ήταν στην νοοτροπία του η αναγνώριση, ποτέ ιδιοποίηση, της εργασίας των άλλων. Στο πρόοιμο άλλωστε αυτού του τευχιδίου, σ. 216, έγραφε: «Αυτές οι προσθήκες στην Ιονική Βιβλιογραφία εμφανίζονται με το όνομά μου, ενώ ο τίτλος τους θα έπρεπε να αναφέρει μάλλον αυτούς που έκαναν πραγματικά τον κόπο να φτιάξουν το έργο» να υποδεικνύει μια *συλλογική δουλειά* [δική μου υπογράμμιση], μία δουλειά αλληλοσυμπληρούμενη [στα γαλλικά: *à la chaîne*], σημειώνοντας *nominatim* αυτούς που συμμετείχαν³. Ακολουθούσαν όλα τα ονόματα αρχίζοντας από αυτό του Φίλιππου Ηλιού, καθένα με την ιδιαίτερη προσφορά του.

Συλλογική δουλειά, à la chaîne: αυτό ήταν το πνεύμα που ο Δημαράς είχε ενσπείρει σ' όλους μας και που σ' αυτό μας προέτρεπε με το παράδειγμά του.

Όσο απλός, διαλλακτικός κι ανεξίτητος ήταν με τους άλλους όταν τους εκτιμούσε και συμπαθούσε, τόσο αυστηρός μέχρι «ανε-

λέητος» και «δυσήνιος» (όπως ο ίδιος χαρακτηρίζει τον Κουμανούδη, βλ. «Εισαγωγή», ό.π., σ. 13) ήταν απέναντι σ' εκείνους που θεωρούσε αδαείς, δογματικούς, βάναυσους, σκοταδιστές και υπερόπτες. Οι οποίοι, βέβαια, ήταν πολλές φορές οι ίδιοι που αντετίθεντο στον άνθρωπο Δημαρά («Φαναριώτης», «αριστοκράτης», «αντιδραστικός» –διάβαζε: «μη μαρξιστής» κατά τους «μαρξιστές»– κι άλλα τέτοια επιπόλαια που αφορούσαν βασικά και άκριτα τον πριν τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο λόγιο, πριν δηλαδή την πνευματική πορεία που τον οδήγησε από τον ευσεβισμό/ιδανισμό στον ορθολογισμό και στον αγνωστικισμό/αντικληρικισμό) αλλά και σε όσες προσεγγίσεις της νεοελληνικής πολιτισμικής ιστορίας κυριαρχούν στο –μετά το '44 ουσιαστικά– ιστοριογραφικό του έργο.

Έργο που επικεντρώνεται, όπως είναι γνωστό, στην έρευνα της ιστορίας των ιδεών, νοοτροπιών και συνειδήσεων, μέσω διαδοχικών προσεγγίσεων οι οποίες επιτρέπουν την κατανόηση των πολλαπλών αιτίων που προΐστανται της γένεσης των πνευματικών φαινομένων: Η θεματολογία, ευρύτατη, εμμένει ιδιαίτερα στην μελέτη του ελληνικού Διαφωτισμού σε σχέση με τα ελευθερωτικά κινήματα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού (Βολταίρος, Εγκυκλοπαιδιστές κ.λπ.): στον Αδ. Κοραή, κορυφαίο εκπρόσωπο του ελληνικού κινήματος των ιδεολογών της εποχής του και στους κοραϊστές· στους Φαναριώτες, την φωτισμένη δεσποτεία, τον Βούλγαρη, τον Καταρτζή, τον Ρήγα, τον Μοισιόδακα, τους Δημητριάδες· στα σχολεία, τα έντυπα, τις ταξιδιωτικές περιγραφές, τα ημερολόγια, τις βιβλιοθήκες· στην προσφορά του αρχαίου ελληνισμού· στον Αγώνα· στον ρόλο της Εκκλησίας και του Πατριαρχείου· στον Τύπο· στη διαμόρφωση γενικά της ελληνικής εθνικής συνείδησης και της ιδεολογίας καθώς και της γλώσσας (λεξικογραφία, εννοιολογική σηματοδότηση όρων και λέξεων κατά τη διαχρονία, σημασιολογική «άνωση»)· στην ανάσχεση του Διαφωτισμού και στον Κ. Παπαρρηγόπουλο· στον Ρομαντισμό·

στην ποίηση, πάντα (αρχίζοντας από τον Παλαμά).

«Πρέπει να διαβάσετε όλα τα βιβλία», μας έλεγε. Και προσέθετε: «και τα κακά βιβλία» – εννοώντας πως αλλιώς δεν θα μπορούσαμε να κρίνουμε. Ο Αλέξης Πολίτης σωστά θύμιζε τελευταία το πώς τον έβρισκες συχνά να ψάχνει, ξεχνώντας τον χρόνο, σε χαρτοκιβώτια και ράφια βιβλιοθηκών ή βιβλιοπωλείων για καινούργια ευρήματα. Τον συνόδευσαν κι εγώ δεκάδες φορές σε παλαιοπωλεία, ιδιαίτερα δε στού Samuelian, «ανατολιστή» βιβλιοπώλη του Quartier Latin, στην οδό Monsieur le Prince (όπου ακόμη τον θυμούνται με σεβας κι αγάπη): πάντα κάτι του είχαν εκεί κρατήσει, πάντα κάτι έβρισκε ανασκαλεύοντας. Το ίδιο στα υπόγεια της παλιάς Σορβόνης, όπου πηγαίναμε από καιρού εις καιρόν ν' ανακαλύψουμε, ανάμεσα στις στοιβές όπου άλλα τμήματα ή βιβλιοθήκες συσσωρεύαν όσα θεωρούσαν άχρηστα για τα δικά τους ενδιαφέροντα, κάποιους μικρούς θησαυρούς οι οποίοι προστίθεντο στο δικό μας «fonds». [Πού να ήξερε –ή μήπως ήδη το φοβόταν;– πως κάποιοι ανεγκέφαλοι, αργότερα, θα πετούσαν σ' αυτό το υπόγειο μια στοιβα δικά μας, του Νεοελληνικού Ινστιτούτου, βιβλία, απ' αυτά μάλιστα που αφορούσαν τον ευρωπαϊκό κι ελληνικό Διαφωτισμό, αλλά και το «Fonds Pernet». Βιβλία που στάθηκε αδύνατο να ξαναβρούμε, ο άνδρας μου κι εγώ, στις έρευνές μας των τριών τελευταίων χρόνων. Όμως κρατώ μια τους φωτογραφία – πριν εγκαταλείψουν τις αίθουσες της βιβλιοθήκης μας].

Οι φίλοι και οικείοι του τον φώναζαν «Ντιντή». Μου φαινόταν παράξενο, γι' αυτόν τον σοβαρό, ψηλό κύριο, να τον φωνάζουν Ντιντή!

Όταν πήγαινα σπίτι τους, χτυπούσα το θυροτηλέφωνο και μου άνοιγαν. Τον έβρισκα πάντα βγαίνοντας από το ασανσέρ να με περιμένει στο διάδρομο. Το ίδιο με ξεπροβόδιζε, όταν έφευγα, παρ' όλες μου τις διαμαρτυρίες. Έτσι έκανε με όλους: ήταν μέρος της καλής αγωγής, που θεωρούσε με-

3. Η δημοσίευση είναι στα γαλλικά: Η μετάφραση του παραθέματος δική μου.

γάλη αρετή στους ανθρώπους. Μετά το γάμο μου, μας καλούσαν συχνά με τον Βαγγέλη στο σπίτι τους. Η κυρία Ελενίτσα ήταν εξαιρετική μαγείρισσα και οικοδέσποινα, αλλ' όχι μόνον: ήταν σπουδαία γυναίκα, με άκραν ευγένεια και πολλές, πολύπλευρες γνώσεις, καλλιέργεια. Συχνά ο Δημαράς ζητούσε τη γνώμη της για λεξιλογικά ζητήματα αλλά και ιστορικά, κοινωνικά, αισθητικά. Είναι σίγουρο ότι τα λογοτεχνικά της ενδιαφέροντα ήταν το ίδιο έντονα μ' εκείνα του άνδρα της. Και στους δυο άρεσε πολύ ο Valéry. Μας μιλούσαν για τον Gide και την «petite dame», που παραθέρισαν επανειλημμένα στο σπίτι τους για την Marguerite Yourcenar, που κι αυτήν συχνά φιλοξένησαν και για τις ελληνικές της περιηγήσεις και περιπέτειες για τον Εμπειρίκο, τον Κάλας, τον Θεοτοκά για τον Σεφέρη και την Μαρώ για λογοτεχνία, παιδεία και για πολιτική για τα καινούργια «ήθη» που είχαν αρχίσει να εγκαθίστανται στον ελληνικό και διεθνή χώρο. Είχαμε την τύχη, επίσης, να συναντήσουμε στο φιλόξενο διαμέρισμά τους της rue Gazan κάποιους ιδιαίτερους ανθρώπους όπως την Jacqueline de Romilly, τον J. Bompierre, τον J. Irigoin, τον Lemerle, τον Προβελέγγιο με τη γυναίκα του καναδού φορές, τον Georges Daux και τη γυναίκα του επίσης. Τον Daux τον ήξεραν απ' την Αθήνα, όπου είχε διατελέσει διευθυντής της École Française d' Athènes καμιά εικοσαριά χρόνια, μα δεν είχε καθόλου μάθει να μιλά την γλώσσα μας – πράγμα που έδινε ευκαιρία στην κυρία Ελενίτσα να τον ειρωνεύεται κάθε φορά που εκείνος, ως πραγματικός Γάλλος, παρατηρούσε τα μικρά ελαττώματα γαλλικής προφοράς του άνδρα μου. Με τους Daux πήγαιναν συχνά στο θέατρο, σε κοντσέρτα, στην Όπερα. Ο Δημαράς ενδιαφερόταν και για τις παραστατικές τέχνες, με τον δικό του τρόπο. Επανειλημμένα επισκεφθήκαμε μαζί εκθέσεις, όσες ιδιαίτερα έρχονταν να απαντήσουν σε κάποια ιδιαίτερα ερωτήματα πολιτισμού και ιστορίας, ή να συμπληρώσουν πληροφορίες προερχόμενες από άλλης φύσης

«προνομιούχους μάρτυρες». Παράδειγμα, μια έκθεση στο Musée d' Orsay, της οποίας ούτε τον τίτλο ούτε την ημερομηνία θυμάμαι (γύρω στα '80 μάλλον) κι όπου εκτίθεντο πίνακες «ιστορικών», «ανατολιστών» ζωγράφων του 18ου και 19ου αιώνα, τόσο κλασικιστών όσο και ρομαντικών, μέσω των οποίων μπορούσε κανείς να συνειδητοποιήσει μια από τις σημαντικότερες αλλαγές της εικονογραφίας στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού: η Ανατολή και οι «ξένες» λογοτεχνίες της εποχής προσέφεραν τότε στους ευρωπαίους λογοτέχνες ένα νέο φανταστικό πλαίσιο, στους δε καλλιτέχνες νέα θέματα που διαμόρφωσαν έναν καινούργιο μυθικό χώρο. Οι ήρωες της ναπολεόντειας εποποιίας βλέπουμε να καταλήγουν στους οσσιανικούς παραδείσους ενός Girodet ή ενός Gérard, αλλά και στις συνθέσεις των πιο «κλασικών» από τους νέους δημιουργούς, όπως στους Οράτιους του David, στο *Τούρκικο λουτρό* του Ingres ή στις μεγαλειώδεις συνθέσεις του Delacroix. Με τον Δημαρά, πάντως, εκείνη τη μέρα, ψάχναμε κυρίως –ανάμεσα στην πληθώρα ιστορικών/μυθολογικών θεμάτων– την παρουσία της «οσσιανικήςποίησης» και του Οσσιανού, του οποίου, ομολογώ, ως και το όνομα αγνοούσα ακόμη, πάνω από 150 χρόνια από τότε που ο Λόγιος Ερμής μετέφραζε ένα του ποίημα από τα γαλλικά (1819), και 118 από την πρώτη αυτοτελή μετάφραση οσσιανικών ποιημάτων στα ελληνικά από τον Παναγιώτη Πανά (1862) (βλ. Κ.Θ. Δημαρά, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Ερμής 1982, σελ. 495, σημ. 23 όπου και βιβλιογραφία). Τότε, από τον Δημαρά, έμαθα για την τεράστια απήχηση που είχε ως το δεύτερο τέταρτο του 18ου αιώνα στη Δύση ότι ήταν, μαζί με τον Young, από τις αγαπημένες πηγές έμπνευσης των ρομαντικών ζωγράφων –αλλά και του Κάλβου (εικόνες και παραστάσεις παρμένες από την αρχαία ποίηση – ομηρική, πινδαρική, βιβλική)–, κι ότι ο Gérard είχε ζωγραφίσει στην Malmaison της Ιωσηφίνας μια τοιχογραφία με τον Οσσιανό. Τα περισσότερα περί Οσσιανού τα έμαθα

βέβαια αργότερα, όταν το 1986 ή '87, απέκτησα το θαυμάσιο βιβλίο του Δημαρά για τον ελληνικό Ρωμαντισμό. Τότε συνειδητοποίησα πλήρως την σημασία της «λεπτομέρειας Οσσιανός» για τον ιστορικό Κ.Θ. Δημαρά, και γενικότερα αυτού του είδους των «λεπτομερειών» για την ιστορική έρευνα, έτσι όπως την αντιλαμβανόταν κι εφήρμοζε εκείνος.

Μίλησα γι' απεριόριστη εκτίμηση και νοσταλγία. Ευτυχία, θα 'πρεπε να πω: αυτό αισθάνομαι όταν σκέφτομαι εκείνα τα χρόνια. Όμως υπάρχει και μια άλλη παράμετρος. Από τότε, ουδέποτε έγραψα και μία μόνο σελίδα δίχως να αισθάνομαι πάνω μου, ως δαμόκλεια σπάθη, τον ίσκιο του δασκάλου μας: «Τι θα έλεγε ο Δημαράς;». Κι άντε σκίσιμο και γράψιμο απ' την αρχή. Ως και τώρα. Κι αυτό παρ' όλο που εκτίμηση, θαυμασμός, σεβασμός, αγάπη δεν συνεπάγονται κατ' ανάγκη και αποδοχή όλων των απόψεων ενός ατόμου, όσο κι αν είναι μεγάλη η προσωπικότητα και η προσφορά του. Στην αντιμετώπιση της ζωής, όπως και της ιστορικής έρευνας: ας μην ξεχνούμε την πολλαπλότητα των εκδοχών, «τα πολλαπλά αίτια».

Ο Κώστας Κωνσταντινίδης και η Βάσια Καρκαγιάννη-Καραμπελιά στη βιβλιοθήκη του Νεοελληνικού Ινστιτούτου της Σορβόνης.

Index

της Ελίζας-Άννας Δελβερούδη

Ηταν μια Δευτέρα ή Πέμπτη, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, νωρίς το απόγευμα, μέρα και ώρα που ο Δημαράς ερχόταν πάντα στη βιβλιοθήκη του Νεοελληνικού Ινστιτούτου, στο 16, rue de la Sorbonne, για διάβασμα. Τότε είχαμε την ευκαιρία να δουλεύουμε στο πλάι του και να συζητάμε απορίες για τη δουλειά μας. Εκείνο το απόγευμα ήταν ιδιαίτερα ανυπόμονος επειδή περίμενε ένα δέμα με παραγγελίες από το παλαιοβιβλιοπωλείο του Σαμουελιάν, με το οποίο διατηρούσε πολύ στενή σχέση. Κάποτε το δέμα έφτασε.

Θυμάμαι το περιστατικό ακριβώς επειδή μου έκανε εντύπωση ο τρόπος με τον οποίο το υποδέχτηκε. Όλοι όσοι τον γνώρισαν ξέρουν πώς έκρυβε τα συναισθήματα και πολλές φορές τη σκέψη του πίσω από το χιούμορ, ή τις καυστικές και διαφορούμενες παρατηρήσεις του. Μπροστά στο δέμα με τα βιβλία δεν μπόρεσε να κρυφτεί. Έγινε μικρό παιδί, με μάτια που άστραφταν από χαρά – αυτό το σπινθηροβόλο βλέμμα, με χέρια που ξετύλιγαν με ένταση το άσπρο χαρτί, ένα μεγάλο και πολύτιμο δώρο. Δεν θυμάμαι ποια ήταν τα βιβλία. Ίσως κάθε φορά που περι-

μενε ένα παρόμοιο δέμα, επαναλαμβανόταν η ίδια σκηνή. Κάθισε με τη μικρή στοίβα μπροστά του, πήρε το πρώτο βιβλίο και ανέτρεξε στις τελευταίες σελίδες του, λέγοντας: «Ο καλός αναγνώστης ξεκινάει πάντα από το τέλος».

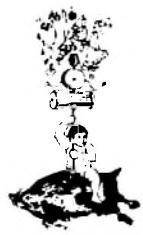
Από παιδί είχα το συνήθιο να διαβάζω το τέλος των ιστοριών πριν την ώρα του, επειδή δεν άντεχα την αγωνία των περιπετειών και ήθελα να βεβαιωθώ για την κατάληξή τους. Έσπευσα λοιπόν να συμφωνήσω, με μεγάλη ικανοποίηση για τις κοινές μας συνήθειες. «Στο τέλος βρίσκεται ο index. Έτσι μπορούμε να δούμε πολύ γρήγορα αν το περιεχόμενο του βιβλίου ανταποκρίνεται στις ζητήσεις μας», συνέχισε. «Κάτι ξέρουν οι Γάλλοι, που τον θεωρούν απαραίτητο στοιχείο της έκδοσης».

Μάλλον από τότε σταμάτησα να διαβάζω προθύστερα το τέλος των ιστοριών. Αναγκάζομαι να απολαύσω την αγωνία. Όμως επιμένω να συμπληρώνονται οι εργασίες με index, πράγμα που δεν έχει ακόμα γίνει αυτονόητο.

21. 2. 2005

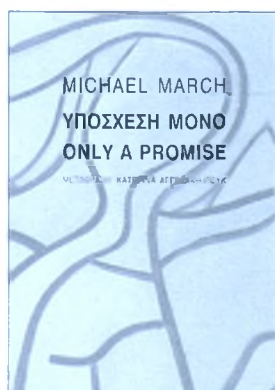
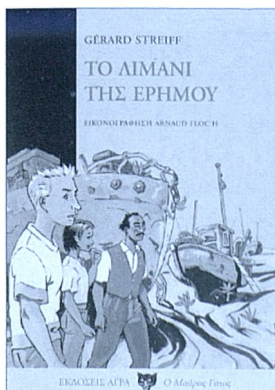
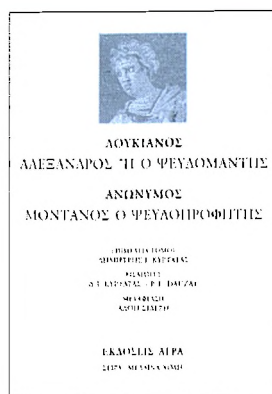
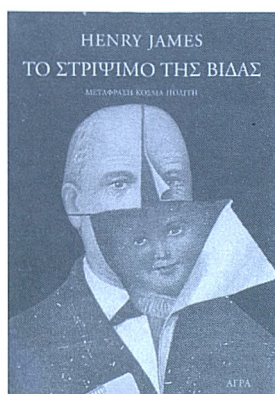
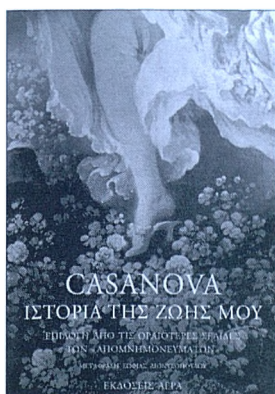
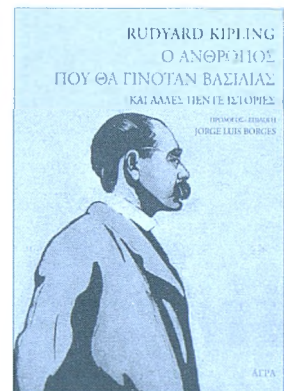
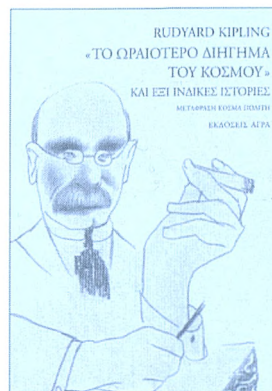
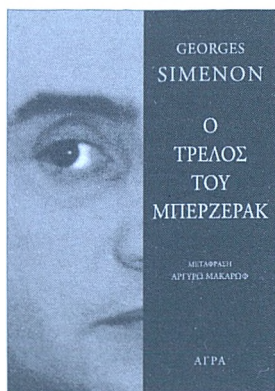
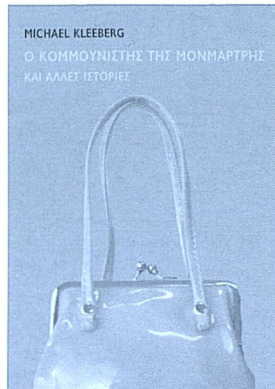
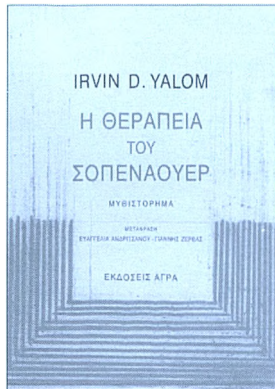
Από αριστερά: Νάντια Ντάνοβα, Κ.Θ. Δημαράς, Φίλιππος Ηλιού, Φώτης Αποστολόπουλος.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

<http://www.agra.gr>

extra5

Με **€50.000**

κάθε μέρα, πολλοί έχουν αρχίσει να αισθάνονται πλούσιοι!

